

Карел Чапек

ОПОВІДАННЯ
З ОБОХ КИШЕЇ

KAREL ČAPEK
POVIDKY Z JEDNÉ KAPSY
1929
POVIDKY Z DRUHÉ KAPSY
1929
APOKRYFY
1920—1938

Карел Чапек

ОПОВІДАННЯ З ОБОХ КИШЕНЬ

Переклав з чеської
КЛИМ ЗАБАРИЛО

Видавництво художньої літератури
«Дніпро»
Київ — 1970

КАРЕЛ ЧАПЕК

Рассказы из обоих карманов

(На украинском языке)

Київ, Володимирська, 42, Видавництво «Дніпро». Редактор *І. Дзюба*. Художник *В. В. Василенко*. Художній редактор *В. В. Машков*. Технічний редактор *О. П. Яхніс*. Коректори *Н. Н. Плачинда, В. Я. Рібакова*.

Виготовлено на Київському поліграфічному комбінаті Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, вул. Довженка, 3.

Лінотипист *В. Т. Кобал*. Верстальник *В. М. Гринберг*. Друкар *В. Дятел*. Керівник палітурно-брошурувальних процесів *Г. Н. Чичко*.

Здано на виробництво 11.VII 1969 р. Підписано до друку 6.II 1970 р. Папір № 2. Формат 70×90¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 15. Умовн. друк. арк. 17,55. Обліково-видавн. арк. 22,007. Ціна 1 крб. 23 коп. Замовл. № 9—684. Тираж 65 000.

ОПОВІДАННЯ З ОДНІЄЇ КИШЕНІ

— Слушайте, пане Дастиху,— сказав замислено поліційний службовець доктор Мейзлік старому фокусникові,— я прийшов до вас власне на пораду. Я ось маю тут одну справу, з якою не можу впоратися.

— Ану ж ну,— сказав пан Дастих.— Кого та справа стосується?

— Мене,— зітхнув д-р Мейзлік.— Чим більше про неї думаю, тим менше розумію. Слушайте, від цього можна збожеволіти.

— Що ж вам хто зробив? — питався заспокійливо пан Дастих.

— Ніхто,— скрикнув д-р Мейзлік.— Саме це і найгірше. Я сам учинив щось таке, чого не розумію.

— Може, це не так уже й погано,— втішав його старий Дастих.— То що ж ви вкоїли, молодий чоловіче?

— Я впіймав зламувача каси,— відповів д-р Мейзлік похмуро.

— І це все?

— Це все.

— І той зламувач, мабуть, не був справжній? — допомагав йому пан Дастих.

— Ні, таки був, бо зізнався. Пограбував касу в Єврейським добродійнім товаристві, знаєте? Це був якийсь-то Розановський чи Розенбаум зі Львова,— бурчав д-р Мейзлік.— У нього знайшли лом і все інше.

— І що ж би ви хотіли взнати? — промацував його старий Дастих.

— Я хотів би взнати,— сказав поліційний службовець глибокодумно,— як я його впіймав. Чекайте, я розповім вам усе по черзі. Місяць тому, це було третього березня, я аж до півночі був на службі. Я не знаю, чи ви пам'ятаєте, що тоді вже третій день падав дощ. Так ось я собі заскочив на хвилинку до кав'ярні, а потім хотів іти додому, на Виногради. Але натомість пішов у протилежному напрямі до Замощеної вулиці. Ска-

жій мені, чи ви не знаєте, чому я пішов саме в той бік?

— Мабуть, просто так, випадково,— припустив пан Дастих.

— Слушайте, в таку погоду людина знічев'я не вештається вулицями. Я хотів би знати, якого там біса мені було треба? Як ви гадаєте, то не могло бути яке-небудь прочуття? Знаєте, щось на зразок телепатії.

— Ага,— мовив пан Дастих.— Це цілком можливе.

— От бачите,— казав д-р Мейзлік стурбовано.— Тут щось є. Але могла бути також якась підсвідома спонунка, щоб я подивився, що діється біля «Трьох паній».

— Це те кишло на Замощеній вулиці,— пригадав собі пан Дастих.

— От-от. Там ночують зламувачі кас і кишенькові злодії з Пешта або з Галичини, коли приїздять до Праги на працю. Ми уважно стежимо за тим шинком. Як ви гадаєте, чи не за звичайною поліційною звичкою я пішов глянути туди одним оком?

— Це може бути,— виважував слова пан Дастих.— Такі речі людина часом робить несамохить, а надто, як має якесь почуття обов'язку. Тут нема нічого дивного.

— Так ось іду я на Замошену вулицю,— провадив д-р Мейзлік,— дивлюся мимохідь на список нічліжан у «Трьох паніях» і йду далі. У кінці Замощеної вулиці зупиняюся й рушаю знову назад; скажіть, будь ласка, ви не знаєте, чому я йшов назад?

— Звичка,— припустив пан Дастих.— Звичка патрулювати.

— Могло бути й таке,— згодився поліційний службовець.— Але я звільнився від служби і йшов додому. Либонь, то було прочуття.

— Таке трапляється,— визнавав пан Дастих.— Але в такому прочутті нема нічого загадкового. Бідомо ж бо — людина має якісь вищі здібності...

— Господи боже,— ревноував д-р Мейзлік,— так це була звичка чи якісь вищі здібності? Саме це я й хотів би

знати. Ну, та заждіть: тюпкаю я собі отак, коли це проти мене йде якийсь чоловік; біс його бери, хіба не може хтось там іти о першій годині ночі Замощеною вулицею? В цьому нічого нема підозрілого. Я сам ні про що навіть не подумав; а однак пристанув під найближчим ліхтарем і почав запалювати сигарету. Знаєте, це ми робимо, коли хочемо вночі на кого-небудь добре роздивитися. Як по-вашому: це був випадок, чи звичка, чи... чи якийсь підсвідомий поштовх?

— Не знаю,— сказав пан Дастих.

— Я також ні,— злісно крикнув д-р Мейзлік.— Кат з ним! Отож я собі запалюю сигарету під ліхтарем, а той чоловік іде попри мене. Пане, я навіть в обличчя йому не заглянув — лиш так собі очима по землі нишпорю. Коли ж той хлопчина пройшов, щось мені в ньому не сподобалося. К лиху, сказав я собі, тут щось не до ладу, але що власне? Я ж бо того васьпана навіть не зауважив. Так от, стою я на дощі під ліхтарем і роздумую; і раптом мені свінуло: чоботи! Той чоловік мав щось чудне на чоботях. І тоді я з доброго дива й кажу собі вголос: попіл.

— Який попіл? — спитав пан Дастих.

— Звичайний попіл. Під ту хвилину я приг'давав, що в того чоловіка на чоботях між верхом і підметками був попіл.

— А чому б йому не мати на чоботях попелу? — спитав пан Дастих.

— Певна річ,— скрикнув д-р Мейзлік.— Але, пане, в ту мить я б а ч и в, так, б а ч и в розпанахану вогнетривку шафу, з якої сиплеться на підлогу попіл. Знаєте, той попіл, що лишається між крицевими плітками. І я б а ч и в, як ті чоботи вступають у той попіл.

— Так це була інтуїція,— вирішив пан Дастих.— Геніальна, але випадкова інтуїція.

— Дурниці,— сказав д-р Мейзлік.— Чоловіче, коли б не було дощу, я б того попелу навіть не помітив. Але

коли падає дощ, у людей звичайно чоботи не в попелі, розумієте?

— Значить, то був емпіричний висновок,— упевнено правив пан Дастих.— То була чудова гадка, підказана досвідом. Що ж було далі?

— Ну, а потім я пішов за тим хлопчиною: видима річ, він завернув до «Трьох паній». Далі я викликав телефоном двох тайняків; ми влаштували там облаву і знайшли пана Розенбаума з тим попелом, ломами і дванадцятьма тисячами з каси Єврейського добродійного товариства. Таке — нехитра штука. То, знаєте, в газетах писали, що того разу наша поліція виявила неабияку готовність. Яка дурниця! Даруйте, але коли б я випадково не потрапив на Замощену вулицю і випадково не подивився тому гаунерові¹ на чоботи... Отож,— провадив д-р Мейзлік пригнічено,— чи то був тільки випадок? Ось у чім річ!

— Це зрештою не важливо,— заперечив пан Дастих.— Молодий чоловіче, то був успіх, за який ви можете себе вітати.

— Вітати! — вибухнув д-р Мейзлік.— Пане, як же я маю вітати себе, коли не знаю, за що? За казкову детективну провидючість? Чи за механічні поліційні навички? Чи за щасливу нагоду? Чи за якусь інтуїцію й телепатію? Зважте, то була моя перша чималенька справа; за щось людина та повинна вхопитися, га? А, скажімо, завтра мені дають якесь убивство, пане Дастиху, і що я робитиму? Бігатиму вулицями й дивитимусь проникливо людям на чоботи? Чи покладатимуся на нюх і чекатиму, що якесь прочуття або внутрішній голос приведуть мене просто до убійника? Ось бачите, то таки випадок. Вся поліція каже тепер: у того Мейзліка добрий нюх! З того молодика в окулярах щось вийде, це детективний талант. Отака відчайдушна ситуація,— бурчав д-р Мейзлік.— Якусь же методу лю-

¹ Шахраєві (з нім.).

дина та повинна мати. До своєї першої справи я вірив у всілякі там екзактні¹ методи — знаєте, спостереження, досвід, систематичне обслідування та інші дурниці. Проте коли я тепер обмірковую ту справу, то бачу, що... слухайте,— видихнув він з полегкістю,— я гадаю, що то була тільки щаслива нагода.

— Виходить, так,— мудро сказав Дастих.— Але в цьому було також чимало доброї спостережливості й тої ж таки логіки.

— І механічної рутини,— сказав легковажно молодий службовець.

— І інтуїції. І також певного дару прочуття й інстинкту.

— Господи боже, це так вам уявляється,— бідкався д-р Мейзлік.— Пане Дастиху, і як тільки я сьогодні щось робитиму?

— Пане докторе Мейзліку, до телефону,— гукнув пан начальник.— Кличе поліційна президія.

— Ось воно,— пробурмотів д-р Мейзлік скрушно. А коли повернувся від телефону, був блідий і нервовий.— Гарзд, пане начальнику,— крикнув роздратовано.— Сталося. Знайшли якогось чужинця, вбитого в готелі. Чорт...— і відійшов.

Здавалося, що цей енергійний молодик хвилюється.

1928

СИНЯ ХРИЗАНТЕМА

— Ось я вам розповім,— сказав старий Фулінус,— як з'явилася на світ синя хризантема «Клара». Я тоді закладав князівський ліхтенберзький парк у Лубенці — пане, старий князь, то був трохи знавець; цілі дерева надсилали йому від Вейтше з Англії, і тільки тюльпанів з Голландії він одержав сімнадцять тисяч кущів;

¹ Точні (з лат.).

але це так, між іншим. От якось у неділю йду я вулицею й зустрічаю Клару; знаєте, це тамтешня ідіотка, глухоніма божевільна дзига, яка де не піде, там і реве щасливо — ви не знаєте, пане, чому ті ідіоти такі щасливі? Я саме обминав її, щоб, бува, не поцілувала мене, коли раптом побачив у неї в лапах букет; це був якийсь кріп і різне польове зілля, але між ними, пане, я побачив щось таке, аж мене мало шляк не трафив. Та навіжена мала в своїм букеті одну квітку пишної хризантеми, яка була синя! Пане, синя! Вона була десь така синя, як *Phlox Laphamii*; трохи з аспідним відтінком, з атласно-рожевими краями, всередині як *Sapranula turbinata* — гарна, повна, але то ще нічого: пане, та барва була тоді, як зрештою й тепер, зовсім незнана у тривкої індійської хризантеми! Кілька років тому я був у старого Вейтше; сер Джеймс якось мені, паночку, хвалився, що в них торік розквітла одна хризантема, завезена просто з Китаю, і була вона трохи фіалкова, але взимку, на жаль, відцвіла. І ось ця скрекотлива машкара тримала в пазурах таку синю хризантему, про яку можна тільки марити. Гарзд!

Отож та Клара радісно загула і тицьнула мені свій букет. Я дав їй крону і вказав на хризантему.

— Клара, де ти її взяла?

Клара захоплено кудкудакала й реготалася; більше я з неї нічого не витягнув. Кричу на неї, показую на мигах, але все даремно, лиш поривалася будь-що мене обняти. Я біжу до старого князя з дорогоцінною синьою хризантемою:

— Ваша світлість, от що росте десь тут поблизу; ходіть шукати.

Старий негайно звелів запрягти бричку, щоб і Клару взяти з собою. Але Клара тим часом десь зникла й годі було її знайти. Ми стояли біля повоза й гарикалися з добру годину — князь служив колись у драгунах. Іще не викричалися як слід, коли це ось пригналася Клара з висолопленим язиком і всукала мені цілий бу-

кет свіжонарваних синіх хризантем. Князь простягнув їй стокронку, але розчарована Клара вдарилася в плач: сірома ніколи стокронки не бачила. Мусив їй дати крону, щоб утихомирити. Вона почала танцювати й кричати, але ми її посадили на передок, показали їй сині хризантеми — і, Кларо, веди нас!

Клара на передку вищала з радощів; і ви не можете собі уявити, який був обурений Його Достойність пан машталір, що змушений сидіти поруч неї. Крім того, коні кожної хвилини харапудилися від того її вереску й кукурікання; одне слово, то була бісова їзда. Як прогналися ж ми півтори години, я й кажу:

— Ваша світлість, ми вже проїхали принаймні чотирнадцять кілометрів.

— Дарма,— бурчав князь,— хоч і сто кілометрів.

— Ну добре,— я на те,— але ж Клара з другим своїм букетом повернулася за годину. Те місце не може бути далі, як за три кілометри від Лубенця.

— Кларо,— кричить князь і показує на сині хризантеми,— де вони ростуть? Де ти їх знайшла?

Клара розкрякалася і все показувала вперед. Швидше за все, була рада, що їде на бричці. Слушайте, я думав, що князь її вб'є; господи, як він умів лютувати! З коней капала піна, Клара гелготала, князь блюзнів, кучер мало не плакав від сорому, а я будував плани, як знайти синю хризантему.

— Ваша світлість,— кажу,— так не годиться. Нам треба шукати без Клари. Викреслимо собі на мапі циркулем коло в три кілометри, розділимо його на сектори й будемо шукати від дому до дому.

— Чоловіче,— сказав князь,— та ж на три кілометри від Лубенця нема ніякого парку!

— Це добре,— кажу.— У парку ви знайшли б дідька лисого; хіба що шукатимете *ageratum* або канну. Дивіться, онде внизу на стеблині є трохи землі; то ніякий не гумус, то липуча жовть, швидше за все, угноєна людським калом. Нам треба шукати місце, де бага-

то голубів; на лопусі повно голубиного посліду. Найпевніше, вона росте біля плоту з необчищених тичок, бо онде під живчиком листка шматочок розщипленої ялинової кори. Так, це непомильний знак.

— Який? — пита князь.

— А такий, кажу вам, що нам треба шукати в окрúзі на три кілометри біля кожної халупи; ми розділилися начетверо: ви, я, ваш садівник і мій помічник Венцл, от і все.

Гаразд, уранці по цьому найперше Клара знову принесла мені букет хризантем. Потім я обдивився свій сектор, у кожній пиварні пив тепле пиво, їв сирки й розпитував людей про сині хризантеми. Пане, не питайте, яка свистуха була в мене по тих сирках; спека стояла рідкісна як для кінця вересня, і я залазив до кожної хати і мусив терпіти всілякі грубощі, бо люди собі думали, що я божевільний, агент або якийсь урядовець. Але одна річ до вечора з'ясувалася: жодної синьої хризантеми в моїм секторі не росло. В інших трьох також не знайшли нічого. Лиш Клара принесла новий букет наламаних синіх хризантем.

Знаєте, наш князь — великий пан; узявшись за справу, закликав жандарів, кожному встромив у руки по одній квітці синьої хризантеми й обіцяв їм невідь-що, як знайдуть йому, де вона росте. Жандарі, пане, це освічені люди, читають газети і таке інше; крім того, вони, знають тут кожний камінь і мають страшений вплив. Пане, ви подумайте собі, того ж таки дня шестеро жандарів, громадські стражники, старости громади, шкільна молодь з учителями й одна ватага циган облазили весь той шмат землі на три кілометри навколо, порвали все, що де цвіло, і принесли до замку. Далєбі, цього добра було, як на святі божого тіла; але синьої хризантеми, певна річ, не було жодної. Клару ми звелили стерегти весь день, та вночі вона втекла і після півночі принесла мені цілий оберемок синіх хризантем. Ми одразу ж посадили її до цюпи, щоб не порвала всі;

але ми були в безвихідному становищі. Йй-богу, це немов якась мана: уявіть собі, край — як долоня...

Слухайте, людина має право бути брутальною, коли вона в дуже великій біді чи коли її спіткає невдача; я це знаю; але коли мені пан князь, лютуючи, сказав, що я такий самий ідіот, як і Клара, я відповів йому, що не хочу слухати лайку від якогось старого кретина, і пішов просто до поїзда; від того часу я в Лубенці не був. Але коли я вже сидів у вагоні і поїзд рушив, я розрюмсався, як малий хлопець, від того, що вже не побачу синьої хризантеми і що зовсім покидаю її. І ось, плачучи отак та дивлячись у вікно, я побачив раптово біля колії щось синє. Пане Чапку, то було щось сильніше за мене: воно підняло мене з місця й кинуло до сигнального гальма — я не зчувся й коли; поїзд струснувся, гальмуючи, і я повалився на протилежну лаву — і в той час зломив собі ось цього пальця. А коли прибїг кондуктор, я, затиноючись, пояснив, що забув щось у Лубенці, і мусив заплатити клятий штраф. Пане, я лаявся, як шпак, і кульгав по лінії назад до того синього... «От йолоп,— казав я сам собі,— може, то тільки осінні айстри або інше синє сміття, а ти викинув такі нехристиянські гроші!» Пройшов я десь із п'ятсот метрів; уже думав, що те синє не могло бути так далеко, що я проминув його або ж воно мені тільки привиділося, коли це на такому собі горбочку бачу хатинку сторожа, і крізь тичковий тин з його садочка виглядає те синє. То були два куці синьої хризантеми.

Пане, кожна дитина знає, що саме залізничні сторожі викохують у своїх садочках. Крім капусти та кавунів, є там звичайні соняшники, кілька куців червоних рож, мальви, геліотроп і яка-небудь городина; а ось цей хлоп'яга не мав і того, тільки картоплю, квасолю, один куц бузини і в кутку дві сині хризантеми.

— Чоловіче,— кажу я йому крізь пліт,— де ви взяли оті квіти?

— Ті сині? — відказав сторож.— Вони тут zostалися

по небіжчикові Чермаку, який сторожував тут до мене. Але тут по коліях не можна ходити, пане. Онде табличка: «По коліях ходити заборонено». Що ви тут робите?

— Дядечку,— кажу йому,— даруйте, кудюю ж до вас іти?

— Колією,— відповіда на те сторож.— Але пощо сюди комусь ходити? Чого ви хочете? Забирайся геть, клятий дурню, але на колії щоб і ноги твоєї не було!

— То кудюю,— кажу я,— мені забиратися?

— Мене це не обходить,— кричить сторож,— але по колії не смій, та й годі!

От сів я скраєчку та й кажу йому:

— Слухайте, дідусю, продайте мені ті сині квіти.

— Не продам,— бурчить сторож.— І вимітайтеся звідси. Тут заборонено сидіти!

— А то чому,— кажу йому,— на жодній табличці не написано, що тут заборонено сидіти. Ходити заборонено, а я ж тут не ходжу.

Той сторопів і надалі вже тільки лаяв мене через тин. Але він був, найпевніше, просто відлюдько; за хвилину він урвав лайку і почав розмовляти сам із собою. А за півгодини вийшов, щоб оглянути колію.

— То щó,— спинився він переді мною,— заберетеся звідси чи ні?

— Не можу,— кажу я,— ходити колією заборонено, а іншої дороги звідси нема.

Сторож хвилинку подумав.

— То знаєте щó,— сказав по тому,— поки я заходитиму за отой скрут, чухрайте звідси по колії; я не побачу.

Я гаряче йому подякував, а коли він зайшов за скрут, я переліз через тин до його садка і його власним заступом викопав обидві сині хризантеми. Я їх украв, пане. Я чесний чоловік і крав у своїм житті тільки сім разів; і завжди то були квіти.

За годину я сидів у поїзді й віз до себе додому вкрадені сині хризантеми. Коли ж проїздив повз ту сторо-

жівню, там стояв той дідуга з прапорцем і супився, як чорт. Я помахав йому капелюхом, але гадаю, що він мене не пізнав.

Так ось, бачите, пане: через те, що там була табличка з написом «Ходити заборонено», нікому, ні нам, ні жандарям, ні циганам, ні дітям не спало на думку шукати там сині хризантеми. Таку силу, пане, має застережна табличка. Може, біля стороживень ростуть сині петрові ключі, або дерево пізнання, або золота папороть, але ніхто ніколи про них не дізнається, бо колією ходити суворо заборонено, та й край. Тільки божевільна Клара туди дісталася, бо була ідіотка й не вміла читати.

Тому я й назвав так сині пишні хризантеми: «Клара». Я вже п'ятнадцять років пораюся коло них. Та, мабуть, я розпестив їх добрим ґрунтом і вологою — той муґир залізничний сторож взагалі не поливав їх, мали там під собою глину чисто олово; одне слово, навесні вони в мене відживають, улітку брунькуються, а в серпні уже в'януть. Подумайте-но лишень, я один на весь світ маю синю хризантему — і не можу показати її перед людьми. Що там «Бретань» і «Анастазі», вони тільки трохи фіялкові; але «Клара», пане, коли в мене нарешті зацвіте «Клара», то про неї говоритиме весь світ.

1928

ВОРОЖКА

Кожна тямуща людина зміркує, що ця історія не могла статися ні в нас, ані у Франції, ані в Німеччині, бо в цих країнах, як відомо, судді повинні судити й карати грішників згідно з буквою закону і ніколи не згідно зі власним розважливим розумом та сумлінням. Оскільки ж у цій історії виступає суддя, який ухвалює свій вирок, зважаючи не на параграфи, а на тверезий

людський глузд, впливає з того, що понижча оказія не могла учинитися ніде, крім Англії; і справді, вона сталася в Лондоні, точніше сказати, в Кенсінгтоні або, заждіть, чи не в Бромптоні, а то й у Бейсуотері; одне слово, десь там. Той суддя був магістр юстиції Келлі, а жінка та звалася зовсім просто: Майєрс. Місіс Едіт Майєрс.

Так ось ця загалом пошани гідна дама привернула до себе увагу поліційного комісара Мак Лірі.

— Моя любя,— сказав пан Мак Лірі одного вечора своїй дружині,— мені з думки не сходить місіс Майєрс. Хотів би я знати, з чого та жінка живе. Подумайте лишень, тепер, у лютому, вона посилає служницю по шпараги. Далі, я встановив, що вона щоденно приймає дванадцяттеро-двадцяттеро відвідувачів, від дрібної крамарки до герцогині. Я знаю, моя любя, ви скажете, що то, мабуть, ворожка на картах. Хай так, але це може бути тільки личиною для чогось іншого, скажімо, звітництва або шпигунства. Знаєш, мені хотілося б туди кинути оком.

— Гаразд, Бобе,— сказала прекрасна пані Мак Лірі,— доручить цю справу мені.

Отож через день пані Мак Лірі, певна річ, без шлюбного персня, але натомість дуже молодяво вбрана й зачесана, як дівчина, котрій уже час кинути дурниці, з настрашеним обличчям подзвонила біля дверей пані Майєрс у Бейсуотері чи в Мерілбоуні. Мусила хвилю зачекати, поки пані Майєрс прийме.

— Сідайте, любя дитино,— сказала та літня дама, дуже пильно оглянувши відвідачку.— Чого ви хочете від мене?

— Я,— затиналася пані Мак Лірі,— я... я хотіла б... мені завтра буде двадцять років. Я дуже хотіла б знати своє майбуття.

— Але ж, панночко... даруйте, як ваше прізвище? — запитала пані Майєрс і, захопивши колоду карт, почала енергійно тасувати їх.

— Джонс,— мовила пані Лірі.

— Люба панно Джонс,— правила пані Майєрс,— це помилка; я не ворожу на картах, хіба, звичайно, інколи серед друзів, як усяка стара жінка. Зніміть карти лівою рукою й поділіть на п'ять купок. Так. Часом для розваги я розкладаю карти, але взагалі... Ого,— казала, перевертаючи першу купку.— Бубни. Це означає гроші. І чирвовий валет. Це гарна карта.

— Ах,— сказала пані Мак Лірі.— А що далі?

— Бубновий валет,— провадила далі пані Майєрс, відкриваючи другу купку.— Винова десятка, це дорбга. Та ось,— скрикнула,— я бачу жирові. Жирові — це завжди прикrostі. Але на кінці чирвова дама.

— Що це означає? — запитала пані Мак Лірі, витріщивши очі, як тільки могла.

— Знову бубни,— метикувала пані Майєрс над третьою купкою.— Мила дитино, вас чекає багато грошей; але я ще не знаю, чи буде далека дорога у вас, чи в когось близького вам.

— Я маю їхати до Саутгемптона до тітки,— докинула пані Мак Лірі.

— Це буде далека дорога,— сказала пані Майєрс, перевертаючи четверту купку.— Хтось вам заборонятиме, якийсь старий чоловік...

— Мабуть, батько,— скрикнула пані Мак Лірі.

— Усе це є тут,— казала врочисто пані Майєрс над п'ятою купкою.— Мила панно Джонс, це була найкраща карта, яку я коли-небудь бачила. За рік у вас буде весілля; вас візьме дуже-дуже багатий молодик, може, мільйонер чи купець, бо часто подорожує; але поки це станеться, ви змушені будете подолати великі перешкоди; якийсь літній пан чинитиме вам опір, але ви повинні вистояти. А коли віддастесь, виїдете далеко звідси, певно, аж за море. З вас одна гінея на християнські місії між бідними неграми.

— Я вам така вдячна,— казала пані Мак Лірі, ви-

тягаючи з сумки фунт стерлінгів і один шилінг,— страшенно вдячна. Прошу вас, пані Майєрс, а скільки б то коштувало, щоб без тих прикростей?

— Карти не можна підкупити,— сказала стара дама поважно.— Хто такий ваш татусь?

— Він служить у поліції,— брехала з невинним виглядом молода пані.— Знаєте, в таємному відділі.

— Ага,— мовила стара пані й витягла з купки три карти.— Це дуже погано, дуже погано. Скажіть йому, моя дитино, що йому загрожує велика небезпека. Хай би до мене прийшов, щоб дізнатися більше. До мене їх багато ходить зі Скотленд Ярду¹, щоб поворожила на картах; і кажуть мені все, що мають на серці. Так, так, пришліть його до мене. Ви кажете, що він у політичному відділі? Містер Джонс? Перекажіть йому, що я чекатиму. З богом, мила панно Джонс. Хто далі?

— Це мені не подобається,— мовив пан Мак Лірі, замислено чухаючи потилицю,— це мені не подобається, Кеті. Та жінка надто цікавилася вашим покійним татусем. Крім того, вона зветься не Майєрс, а Мейєргофер, і вона з Любека. Клята німкеня,— бурчав пан Мак Лірі,— як би до неї добратися? Ставлю п'ять проти одного, що вона вивідує у людей речі, до яких їй нема діла. Знаєте що, я про це скажу нагорі.

Пан Мак Лірі справді сказав про це нагорі; на диво, нагорі не злегковажили цим, і сталося так, що вельмишановну пані Майєрс покликали до пана судді Келлі.

— Так, пані Майєрс,— звернувся до неї пан суддя,— бога ради, що там за карти ви розкладаєте?

— Але, боже мій, пане,— відповіла літня дама,— людина ж мусить із чогось жити. Не піду ж я в своїм віці танцювати до вар'єте.

— Гм,— мовив пан Келлі.— Але тут є на вас скарга, що ви погано ворожите на картах. Мила пані Майєрс,

¹ Поліційне управління в Лондоні.

це те саме, коли б ви замість шоколаду продавали таблетки глини. За одну гінею люди мають право сподіватися на порядну ворожбу. А як ви, прошу вас, можете ворожити, коли ви того не вмієте?

— Деякі люди не скаржаться,— боронилася літня дама.— Бачите, я їм віщую таке, що їм подобається. Та радість, пане, варта кількох шилінгів. А часом я й справді людині потраплю. «Пані Майєрс,— сказала мені тут одна пані,— ще ніхто мені так добре не ворожив на картах, як ви». Вона живе в Сент-Джонс Вуд і розлучається зі своїм чоловіком.

— Стривайте,— урвав її пан суддя,— в мене є один свідок проти вас. Пані Мак Лірі, розкажіть нам, як це було.

— Пані Майєрс ворожила на картах,— жваво почала пані Мак Лірі,— що я менш як через рік вийду заміж; що мене візьме дуже багатий молодик і що я з ним виїду за море...

— Чому саме за море? — запитав пан суддя.

— Бо в другій купці була винова десятка; це, кажуть, означає подорож,— відказала пані Майєрс.

— Дурниці,— бурчав пан суддя.— Винова десятка означає надію. Дорога — це винувий валет; коли ж із ним іде бубнова сімка, це означає великі подорожі, від яких сподіваються зиску. Пані Майєрс, ви мене не підурите. Ви тут ворожили цій жінці-свідкові, що менше як через рік вона вийде заміж за багатого молодика, але пані Мак Лірі вже три роки заміжжю за видатним поліційним комісаром Мак Лірі. Пані Майєрс, як ви поясните цю неадаптивність?

— Але, господи,— правила літня дама спокійно,— таке буває. Ця особа прийшла до мене легковажно настрєна, але ліва рукавичка в неї була розірвана; отже, в неї нема зайвих грошей, а туману напускати любить. Вона сказала, що їй двадцять років, тоді як їй двадцять п'ять...

— Двадцять чотири,— крикнула пані Мак Лірі.

— Це однаково; отже, вона хотіла вийти заміж — бо ж вона себе видавала за дівчину. Тому я їй ворожила про заміжжя і про багатого жениха; це мені здалося найслушнішим.

— А що то за прикrostі, той літній пан і подорож за море? — запитала пані Мак Лірі.

— Щоб сказано було більше,— мовила просто пані Майєрс.— За одну гінею людина має розповісти цілу купу всячини.

— Годі,— сказав пан суддя.— Пані Майєрс, все до нічого, так ворожити на картах — це шахрайство. На картах треба розумітися. Правда, тут є різні теорії, але ніколи, пам'ятайте собі, ніколи винава десятка не означає подорож. Заплатить п'ятдесят фунтів штрафу, як ті, що фальшують харч або продають нічого не варті товари. На вас, пані Майєрс, є підозра, що ви, крім того, займаєтеся шпигунством; але я гадаю, що ви в цьому не зізнаєтеся.

— Коли є бог наді мною,— скрикнула пані Майєрс, але пан Келлі урвав її:

— Ну, ну, обличте; і все ж, оскільки ви чужоземка без пристойного фаху, політичні установи вживуть свого права й вишлють вас із країни. З богом, пані Майєрс, дякую вам, пані Мак Лірі. Однак я кажу вам, так фальшиво ворожити на картах — це цинічне й несумлінне заняття. Пам'ятайте собі це, пані Майєрс.

— Що маю робити,— зітхнула літня дама.— Саме тепер, коли ремесло почало давати мені прибуток...

Десь через рік суддя Келлі зустрів комісара Мак Лірі.

— Чудова погода,— сказав привітно пан суддя.— Між іншим, що робить пані Мак Лірі?

Пан Мак Лірі поглянув вельми кисло.

— Цебто... Знаєте, пане Келлі,— мовив з явним збентеженням,— вона... пані Мак Лірі... Цебто... ми розлучені.

— Та що ви,— здивувався пан суддя,— така гарна молода пані!

— Отож-бо й воно,— буркнув пан Мак Лірі,— в неї несподівано втьопався один молодий ледащо... якийсь мільйонер чи купець з Мельбурна... Я їй забороняв, але...

Пан Мак Лірі безнадійно махнув рукою.

— Тиждень тому вони обоє разом виїхали до Австралії.

1928

ЯСНОВИДА

— Знаєте, пане прокуроре,— казав пан Яновіц,— мене так легко ніхто не пошиє в дурні, не дарма я єврей, чи не так? Але що робить той чоловік, це просто над мій розум. Це не просто собі графологія, це невідь-що. Тільки подумайте: дасте йому чие-небудь рукописьмо у незалипленому конверті; він на те письмо навіть не подивиться, тільки встромить у конверт пальці й шатирить ними по тому письму; ще й кривить рота, ніби йому щось болить. І за хвилину почне вам розповідати про вдачу того, хто писав, і то так, що ви тільки очима кліпаєте. До щирця вгадає ту людину. Я поклав йому до конверта один лист від старого Вайнберга; все чисто спізнав: і те, що той слабує на діабет, і що буде банкрутом. Що ви на це скажете?

— Нічого,— сухо відповів пан прокурор.— Може, він старого Вайнберга зна.

— Але ж він того писання навіть не бачив,— розхвилювався пан Яновіц.— Він каже, що кожне письмо має свій флюїд, який, мовляв, можна цілком точно відчутися на дотик. Він каже, що це чисто фізичне явище, як радіохвилі. Пане прокуроре, це ніяке не шахрайство; він, той принц Карадаг, за це нічого не бере, це, нібито, дуже стара родина з Баку, говорив мені один росіянин. Але навіщо я вам розповідатиму, прийдіть і подивіться

на це, він буде сьогодні ввечері у нас. Неодмінно придіть.

— Слухайте, пане Яновіц,— сказав пан державний прокурор,— це все гарно, але я чужинцям вірю тільки на п'ятдесят процентів, особливо ж як не знаю, коло чого вони ходять; росіянам я вірю ще менше, а факірам найменше; коли ж до всього цього він ще й принц, так йому я вже й зовсім не вірю. Де, кажете, він того навчився? Ага, в Персії. Дайте мені спокій, пане Яновіц; цілий Схід — це дурисвітство.

— Але ж, пане прокуроре,— боронився пан Яновіц,— той молодий чоловік усе пояснює цілком науково; жодного дива, жодної таємної сили, лишень, кажу вам, точний науковий метод.

— Так це тим паче дурисвітство,— казав пан прокурор докірливо.— Пане Яновіц, я вам дивуюся; ви все життя обходилися без точних наукових методів, а тепер за них ухопилися. Бачте, коли б у цьому щось було, все б давно стало відоме, адже так?

— Ну,— казав пан Яновіц, трохи вагаючись,— та коли я на власні очі бачив, як він угадав усього старого Вайнберга! Це було геніально! Знаєте що, пане прокуроре, прийдіть подивіться; якщо це шахрайство, то ви добачите, на те ви спеціаліст, паночку; пане прокуроре, мабуть, вас ніхто не може ошукати.

— Гадаю, навряд,— сказав пан прокурор скромно.— Так я прийду, пане Яновіц, але тільки подивитися на пальці того вашого феномена. Це ганьба, що в нас є такі легковірні люди. Однак не кажіть, хто я; почекайте, я йому дам прочитати одне рукописьмо в конверті, це буде щось екстра. Закладаймося, пане, що я йому доведу дурисвітство.

Треба вам сказати, що пан прокурор (або, точніше, пан старший прокурор доктор Клапка) мав на найближчому засіданні присяжних вести обвинувачення в про-

цесі Гуго Мюллера — злочин навмисного вбивства. Пан Гуго Мюллер, фабрикант і мільйонер, був оскаржений у тому, що застрахував на великі гроші свого молодшого брата Оту і потім утспив його в Доксанському ставку; крім того, його підозрювали в тому, що кілька літ тому він убив свою коханку, але цього, звичайно, не можна було довести. Словом, то було одне з великих судочинств, на якому пан прокурор хотів показати, на що він здатен; і він працював над документами з усією пильністю й проникливістю, завдяки якій зажив слави найгірнішого громадського обвинувача. Справа не була ясна; пан прокурор дав би не знати що за єдиний прямий доказ, але за даних обставин він мусив покладатися більше на свою красномовність, щоб допевнитися від присяжних петлі для пана Мюллера; а це, зважте, для громадського обвинувача є справа честі.

Пан Яновіц того вечора був трохи роздратований.

— Це принц Карадаг,— знайомив він стримано,— пан доктор Клапка; мабуть, можна розпочинати, чи не так?

Пан державний прокурор подивився допитливо на того екзотичного звіра; це був молодий і стрункий чоловік в окулярах, з обличчям тибетського ченця і делікатними злодійськими руками. «Гохштаплер»¹,— вирішив коротко пан прокурор.

— Пан Карадаг,— торохтів пан Яновіц,— тут коло цього столика. Мінеральна вода там уже є. Будь ласка, засвітить собі стоячу лампу; люстру ми згасимо, щоб вас не турбувала. Так. Прошу, панове, тихо. Пан... хм, тут пан Клапка приніс якесь рукописьмо; коли пана Карадага ласка...

Пан прокурор кашлянув і сів так, щоб найкраще бачити ясновиду.

— Ось те рукописьмо,— сказав і витяг з нагрудної кишені незаліплений конверт.— Прошу.

¹ Пройдисвіт (з нім.).

— Дякую,— сказав ясновида мляво, взяв конверта і з заплещеними очима повертів його в пальцях. Раптом він затремтів і закрутив головою.— Дивовижа,— пробурмотів і ковтнув води.

Потім усунув свої тонкі пальці в конверт і остовпів; здалося, що його пожовкле обличчя ще більше зблідло. У кімнаті запала така тиша, що чутно було харчання пана Яновіца; пан Яновіц хворів на зоб.

Тонкі губи принца Карадага тремтіли й кривилися, ніби він стискав пальцями розпечене залізо; і на чолі в нього виступив піт.

— Я не годен цього витримати,— прошипів глухо, витяг пальці з конверта, обтер їх носовою хусточкою і хвилину їздив ними по сукну столика, ніби точив бруском ніж; після цього знов нервово сьорбнув води і обережно взяв пальцями конверт.

— Людина, яка це писала,— почав сухо,— людина, яка це писала... Тут велика сила, але така...— він очевидно шукав слова,— сила, яка чатує. Це чатування страшне,— скрикнув і випустив конверта на стіл.— Я тієї людини не хотів би мати собі за ворога!

— Чому? — не стримався пан прокурор.— Він щось учинив?

— Не питайте мене,— сказав ясновида.— Кожне питання дає знак. Я тільки відаю, що він може вчинити щось велике й страшне. Тут дивовижна воля... до успіху... до грошей... Той чоловік не спинився б над життям ближнього. Ні, це не звичайний злочинець; тигр — також не злочинець; тигр — владар. Той чоловік не був би здатний на жодну підлоту, але гадає, що володіє життям людей. Коли він на своїм полюванні, то бачить у людях тільки здобич. Відтак їх убиває.

— По той бік добра і зла,— пробурмотів пан прокурор з очевидною згодою.

— Це тільки слова,— сказав принц Карадаг.— Ніхто не бува по той бік добра і зла. Той чоловік має свої цілком певні моральні поняття; він нікому не винен, не

краде, не бреше; коли вбиває, то ніби на шахівниці дає шах і мат. Це його гра, але він її веде поправно.— Ясновида зосереджено зморщив чоло.— Я не знаю, що це таке. Бачу великий ставок і на ньому моторний човен.

— А що далі? — скрикнув державний прокурор, ледве дихаючи.

— Далі нічого не видно; воно тьмаве. Воно таке дивно тьмаве перед жорстокою і безоглядною волею схопити свою здобич. Але тут нема ніякої пристрасі, тільки розум. Цілковита розсудливість у кожній подробиці. Так, наче вирішується якесь завдання або технічна проблема. Ні, той чоловік ніколи ні за щось не докоряє собі. Він такий самовпевнений і так звіряється на самого себе; йому нема чого боятися свого сумління. Мені здається, що він дивиться на всіх згори; дуже бундючний і самозакоханий; його тішить, що люди бояться його.— Ясновида сьорбнув води.— Але й він комедіант. По суті, він зисколюбник, що прибирає певної пози. Хотів би здивувати світ своїми вчинками... Годі. Я стомився. Він мені не до вподоби.

— Слушайте, Яновіц,— казав схвильовано пан прокурор,— це справді щось надзвичайного, той ваш ясновида. Те, що він сказав,— достеменний портрет. Сильний і безоглядний чоловік, який бачить у людях тільки здобич; досконалий гравець своєї гри; мозок, який чисто розумово готує свій чин і ніколи ні за що собі не докоряє; джентльмен і до того комедіант. Пане Яновіц, той Карадаг спостиг його на сто процентів!

— От бачите,— мовив пан Яновіц потішено.— Хіба я вам цього не казав? То був лист від ліберецького Шліфена, чи не так?

— Та де,— скрикнув пан прокурор.— Пане Яновіц, то був лист від одного вбивці.

— Але, але,— здивувався пан Яновіц,— а я думав,

що то текстильний Шліфен; знаєте, то дуже великий гаунер, той Шліфен.

— Ні. Це був лист від Гуго Мюллера, отого братовбивника. Ви зауважили, як ясновида казав про човен на ставку? Мюллер викинув з човна у воду свого брата.

— Ай, ай,— дивувався пан Яновіц.— От бачите! І що за казковий талант, пане прокуроре!

— Безперечно,— заявив пан прокурор.— І як тільки він збагнув Мюллерів характер та мотиви його вчинку, це просто, пане Яновіц, феноменально. Навіть я б його, того Мюллера, так достеменно не розгадав. А ясновида пізнає це на дотик, з кількох рядків Мюллерового рукописма — пане Яновіц, тут щось є; в людському письмі мусить бути якийсь особливий флюїдум абощо.

— А хіба я вам не казав? — триумфував пан Яновіц.— Будьте такі ласкаві, пане прокуроре, я ще не бачив рукописма жодного вбивці.

— З радістю,— сказав пан прокурор і витяг з кишені конверта.— Це, на правду, цікавий лист,— додав він, виймаючи папір з конверта, і раптом перемінівся на обличчі.— Цебто... Саме цей лист... пане Яновіц,— вичавив з себе якимось непевно,— належить до судових паперів; тобто... я вам не маю права його показувати. Прошу пробачення.

За хвилину пан прокурор біг додому, не помічаючи навіть, що пада дощ. «Я осел,— казав собі з гіркотою,— я йолоп, як це могло статися зі мною? Я ідіот! Поспішаючи, я серед інших документів запопав замість Мюллерового листа свій власний рукопис, свої нотатки до обвинувачення і всунув до того конверта! Я дурбас! Так, це було моє письмо! Дякую красно! Стривай, шахраю, я на тебе початую!»

Але зрештою пан прокурор почав заспокоюватися, адже здебільша не таке вже й погане було те, що казав ясновида. Велика сила; дивовижна воля — хай буде; не здатен на жодну підлоту; маю свої цілком певні моральні поняття... Це, власне, мені лестить. Що ніколи

собі не докоряю? Слава богові, нема за що: я тільки справляю свій обов'язок. А щодо розсудливості, то це також правда. Але ж і заплутався я з тим комедіантом. Це все-таки дурисвітство.

Раптом він спинився. «Звичайно ж,— сказав собі,— те, що говорив ясновида, годиться для кожного другого! Це тільки певні загальники. Кожна людина трохи комедіант і зисколюбник. Це тільки хитрощі: говорити так, щоб кожний міг себе пізнати. Ось як»,— вирішив пан прокурор і, розкривши парасольку, пішов додому своїм рівним енергійним кроком.

— Господи боже! — бідкався голова суду, скидаючи з себе мантию,— вже сьома година, ну й забарилися знову! Ще б пак, пан прокурор говорив дві години! За те ж, пане колего, виграв справу; з такими хисткими доказами допевнитися петлі — це зветься успіхом. Ну, присяжних ніколи не вгадаєш. Та й гарно промовляв,— казав голова, умиваючи руки.— Надто ж як характеризував того Мюллера, то був готовий портрет; знаєте, почварний, нелюдський характер того вбійника — це просто вкидає в дрож. Пам'ятаєте, пане колего, як він казав: «Це не звичайний злочинець; він не здатний на підлоту, не бреше, не краде; але коли вб'є людину, то зробить це так спокійно, наче б давав на шахівниці мат. Він убиває не з пристрасті, а з холодного розсуду, ніби розв'язує завдання або технічну проблему». Дуже добре сказано, пане колего. І далі: «Коли він на своєму полюванні, то бачить у ближньому тільки здобич...» Знаєте, з тигром вийшло, мабуть, трохи театральню, але присяжним це сподобалося.

— Або те,— докинув пан вотант ¹,— як казав: «Отой убійник, напевно, ні за що собі не докоряє; він такий

¹ Старший член суду (лат.).

самовпевнений, так звіряється на самого себе,— йому нічого боятися свого сумління».

— Або ж таке психологічне спостереження,— вів да- лі голова суду, витираючи собі руки рушником,— що це комедіант і позер, який хотів би приголомшити світ своїми вчинками...

— Ну що ж,— погодився пан вотант, ~~яка~~ лапка не- безпечний супротивник.

— Гуго Мюллер винен — дванадцятьма голосами,— дивувався голова,— хто б міг таке сказати! Для Клап- ки тільки цього й треба. Для нього це — як шахова гра або полювання. Він так в'їдається в кожний процес... Пане колего, я б не хотів мати його за сво- го ворога.

— Його,— казав пан вотант,— радує, коли його бо- яться люди.

— Трохи самозакоханості в нього є,— сказав замис- лено поштивий голова.— Але має дивовижну волю... головно до успіху. Велика сила, пане колего, але...— Пан голова не знайшов доречного слова.— Ну, ходімо вечеряти.

1923

ТАЄМНИЦЯ ПИСЬМА

— Рубнер,— сказав головний редактор,— підіть по- дивіться на того графолога Єнсена, сьогодні ввечері він дає сеанс для представників преси; кажуть, це має бути щось епохальне, отой Єнсен. То ви дайте про нього п'ятнадцять рядків.

— Гарзд,— пробурмотів Рубнер з належною служ- бовою байдужістю.

— Але пильнуйте, щоб це не був якийсь шахрай,— напоумлював його головний редактор.— Добре все скон- тролуйте, по можливості особисто. Саме тому я посилаю туди вас, людину досвідчену...

— ...Ось, панове, головні засади наукової, точніше сказати, психометричної графології,— закінчив того вечора графолог Ёнсен свій теоретичний виклад перед представниками преси.— Як бачите, вся система вибудувана на чисто експериментальних законах; але, звичайно, практичне вживання цих точних методів таке безмірно складне, що того не можна докладніше продемонструвати в цій єдиній доповіді. Я обмежуся тим, що практично проведу для вас аналіз двох або трьох рукописів, замість висвітлювати вам теоретично весь хід своєї праці; на це, на жаль, ми сьогодні не маємо часу. Прошу когось із добродіїв дати перший-ліпший рукопис.

Рубнер, який уже цього чекав, негайно подав великому Ёнсенові списаний аркуш паперу. Ёнсен надів свої чарівні окуляри й подивився на письмо.

— Ага, жіноча рука,— посміхнувся.— Чоловіче письмо буває звичайно виразніше й цікавіше, але кінець кінцем...— Мимрячи щось, він пильно дивився крізь окуляри на той аркуш паперу.— Гм, гм,— казав іноді й похитував головою; стояла глибока тиша.

— Чи це не... від якоїсь близької вам особи? — спитав раптом графолог.

— Ні, де б пак,— запротестував одразу Рубнер.

— Тим краще,— сказав великий Ёнсен.— Слушайте, та жінка бреше! Це перше враження від її письма: брехня, брехня за звичкою, брехня як життєвий вияв. А втім, ця особа дуже низького рівня, з нею освіченому чоловікові ні про що говорити... Вона страшенно хтива; це письмо має просто якісь м'ясисті форми. І вкрай неохайна; в її домі мусить бути страшений нелад — масте! Це первинні риси, про які я вам зразу казав; перше, що в людині ви пізнаєте, це її звички, тобто властивості, які просто механічно самовиявляються. Справжній психологічний аналіз починається тільки з властивостей, які відповідна особа приховує або приглушує, бо в протилежному разі вона виявила б себе

геть усю перед загалом. Ось, наприклад,— сказав він, кладучи палець на кінчик носа,— ця особа, мабуть, нікому не призналась би, що вона думає. Вона плитка́, але плитка́ в подвійному сенсі: примітивно себе виявляє, має багато дріб'язкових інтересів, але цим усім вона тільки приховує те, що насправді думає; і те її приховане «я» також жахливо буденне; я сказав би, розпусність, підкорена душевним лінощам. Подивіться, наприклад: це письмо аж до неприємного хтиве (це також і прикмета марнотратності), а водночас у нім така вульгарна розважність; та особа надто любить свій комфорт, щоб шукати якихось пригод пристрасті; звичайно, коли їй трапляється нагода... Але це не наш клопіт... Вона надзвичайно лінива і до того ж забарна; коли що-небудь зробить, то говорить про це півдня, аж набридне... Надто заклопотана сама собою; видно, що нікого не любить; тільки для своєї вигоди вона вішається кому-небудь на шию і хоче переконати його, що любить і бозна-як про нього піклується. Це одна з тих жінок, перед якими кожний чоловік безвладний, просто стане безвладним плохутою з нудьги, нескінченної балаканини, з усієї принизливої матеріальності. Зверніть увагу на те, як написаний початок слів і особливо фраз: якое розгонисто і м'яко. Ця особа хоче наказувати і справді наказує; але нема в тому енергії, а якась удавана поважність і багатослівність; в разі потреби вдається до найпідлішої тиранії — тиранії сліз. І що цікавого: по кожнім тім розгонові можна помітити в письмі якое разуче, просто легкодухе пониження; ту особу щось гальмує, вона чогось усе боїться — найімовірніше, щоб не виявилось чогось такого, що представило б під загрозу її добробут; тут мусить бути щось дуже болюче і старанно приховуване, гм, я не знаю; мабуть, щось у минулому. Лише після такої реакції вона знову зосереджує свою силу чи, швидше, життєву рутину, щоб узвичасно дописати слово — певна річ, з тим самозакоханим і розтягненим хвостиком

у кінці; вона вже знов переймається себепевністю. Оце вам оте перше, подане вже через аналіз, враження брехливості. Отже, панове, ви бачите, що докладний аналіз зрештою потверджує перше загальне, часом інтуїтивне враження; ту кінцеву тотожність ми називаємо верифікацією.

Я вже говорив про низький рівень цієї жінки; але той рівень не від примітивності, а від незлагоди; це письмо кривить душею, прикидається кращим, ніж є, але робить це у дрібницях. Та особа в малому дбає про якусь коректність: старанно ставить усі крапки над «і», але в великих справах вона недбала, недисциплінована, неморальна, просто негідниця. Найбільше вражають ризики; письмо має нормальний нахил праворуч, але в ризок зворотний напрям. Це справляє якесь дивне враження, як удар кинджалом у спину. В цьому є щось зрадливе й підступне. Я сказав би образно, що та особа здатна вразити людину ззаду; але вона цього не зробить через свою ліню — і через брак уяви... Гадаю, що з нас цього досить. Чи має хто-небудь якийсь інший, цікавіший рукопис?

Того вечора Рубнер повернувся додому як ніч.

— Добре, що ти прийшов,— сказала пані Рубнерова.— Чи ти де-небудь вечеряв?

Рубнер похмуро подивився на неї.

— Вже знову починаєш? — пробурчав погрозливо.

Пані Рубнерова підняла здивовано брови.

— Це я знов починаю? Я тільки запитую, чи ти хочеш вечеряти.

— Он як,— сказав Рубнер з відразою.— Про інше ти, звичайно, не вмієш говорити, тільки про жування їжі. Такі вже твої інтереси нікчемні. Це так принижує, та вічна балаканина, та матеріальність і нудьга.— Рубнер зітхнув і безнадійно махнув рукою.— Я знаю, так чоловіків обертають на безвладних плохут.

Пані Рубнерова поклала шитво на коліна і пильно на нього подивилася.

— Франце,— сказала стурбовано,— може, в тебе якась неприємність?

— Ага,— вигукнув уїдливо Рубнер.— Вже знову піклуєшся про мене, чи не так? Не думай собі, прошу, що переконаєш мене! Ні, голубонько, одного разу людина розкусить усю цю брехливість і усвідомить собі, що на неї хтось почепився тільки задля власної вигоди... і з простої хтивості. Фу,— закричав Рубнер,— це просто приголомшує людину.

Пані Рубнерова похитала головою й хотіла сказати щось, однак тільки стяла губи й почала швидко шити; настала тиша.

— Тут у нас,— засичав трохи згодом Рубнер і тяжко оглянувся навсібіч,— неохайність і паскудство. Звісно, в дрібницях це має видимість ладу і пристойності; але в поважніших речах... Що ти робиш тут з цими ганчірками?

— Латаю тобі сорочки,— витиснула з себе пані Рубнерова; горло їй перехопило.

— Латаєш сорочки, — глузував Рубнер,— аякже, ти латаєш сорочки! Звичайно ж, про це повинен знати цілий світ, чи не так? Півдня він має говорити лиш про те, що хтось латає сорочки! Буде тепер доскочу і галасу, і гордоців! І ти собі гадаєш, що через це можеш мною командувати? Ах, пані, тепер цьому кінець!

— Франце,— видихнула пані Рубнерова, здивована вкрай,— я чимось тебе скривдила?

— А хіба ж я знаю? — накинувся на неї Рубнер.— Я не знаю, що ти накоїла; я не знаю, про що ти думаєш і що в голову собі забрала; я не знаю про тебе нічого, анічогісінько, бо ти збіса затайлива! Я не знаю навіть твого минулого!

— Стій,— скипіла пані Рубнерова,— це переходить уже всякі межі! Коли ти скажеш іще що-небудь...—

Вона через силу опанувала себе.— Чоловіче,— сказала злякано,— що це з тобою скоїлося?

— Ага,— заявив переможно Рубнер,— он воно що! Чого ти злякалася? Мабуть, щоб не виявилось чогось такого, що поставило б під загрозу твій добробут, га? Знаємо-знаємо; «вона, попри свою лінь, не проміне нагоди для якоїсь інтрижки»,— чи не так?

Пані Рубнерова сиділа як закам'яніла.

— Чоловіче,— видавила з себе, ковтаючи сльози,— коли ти проти мене щось маєш... так, на бога, скажи навпростець!

— Нічогісінько,— казав Рубнер з нищівною іронією,— та ні ж бо, нічогісінько проти тебе я не маю! Це ж така абищиця, коли чоловік має жінку розбещену, неморальну, брехливу, непорядну, вульгарну, ліниву, марнотратну і страшенно хтиву! Та ще й такого низького рівня...

Пані Рубнерова заридала і встала, кинувши своє шитво на землю.

— Облиш,— крикнув на неї чоловік презирливо,— це ж найпідліша тиранія, тиранія сліз!

Але пані Рубнерова вже навіть цього не чула; задихаючись від судомного плачу, вона кинулася до своєї спочивальні. Рубнер трагічно зареготав і просунув голову до дверей.

— Вгородити чоловікові кинджала в спину,— крикнув,— ти ще могла б; але й до того ти надто лінива!

Увечері по тому Рубнер зайшов до свого улюбленого шинку.

— А я саме читаю у вашій газеті,— привітав його пан Плечка, поглядаючи крізь окуляри,— як вихваляють того графолога Бнсена. Чи є в тім щось слушне, пане редакторе?

— Є, і багато,— сказав пан Рубнер.— Так, пане Янчіку, мабуть, мені ростбіф, тільки щоб не був твердий.

Послухайте, той Єнсен феномен; я вчора його бачив. Він просто науково аналізує письмо.

— Та ж це шахрай,— зауважив пан Плечка.— Пане, я вірю всьому, тільки не науці. Вона мов ті вітаміни; поки не було жодних вітамінів, то принаймні людина знала, що їсть; а тепер ви цього не знаєте, тепер у цьому вашому ростбіфі невідомі життєві чинники. Хай йому біс...— казав пан Плечка з відразою.

— Це зовсім інше,— освідчив Рубнер.— Вам, пане Плечко, довелося б дуже довго розповідати, що таке психометрія, автоматизм, первинні та вторинні ознаки та інші речі... Але я вам кажу, що той чоловік читає з письма, як із книги. І так вам людину розпише, що ви прямо бачите її перед собою; скаже вам, яка вона, яке має минуле, про що думає, що приховує, ну все! Я був при тому, пане!

— Облиште,— бурчав пан Плечка скептично.

— То я розповім вам один випадок,— почав пан Рубнер.— Один пан,— я не буду його вам називати, але дуже відома людина,— дав Єнсенові аркуш рукописьма своєї дружини. Єнсен же щойно подивився на те письмо, то й почав: та жінка брехлива наскрізь, непорядна, страшенно хтива й плитка, лінива, марнотратна, базіка, командує вдома, має лихе минуле і до того ще хоче вбити свого чоловіка! Уявіть собі, той пан зблід на смерть, бо все це була дослівна правда. Лишень собі зважте, він з нею щасливо жив двадцять років і нічогосінько не примічав! За двадцять років подружнього життя він не взяв про ту жінку й десятої частини того, що Єнсен побачив з першого погляду! Чи ж не досягнення, га? Пане Плечко, таке мусить переконати й вас!

— Я дивуюся,— відказав пан Плечка,— що то за йолоп, той чоловік, що за двадцять років нічого не побачив.

— Даруйте,— сказав швидко пан Рубнер,— але вона, та жінка, так вправно лицедіяла, що чоловік її досі був цілком щасливий. А такий щасливий чоловік зов-

сім сліпий. Крім того, бачте, в нього не було точного наукового методу. Це виходить так: що вам на око здається білим, в тому наука знаходить усі барви. Досвід, пане, нічого не важить; сучасна людина покладається тільки на екзактні методи. Отож не дивуйтеся, що чоловік той і гадки не мав про те, яка потвора у нього вдома; він просто не застосовував до неї наукового методу, от що!

— А тепер має розлучитися з нею? — втрутився до розмови шинкар пан Янчік.

— Я цього не знаю,— недбало відказав пан Рубнер,— такі дурниці мене не обходять. Мене цікавить лиш, як можна з письма довідатися про те, чого інакше ніхто взагалі не взна. Уявіть собі, що кого-небудь ви знаєте вже стільки літ як гідну й порядну людину, і раптом торох! з її письма ви побачите, що це злочинець або босяк. Паночку, людина не повинна нікому вірити на ксихт¹, тільки такий аналіз покаже, що в ній сидить!

— Чи ти ба! — дивувався пан Плечка пригнічено.— Виходить, і написати якомусь чоловікові бійся.

— Атож,— казав пан Рубнер.— Уявіть собі, яку вагу матиме наукова графологія, скажімо, для криміналістики. Пане, чоловіка можна буде заарештувати раніше, ніж він щось украде; його письмо викаже, що той хлоп'яга має вторинну злодійську рису,—і гайда на Панкрац!² Це має величезне майбутнє. Я вам кажу, це справжня наука, тут не може бути найменшого сумніву.— Пан Рубнер подивився на годинника.— Ну, десята година; час уже йти додому.

— Чому сьогодні так швидко? — поцікавився пан Плечка.

— Та, знаєте,— відказав пан Рубнер м'яко,— жінка ще бурчатиме, що я її все на самоті залишаю.

1928

¹ Обличчя (від нім. *Gesicht*).

² Празька тюрма.

— Знаєш, Тоніку,— казав слідчий Матес своєму найближчому приятелю,— це справа досвіду; я не вірю жодним виправданням, жодному алібі і жодній оповіді; я не вірю ні оскарженому, ні свідкам. Людина бреше, навіть коли не хоче; скажімо, який-небудь свідок присягає тобі, що не має проти обвинуваченого найменшої зазлості, а при тому не знає, що в глибині душі, в підсвідомості ненавидить його з якоїсь притлумленої заздрості чи ревнощів. Усе, що оскаржений відповідає тобі на допиті, вигадане й продумане наперед; всі ті покази, що їх тобі дає свідок, можуть поставати із свідомого чи несвідомого заміру допомогти обвинуваченому або пошкодити йому. Брате мій, я це знаю: людина — наскрізь брехлива потвора.

Чому ж я в такому разі вірю? Несподіванці, Тоніку; різним отим мимовільним, ненавмисним чи, я сказав би, неконтрольованим рухам, або діям, або словам, якими часом прохопиться людина. Все можна сфальшувати чи підготувати, все є облуда або умисність, а несподіванка — ні; її розпізнаєш з першого погляду. У мене такий метод: я сиджу й даю людям теревенити про все, що вони перед цим вигадали й приготували; я вдаю, що їм вірю, ще й допомагаю їм, щоб язик у них ліпше працював, і вичікую, чи не вилетить у них якесь ненавмисне, мимовільне слівце; знаєш, для цього треба бути психологом. Деякі слідчі мають звичай заплутувати обвинуваченого, тому вони часто перепиняють його і так затуркують, що янек ¹ кінець кінцем зізнається хоча б і в тому, що вбив цесареву Альжбету ². Я хочу

¹ Всякий чех.

² Мова йде про Єлизавету, дружину австрійського цесаря Франца-Йосифа, вбиту в Женеві італійським анархістом 1901 р.

цілковитої певності; тому не кваплюся і терпляче чекаю, поки мені з тієї систематичної брехні й вивертів, які у фахівців зветься зізнанням, не зблисне мимовільний крайчик правди. Знаєш, чиста правда в цім падолі сліз виявляється лиш через недогляд; тільки як людське створіння яось обмовиться або схибить.

Послухай, Тоніку, я перед тобою ні з чим не криюся; ми ж товариші ще з дитинства — пам'ятася, як тобі всипали, коли я розбив вікно. Нікому б того не оповів, але тебе я чомусь так соромлюся, що мушу тобі відкритися; що поробиш, людині треба висповідатися. Я тобі розкажу, як мій метод саме тепер став у пригоді в моїм... у моїм найінтимнішим житті; словом, у моєму подружжі. І потім скажи мені, будь ласка, що я був йолоп і грубіян: мені це властиве.

Чоловіче, я... ну, я підозрював мою дружину Мартічку; одне слово, я ревнував, як божевільний. Мені запало в голову, що вона щось має з тим... з молодим... я його називатиму Артур; гадаю, що ти навіть не знаєш його. Чекай, я зовсім не негр; коли б я знав певно, що вона його любить, я сказав би: «Мартічко, розлучімося». Але те й найгірше, що такої певності я зовсім не мав; Тоніку, ти не уявляєш, яка це мука. Господи, який то був гидкий рік! Знаєш, які дурниці витіває ревнивий чоловік: вистежує, настерігає, слухає викази від служниці, робить сцени... Та ще й зваж, що я до того ж слідчий; чоловіче, родинне моє життя за останній рік — це був ненастанний перехресний допит від ранку аж... аж ізнову до постелі.

Оскаржена, я хочу сказати Мартічка, поводитася чудово — і коли плакала, і коли ображено мовчала, і коли розповідала, де цілий день була і що робила; я даремно настерігав її, щоб яось обмовилася або чимось себе зрадила. Знаєш, вона часто брехала мені, хочу сказати, брехала просто так собі, але це вже такий жіночий звичай; жінка ж не скаже тобі чесно, що була дві години в модистки — вигідає тобі, що була в зубно-

го лікаря або на цвинтарі біля матеріної могили. Чим більше я мучив її — ревнивий чоловік, Тондо, гірший за лютого пса,— чим більше я її заплутував, тим менше в мене було певності. Кожне її слово, кожний її викрут я десять разів повертав навсідч і патрав; але не знаходив нічого, крім звичайних обміркованих напівправд і напівоблуд, з яких складаються нормальні людські взаємини, особливо в подружжі, чи не так? Я знаю, як тоді було мені; та коли зважу, що тоді пережила бідолашна Мартічка, так я б, чоловіче, залюбки сам собі надавав ляпасів.

Так от у нинішньому році Мартічка поїхала до Франтішкових Лазень — знаєш, жіночі справи і таке інше, одне слово, вона мала кепський вигляд. Певна річ, я там залишив її під наглядом — найняв такого собі огидного типа, який там, зрештою, валявся по шинках... Дивно, як ціле життя морально розкладається, коли в одній-єдиній справі у тебе немає ладу; ти весь стаєш нечистий, коли маєш на одному місці пляму. Мартічка писала мені... так якось невпевнено і злякано... ніби вона не знала, про що писати; зрозуміло, я копався в тих листах і шукав чогось між рядками... Раз якось я одержав від неї листа, адреса була: «Франтішек Матес, слідчий» і так далі, і коли я розліпив конверт і вийняв її лист, то побачив напис: «Дорогий Артуре!»

Чоловіче, в мене опустилися руки. Так ось воно нарешті. Це часом буває; людина напише багато листів і переплутає конверти. Бач, Мартічко, це дурна притрапка, еге? Аж мені, хлопче, стало жаль її, що так далася мені в руки.

Зваж, Тоніку, моя перша думка була, щоб той лист, призначений тому... тому Артурові, не читати й повернути назад Мартічці; я це, звичайно, зробив би, але ревності — брудна пристрасть і паскудство; товаришу, я прочитав листа і покажу його тобі, бо ношу його з собою. Ось на́, подивися, що в ньому написано:

«Дорогий Артуре,

не гнівайтесь, що досі вам не відповідала; але я була стурбована, мені Франці — *цебто я, розумієш?* — так довго не писав; я знаю, в нього багато праці, але коли так довго не маєш звісток від свого чоловіка, то ходиш, як тіло без душі; але ви, Артурку, цього не розумієте. Наступного місяця Франці сюди приїде, то ви теж могли б завітати. Він пише мені, що в нього тепер дуже цікава справа, але не написав, яка саме; я гадаю, що це вбивство, вчинене Гуго Мюллером; мені це було б дуже цікаво. Мені так жаль, що Франці вам став трохи чужий; але це тільки тому, що в нього така сила праці; якби у вас були колишні взаємини, ви могли б його витягти між люди або на прогулянку автом. Ви до нас завжди були такі добрі і навіть тепер не забуваєте, хоч стосунки вже не ті, які мали б бути; але Франці такий нервовий і дивний. Ви навіть не написали мені, що робить ваша дівчина. Франці також нарікає, що в Празі страшенна спека; йому слід би сюди приїхати й відпочити, але він уперто сидить аж до ночі в установі. Коли поїдете до моря? Сподіваюся, що ви візьмете свою дівчину з собою; ви не відаєте, що це таке, коли нам, жінкам, бува тоскно. Сердечно вас, Артурку, вітає ваша

Марга Матесова»

Ну, Тоніку, що ти на це скажеш? Я знаю, це не бозна-який дотепний лист; це зовсім кепське осягнення з погляду стилю й цікавості; але, чоловіче, яке світло це кидає на Мартічку та на її взаємини з тим бідолохом Артуром! Я їй ніколи б так не повірив, якби вона мені казала, що хотіла; але тут я мав у руці щось таке несподіване, поза її волею... От бачиш: правда, необлудна й безсумнівна правда виявляється тільки через недогляд. Мені хотілося плакати від радощів — і до того ж від сорому, що я так безглуздо ревнував.

Що я зробив потім? Зв'язав мотузкою акти про вбив-

ство, вчинене Гуго Мюллером, поклав їх до шухляди і за день по тому був у Франтішкових Лазнях. Коли Мартічка побачила мене, то зашарілася й почала затишатися, як дівчинка; у неї був такий вигляд, ніби вона накоїла чогось жажного. Я — анічирк.

— Франці,— сказала по хвилі Мартічка,— ти одержав мого листа?

— Якого листа? — дивуюсь я.— Ти мені пишеш збіса мало.

Мартічка ображено подивилася на мене й зітхнула, ніби їй полегшало.

— Певно, я забула послати його тобі,— сказала вона й почала перебирати в сумці, поки вилвила трохи зім'ятого листа.

Він починався словами: «Любий Франце!» В душі я сміявся. Пан Артур уже, мабуть, повернув назад те, що йому не належало.

Потім уже про це не було ані згадки; певна річ, я почав розповідати про злочин Гуго Мюллера, який так сильно її цікавив. Гадаю, вона й по сьогодні вірить, що я того листа взагалі не одержав.

Ну, от і все; з того часу в нас принаймні мир. Скажи, чи не був я бельвасом, що так по-хамському ревнував? Знаєш, я тепер хочу віддячити Мартіцці; тільки з того листа я побачив, як вона, сердега, вболіває за мене. Так, тепер це вже позаду; людина більше соромиться своєї дурості, ніж своїх гріхів.

Але це тобі класичний приклад на те, яку доказову силу має якась проста собі випадковість, чи не так?

Десь під той самий час сказав молодий чоловік, наведений тут Артуром, пані Мартіцці:

— Так що, дівчинко, допомгло те?

— Що, мій милий?

— Той лист, якого ти йому тоді ніби з недогляду послала?

— Помогло,— сказала пані Мартічка й замислилася.— Знаєш, хлопчику, мені аж соромно, що він, Франці, тепер мені так безмежно вірить. Він з того часу до мене такий добрий... Того листа все носить на серці.— Пані Марта затремтіла.— То, власне, жакливо, що... що я його так обманюю, не гадаєш?

Але пан Артур того не гадав; принаймні її запевняв, що в тім зовсім нічого немає.

1928

ЕКСПЕРИМЕНТ ПРОФЕСОРА РОУССА

Серед приявних були зокрема: міністр внутрішніх справ, міністр юстиції, поліційний президент, кілька депутатів парламенту та вищих урядовців, видатні правники, чільні вчені і, звичайно, представники преси; адже вони мусять бути при всьому.

— Панове,— почав професор Гарвардського університету Роусс, наш уславлений американський земляк,— експеримент, який я покажу вам, спирається на давніші праці ряду моїх учених колег та співпрацівників; indeed¹, в усій справі вже нема нічого нового, і е... е... really²... це... Це стара байка,— радісно скрикнув, згадавши годящу примовку.— Тільки метод застосування і практична придатність деяких ехperiences³ були об'єктом⁴ моєї праці. Я особливо прошу панів криміналістів, щоб вони оцінили експеримент з погляду своєї практики. Well⁵.

Отож увесь експеримент полягає ось на чім: я вам скажу слово, а ви мені повинні сказати інше слово, яке вам під той момент навинеться на думку, хай це буде

¹ Тут: так, справді (англ.).

² Справді (англ.).

³ Дослідів (англ.).

⁴ Замість «об'єктом» (англ. вимова лат. слова).

⁵ Добре (англ.).

й nonsense, е... е... дурниця, я маю на увазі, нісенітниця. І нарешті я вам, відповідно до тих слів, які ви мені дасте, розповім, що у вас на тямі, про що ви думаєте і... е... і що ви приховуєте. Розумієте? Я вам цього не пояснюватиму *theoretically* ¹; тут асоціації, приглушлені уявлення, трохи навіювання тощо. Я буду вельми стислий: треба... е... well, виключити волю й увагу: цим, таким чином, вивільниться в пам'яті підсвідомий *соепехіонс* ², і я з цього дізнаюся, що... що...— славетний професор намацував слова,— well, what's on the bottom of your mind.

— Що є на дні вашої душі,— підказав хтось з аудиторії.

— Саме так,— сказав задоволено Роусс.— Ви повинні тільки казати *automatically* ³, що вам тієї хвили трапить на язик, без усякого контролю і стриму. Мій бізнес ⁴ потім буде аналізувати ваші уявлення. That's all ⁵. Так ось я хочу вам показати це на одному кримінальному кейзі... е... випадкові, а потім на комусь із аудиторії, хто зголоситься. Well, пан директор поліції скаже нам, що то за кейз з тим чоловіком. Прошу.

Пан поліційний президент встав і сказав:

— Панове, чоловік, якого незабаром побачите, це Ченек Суханек, малоземельний селянин і навчений слюсар з Забеглиць. Він у нас уже тиждень як сидить під поліційним арештом за підозрою, що вбив шофера таксі Йозефа Чепелку, який зник чотирнадцять днів тому. Підстави для підозри такі: авто зниклого Чепелки було знайдене в сараї заарештованого Суханка; на кермі й під сидінням водія є сліди людської крові. Заарештований, звичайно, геть чисто все заперечує; він править, що авто купив у Чепелки за шість тисяч, бо сам

¹ Теоретично (англ.).

² Зв'язок (англ.).

³ Автоматично (англ.).

⁴ Справа (спотворене англ.).

⁵ Це все (англ.).

хоче взятися за шоферську справу. Ми встановили, що зниклий Йозеф Чепелка справді казав, буцімто все покине, продасть свою стару машину й піде кудись за шофера; але інших слідів по ньому не лишилося. Оскільки ніяких більше матеріалів немає, заарештованого Суханка повинно завтра передати до слідчої тюрми на Панкрац. Я домігся дозволу на те, щоб наш славетний земляк, професор Роусс, провів над ним свій експеримент; коли бажає пан професор...

— Well,— сказав професор, який щось пильно собі нотував,— прошу вас, впустить його сюди.

На знак поліційного президента, стражник привів Ченка Суханка — похмурого хлоп'ягу, на обличчі якого було написано: «А йдіть ви всі до дідька!» По ньому видно було, що він твердо поклав собі не даватися до рук.

— Підійдіть сюди,— суворо напосівся на нього Роусс,— я вас не буду ні про що питати. Я тільки говоритиму вам слова, а ви повинні відразу казати перше слово, яке вам навинеться, розумієте? Отже, будьте уважні: склянка!

— Г...о,— мовив пан Суханек затаюто.

— Слухайте, Суханку! — крикнув мерщій поліційний президент.— Коли не будете відповідати як слід, вас умить відведуть на допит, розумієте? І залишать вас там на цілу ніч. Затямте це собі! Ну, ще раз!

— Склянка,— знову сказав професор Роусс.

— Пиво,— пробурчав Суханек.

— Ось бачите, чоловіче,— сказав славетний професор,— як це добре.

Суханек недовірливо глянув. Чи нема тут якоїсь пастки?

— Вулиця,— сказав професор.

— Машини,— спроквола відгукнувся на це Суханек.

— Треба швидше. Хата!

— Поле.

— Верстат!

- Латунь.
- Дуже добре.

Здавалося, що Суханек уже не заперечує проти цієї гри.

- Магуся!
- Тітка.
- Пес!
- Будка.
- Вояк!
- Канонір.

Так це йшло, дуже швидко і далі ще швидше; певно, це почало забавляти пана Суханка: нагадувало йому гру козирними картами. Боже, що тільки не пригадувалось йому мигцем при цій грі!

- Подорож,— кинув йому Роусс без передиху.
- Шосе!
- Прага!
- Бероун.
- Сховати!
- Закопати.
- Чистити.
- Плями.
- Ганчірка!
- Мішок.
- Мотика!
- Сад.
- Яма!
- Пліт.
- Мертвяк!

Мовчання.

— Мертвяк,— повторив професор настирливо.— Отже, ви закопали його біля плоту, так?

— Я нічого не сказав,— вибухнув пан Суханек.

— Ви його загребли біля плоту в своїм саду,— твердо повторив Роусс.— Ви його вбили по дорозі до Бероуна. Ви обтирали кров на кермі мішком. Що ви зробили з тим мішком?

— Це неправда.— кричав Суханек,— я ту машину купив у пана Чепелки! Я нікому не дозволю морочити себе...

— Почекайте, чоловіче,— сказав Роусс.— Я прошитиму, щоб туди пішли policemen¹ подивитися. Це вже не мій бізнес. Хай цей чоловік іде геть. Будьте ласкаві, панове, це тривало сімнадцять хвилин. Це було дуже швидко. Цей кейз — дурничка. Звичайно це триває годину. Я хочу просити когось із охочих підійти, і я йому даватиму слова. Це триватиме дуже довго, бо я не знаю, який у того пана... секрет... як це зветься?

— Таємниця,— підказав хтось із аудиторії.

— Таємниця,— зрадів наш видатний земляк,— я знаю, це те ж саме. Дослід у нас забере чимало часу, перш ніж той пан виявить свій характер, своє минуле і свої найприхованіші айдіє.

— Ідеї,— підказав голос з публіки.

— Well. Я прошу вас, панове, хто буде аналізуватися?

Настала пауза; хтось із приявних засміявся; але ніхто не поворухнувся.

— Я прошу,— повторив Роусс.— Адже це не болітиме.

— Ідіть ви, пане колего,— шепотів міністр внутрішніх справ міністрові юстиції.

— Іди туди як представник своєї партії! — штовхав один депутат другого...

— Пане шефе секції, будь ласка, ви,— спонукав вищий урядовець колегу з іншого міністерства.

Ставало вже ніяково; ніхто з приявних не підводився.

— Я прошу, панове,— сказав американський учений утретє,— гадаю, ви не боїтеся, що викажете себе?

Тут міністр внутрішніх справ обернувся назад і просичав:

— Та ж ідіть хто-небудь, панове!

¹ Полісмени (англ.).

В глибині аудиторії хтось скромно кашлянув і встав; це був висхлий старий у трохи виношеному вбранні зі збуджено рухливим борлаком.

— Я... гм...— сказав боязко,— якщо, значить, ніхто, то я собі дозволю... яосьь...

— Підійдіть сюди,— урвав його американець владно.— Сядьте тут. Ви повинні казати те, що вам перше навинеться. Не треба обдумувати, треба бевкати пещаніскаллі, навіть не знаючи що. Ви розумієте?

— Будь ласка,— охоче сказав піддослідний, трохи зніяковілий перед такою добірною аудиторією; потім відкашлявся і боязко закліпав очима, як матурант ¹.

— Дерево,— стрілив у нього вчений.

— Могутнє,— прошепотів старий.

— Як, як, даруйте? — запитав учений, яосьь не втямивши.

— Лісовий велетень,— пояснив соромливо чоловік.

— А, так. Вулиця!

— Вулиця... вулиця в урочистому вбранні,— правив чоловік.

— Що ви маєте на увазі?

— Будь ласка, свято. Або похорон.

— So ². То ви мали б сказати тільки «свято». По можливості, одним словом.

— Далі, прошу.

— Далі. Торгівля.

— Розквіт. Криза нашої торгівлі. Політичні оборудки.

— Гм. Установа.

— Пробачте, яка?

— Однаково. Скажіть яке-небудь слово, швидко!

— Може б, ви зволили сказати «установи»...

— Well. Установи!

— Відповідні,— радісно скрикнув мужчина.

— Молот!

¹ Учень, що складає екзамен на атестат зрілості.

² Так (англ. і нім.).

- ...І кліщі. Витягати відповідь кліщами. Розбив йому голову молотом.
- Curious ¹,— бурчав учений.— Кров!
- Почервоніти, як кров. Невинно пролята кров. Історія, написана кров'ю.
- Вогонь!
- Вогнем і мечем. Сміливий пожежник. Вогненна промова. Мене, текел ².
- Це дивний кейз,— сказав професор спантеличено.— Ану ще раз. Ви, чоловіче, повинні вповідати тільки перші уявлення, розумієте? Тільки те, що вам automatically вивільнюється в пам'яті, коли чуєте слово. Go on ³. Рука!
- Братня. Рука допомоги. Тримає прапор. Зі стиснутими кулаками. Брудні руки. Дати по руках.
- Очі!
- Очі розсудливої громадськості. Сіль в оці. Відкрити очі на правду. Очевидець. Пісок у вічі. Невинні дитячі оченята. Заплювати очі.
- Не так багато! Пиво!
- Міцне. Зелений змій.
- Музика!
- Музика майбутнього. Досвідчена капела. Народ музикантів. Чарівні звуки. Концерт великих держав. Сопілки миру. Національні гімни.
- Пляшка!
- Купорос. Нещасливе кохання. Померла в лікарні у страшних муках.
- Отрута!
- Отрутою і жовчю. Отруєння криниці.
- Роусс почухав потилицю.
- Never heard that ⁴. Прошу ще. Я хотів би, панове,

¹ Курйоз (англ.).

² Фатальні слова з Біблії, писані вогнем,— пророцтво про загибель Валтасара.

³ Ідіть, давайте далі (англ.).

⁴ Він нічого не слухає (англ.).

звернути вашу увагу на те, що завжди слід починати від... е... від таких собі plain¹, звичайних речей, щоб з'ясувати основний інтерес і profession² піддослідного. Отже, далі.— Рахунок!

— Рахунок історії. Звести рахунки з ворогами. Падає на карб наших ворогів.

— Гм. Папір!

— Папір червоніє від сорому,— енергійно заявив чоловік.— Цінні папери. Папір витримає все.

— Bless you³,— сказав учений злостиво.— Камінь!

— Кинути каменем. Намогильний камінь. Вічна пам'ять,— палко відгукнувся піддослідний.— Ave anima pia⁴.

— Повіз!

— Триумфальна колісниця. Колеса долі. Карета швидкої допомоги. Пишно удекорований ваговоз з алегоричною сценою.

— Ага! — вигукнув Роусс.— That's it!⁵ Обрій!

— Захмарений,— сказав старий з живим задоволенням.— Нові хмари на політичному обрії. Вузький обрій. Відкривати нові обрії.

— Зброя!

— Нечесна зброя. Озброєний до зубів. З розмаяними прапорами. Напасти з тилу. Отруєна стріла,— натхненно торохтів піддослідний.— Ми в бою не відступимо. Гамір битви. Виборча боротьба.

— Стихія!

— Розгнівані стихії. Стихійний опір. Підступні стихії. Живлюща стихія. Хай живе!

— Досить,— урвав його Роусс.— Чоловіче, ви з газети, так?

¹ Простий (англ.).

² Професія (англ. і франц.).

³ Іронічно: благословляю вас (англ.).

⁴ Радуйся, побожна душе (англ.).

⁵ Це так! (Англ.)

— Так, даруйте,— сказав піддослідний ревно.— Вже тридцять років. Я редактор Вашатко.

— Дякую,— сухо вклонився наш славетний американський земляк.— *Finished, gentleman*¹. Аналізуючи уявлення цього чоловіка, ми... е... могли б встановити, що він журналіст. Гадаю, що не варт провадити цей експеримент далі. *It would onli our time*². Даруйте, цей експеримент не вдався. *So soggy, gentleman*³.

— Гляньте,— вигукнув увечері в редакції пан Вашатко, переглядаючи редакційні папери,— ось поліція повідомляє, що знайшла труп Йозефа Чепелки; був закопаний біля плоту в Суханковім саду, а під ним знайшли закривавлений мішок. Бачите, той Роусс все-таки добре трафив! Ви, пане колего, не повірили б: я йому не сказав ані слова про газету, а він достоту вгадав, що я журналіст. «Панове,— сказав,— перед вами заслужений, видатний журналіст». Я написав у репортажі про його лекцію: «Висновки нашого славетного земляка здобули щире визнання в колах наших фахівців». Почекайте, це треба стилістично виправити: «Цікаві висновки нашого славетного земляка заслужено здобули живе і щире визнання в широких колах наших фахівців». От тепер як слід.

1928

ЗАГУБЛЕНИЙ ЛИСТ

— Боженко,— сказав пан міністр своїй дружині, набираючи собі чималу порцію салати,— сьогодні опівдні я одержав листа, який тебе зацікавить. Я повинен про нього доповісти раді міністрів. Коли б це вийшло наяв, одна політична партія мала б чимало клопоту. На, по-

¹ Закінчено, панове (англ.).

² Наш час минув (англ.).

³ Пробачте, пане (англ.).

дивися,— казав пан міністр, сягнувши спершу до лівої нагрудної кишені, а потім до правої.— Чекай, де ж це він,— бурчав пан міністр, обмацуючи знову ліву нагрудну кишеню; по тому поклав виделку й почав ритися обома руками у всіх інших кишенях.

Уважний споглядач при цьому спостеріг би, що в міністра така ж сама дивовижна кількість кишень на всіх можливих частинах і сторонах тіла, як і у всякого іншого порядного чоловіка; що в них він має ключі, олівці, блокноти, вечірні газети, портмоне, службові папери, годинник, зубочистку, ніж, гребінець, старі листи, носовичок, сірники, старі квитки до кіно, самописку і численні інші предмети щоденного вжитку; і що, риючись у кишенях, він бурмоче «де ж я його поклав», «який я дурень», «почекай»,— так, як робила б усяка інша людська істота, риючись у власних кишенях. Але міністрова дружина не приділила особливої уваги цій події, а сказала те, що й кожна інша пані:

— Прошу тебе, краще їж, бо захолоне.

— Гаразд,— казав пан міністр, кладучи назад, на свої місце, все те, що він повитягав з кишень,— певно, я залишив його на столі в кабінеті; там я читав цей лист. Ось уяви собі,— почав жваво і взяв собі кавалок печені,— уяви собі, що мені хтось надіслав оригінал листа від... хвилиночку,— сказав неспокійно і встав від столу.— Я тільки загляну до кабінету. Мабуть, я лишив його на столі,

І щез.

Коли ж він не вернувся й за десять хвилин, пані Божена пішла до його кабінету. Міністр сидів посеред кімнати на підлозі й перебирав аркуш по аркушу акти й листи, які згріб з робочого стола.

— Підігріти тобі вечерю? — запитала пані Божена трохи суворо.

— Зараз, одну хвилю,— відповів міністр неуважливо.— Найпевніше, я його встромив десь між паперами.

Було б глуцтво, якби я не знайшов його... Але це неможливо; він повинен десь тут бути.

— Ось ти спершу поїж,— радила дружина,— а потім шукай.

— Зараз, зараз,— казав роздратовано міністр.— Знайду — і вже. Це був такий собі жовтий конверт... Ну, який же я дурень,— бурчав, перебираючи ще один стос паперів.— Ось за цим столом я читав його й не одвинувся звідси, аж поки мене не покликали вечеряти. Де ж він міг подітися?

— Я пришлю тобі вечерю сюди,— вирішила дружина й покинула міністра на підлозі серед його паперів.

Потім запанувала тиша, лиш надворі шуміли дерева й падали зірки. Була майже північ, коли пані Божена почала позіхати, далі пішла до кабінету й обережно в нього заглянула.

Міністр, без піджака, розкуйовджений і спітнілий, стояв посеред пошарпаного розладнаного кабінету; всюди на підлозі купчився папір, мебля відтягнена від стін, килими кинуті в куток; на робочому столі стояла непоцята вечеря.

— Бога ради, чоловіче, що ти тут робиш? — скрикнула пані Божена.

— Господи боже мій, дай мені спокій,— роззлостився пан міністр.— Чому ти мене турбуєш кожних п'ять хвилин? — Він, проте, вмить усвідомив, що скривдив її, і сказав примирливіше: — Це треба переглядати систематично, розумієш? Папір за папером. Десь він мусить бути, бо сюди ніхто, крім мене, не заходив. Якби тут хоч не було стільки тих клятих документів!

— Я тобі допоможу, хочеш? — спочутливо запропонувала пані Божена.

— Ні, ні, ти тільки порозкидаєш тут,— боронився міністр, махаючи руками серед неймовірного розгардіяшу.— Йди спати, я вмить...

О третій годині ранку пан міністр пішов спати, тяжко зітхаючи. «Це неможливо,— казав сам собі,— о п'я-

тій годині пошта принесла мені того листа у жовтому конверті; я читав його при бюрку, де працював аж до восьмої; о восьмій я пішов вечеряти, а через яких хвилики п'ять побіг до кабінету шукати його. За тих п'ять хвилин ніхто ж не міг прийти...»

Тут пан міністр скочив з ліжка й погнався до кабінету. Певна річ, вікна були відчинені; але кабінет був на другому поверсі і до того ж вікна виходили на вулицю. «Мабуть, неможливо,— думав пан міністр,— щоб хто-небудь заліз сюди через вікно! Але вранці,— вирішив він,— я мушу впевнитись щодо цього».

Пан міністр знову вклав своє могутнє тіло до ліжка. «Почекай,— згадав він собі,— колись я читав у якійсь книзі, що такий лист найшвидше випадє з уваги тоді, коли лежить просто перед очима! До лиха, чому це мені не спало на думку відразу!» Знову побіг до кабінету подивитися, що ж воно лежить просто перед очима; і побачив купи паперу, повитягувані шухляди, безмежний і безнадійний рейвах, що лишився по його шуканнях... Кленучи й зітхаючи, повернувся міністр на своє ліжко і вже не спав.

Так він витримав тільки до шостої години; о шостій уже настирно кричав у телефон, щоб розбудили міністра внутрішніх справ «у дуже важливій справі». Коли ж нарешті його з'єднали, він гарячково почав:

— Алло, пане колего, прошу вас, пошліть до мене мерщій, цієї ж хвилі трьох або чотирьох своїх найздібніших людей... ну так, детективів... Зрозуміло, найпевніших. У мене пропав один важливий лист... пане колего, це якийсь незабгненний випадок... Так, я їх чекав... Залишити все як є? Ви гадаєте, що так треба? Гаразд. Крадіжка? Не знаю... Звичайно, суто конфіденційно; не кажіть про це нікому... Дякую; даруйте, що... Вітаю вас, колего!

О восьмій годині з'ясувалося, що тих найздібніших і найпевніших людей є навіть семеро: бо саме стільки

добродіїв у капелюхах зайшло до помешкання пана міністра.

— Так от, подивіться, панове,— товмачив міністр, заводячи сімох найнадійніших добродіїв до свого кабінету,— тут, у цій кімнаті, я вчора залишив одного... е... дуже важливого листа... у жовтому конверті... адреса писана фіалковим чорнилом...

Один із найздібніших добродіїв по-знавецькому свиснув:

— Ну й натворив тут,— сказав із захопленням фавіхця,— отой анахтемський свинтух.

— Тобто хто? — запитав збентежений міністр.

— Отой злодій,— сказав детектив, критично оглядаючи страшний шарварок у кабінеті.

Пан міністр ледь зашарівся.

— Бачте,— сказав сквапно,— це я сам тут трохи порозкидав, коли шукав; річ у тім, панове, що... е... я не можу зовсім виключити, що той лист десь тут... закладений або кудись упав... Певніше кажучи, він не може бути десь-інде, тільки в цьому приміщенні. Я гадаю, що... так, кажучи просто, треба систематично обшукати це приміщення. Але ось то вже, панове, ваш клопіт — зробити... все, що в людській спроможі.

В людській спроможі дещо таки є; тому трое найздібніших добродіїв заметушилися в кабінеті, щоб його ретельно обшукати, двоє допитували служницю, куховарку, двірника й шофера; а решта двоє відбули невідомо куди до міста, щоб, як вони казали, розпочати слідство.

Увечері того дня перші троє з найздібніших освідчили, начебто зовсім виключено, щоб загублений лист був у кабінеті пана міністра, бо вони виймали навіть картини з рам, розбирали меблі й пронумерували кожний аркуш паперу. Інші двоє встановили, що до міністерського кабінету входила тільки служниця, подаючи туди, з наказу пані Божени, вечерю, саме коли міністр сидів на підлозі серед своїх паперів; оскільки ж не виключено, що вона тоді могла винести який-небудь

лист, розпочато слідство, хто її коханець — то був службовець з телефонної мережі, за яким тепер непомітно стежить один із добродіїв. Інші двоє вели розслідування невідомо де.

Тієї ночі міністр ніяк не міг заснути; він безперестанку повторював: «Той лист у жовтому конверті надійшов о п'ятій годині, я читав його за робочим столом і не відлучався аж до вечері; ergo ¹, лист мусив там залишитися — а його там нема». Він засмутився й почувся недобре з цієї оприкривої і зовсім нестерпної загадки; зажив снодійне і проспав без задніх ніг аж до ранку.

Вранці він зауважив, що навколо його дому казначого никає один із найздібніших; решта, певно, провадили слідство по цілій республіці.

— Справа посувається, — телефонував йому міністр внутрішніх справ, — сподіваюся, що невдовзі одержу рапорт; судячи з того, пане колего, що ви сказали про зміст листа, можна уявити, хто міг мати до нього інтерес... Коли б ми могли зробити трус у певному секретаріаті або в певній редакції, ми б знали трохи більше; але, скажу вам, справа посувається.

Міністр мляво подякував: він був вельми невдоволений, і йому хотілося спати. Справді, як тільки схилилося надвечір, він щось пробурмотів упівгуби й пішов спати.

Щось о першій годині — була ясна місячна ніч — почула пані Божена кроки в книгозбірні. Озброївшись усією хоробрістю, на яку тільки здатна видатна жінка, вона пішла навшпиньках до бібліотеки. Двері були навстіж, одна шафа з книгами відчинена, а перед нею стояв пан міністр у нічній сорочці і, тихо мугикаючи, гортав поважно якийсь том.

— О господи, — зітхнула пані Божена, — що ти, чоловіче, тут робиш?

¹ Отже (лат.).

— Та ж хочу тут дещо подивитися,— сказав міністр непевно.

— У п'яті? — здивувалася пані Божена.

— Я бачу,— запевнив міністр і поставив том на своє місце.— Добраніч,— сказав упівголос і пішов помалу до своєї спальні.

Пані Божена похитала головою.

— Бідаха,— сказала собі,— не може спати через той нещасний лист.

Наступного ранку пан міністр мав рожеве обличчя й здавався майже спокійним.

— Прошу тебе,— звернулася до нього пані,— скажи, що ти вночі шукав у бібліотеці?

Міністр поклав ложку й вирячив очі:

— Я? Що це з тобою? Я в бібліотеці не був, я спав як убитий.

— Але, Владьо, я там говорила з тобою! Ти гортав якусь книгу й сказав мені, що хочеш щось подивитися!

— Нісенітниця,— сказав недовірливо міністр.— Мабуть, тобі щось привиділося. Я за всю ніч навіть не збудився.

— Ти стояв біля середньої шафи,— запевняла пані,— і до того ж навіть не засвітив собі. Гортав книгу потемки, ще й казав: «Я бачу».

Міністр схопився за голову.

— Жінко,— скрикнув здавленим голосом.— Чи ж то я сновида? Облиш,— заспокоювався він,— це тобі примарилося. Я ж бо не сомнамбула!

— Це було о першій годині,— наполягала на своєму пані Божена і додала трохи роздратовано: — Може, потвоєму, я божевільна?

Міністр замислено мішав ложечкою свій чай.

— Прошу тебе,— раптом сказав,— покажи мені, де це було.

Пані Божена повела його до бібліотеки.

— Ти стояв ось тут, біля цієї шафи, і поклав якийсь том сюди, на цю полицю.

Міністр збентежено хитав головою; цю полицю заповнював поважний багатотомний «Збірник законів та постанов».

— То я божевільний,— бурчав, чухаючи потилицю, і витяг майже механічно один том, який був засунений догори ногами.

Том розгорнувся в його руках; у середині книги був жовтий конверт з адресою, писаною фіалковим чорнилом.

— Бачиш, Боженко,— дивувався пан міністр,— я присягнув би, що з кабінету не зробив ані кроку; та лиш тепер якось неясно собі пригадую, що коли я прочитав того листа, то сказав собі: треба подивитися на один закон двадцять третього року. Потім я ніби приніс на робочий стіл ту книгу й хотів щось занотувати собі; оскільки ж вона мені раз у раз загорталася, я поклав туди, очевидно, того листа — і потім, мабуть, закрив книгу і механічно відніс її на місце... Але що я до тієї книги пішов підсвідомо, уві сні, подивитися, це... гм, знаєш, не кажи про це нікому. Люди хтозна-що можуть подумати... Всі ці загадкові психологічні явища не справляють приємного враження.

За хвилину пан міністр уже голосно телефонував міністрові внутрішніх справ:

— Алло, пане колего, так той загублений лист... Та де там, ви не могли натрапити на слід; лист уже у мене в руках!.. Що? Як знайшовся? Пане колего, цього я вам не скажу. Знаєте, є методи, які і вам у міністерстві внутрішніх справ не відомі... Так, так, я знаю, ваші люди робили, що вміли; і то не їхня вина, що вони не виявилися на рівні... Ні, не будемо краще, колего, про це говорити... Прошу, прошу... Моє шанування, пане колего!

О третій годині ранку в гарнізонній комендатурі задеренчав телефон:

— Говорить полковник Гампл з генерального штабу. Пошліть до мене негайно двох чоловік з військової поліції і скажіть підполковникові Врзалу, — ну, з ви ч а й н о, з контррозвідки — чоловіче, до того вам нема ніякого діла, — щоб н е г а й н о прийшов до мене. Так, зараз же, вночі. Так, хай візьме собі авто. Та мерщій, збіса! — І все.

За годину підполковник Врзал був на місці; це було казна-де, в районі віл. Його привітав немолодий і страшенно стурбований пан у цивільному, тобто лиш у сорочці й штанях.

— Підполковнику, зі мною трапилася прикрюща річ. Сядьте, друже. Клята історія, кепська, свинська, безглузда, якесь паскудство. Чортяча халепа. Так ось уяви собі — позавчора шеф генерального штабу дає мені один документ і каже: «Гампле, опрацюй його вдома; чим менше людей про це знатиме, тим краще — в канцелярії про це ні пари з уст; отож гайда, маєш відпустку й сиди над ним удома, але будь обережний!» Ну, добре.

— Що ж то був за документ? — запитав підполковник Врзал.

Полковник Гампл якусь хвильку вагався.

— Ну, гаразд, — сказав, — хай і ти знатимеш: він був з відділення «С».

— Ага, — сказав підполковник Врзал, набираючи надміру поважного вигляду. — Ну, далі.

— То слухай, — казав пригнічений полковник. — Учора я працював над ним цілий день; але що я, до біса, робитиму з ним уночі? Покласти до шухляди не зважився; сейфа не маю; а коли б хтось побачив, що документ у мене, так тут йому й гак. Чоловіче, на першу ніч я сховав його до свого ліжка, під матрац; до ранку я його пом'яв, як кабан.

— Вірю,— сказав підполковник Врзал.

— Що ж ти хочеш,— зітхнув полковник,— моя жінка ще огрядніша. Ну, й на другу ніч жінка порадила мені: «Знаєш що, покладемо його в бляшану банку на макарони і сховаємо на ніч до комірчини. Я на ніч замикаю її, а ключ беру собі,— каже жінка (ми, до речі, маємо страшенно товсту служницю, яка любить поспати).— Там його ніхто не шукатиме, чи не так?» Ну, гаразд, мені це сподобалося.

— Ваша комірчина з подвійним вікном чи із звичайним? — перепинив його підполковник Врзал.

— Бісова віра,— вибухнув полковник,— мені це не спало на думку! Звичайне вікно! Я все думав про сазавську історію¹ та інші подібні дурниці, а подивитися на вікно забув! Чортяча халепа!

— Ну, а далі,— нагадав йому підполковник.

— А далі було ось що. О другій ранку чує жінка, як унизу верещить служниця. Пішла спитати, що там, а Марія лементує: «В комірчині злодій!» Жінка біжить по ключа і по мене, я лечу з пістолетом до комірчини, а там — жахливе неподобство, вікно в комірчині виставлене, зламане, а бляшанка з актами зникла. І злодій щез також. От і все,— одвів дух полковник.

Підполковник Врзал тарабанив пальцями по столу.

— Пане полковнику, а чи знав хто-небудь, що отой акт у тебе вдома?

Нещасний полковник розвів руками.

— Цього я не знаю. Друже, ті гаспидські шпигуни пронюхають усе.— Тут він згадав про функції підполковника Врзала і знітився.— Тобто. вони дуже хитрі люди,— мляво поправився.— Я ж про документ не казав нікому, слово честі. Крім того,— додав переможно,— ніхто ж не міг знати, що я поклав його до бляшанки на макарони.

¹ Відомий у ті роки випадок у Сазаві, де група фашистських хуліганів викрала таємні документи в міністерського чиновника.

— А де саме ви його клали до бляшанки? — запитав ніби між іншим підполковник.

— Тут, за цим столом.

— Де в той час стояла бляшанка?

— Хвилиночку,— пригадував полковник.— Я сидів ось тут, а бляшанка стояла переді мною.

Підполковник обіперся об стіл і замріяно задивився у вікно. Крізь світанкову мжичку навпроти вимальовувалася сіра з червоним віла.

— Хто пак там живе? — запитав похмуро.

Полковник стукнув кулаком об стіл.

— До біса, а я про це не подумав! Зажди, там живе якийсь єврей, управитель банку, чи що. Прокляття, тепер я вже дещо добираю! Врзале, мені здається, що ми натрапили на слід!

— Я хотів би бачити ту комірчину,— сказав підполковник ухильно.

— Так ходімо. Тудою, тудою,— вів його полковник запонадливо.— Це тут. На тій горішній полиці і стояла бляшанка... Маріє,— крикнув полковник,— вам тут нема чого витріщуватися! Ідіть на горище або в підвал!

Підполковник надів рукавиці і сплигнув на вікно, яке було трохи високо.

— Виставлене долотом,— сказав, оглядаючи вікно.— Віконні лутки з м'якого дерева; пане полковнику, їх розщепить кожний хлопчак.

— Нечиста сила,— дивувався полковник.— Дідько б забрав тих людей, що так кепсько роблять вікна!

Надворі перед огорожею чекали двоє вояків.

— Це військова поліція? — запитав підполковник Врзал.— Це добре. Я ще подивлюся знадвору. Пане полковнику, мушу порадити тобі, щоб не виходив з дому, поки не накажуть, а таке можливе.

— Певна річ,— згодився полковник.— А чому власне?

— Щоб був до послуг на випадок, якби... Ті двоє вояків, звичайно, зостануться тут.

Полковник засопів і похлинувся на слові.

— Розумію. Чи не хочеш трохи кави? Жінка заварила б.

— Тепер на це немає часу,— сухо сказав підполковник.— Про украдений документ тим часом, звичайно, нікому не кажи; хіба як... як тебе покличуть. І ще таке: служниці скажи, що злодій украв якісь консерви, нічого більше.

— Але слухай,— скрикнув полковник у розпачі,— ти все-таки той документ знайдеш, так?

— Шукатиму,— відказав підполковник і клацнув послужбовому підборами.

Того ранку сидів полковник Гампл як тридцять три нещастя. То йому ввижалося, як прийдуть двоє достойників заарештувати його; то він пробував уявити, що робить підполковник Врзал і як він пускає в рух великий і таємний апарат військової контррозвідки. Уявляв собі переполох у генеральному штабі й стогнав.

— Карлуню,— вдвадцятьє казала йому дружина (вона вже давно з остороги сховала револьвер до служниччиної валізки),— може б, ти з'їв щось?

— Дай мені спокій, чорт візьми,— осадив її полковник.— Я гадаю, той єврей напроти все бачив.

Жінка лиш зітхнула й пішла на кухню плакати.

В цей час задеренчав дзвінок. Полковник звівся і вистався, щоб прийняти з військовою штивністю достойників, які йдуть арештовувати його. («Хто ж то буде?» — подумав він невиразно). Але замість достойників увійшов рудий чоловічок з капелюхом у руці і вишкірив на полковника вивірячі зуби.

— Даруйте, я Піштора з поліційного комісаріату.

— Чого вам треба? — крикнув полковник і непомітно перемінив позу зі «струнко» на «вільно».

— Кажуть, у вас обікрали комірчину,— скалив зуби пан Піштора з якоюсь довірчістю.— Ось я і прийшов.

— А яке вам до цього діло? — визвірився полковник.

— Даруйте,— просяяв пан Піштора,— це наш район.

Ваша служниця казала рано у пекаря, що у вас обікрадено комірчину, то я подивлюся, пане комісарє, я туди заскочу.

— Не варто заходу,— пробурчав заперечливо полковник.— Украви тільки бляшанку з макаронами. Дайте собі спокій з цим.

— Дивно,— сказав пан Піштора,— що не поцупили більше.

— Аж надто дивно,— сказав з гіркотою полковник.— Але вам до цього нема діла.

— Мабуть, хтось його сполохав,— засяяв пан Піштора від несподіваного здогаду.

— Отже, маю честь...— урвав полковник.

— Даруйте,— правив пан Піштора з недовірливою усмішкою,— може б, я перше подивився на ту хижку.

Полковник хотів вибухнути гнівом, але потім підхилився своєму лихові.

— То ходіть,— сказав неохоче й повів того чоловічка до хижки.

Пан Піштора натхненно роззирався по вузькій комірчині.

— Ну ясно,— сказав потішено,— виставив вікно долотом; це був Пепек або Андрлік.

— Що, пробачте? — запитав гостро полковник.

— Це зробив Пепек або Андрлік; але Пепек, здається, сидить. Якби було лиш вибите скло, так то могли бути Дундр, Лойза, Новак, Госічка або Клімент. Але тут побував Андрлік.

— Коли б ви часом не помилилися,— загув полковник.

— Щоб тут хтось новий ходив по комірчинах? — споважнів раптом пан Піштора.— Це навряд. Власне, Мергль також виламає вікна ломом, але він ніколи не заходжується коло комор, ніколи, пане; він залазить через убиральню до помешкання і бере тільки білизну.— Пан Піштора вишкірив вивірячі зуби.— Ну, я метнусь до Андрліка.

— Вітайте його від мене,— бурчав полковник.

«Це просто неймовірно, яка та поліція недотепна,— думав він, коли його знову залишили наодинці зі своїми сумними гадками.— Якби хоч вони шукали відбитків пальців або ступень — у цьому був би бодай якийсь професійний метод; але так по-дурному братися за справу... Де там поліції змагатися з міжнародним шпигунством! Хотів би я знати, що поробляє Врзал».

Полковник не поборов цієї спокуси і зателефонував підполковникові Врзалу; по півгодинному лютуванні його нарешті з'єднали.

— Алло,— заговорив медовим голосом,— це Гампл. Будь ласка, скажи, як іде справа... Я знаю, що не можеш нічого сказати, але я тільки... Я знаю, але коли б ти був ласкавий сказати мені, чи це вже... Господи боже мій, ще й досі нічого? Я знаю, що це важкий випадок, але... Ще хвилиночку, Врзале, прошу тебе. Мені спало на думку, розумієш, дати зі своїх коштів десять тисяч тому, хто спіймає цього злодія. У мене більше нема, але ж ти знаєш, за таку службу... Я знаю, що ні; але я чисто приватно... Ну так, це буде моя приватна справа; офіційно не випадає... Чи, може, поділити винагороду між цивільними детективами, га?.. Ну, звичайно, ти про це ніби не знаєш; але ти якось цим людям натякни, що полковник Гампл обіцяв десять тисяч... Гаразд, хай це скаже твій вахмістр. Прошу тебе, друже!.. Ну, пробач. Дякую тобі.

Полковникові Гамплу трохи полегшало після такого щедрого рішення; у нього було враження, що тепер він сам принаймні бере якусь участь у переслідуванні того клятого злодіяки-шпигуна. Ліг собі на канапу, бо стомився від хвилювання, і уявлялося йому, як сто, двісті, триста детективів (усі були руді й скалили вивірячі зуби, мов пан Піштора) перевіряють поїзди, спиняють автомашини, що женуться до кордонів, сочать за своєю здобиччю за роєм вулиці й нагло вискакують зі словами: «Іменем закону. Ідіть зі мною і нічирк». Потім

йому примарилося, що складе іспит з балістики у військовій академії; він тяжко стогнав і збудився спітнілий. Хтось подзвонив.

Полковник Гампл скочив на ноги і намагався зміркуватися. У дверях з'явилися вивірячі зуби пана Піштори.

— Ось і я,— сказали вивірячі зуби.— Даруйте, це таки був він.

— Хто? — силкувався збагнути полковник.

— Та хто ж,— здивувався пан Піштора так, що перестав скалити зуби.— Андрлік. Кому ж бути іншому? Адже Пепек тепер на Панкраці.

— Що ви до мене причепилися з тим Андрліком? — нетерпляче урвав полковник.

Пан Піштора вирячив свої світлі очиці.

— Але ж це він украв макарони з комірчини,— сказав уражено.— Його вже спровадили на поліцію. Даруйте, але я прийшов спитати... Андрлік каже, що, мовляв, у бляшанці жодних макаронів не було, що там були тільки якісь папери. Так ось, чи то правда?

— Чоловіче,— скрикнув полковник, не тямлячи себе,— де ті папери?

— У мене в кишені,— вискірився пан Піштора.— Куди ж це я...— казав, порпаючись у люстриновім мішечку,— ага. Це ваше?

Полковник вирвав у нього з рук дорогоцінний, зім'ятий документ номер 139/VII відд. «С». На очі йому набігли сльози полегкості.

— Чоловіче золотий,— видихнув,— я дав би вам не знаю що за це. Жінко,— заволав,— іди сюди. Це пан комісар... пан інспектор... е...

— Агент Піштора,— сказав чоловічок, показуючи якнайрадісніше свої щелепи.

— То він уже знайшов украдений документ,— дзвонив полковник.— Іди, жінко, принеси чарки й коньяк. Пане Пішторо, я б... ви навіть не знаєте, як... тобто, щоб ви знали... Випийте, пане Пішторо.

— Та ж нічого не сталося,— скалив зуби пан Піштора.— А бляшанка, вашмосць, у комісаріаті.

— Дідько з нею, з тією бляшанкою,— гудів щасливо полковник.— Але, любий пане Пішторо, як це ви так швидко знайшли той документ? На здоров'я, пане Пішторо!

— За ваше здоров'я,— відповів пан Піштора пошти-
ве.— Боже, та тут нічого такого нема. Коли вломляться до комірчини, то ми йдемо до Андрліка або до Пенка, але Пепек тепер відсиджує два місяці на Панкраці. Коли ж обкрадуть горище, то це вже діло Пісецького, кульгавого Тондера, Канера, Зіми і Гоуски.

— Оце так тák,— дивувався полковник,— слухайте, а що, коли, скажімо, трапиться випадок шпигунства? Будь ласка, пийте, пане Пішторо!

— Дуже дякую... Зі шпигунством ми не маємо до ді-
ла. А мідні ручки крадуть Ченек і Пінкус, за мідні дро-
ти береться тепер тільки один Тоушек, а коли йдеться
про пивні крани, так то Ганоусек, Бухта або Шлезінгер.
Пане, ми працюємо напевно. А зламувачів кас ми знає-
мо з цілої республіки. Їх є — ого-го! Їх тепер двадцять
семеро, але шестеро сидять.

— Так їм і треба,— кровожерно освідчив полков-
ник.— Пане Пішторо, пийте!

— Красно дякую,— сказав пан Піштора,— але я ба-
гато не п'ю. Будь ласка, на здоров'ячко. Вони, оті —
гик... гик — оті гаунери, це зовсім не інтелігентний на-
род, пане; кожен знає тільки одну штучку і витворяє
її, поки ми його не схопимо знову. Як цей ось Андрлік.
«Ага,— каже, як тільки помітив мене,— це пан Пішто-
ра з приводу комірчини. Пане Пішторо, ця справа того
не варта, адже я розжився тільки на папірці у бляшан-
ці. Мені довелося вшиватися раніше, ніж я що-небудь
намацав». То ходім, я йому кажу, ти, йолопе, хва-
тонеш за це не менше року.

— Рік ув'язнення? — спочутливо спитав полковник
Гампл.— Чи не забагато?

— Але ж це крадіжка із зломом,— вишкірив зуби пан Піштора.— Дякую красенько, пане; я ще маю один клопіт — обібрали вітрину, то діло Ключки або Рудла. А коли вам щось треба буде, так ви тільки зверніться в комісаріат. Досить спитати пана Піштору.

— Прошу вас, пане,— сказав полковник,— якби ви, може... гм... за цю послугу... Саме цей документ... тобто нічого особливого... але... я б не хотів його втратити, розумієте? Отже, якби ви згодні взяти за цю послугу,— сказав швидко і тицьнув у руку панові Пішторі п'ятдесятикоронку.

Пан Піштора аж споважнів від здивування й розчулення.

— Це ви даремно,— сказав, швидко стромляючи руку з банковим білетом до кишені.— Тут, власне, нічого не було... Ну, то красно дякую, пане; а якщо знов треба буде...

— Я йому дав п'ятдесят корон,— добросердо сказав полковник Гампл своїй жінці.— Такому телепню вистачило б і двадцяти, але...— Пан полковник великодушно махнув рукою.— Добре, що ті клятві папери знайшлися.

1928

ЧОЛОВІК, ЯКИЙ НЕ ПОДОБАВСЯ

— Пане Колдо,— сказав пан Пацовський вахмістрові Колді,— я маю дещо до вас.

Цей пан Пацовський був за Австрії поліціантом, навіть у кінній сторожі; але після війни ніяк не міг пристосуватися до нових відносин, пішов на пенсію, подивився трохи світу і нарешті найняв готель «На лоні природи»; там, правда, трохи самотно, але тепер люди починають любити оті мандрівки, краєвиди, купання на озерах і все таке інше.

— Пане Колдо,— сказав отож пан Пацовський,— я цього не розумію. Я маю одного пожильця уже чотир-

надцять днів. Це якийсь Роедл. Ну що ж, він платить справно, не набирається, не грає, але... Знаєте що,— скрикнув пан Пацовський,— прийдіть коли-небудь подивитися на нього.

— Що ж із ним? — запитав пан Колда.

— Ото ж бо й воно,— сказав пан Пацовський обурено,— я не втямлю. Нічого в ньому нема особливого, але... як би вам це сказати? Мені та людина не подобається, їй-право!

— Роедл, Роедл,— роздумував вахмістр Колда.— Це прізвище нічого мені не каже. Хто він?

— Не знаю,— сказав пан Пацовський.— Каже, що він банківський службовець; але я не можу від нього дізнатися, з якого він банку. Мені це не подобається. Він, правда, чоловічок такий собі чемний, але... І ніякої пошти не одержує. У мене таке враження, ніби він уникає людей. А це мені не подобається.

— Як це,— спитав вахмістр Колда,— уникає людей?

— Він навіть не уникає,— розводився пан Пацовський непевно,— але... скажіть, будь ласка, хто у вересні житиме на селі? А коли перед готелем спиниться авто, так він візьме собі їжі та й іде до свого покою. От так-то. Я вам кажу, мені той Роедл таки не подобається.

Пан Колда хвилину подумав.

— Знаєте що, пане Пацовський,— мовив мудро,— скажіть йому кіба, що ви на осінь закриваєте готель. Хай іде до Праги або ще кудись. Чого це мусимо його тримати саме ми. Та й по всьому.

Через день, у неділю, повертався з обходу молодий жандар Гурих, якого прозивали Марічка або Панянка; дорогою спало йому на думку спинитися в готелі. Він рушив з лісу просто у двір готелю «На лоні природи». Коли був уже коло чорного ходу, спинився, щоб продутися люльку. Раптом йому почулося, ніби задеренчало вікно на другому поверсі, яке виходило у двір, і щось жухнуло позад нього на землю. Панянка вибіг у двір

і схопив за плече людину, яка собі з доброго дива вискочила з вікна.

— Пане,— докірливо сказав він,— що це ви робите?

Чоловік, якого він держав за плече, був блідий і з безвиразним лицем.

— А чому б мені не скакати? — озвався мляво.— Я тут живу.

Жандар Панянка коротко обміркував ситуацію.

— Може бути,— сказав,— але мені не подобається, що ви вискакуєте з вікна.

— Я не знав, що це заказано,— виправдувався чоловік з безвиразним лицем.— Запитайте у пана Пацовського, чи я тут живу. Моє прізвище Роедл.

— Може бути,— правив жандар Панянка.— Ану, покажіть мені свої документи.

— Документи? — сказав непевно пан Роедл.— А в мене при собі нема жодних документів. Я попрошу собі їх вислати.

— Це ми вже самі попросимо,— сказав жваво Панянка.— Ходіть зі мною, пане Роедле.

— Куди? — боронився пан Роедл, посірівши на обличчі.— Яким правом... яким правом ви хочете мене забрати?

— Бо ви мені не подобається, пане Роедле,— освідчив Панянка.— Облиште балачки і йдіть.

На поліційній дільниці сидів пан вахмістр Колда у патинках, курив довгу люльку й читав урядову газету. Коли ж побачив Панянку з паном Роедлом, зчинив великий лемент:

— Господи боже, Марінко, що це ви зі мною робите? Чи ж бо й у неділю я вже не годен мати спокою? Навіщо ви мені саме в неділю приводите сюди людей?

— Пане вахмістре,— заявив Панянка,— мені цей чоловік не подобається. Коли він побачив, що я йду до готелю, то вискочив з вікна на двіроч і хотів дременути до лісу. І документів у нього нема. Ну, то я його й забрав. Це якийсь пан Роедл.

— Ага,— сказав пан Колда з зацікавленням.— Пан Роедл. Значить, ви вже в нас, пане Роедле.

— І все-таки ви не маєте права мене заарештувати,— стояв на своєму пан Роедл.

— Так, не маємо,— погодився пан Колда.— Але ми можемо затримати вас, от що! Марінко, скочте до готелю, зробіть трус у покої пана Роедла і скажіть принести сюди його речі. Сядьте, пане Роедле.

— Я... Я відмовляюся давати які-небудь свідчення,— затинався від хвилювання пан Роедл.— Я буду скаржитись... я протестую...

— Пречиста богородице,— зітхнув пан Колда,— ви мені не подобається, пане Роедле! Я не буду з вами панькатися. Сядьте там собі й ні пари з уст.— По цьому вхопився за газету й читав далі.

— Йй-право, пане Роедле,— мовив він по хвилі,— видно по ваших очах, що з вами не все гаразд. Я на вашому місці сказав би все і мав би спокій. Але коли не хочете, то хай буде так.

Пан Роедл сидів блідий і спітнілий; пан Колда спостерігав за ним, пирхаючи з відрази, а потім пішов переставити гриби, які сушив над каміном.

— Слухайте, пане Роедле,— почав через деякий час знову,— ось ми будемо встановлювати вашу ідентичність; а ви покиль сидітимете в суді, і ніхто не розмовлятиме з вами. Чоловіче, не сприкрийтесь!

Пан Роедл і далі затято мовчав, а пан Колда, гидливо бурмочучи, чистив собі люльку.

— Ну от,— сказав,— так собі зважте: може збігти й місяць, поки ми встановимо, хто ви; але того місяця, пане Роедле, вам потім не відрахують з карного строку. А воно ж таки шкода ось так втрачати місяць карного строку!

— А коли я зізнаюся,— запитав, вагаючись, пан Роедл,— то...

— То вас піддадуть попередньому ув'язненню, от що,— пояснював пан Колда,— і його вам відрахують.

Робіть, як знаєте. Ви мені не подобається, я буду радий, коли вас відвезуть до крайової управи. От як, пане Роедле.

Пан Роедл зітхнув; вираз його блукаючих очей був жалісний і майже зацькований.

— Чому,— вирвалося у нього,— чому кожний каже мені, що я йому не подобаюся?

— Тому, що ви чогось боїтеся,— розважливо казав пан Колда.— Ви щось приховуєте, пане Роедле, а цього ніхто не любить. Чому ви нікому не подивитесь у вічі? Вам нема спокою, от що, пане Роедле.

— Роснер,— виправив пригнічено блідий чоловік.

Пан Колда задумався. «Роснер, Роснер, стривайте, котрий Роснер? Це ім'я я вже десь ніби чув».

— Ну, Роснер Фердінанд,— скрикнув чоловік.

— Роснер Фердінанд,— повторив пан Колда,— це вже мені дещо каже. Роснер Фердінанд...

— Депозитний банк у Відні,— допомагав блідий чоловік.

— Ага! — радісно заволав пан Колда.— Розтрата. Ще б пак не знати. Ти ба, Роснер! Чоловіче любий, та ми вже три роки як маємо ордер на ваш арешт. Так ви — Роснер,— повторював потішено.— Але чому ви не сказали відразу? Бачте, я вже мало не показав вам на двері, а ви — Роснер! Марінко! — крикнув він до жандаря Гуриха, що саме входив.— Адже це Роснер. Розтратник!

— Він і є,— здригнувся Роснер трохи болісно.

— Але, Роснере,— заспокоював його пан Колда,— ви привычайтеся... Будьте раді, що це вже позаду. Скажіть, ради бога, чоловіче золотий, де це ви ховалися три роки?

— Ховався,— сказав Роснер гірко.— Або в спальному вагоні, або в найдорожчих готелях. Там не питають людину, хто вона і звідки.

— Ой-ой-ой,— сказав спочутливо пан Колда,— то ви з цим мали ого який клопіт!

— Ще б пак,— помалу заспокоювався Роснер.— Хіба ж я міг іти в який-небудь шинок, куди може наскочити поліція з облавою? Пане, я повсякчас мусив жити над свої кошти! Ніде не жив я довше, як три ночі, хіба що тут — і тут мене заклали.

— Ну от,— угішав його пан Колда.— Адже у вас грошенята вже переводилися, бачите, Роснере? Це вже все одно був кінець.

— Був,— погодився Роснер.— Одначе скажу вам, що далі я б уже того не витримав. Господи, адже за три роки я ні з ким не поговорив щиросердо, хіба аж тут! Адже я навіть не міг наїстися! Як тільки хтось подивиться на мене, то я вже й шукаю, куди б ушитися... Кожен так до мене приглядався,— скаржився Роснер,— кожен здавався мені, що він з поліції. Уявіть собі, і пан Пацовський...

— Ви тим не переймайтеся,— правив пан Колда.— Пан Пацовський таки колись служив у поліції.

— От бачите,— бурчав Роснер,— наш брат мусить жити, як вітер у полі! Чому кожен так до мене придивлявся? Хіба я скидаюся на якогось злочинця?

Пан Колда уважно його обстежив.

— Я дещо вам скажу, Роснере,— мовив він,— тепер то вже ні; тепер ви маєте вигляд звичайної людини. Але перед цим ви мені, голубе, не подобалися, я не знаю, що у вас так не птимувало¹... Ну,— вирішив він,— Марінка відведе вас до суду. Ще немає шостої години, так що вам цей день зарахують до річенця. Якби не неділя, то я відвів би вас сам, аби ви бачили, що... гм, що я вже проти вас нічого не маю. То все було від вашої відлюдкуватості, Роснере; але тепер усе гаразд. Марінко, одведіть його під арешт.

— Знаєте, Марінко,— казав того вечора пан Колда,— я вам скажу, мені той Роснер сподобався. Дуже мила

¹ Тут: приваблювати, прихилити до себе (*від нім. stimmen*).

людина, от що! Гадаю, йому не дадуть більше, як рік.

— Я поклопотався,— сказав жандар Панянка, почервонівши,— щоб йому дали дві ковдри. Він не звик спати на тюремному ліжку...

— Це добре,— міркував пан Колда.— А я скажу наглядачеві, щоб іноді з ним розмовляв. Аби Роснер бачив, що він знов між людьми.

1928

ПОЕТ

Була то звичайна поліційна подія: о четвертій годині ранку авто переїхало на Житній вулиці п'яну бабусю і повним ходом покуріло далі. І от тепер молодий поліційний конципієнт¹ д-р Мейзлік мав розслідувати, що то було за авто. Такий молодий конципієнт вважає цю справу за поважну.

— Гм,— сказав д-р Мейзлік стражникові номер 141,— отож ви бачили за триста кроків від себе автомашину, що гнала чимдуж, і на землі людське тіло. Що ви зроби́ли найперше?

— Насамперед я побіг до потерпілої,— освідчив стражник,— щоб подати їй першу допомогу.

— Насамперед ви мали впевнитися, що то за машина,— бурчав д-р Мейзлік,— а потім уже турбуватись про бабу. Але можливо,— додав, копирсаючись олівцем у волоссі,— що я вчинив би так само. Отже, номера машини ви не бачили; і також усього іншого, що стосується тієї машини.

— Здається,— сказав вагаючись стражник номер 141,— вона була якась темна. Можливо, синя або червона. Добре не розгледів за димом з вихлопу.

— Ах, господи боже,— нарікав д-р Мейзлік,— як же мені тепер установити, чия то була машина? Чи ж би

¹ Кандидат на посаду адвоката (або нотаріуса).

мав бігати по всіх шоферах і запитувати їх: скажіть, будь ласка, ви не переїхали старої баби? Ну, так от, чоловіче, що мені тепер робити?

Стражник з поштивою безрадністю знизав плечима.

— Даруйте,— сказав він,— до мене зголосився один свідок, але він також не знає нічого. Прошу, він тут чекає.

— То приведіть його,— сказав д-р Мейзлік розчаровано і втупився в порожній протокол, марно силкуючись щось у ньому добачити.

— Будь ласка, ваше ім'я, де живете,— сказав механічно; навіть на свідка не подивився.

— Кралік Ян, студент інженерно-механічного факультету,— твердо промовив свідок.

— Отже, ви, пане, бачили, як сьогодні о четвертій годині ранку невідома машина переїхала Божену Махачкову.

— Так, і мушу сказати, винен водій. Зважте самі, пане комісаре, вулиця була зовсім вільна; коли б водій на повороті загальмував...

— На якій віддалі ви стояли? — перебив його д-р Мейзлік.

— За десять кроків. Я проводив свого приятеля з кав'ярні, і коли ми вийшли на Житню вулицю...

— Хто такий ваш приятель? — знову урвав його д-р Мейзлік.— У мене він не значиться.

— Ярослав Нерад, поет,— мовив свідок не без гордоців.— Але той би вам певне нічого не сказав.

— Чому ні? — буркнув д-р Мейзлік, хапаючись за соломинку.

— Бо він... він поет. Коли трапилося те нещастя, він ударився в плач і ну тікати додому, як мале дитя. Так отож, коли ми були на Житній вулиці, пригналася ззаду з шаленою швидкістю автомашинна...

— Який вона мала номер?

— Даруйте, цього я не знаю. Не зауважив. Я угледів, як вона шалено мчить, і ще й сказав собі, що...

— А яка то була машина? — урвав його д-р Мейзлік.

— З чотиритактним двигуном внутрішнього згоряння,—казав зі знанням справи свідок.— На марках машин я, звісно, розуміюся.

— А який вона мала колір? Хто в ній сидів? Відкрита була чи закрита?

— Цього я не знаю,— сказав збентежений свідок.— Гадаю, то була якась чорна машина; але краще я не придивився, бо коли сталося нещастя, я сказав Нерадові: «Глянь, ті негідники переїхали людину і навіть не спинилися!»

— Гм,— муркнув невдоволено д-р Мейзлік,— це цілком доречно й слушна реакція порядної людини, але краще б ви запримітили номер машини. Диво дивне, пане, як люди не вміють спостерігати. Ви, звісно, знаєте, що водій винен, ви, звісно, слушно міркуєте, що ті люди негідники, але на номер не глянули. Міркувати вміє кожний; а от до пуття по-діловому роздивитися якусь річ... Дякую вам, пане Краліку; не буду вас затримувати.

За годину стражник номер 141 подзвонив біля дому хазяйки, в якій жив Ярослав Нерад. Так, добродій поет дома, але спить. Поет вихилився з дверей, вирячивши на стражника маленькі здивовані очиці; він ніяк не міг пригадати, що, власне, вчинив. Нарешті все-таки втямкував, чому повинен іти до поліції.

— Так треба? — питався недовірливо.— Я ж нічого вже не пам'ятаю; вночі я трохи був...

— Під мухою,— казав догадливо стражник.— Пане, я знав багато поетів. Нуте, пане, одягайтесь; мені почекаати вас?

Після цього поет і стражник завели розмову про нічні пивні зали, про життя взагалі, про небесні дивовижі і про багато інших речей; тільки політика була чужа обом. Отак, провадячи дружню та повчальну бесіду, й дістався поет до поліції.

— Ви пан Нерад Ярослав, поет,— звернувся до нього

д-р Мейзлік.— Пане свідку, ви були приявні, коли незнайома автомашина переїхала Божену Махачкову.

— Так,— зітхнув поет.

— Чи не могли б ви мені сказати, яке то було авто? Відкрите чи закрите, якої барви, хто в ньому сидів, який мало номер?

Поет напружено розмірковував.

— Не знаю цього,— сказав він.— Цього я не примітив.

— Не пригадуєте жодної подробиці? — наполягав Мейзлік.

— Де вже там! — щиро сказав поет.— Знаєте, я взагалі не звертаю уваги на подробиці.

— Пробачте,— кинув д-р Мейзлік іронічно,— що ж ви взагалі тоді завважили?

— Увесь той настрій,— невпевнено відповів поет.— Оту, знаєте, спустілу вулицю... таку довгу... на світанку... і як та жінка зосталась там лежати...— Раптом підскачив.— Адже я дещо написав про це, коли прийшов додому! — Заходився ритися у всіх своїх кишнях і витягати силечу конвертів, рахунків та іншого подібного мотлоху.— Ні, не воно,— бурмотів,— це також не воно. Почекайте, може, ось це,— сказав, препильно розглядаючи зворот якогось конверта.

— Ану ж покажіть,— поблажливо сказав д-р Мейзлік.

— Ет, пусте,— боронився поет.— Але, як хочете, можу вам прочитати.

Відтак, натхненно викотивши очі й співучо протягаючи довгі склади, продекламував:

Марш темних домів раз два на місці стій
світанок на мандоліну гра
чому дівчино чому шарієшся
поїдемо машиною 120 ГП на кінець світу
або до Сінгапура
спиніть спиніть машину летить
наше велике кохання у поросі лежить

дівчина зламана квітка
лебедина шия груди бубон і тарілки
чому стільки плачу.

— Це все,— ознаймив Ярослав Нерад.

— Скажіть, будь ласка,— сказав д-р Мейзлік,— що це має означати?

— Ну, те нещастя з авто,— здивувався поет.— Невже незрозуміло?

— Гадаю, що ні,— сказав д-р Мейзлік критично.— Я з того якось не висную, що п'ятнадцятого липня о четвертій годині ранку на Житній вулиці авто номер такий-то переїхало сімдесятирічну п'яну жебрачку Божену Махачкову; що поранену відвезено до громадської лікарні та що вона бореться зі смертю. Про ці факти ваша поезія, пане, наскільки я зрозумів, не згадує. От так-то.

— Це тільки сировинна дійсність, пане,— сказав поет, тручи собі ніс.— Але поезія — внутрішня дійсність. Поезія — то вільні, сюрреальні уявлення, що їх дійсність викликає у підсвідомості поета, тямите? Різні зорові й слухові асоціації. І читач має скоритися їм,— ознаймив Ярослав Нерад докірливо.— А зрозуміє потім.

— Даруйте,— вибухнув д-р Мейзлік,— або стривайте, позичте мені цей ваш опус. Дякую. Ось тут маємо, гм: «Марш темних домів раз два на місці стій». Будь ласка, витлумачте...

— Та це ж Житня вулиця,— спокійно сказав поет.— Два ряди домів, тямите?

— А чому, скажімо, не Народний проспект? — запитав д-р Мейзлік скептично.

— Бо він не такий рівний,— пролунала переконлива відповідь.

— Гаразд, далі. «Світанок на мандоліні гра»... Ну, хай буде. «Чому дівчино чому шарієшся»... Скажіть, будь ласка, звідки взялась ця дівчина?

— Ранкова зоря,— одмовив поет лаконічно.

— Ага, пробачте. «Поїдемо машиною 120 ГП на край світу»... Ну?

— Це, мабуть, проїхала та машина,— пояснював поет.

— І вона мала номер 120 ГП?

— Цього не знаю; це означає, що вона їхала швидко. Мовби хотіла полетіти аж на край світу.

— Ага, так. «Або до Сінгапура»... На бога, скажіть ласкаво, чому саме до Сінгапура?

Поет знизав плечима.

— Чого не знаю, то не знаю. Може, тим, що там живуть малайці.

— А чим те авто причетне до малайців? Га?

Поет збентежено засовався.

— Може, тому, що машина була брунатна, як вам здається?— сказав замислено.— Щось брунатного справді в ній було. Інакше чому б там згадувався Сінгапур?

— От бачите,— сказав д-р Мейзлік,— та машина була червона, чорна й синя. Що мені слід із цього вибрати?

— Виберіть собі брунатне,— порадив поет.— Приємна барва.

— «Наше велике кохання у поросі лежить дівчина зламана квітка»,— читав далі д-р Мейзлік.— Зламана квітка — це та п'яна жебрачка?

— Хіба ж мені випадає писати про п'яну жебрачку,— одказав поет уражено.— То просто жінка, розумієте?

— Ага. А що це таке: «Лебедина шия груди бубон і тарілки». Вільні асоціації?

— Покажіть,— сказав поет соромливо і схилився над папером.— «Лебедина шия груди бубон і тарілки» — що б це могло бути?

— Саме про це я й питаю,— буркнув д-р Мейзлік трохи нечемно.

— Заждіть,— міркував поет,— щось там, певне, бу-

ло, що мені нагадало... Слухайте, чи вам двійка інколи не здається схожою на лебедину шию? Гляньте,— і написав олівцем цифру 2.

— Ага,— м'яко сказав д-р Мейзлік.— А що груди?

— Це ніби 3, дві дужки, еге ж? — чудувався поет.

— Там іще маєте бубон і тарілки,— скрикнув поліційний службовець, увесь напружуючись.

— Бубон і тарілки,— міркував поет Нерад,— бубон і тарілки...— Це б могла бути п'ятірка, еге ж? Дивіться,— сказав і написав цифру 5.— Це черевце нагадує бубон, а нагорі тарілки...

— Стривайте,— сказав д-р Мейзлік і написав собі на папірці 235.— Ви певні, що те авто мало номер 235?

— Я взагалі жодного номера не примітив,— ознаймив рішуче Ярослав Нерад.— Але щось подібного там, певне, було — де ж би воно тут взялось? — дивувався, мудруючи над віршем.— А знаєте, це краще місце в усьому вірші.

За два дні доктор Мейзлік навідав поета; поет цього разу не спав, з ним була якась дівчина, і він марно шукав порожнього стільця, щоб подати поліційному урядовцеві.

— Я вже знов біжу,— сказав д-р Мейзлік.— Я прийшов лиш сказати вам, що то справді була машина номер 235.

— Яка машина? — здивувався поет.

— «Лебедина шия груди бубон і тарілки»,— одним духом висипав д-р Мейзлік.— І Сінгапур також.

— Ага, вже знаю,— сказав поет.— От бачите, оце вам ота внутрішня реальність; хочете, я вам прочитаю пару інших віршів? Тепер уже ви зрозумієте їх.

— Хай іншим разом,— сквапно відказав поліційний урядовець.— Аж коли знову трапиться якась okazія.

Наш пан Янік — це ані д-р Янік з міністерства, ані Янік, що застрілив поміщика Ірсу, ані отой голосний Янік, про якого кажуть, що він зробив серію з трьохсот двадцяти шести карамболів¹, але зовсім інший пан Янік, шеф фірми Янік і Голечек — гуртова торгівля папером і целюлозою; це такий собі пристойний і не дуже високий пан, що колись залицявся до панни Северової і з чистого зухвальства не оженився; коротко, так званий папірник Янік, щоб не було помилки.

Отож пан Янік устряв у ці справи зовсім випадково, хоч і пробував під цю пору десь на Сазаві, на літнівці; саме тоді шукали труп Ружени Регнерової, що її вбив її жених Індржіх Башта, а потім облив небіжчицю гасом, спалив і закопав у лісі. Хоч Башту й висвідчили, що то він убив Ружену, але її тіла або костей не годні були відшукати; ось уже дев'ять днів Башта водив жандарів по лісах і показував — ось тут або там це було, — гребли й копали, але ніде нічого не знайшли. Було очевидно — зацькований Башта зводить їх із правильного сліду або хоче виграти час. Індржіх Башта був молодик із порядної й заможної родини, але, певне, лікар ненароком стиснув йому кліщами голову ще до того, як він прийшов на світ, одне слово, щось із ним було не гаразд; звироднілим та дивним видавався той чоловік. Отже, він водив жандарів дев'ять днів по лісах, блідий, як страховище, з блукливими очима, в яких миготів жах; боляче було на нього дивитися. Жандарі блукали з ним між кущів чорниці й трясовинами, вже люті, аж мало не кусались, і думали собі: бестіс, ми тебе заганяємо так, що ти вкінці нас таки доведеш туди! Башта, що ледве плентався від виснаження, часом падав на землю й хрипів:

— Тут, тут я її загірб!

¹ Позиція в грі у більярд.

— Встань, Башто,— ревів на нього жандар.— Це не тут! Далі!

Башта вставав, заточуючись, і волівся далі, поки знов не падав від втоми. Отож у тій процесії було чотирьох жандарів, двоє цивільних, пара лісників, дядьки з мотиками; і посинілий уламок людини, Індржіх Башта, що судомно порушався між них.

Пан Янік познайомився з жандарями в шинку; тимто йому дозволялося ходити по лісах з тією трагічною процесією і ніхто б не подумав нападися на нього, що йому тут нічого робити. Крім того, він носив з собою коробочки з сардинками, ковбасу, кеньяк та інші подібні речі, які знадоблялися цим панам. На дев'ятий день уже було зле, так зле, що пан Янік поклав: більше в такі мандри не піде. Жандарі вже аж гарчали зі скаженої люті, лісники освідчили, що з них уже буде і що в них є інша робота, дядьки з мотиками бурчали, що за таку службу мало двадцяти крон денно, а Індржіх Башта, повалившись на землю, тіпався в судовому тремкоті, уже навіть не озиваючись на крик і прокльони жандарів. У ту безрадну й пусту хвилю пан Янік вчинив таке, що якось вибивалося з програми: став навколішки перед Баштою, вклав йому в руку булочку з шинкою і сказав жалісливо:

— Погляньте-но сюди, пане Башто... ну так, пане Башто, чуєте?

Башта завив і вибухнув плачем.

— Я тебе знайду... я тебе знайду, пане,— він схлипував і силкувався встати; за якусь мить коло нього вже стояв один із тайняків і майже ніжно його підводив.

— Ну те, пане Башто, обіпріться,— умовляв він його,— пан Янік вас візьме з другого боку, так. Ну от, пане Башто, тепер покажіть панові Яніку, де це було, і по всьому.

За годину Індржіх Башта стояв, курячи сигарету, над неглибокою ямою, з якої стирчала стегенна кістка.

— Це тіло Ружени Регнерової? — здавленим голосом запитав вахмістр Трка.

— Так,— спокійно сказав Індржіх Башта і струсив пальцем попіл з сигарети у відкриту яму.— Маєте до мене щось іще, панове?

— Знаєте, пане,— казав увечері в шинку вахмістр Трка панові Яніку,— ви психолог, що й казати. За ваше здоров'я, пане! Парубок розм'як, варт вам було сказати «пане Башто». Він, псялюха, ласий на шану, а ми, ми отак марудилися із ним... Скажіть ласкаво, як ви взнали, що ввічливість так на нього вплине?

— Нічого,— мовив герой дня, скромно шаріючися,— нічого тут такого не було, розумієте? Я, розумієте, я кожному кажу «пане». Цебто мені його було жаль, того пана Башту, і я хотів йому дати булочку...

— Інстинкт,— освідчив вахмістр Трка.— Я це називаю нюхом і психологією. Ваше здоров'я, пане Яніку! Шкода вас, вам би слід іти до нас...

Трохи перегода пан Янік їхав нічним потягом до Братіслави; там були загальні збори акціонерів якоїсь словацької папірні, і оскільки пан Янік мав у ній чималу пайку, він хотів при тому бути приявним.

— Збудите мене пред Братіславою,— домовлявся він з кондуктором,— щоб мене, бува, не завезли аж на кордон.

Відтак заліз до ліжка, радий, що в купе більше нікого немає, вмостився гарненько, що той небіжчик, якусь хвилинку порозважав о різних торговельних справах і заснув. Він навіть не знав, не міг би сказати, коли саме кондуктор упустив до купе якогось пана, що спершу почав роздягатись, а потім забрався на горішнє ліжко. Напіврозбурканий пан Янік встиг помітити пару ногавиць і неймовірно волохаті ноги, що теліпалися просто нього, він чув, як крекче той чоловік, загортаючись

у ковдри; потім цокнув вимикач, і знову запала гуркотлива темрява. Снилася панові Яніку всяка всячина, а найбільше, що його переслідують якісь волохаті ноги; далі він прокинувся від того, що стало надто вже тихо і що він почув чийсь голос за вагоном: «До побачення в Жіліні!» І виплигнув з ліжка, і зиркнув у вікно; побачив, що надворі світає, що поїзд уже стоїть на бра-тіславському вокзалі і що кондуктор забув його збудити. З переляку він навіть забув вилаятись, у гарячкoвому поспіхові надів поверх піжами штани й решту одежі, порозтикав у кишені своє манаття й вискочив на перон у той момент, коли станційний службовець уже звів руку, даючи поїзду знак рушати.

— Ух,— сплюнув пан Янік, насварився від'їжджаючому швидкому поїздові кулаком і пішов до вбиральні докінчити свій туалет.

Коли ж він по всьому взявся перетрущувати свої кишені, то скам'янів від жаху: у нагрудній кишені в нього лежав не один гаманець із грішми, а два. У товщому з них, що не належав йому, було шістдесят новеньких чехословацьких п'ятсоткоронок. Очевидно, то був гаманець його нічного супутника, але як він потрапив йому до кишені, цього спросоння пан Янік, хоч умри, не міг собі уявити. Видима річ, він насамперед побіг шукати якогось поліціанта, щоб віддати йому чужий гаманець. Поліція на якусь часину залишила пана Яніка помирати з голоду у приймальні, а тим часом зателефонувала до Галанти, щоб там звістили пасажира з ліжка номер 14, що його гаманець з грішми у Братіславській поліції. Потім пан Янік показав на вимогу свої документи й пішов підснідати. Пізніше його знову розшукав чоловік із поліції й почав допитуватися, чи не зайшла помилка; адже той пан на ліжку номер 14 освідчив, що жодного гаманця йому не бракує. Панові Яніку довелося знову йти до поліції й розповідати вдруге, як він надбав гаманець. Тим часом двоє панів у цивільному ті шістдесят кредиток кудись віднесли, пан же Янік

мусив півгодини чекати поміж двох детективів, після чого його відвели до якогось великого пана з поліції.

— Пане,— сказав той пан,— ми саме телеграфуємо до Паркань-Нани, щоб затримали пасажера на ліжку номер 14. Чи ви можете нам дати його достеменний опис?

Пан Янік тільки й міг сказати, що у того пасажера впадають в око волохаті ноги. Пана з поліції це не бозна-як удовольнило.

— Ті банкноти — підробка,— сказав він нагло.— Ви повинні тут zostаватися, доки не зведемо вас із тим сподорожанином.

Пан Янік у душі проклинав кондуктора, який вчасно його не розбудив і, отже, завинив у тому, що панові Яніку з тієї хвилини потрапив до кишені триклятущий гаманець. Десь за годину надійшла з Паркань-Нани депеша, що подорожній з ліжка номер 14 зійшов ще в Нових Замцях; куди він пішов чи поїхав далі, покіль не відомо.

— Пане Яніку,— сказав нарешті отой високий пан з поліції,— ми поки що вас не затримуватимемо; ми цю справу передамо до Праги інспектору Грушкові, який займається фальсифікатами; але, скажу я вам, це, мабуть, буде дуже пильна справа. Вертайтесь якнайборше до Праги, а вони вже вас покличуть. Тим часом дякую вам, що так щасливо натрапили на ті підробки. Пане, це не звичайний собі випадок.

Заледве пан Янік вернувся до Праги, як його вже закликали до поліційної президії; там його вітав один здоровезний і дебелинний пан, до якого всі зверталися: «пане президенте», і один жовтий чоловік, який звався інспектор Грушка.

— Сядьте, пане Яніку,— сказав дебелинний пан і розламав печаті на малому пакеті.— Це той гаманець, що ви... е-е, що ви його знайшли в своїй кишені на братіславському вокзалі?

— Так, прошу вас,— зітхнув пан Янік.

Оглядний пан перелічив нові кредитки, що були в пакеті.

— Шістдесят штук,— сказав він.— Усі мають серію 27.451. Цей номер нам уже повідомляли з Хебу.

Жовтий чоловік узяв до рук одну кредитку, заплющив очі і пом'яв її пальцями, по чому до неї принюхався.

— Ці ось із Штирського Градця,— сказав він.— Ті, із Женеви, не такі липкі.

— Штирський Градець,— повторив дебелинний пан задумано,— там роблять ці штуки для Пешта, так? Інспектор Грушка тільки моргнув.

— Мені слід би поїхати до Відня,— сказав.— Але віденська поліція нам того паруб'ягу не видасть.

— Гм,— бурчав дебелинний пан.— А ви пошукайте якого іншого способу його заполасти. Коли не виходитиме, скажіть їм, що дамо їм за нього Лебергардта. Щасливої дороги, Грушко. А ви, пане,— казав він, звертаючись до пана Яніка,— я вже й не знаю, як вам дякувати. Ви — той, що знайшов оту дівчину Індржіха Башти, так?

Пан Янік спаленів.

— Це був просто випадок,— сказав він духом.— Я таки й справді... я нічого й на думці не мав...

— У вас щаслива рука,— мовив дебелинний чоловік удячно.— Пане Яніку, це вже такий божий дар. Дехто цілий вік нічого не потрапить знайти, а інший просто перечіпається об щасливі випадки. Вам слід би податися до нас, пане Яніку.

— Не рука мені,— боронився пан Янік.— Я... тобто я маю свою торгівлю... яка процвітає... стара фірма після дідуса...

— Як знаєте,— зітхнув великий муж,— але жаль вас. Такогоґ гемонського щастя отак ні сіло ні впало не буває. Ми ще побачимося, пане Яніку.

Перегода якийсь місяць пан Янік вечеряв разом зі своїм торговельним приятелем з Лейпціга. Видима річ, така комерційна вечерея вже щось та значить; надто ж коньяк був на диво добрий; словом, панові Яніку ніяк не хотілося йти додому пішки, він махнув рукою кельнерові й сказав: «Авто!» Коли ж по тому вийшов з готелю, то побачив, що авто вже чекає біля входу; він вліз у середину, тріснув дверцята і під такий настрій геть чисто забув, що не сказав шоферові своєї адреси. Однак авто поїхало, а пан Янік, догідно вмовившись у кутку, заснув. Як довго він спав, того не відав; але пробудився від того, що машина спинилась, а шофер відкрив йому дверцята, кажучи:

— Вже приїхали, пане. Вам треба йти нагору, пане.

Хоч пан Янік і дуже дивувався з того, де, власне, опинився, але оскільки після коньяку йому все було однаково, він побрався нагору якимись сходами й відчинив двері, за якими чув голосну розмову. Було там щось із двадцятаро чоловік, і всі вони нетерпляче пооберталися до дверей. Раптом запала дивна тиша: один із панів устав і підійшов до пана Яніка.

— Чого вам тут треба? Хто ви?

Пан Янік здивовано роззирнувся; він упізнав п'ятьох чи шістьох панів,— це були багатії, про яких ходили чутки, начебто вони мають якісь свої політичні інтереси; але пан Янік у політику не втручався.

— Здорові були,— сказав він по-дружньому,— онде бачу, пан Коубек і пан Геллер. Салют, Феррі! Молодці, я б оце випив.

— Де взявся тут цей чоловік? — розлютився один із приятелів.— Він що, з наших?

Двоє панів виштовхали пана Яніка в коридор.

— Звідки ви тут узялися? — гостро сказав один з них.— Хто сюди вас покликав?

Пан Янік витверезився від цього не вельми дружнього голосу.

— Де це я? — запитав він обурено.— Куди це до дідька він мене привіз?

Один з панів збіг по сходах і напосівся на шофера:

— Ви, ідіоте,— ревів він,— де ви запопали цього чоловіка?

— Таж перед готелем,— оборонявся шофер.— Мені післяобід сказали, щоб о десятій годині вечора чекав коло готелю якогось пана і привіз його сюди. Той пан о десятій годині вліз мені в машину і нічого мені не сказав; то я й поїхав просто сюди...

— Пречиста богородице,— кричав пан унизу,— та це ж хтось інший! Чоловіче, ну й кашу ви нам заварили!

Пан Янік покірливо сів на сходах.

— Ага,— мовив він, заспокоївшись,— це якісь тасмні сходи, чи не так? Тепер ви мене задушите й закопаєте. Склянку води!..

— Пане,— сказав один із тих двох.— Ви помилилися. Там усередині не було ані пана Коубка, ані пана Геллера, розумієте? Це помилка. Ми відвеземо вас до Праги; пробачте, що сталося таке непорозуміння!

— Нічого не сталося,— сказав великодушно пан Янік.— Я знаю, що шофер по дорозі мене застрілить і закопає в лісі. Це безперечно. Я, дурень, забув йому дати свою адресу: от за це й маю.

— Ви п'яний, так? — спитався незнайомий пан з полегшенням.

— До певної міри,— погодився пан Янік.— Знаєте, я вечеряв з драждянським Мейером. Янік, оптовий торговець папером і целюлозою,— відрекомендувався він, сидючи на сходах,— старе підприємство, дідівська спадщина.

— Ідіть виспіться,— порадив йому незнайомий пан.— Коли ви проспитеся, то навіть не пригадаєте, що... гм, ми вас так потурбували.

— Цілком слушно,— сказав пан Янік з гідністю.— «Ідіть виспіться, пане». Де моє ліжко?

— Вдома,— сказав чужий пан.— Шофер відвезе вас додому. Дозвольте, я допоможу вам встати.

— Не треба,— запротестував пан Янік.— Я не так налигався, як ви. Йдіть виспіться. Водію, Бубенеч!

Авто поїхало назад; а пан Янік, по-лисячому моргаючи, пильнував, кудю його везуть.

Уранці він повідомив у поліційну президію про свою нічну пригоду.

— Пане Яніку,— відповів йому по хвилиній мовчанці голос із президії,— нам це дуже цікаво. Прошу вас ласкаво прибути негайно сюди.

Коли ж пан Янік прибув, чекало його вже четверо панів із тим великим і дебеленним на чолі. Пан Янік знову змушений був розповісти, що йому пригодилося і кого він бачив.

— Авто мало знак №XX705,— додав дебеленний пан.— Приватна машина. З тих шести осіб, що їх пан Янік упізнав, троє для мене нові. Панове, а тепер я залишаю вас. Пане Яніку, ходіть до мене.

Пан Янік тихенько сидів у великому кабінеті дебеленного пана, що ходив туди й сюди дуже замислений.

— Пане Яніку,— сказав він нарешті,— передовсім у мене до вас прохання: нікому про це ані слова. Державні міркування, розумієте?

Пан Янік мовчки кивнув. «Господи,— думав він,— куди це я знову вскочив!»

— Пане Яніку,— сказав нагло дебеленний чоловік.— Я вам не хочу лестити, але ви нам потрібні. Ви хтозна-який щасливець. Воно-то, кажуть, метода; але детектив, якому ані крихти не таланить, до нічого. Нам потрібні люди, що мають щастя. Розуму нам і самим не бракує; але ми хотіли б собі купити щасливу нагоду. Знаєте що, йдіть до нас.

— А як моя торгівля? — прошепотів пригнічений Янік.

— Її провадитиме ваш компаньйон; вас із вашим хистом шкода для неї. Ну то як?

— Я... я ще поміркую,— заїкався нещасний пан Янік.— Я до вас прийду через тиждень; але чи потрібно це... чи маю я такий хист... я ще не знаю; я прийду.

— Гаразд,— сказав дебелинний чоловік, міцно тиснувши йому руку.— Не зневірюйтеся в собі. До побачення.

Не минуло навіть тижня, як пан Янік знову зголосився.

— Так я вже прийшов,— ознаймив, сяючи на обличчі.

— Вирішили? — запитав дебелинний пан.

— Спасибі,— зітхнув пан Янік.— Цебто я прийшов вам сказати, що нічого не вийде і що я для цього не придатен.

— Облиште! А то чому?

— Зважте собі,— тріумфував пан Янік,— п'ять років мене обкрадав мій уповноважений, а я його не піймав! Я ідіот! Атож, самі скажіть, пане, який би з мене був детектив? Дяка богам! П'ять років сиджу я поряд з отим шахраєм і ні про що не знаю! От бачите, ні на що я не здатен! А я вже так був перестрашився! Господи, який я радий, що нічого з цього не вийде! Ну, та тепер для мене все позаду, чи не так? Красенько дякую!

1928

УПАД РОДУ ВОТІЦЬКИХ

Одного дня прийшов до канцелярії поліційного службовця д-ра Мейзліка такий собі невеличкий чоловік у золотих окулярах і з занепокоєним обличчям.

— Архіваріус Дівішек,— замимрив він.— Пане докторе, я до вас на пораду... як до видатного криміналіста, цебто мені казали, що ви зволите бути... як це... особливо коли йдеться про найзаплутаніші приключки... Тобто це вкрай загадкова історія,— освідчив переконано.

— Скажіть лишень, про що йдеться,— сказав д-р Мейзлік, беручи до рук олівець і нотатник.

— Треба розслідувати,— випалив архіваріус Дівішек,— хто вбив пана Петра Берковця, коли помер його брат Індржіх, і що сталося з його дружиною Катержіною.

— Берковець Петр,— почав пригадувати д-р Мейзлік,— наскільки мені відомо, нас тут ще ніхто не повідомляв про його смерть. Ви хочете скласти свідчення?

— Та ні,— сказав пан архіваріус.— Я звертаюся до вас тільки за порадою, знаєте. Мабуть, сталося щось страшне.

— Коли це було? — взявся допомагати йому д-р Мейзлік.— Передовсім, прошу сказати дату.

— Ну, десь року тисяча чотиреста шістдесят п'ятого,— мовив пан Дівішек, докірливо зиркаючи крізь окуляри на поліційного службовця.— Ви це мали б знати, пане: за благословенної влади короля Їржіка з Подебрад.

— Ага,— сказав д-р Мейзлік і відкинув нотатник та олівець.— Так, любий пане,— мовив з раптовою привітністю,— за таких історій перший порадник д-р Кюблех. Аби ви знали, це поліційний лікар. Покликати його вам, га?

Пан архіваріус засмутився.

— Як прикро,— сказав він,— мені так рекомендували вас. Знаєте, я саме готую історичний твір про владарювання Їржіка з Подебрад і при цьому спіткнувся, так, спіткнувся об щось таке, чому не дам ради.

«Нешкідливий»,— вирішив д-р Мейзлік.

— Любий пане,— сказав він хутенько.— Я побоююся, що мало зможу вам прислужитися. Признаюся, в історії я надто слабкий.

— Це зле,— суворо зауважив пан Дівішек.— Історію ви б мали знати. Але, пане, хоч ви й не знаєте цього історичного матеріалу з перших рук, я наведу вам усі

виявлені обставини; на жаль, їх мало. Чільне місце тут посідає лист пана Ладіслава Пхача з Олешні панові Яну Боршовському з Черчан. Той лист, звичайно, вам відомий.

— На жаль, ні,— признався д-р Мейзлік, і то так скрушно, як сказав би поганий учень.

— Оттакої, чоловіче,— вибухнув геть обурений пан Дівішек,— адже той лист опублікував ще перед сімнадцятьма роками історик Шебек у своїх «Реєстрах», бодай це ви могли б знати! Одначе,— додав він, поправляючи собі окуляри,— ні Шебек, ні Пекарж, ні Новотний, ні хто інший не давали тому листові належної уваги. А саме той лист, що його ви, звісно, мали б знати, навів мене на слід цієї історії.

— Ага,— сказав д-р Мейзлік.— Ну, далі.

— Передовсім той лист,— правив пан архіваріус.— Я тут, на жаль, не маю його тексту, але в ньому тільки одна заввага стосується нашої okazji; він там, цебто пан Ладіслав Пхач, пише панові Боршовському, що його, цебто пана Яна, дядько, пан Ешек Скалицький зі Скалиці, отого року господнього 1465 не був очікуваний при дворі в Празі, бо його милість король власноручно панові Ешкові «по тих нещасливих подіях у Вотиці Веленовій», як каже дописувач, заборонив на королівський двір надалі ходити і звелів за свою гнівливість каятися перед господом богом і чекати божої справедливості. Отож розумієте,— пояснював пан архіваріус,— ми сказали б, що його милість король конфінував ¹ пана Ешка у його товарах і статках. Пане, вам нічого не впадає в око?

— На разі ні,— сказав д-р Мейзлік, креслячи притім на папері дивовижну спіраль.

— Ага,— скрикнув переможно пан Дівішек.— От бач, Шебек також цього не уважив. Так от, д у ж е впадає в око, пане, та обставина, що його милість король

¹ Обмежив (Франц.).

не кличе пана Бшка — хай хоч які негожі його вчинки — на звичайний світський суд, а віддає його божій справедливості. Його милість, очевидячки, дає цим зрозуміти,— провадив пан архіваріус з належною поштивістю,— буцімто ті негожі вчинки такого штибу, що їх сам володар вилучає з компетенції світського права. Аби ви, пане, знали його милість, ви бачили б, що то геть небуденний випадок; король Їржі, блаженна його пам'ять, дуже пильнував правильного й суворого судочинства.

— Мабуть, він пана Бшка боявся,— зауважив д-р Мейзлік.— Бачте, за тих часів...

Архіваріус Дівішек підскочив обурений.

— Пане,— мовив, заїкаючись,— що це ви кажете? Король Їржі, та щоб когось боявся? Та ще й когось там із простих лицарів?

— Тоді якась протекція,— сказав д-р Мейзлік.— Ви знаєте, у нас...

— Жодної протекції,— скрикнув пан Дівішек, увесь червоний.— За короля Владіслава ще годилося б говорити про протекцію, але за короля Їржіка, е, ні, пане, до того б за протекцією не прийшли! Він би вас прогнав! — Пан архіваріус трохи заспокоївся.— Жодної протекції не було. Пане, ті негожі вчинки, що їх його милість король віддав на божий суд, напевне були якісь незвичайні.

— А що то були за вчинки? — зітхнув д-р Мейзлік.

Пан архіваріус Дівішек здивувався.

— То ж ви їх повинні мені розтлумачити,— повідав здуміло.— Навіщо ж тоді ви, криміналіст? Саме за цим я до вас і прийшов.

— Бога ради,— боронився д-р Мейзлік, але архіваріус не дав йому доказати.

— Передовсім треба знати факти,— сказав він повчально.— Так от, помітивши оті неясні натяки, почав я глядіти негожих вчинків у Вотіці Веленовій. На жаль, там не збереглося жодного запису; зате в костьолі на

Вотіці Веленовій знайшов я намогильний камінь пана Петра Берковця, і той камінь, пане, якраз року 1465! Бачте, пан Петр Берковець був зять пана Єшка Скаліцького; цебто взяв собі за жінку його доньку Катержіну. Ось фотографія того нагробка — ну як, ви не помічаєте нічого особливого?

— Ні,— сказав д-р Мейзлік, оглядаючи з обох боків фотографію намогильного каменя, на якому витесано якогось рицаря із складеними на грудях руками і напис готичними літерами довкола.— Стривайте, тут на ріжечку є відбиток пальця.

— Це, либонь, від мого пальця,— сказав архіваріус,— але пригляньтесь-но сюди, до цього напису.

— Anno Domini MCCCCLXV,— прочитав з бідю д-р Мейзлік.— Року господнього 1465. Це рік смерті того пана, чи що?

— Ну звісно ж, але ви більше нічого не бачите? Деякі літери явно більші, глядіть! — І швидко написав олівцем: Anno Domini MCCCCLXV. Різьбяр витесав навмисне O, C і C більші; це криптограма, розумієте? Напишіть собі ці літери OCC — чи вам нічого не приходить на гадку?

— OCC, OCC,— бурчав д-р Мейзлік,— це могло бути... ага, словом, Occisus, чи не так? Це значить убитий!

— Так,— гукнув урочисто архіваріус.— Різьбяр цим дав на здогад потомству, що шляхетний пан, пан Петр Берковець de Wotice Welenova ¹ був підступно вбитий. Ось як виходить!

— І вбив його тесть Єшек Скаліцький,— освідчив д-р Мейзлік у раптовому історичному осянні.

— Нісенітниця,— сказав пан Дівішек зневажливо.— Коли б пан Єшек убив пана Берковця, його милість закликав би його на карний суд. Але це ще не все,

¹ З Вотіці Веленової (лат.).

пане: зараз біля того нагробка є й інший, під яким спочива Henricus Berkoves de Wotice Welenova¹, брат Петра; і на тому нагробку є та сама дата 1465, але без криптограми! А пан Ідржіх на тому нагробку держить у руці меч; різьбяр, очевидьки, хотів дати на здогад, що він помер у чесному бою. А тепер скажіть мені, ради бога, як ці дві смерті взаємозв'язані?

— Може, це тільки випадковість,— сказав д-р Мейзлік непевно,— що Ідржіх наклав головою того ж таки року...

— Випадковість,— ревнув архіваріус роздратовано.— Пане, ми, історики, ніякої випадковості не визнаємо! Куди б ми прийшли, припустивши, ніби сталося щонебудь випадково? Тут повинен бути якийсь причинувий зв'язок! Але це знову ж таки не все. Рік перегодя, 1466, помер у бозі пан Ёшек Скалицький; і от масте, його мастки Скалице і Градек перейшли в спадщину його небожеві, синові сестри, так званому панові Яну Боршовському з Черчан. Знаєте, що це значить? Це значить, що його дочка Катержіна, котру, як знає кожне дитя, року 1464 зашлюбив той-таки пан Петр Берковець, вже теж не жила! І та пані Катуса, прошу дуже, ніде не має ніякого нагробка! Дозвольте запитати: то також випадковість, що пані Катуса щезла без сліду зараз по смерті свого чоловіка? Що? Таке ви, пане, називаєте випадковістю? А чому в неї нема нагробка, га? Випадковість? А може, це, властиво, оті негожі вчинки, що за них його милість король віддає пана Ёшка на суд божий?

— Це цілком можливо,— сказав д-р Мейзлік, якому помітно прибуло цікавості.

— Це цілком певно,— освідчив пан Дівішек тоном, що не припускав жодних сумнівів.— І тепер, розумієте, йдеться про те, хто кого вбив і як усе те взаємозале-

¹ Генріх Берковець з Вотіці Веленової (лат.).

жити. Смерть пана Ђшка нас не цікавить, бо він ті «негожі вчинки» пережив; інакше король Їржі не давав би йому змогу спокутувати їх перед богом. Нам треба встановити, хто забив пана Петра, як наклав головою пан Їндржіх, де поділася пані Катержіна і що з тим усім мав до діла пан Ђшек Скалицький.

— Стривайте,— сказав д-р Мейзлік,— запишімо по-осібно:

1. Петр Берковець — убитий;
2. Їндржіх Берковець — загинув у бою, чи не так?
3. Катуса — зникла без сліду;
4. Ђшек Скалицький — відданий на ласку божу.

Все вірно?

— Атож,— запобігливо кліпнувши оком, сказав архіваріус.— Але вам слід було б казати: «пан Берковець», «пан Ђшек» і таке інше. Ну, далі?

— А заразом ви й думати не хочете,— розмірковував д-р Мейзлік,— що то Ђшек убив свого зятя Петра Берковця, бо в такому разі його б поставили перед лавою присяжних.

— Його притягли б до королівського суду,— поправив архіваріус.— Решта все правильно.

— Тоді стривайте! Зостається сам Петрів брат Їндржіх. Найімовірніше, Їндржіх і вбив свого брата...

— Це неможливо,— бурчав архіваріус.— Коли б він убив свого брата, у костьолі не поставили б йому нагробок — та ще й зовсім поруч.

— Ага. Тоді Їндржіх тільки найняв убійника проти свого брата, а сам потім загинув у якому-небудь бою, чи не так?

— З якої ж рації пізніше пан Ђшек діставав би догану від короля за свою запальність? — зауважив архіваріус, невдоволено соваючись.— І де поділася Катержіна, га?

— Слушно,— бурчав д-р Мейзлік.— Послухайте, це заплутана історія. Припустімо, Петр застав Катержіну

in flagranti¹ з Індржіхом і вбив її. Про це довідався її батько і в гніві збавив віку своєму зятеві...

— Це теж не пасує,— заперечив пан Дівішек.— Коли б пан Петр убив Катержіну за чужолозтво, то її батько тільки б із тим погодився. Паночку, тоді на таке дивилися суворо.

— Ану, заждіть,— розважав д-р Мейзлік.— А що коли він її вбив просто так; приміром, з нею посварився...

— Однак би їй поставили нагробок,— крутив головою архіваріус.— І так не підходить. Пане, я сушу над цим голову вже рік, а купи все'дно ніщо не держиться.

— Гм,— сказав д-р Мейзлік, дивлячись поважно на маленький той списочок осіб.— Ну й чортова халепа. Може, нам бракує когось п'ятого?

— І що ви робитимете з тим п'ятим? — докірливо мовив пан Дівішек.— Адже ви навіть з чотирма не даєте собі ради!

— В такому разі хтось із тих двох забив Берковця: або його тесть, або його брат... прокляття,— скрикнув він раптом,— послухайте, а чи не вона це вчинила, Катержіна?

— Крий боже,— скрикнув архіваріус пригнічено,— про це я навіть і думати не смів! Пречиста богородице, як би це вона зробила? І що з нею було б далі?

Докторові Мейзліку почервоніли вуха від думок.

— Хвилиночку,— сказав він, скочив з місця і схвилювано забігав.— Ага, ага,— кричав він,— уже починаю щось добачати! Оце так проява, к лиху! Так, усе сходиться. Пан Єшек тут відіграв чільну роль! Ага, коло замикається! І тому тут Їржі — тепер я це розумію! Послухайте, то був хитрун, той король Їржі!

— А був,— сказав пан Дівішек побожно.— Паночку, то був мудрий володар!

— Ось дивіться,— почав д-р Мейзлік, сідаючи на

¹ На любовному побаченні (лат.).

свій власний каламар на столі,— найвірогідніше, це могло ось як статися і, даю голову на відріз, так воно й сталося! Отже, гіпотеза, що ми її приймемо, повинна враховувати в с і наявні факти; жодна, навіть найменша обставина — не сміє їм суперечити. По-друге, все повинно бути підпорядковане одній наскрізь зумовленій дії; що простіша, замкнутіша, зумовленіша дія, то вірогідніше, що справа стояла саме так, а не інакше. Це ми звемо реконструкцією вчинку, розумієте? Гіпотеза, яка всі встановлені факти загортає до найзумовленішого і найнаочнішого пасма, для нас безперечно придатна, розумієте? — провадив д-р Мейзлік, суворо поглядаючи на архіваріуса.— Це засада нашої методи.

— Так,— слухняно мовив архіваріус.

— Отже, факти, що їх ми повинні взяти до уваги, мають, найпевніше, таку послідовність:

1. Петр Берковець взяв за жінку Катержіну;
2. Був убитий;
3. Катержіна зникає, і не лишається по ній нагробка;
4. Індржіх гине в якомусь бою;
5. Король докоряє Єшкові Скалицькому за його запальність;
6. Але не притягає його до суду; значить, Єшек Скалицький має якусь там слушність.

Чи це всі наявні факти? Запевне. Отже, далі: з порівняння цих фактів випливає, що Петра вбив не Індржіх і не Єшек; хто ж тоді міг його вбити? Очевидно, Катержіна. Цей наш здогад потверджується й тим, що не зосталося по Катержіні ніякого нагробка; очевидно, її десь закопали, як того пса. А чому її взагалі не притягнуто до звичайного суду? Мабуть, тому, що її тут-таки на місці вбив якийсь запальний месник. Чи то був Індржіх? Певно, ні; коли б Індржіх скарвав Катержіну смертю, то з цим, мабуть, погодився б старий Єшек; і пощо б тоді король мав карати його за гнівливість? Отже, з цього випливає, що Катержіну стратив

її розлютований батько. А тепер постас запитання, хто забив у бою Індржіха? Пане, хто це зробив?

— Не знаю,— зітхнув архіваріус зажурено.

— Запевне таки Єшек,— скрикнув д-р Мейзлік.— Чоловіче, адже ми вже нікого більш не маємо! Лиш у такий спосіб заокруглюється вся ця історія, тямите? Отже, погляньте: Катержіна, дружина Петра Берковця, за... гм, як це кажуть, запалала грішним коханням до його молодшого брата Індржіха.

— А ви маєте на це докази? — запитав надзвичайно зацікавлений пан Дівішек.

— Це впливає з логіки подій,— сказав упевнено д-р Мейзлік.— Слухайте, завше йдеться або про гроші, або про жінку; це ми знаємо. Чи далеко зайшов Індржіх у тій пристрасті, не відаю; але тут належить шукати мотиву, чому б то Катержіна вбивала свого чоловіка; і я скажу вам у живі очі,— освідчив д-р Мейзлік дужим голосом,— що вона цього dokonala!

— Я це підозрював,— зітхнув архіваріус похмуро.

— І от тепер на кону з'являється як родинний месник її батько, Єшек Скалицький. Він забиває свою дочку, бо не хоче віддавати її катові; потім викликає на двобій Індржіха, бо той нещасний мелодик напіввинен у злочині й проклятті його єдиної дочки. У цьому двобої Індржіх гине з мечем у руці. Звичайно, тут є ще й друга альтернатива: Індржіх захищає Катержіну власним тілом від розлютованого батька й гине в двобої. Одначе перша альтернатива ліпша. Оце вам ті неможі вчинки. А король Їржі, відчуваючи, як мало випадає людському судові судити такий навіжено справедливий вчинок, цілком розумно звіряє того жахного батька, того запального месника божому правосуддю. Пристойний суд присяжних учинив би так само. Через рік старий Єшек помирає від жалю та самотності; найвірогідніше, від сердечного нападу.

— Амінь,— сказав архіваріус Дівішек, здіймаючи

руки.— Так це й було. Король Їржі, наскільки я його знаю, не міг повестися інакше. Слухайте, той Єшек — це пишна й жорстока постать, правда? Тепер ця історія зовсім ясна; просто бачиш усе перед собою. І як усе те годиться,— дивувався пан архіваріус.— Пане, ви дуже прислужилися нашій історичній науці; таке драматичне світло падає тепер на тодішніх людей і взагалі...— Розімлілий з удячності, пан Дівішек махнув рукою.— Коли вийде моя «Історія владарювання короля Їржі з Подебрад», я дозволю собі послати її вам, пане; ви побачите, як я опрацюю цю подію науково!

По якимсь часі д-р Мейзлік і справді одержав грубезний том «Історії владарювання короля Їржі з Подебрад» з палкою посвятою архіваріуса Дівішка. Він прочитав цілу книгу від початку й до кінця, бо, треба визнати, дуже пишався з того, що причетний до наукової праці; та він нічого ніде не знайшов, лише на сторінці 471 у бібліографічному показникові прочитав таке:

«Шебек Ярослав, Regista¹ XIV і XV століть», стор. 213, лист пана Ладіслава Пхача з Олешні панові Яну Боршовському з Черчан. Цікава й досі науково не опрацьована нотатка про Єшка Скалицького з Скалиці заслугує на особливу увагу».

1928

РЕКОРД

— Пане окружний,— ознаймив жандар Гейда окружного суддю Тучка,— тут у мене одна справа з важкою уразкою тіла. Господи, ну й спека!

— Так розташовуйтеся, чоловіче, як вам зручніше,— порадив йому пан суддя.

Пан Гейда поставив рушницю в кут, кинув шолом додолу, відстебнув ремінь і розстебнув піджак.

¹ Опис, реєстр (лат.).

— Ух,— сказав він.— Клятий харциз! Пане суддя, такої okazji мені ще не лучалося. Подивіться.— По тій мові він підняв щось важке, обв'язане синьою носовою хусточкою. Спершу він був поклав його біля дверей, а тепер порозв'язував вузлики й вивалив камінь завбільшки з людську голову.— Ви тільки погляньте на нього,— повторив із притиском.

— А що в ньому такого?— запитав пан суддя, штурхаючи той камінь олівцем.— Це бруківка чи що?

— Так, і то немалий шмат,— потвердив пан Гейда.— Отож свідчу, пане суддя: Лисіцький Вацлав, робітник цегельні, віком дев'ятнадцяти років, перебуваючи в цегельні... Записали?.. ударив чи кинув тим каменем, вагою п'ять кілограмів і дев'ятсот сорок дев'ять грамів, у Пуділа Франтішка, землевласника, Долішній округ, номер 14... Записали?.. влучивши його в ліве плече і спричинившись до перелому суглоба фрактури плечової і шлямової кісток, до рани з кровотечею в плечовому м'язі, розриву сухожилля й м'язової коробки... Записали?

— Записав,— сказав пан суддя.— І що тут особливого?

— А це ви побачите, пане суддя,— освідчив пан Гейда значуще.— Я вам про все розповім по ряду. Три дні тому по мене посилав той Пуділ. Ви його знаєте, пане окружний.

— Знаю,— казав суддя,— у нас він тут був раз за лихварство, а раз... гм...

— За фербла¹. Так ось, це той самий Пуділ. Знаєте, у нього черешневий сад аж до річки; вона, Сазава², там крутить, і тому там вона ширша, ніж деінде. Отож Пуділ послав по мене, мовляв, йому щось сталося. Я застаю його в постелі; він охас і лається. Каже, йшов учора ввечері подивитися в сад і там зляпав на дереві

¹ Азартна гра в карти.

² Назва річки.

якогось хлопця, саме коли той напихав кишені черешнями. Знаєте, той Пуділ трохи жорстокий; зняв він попругу, стяг хлопця за ногу з дерева і ну дубасити попругою. І враз як не закричить на нього хтось із того берега: «Пуділе, пустіть хлопця!» Він, той Пуділ, поганенько бачить, гадаю, від пияцтва; він тільки й зауважив, що на другому березі хтось стоїть і дивиться на нього. Тому, аби певніше почуватися, сказав: «Що тобі до того, лайдаку», — і почав дубасити хлопця ще дужче. «Пуділе, — заревів той чоловік з другого берега, — пустіть хлопця, сказано вам». Що ти мені можеш заповідати, думав собі Пуділ і лиш крикнув: «Йолопе, чи не пішов би ти мені до...» Скоро він це сказав, як уже лежав на землі зі страшним болем у лівому плечі: «Я тобі дам, жмикруте поганий!» І що ж, Пуділа мусили віднести, бо він навіть встати не здужав; а коло нього лежала ця каменяка. Ще вночі поїхали до лікаря; лікар хотів відвезти Пуділа до лікарні, бо в нього всі кості були потрошені вщент; мовляв, йому лівиця залишиться крива. Але той Пуділ тепер, у жива, до шпиталю не хоче. А вранці він послав мене, щоб я того паскуду злиденного, того телепня, який його покалічив, заарештував. Ну та гаразд.

Слухайте, коли показали мені цей камінь, я добре його роздивився; це бруківка з якимсь колчеданом, так що він тяжчий, ніж здається. Ось візьміть у руки; на око я дав йому шість кіло — і не вистачило тільки п'ятдесят одного грама. Паночку, треба вміти кинути такий камінь. Потім я пішов поглянути на сад і на ріку. Де була прим'ята трава, там упав Пуділ; від того місця було ще два метри до води; а ріка, пане, ріка там, на перший погляд, завширшки з добрих чотирнадцять метрів, бо там вона завертає. Пане суддя, почав я кричати й стрибати і кажу: «Принесіть-но мені мерщій вісімнадцять метрів шпагату!» А потім я забив кілочок там, де впав Пуділ, прив'язав до нього той мотузочок, розібрався й пливу з другим кінцем мотузочка в роті на

той берег. І що б ви сказали, пане окружний: шпагату вистачило акурат до другого берега, а далі ж іще йтиме шмат греблі, і тільки нагорі є стежечка. Я переміряв аж тричі: від кілочка до стежечки достоту дев'ятнадцять метрів і двадцять сім сантиметрів.

— Чоловіче,— мовив суддя,— та це ж неможливо; дев'ятнадцять метрів — чимала віддаль; слухайте, а чи не стояв той чоловік у воді, десь посеред ріки?

— Мені теж спало на гадку,— сказав пан Гейда.— Пане окружний, від одного берега до другого глибина біля двох метрів, бо там якраз закрут. І по тому каменеві лишилася ще й ямка в греблі; знаєте, другий берег трохи вимостили, щоб його не злизувала вода. Той чоловік вивернув камінь з греблі і кинути його міг тільки зі стежечки, бо в воді було б незручно, а на греблі він послизнувся б. Отже, це значить, що він перекинув дев'ятнадцять цілих і двадцять сім сотих метра. Знаєте, що це?

— Може, він мав працю,— зауважив невпевнено суддя.

Пан Гейда докірливо глянув на нього.

— Пане окружний, ви ніколи не кидали з праці, га? Ну, то спробуйте пошпурити з неї дванадцятифунтовим каменем; це треба б мати принаймні катапульту. Пане, я з тим каменем марудився два дні; намагався збити який-небудь зашморг і розкрутити його, знаєте, як ото мечуть молот; і я вас запевняю, він вислизне вам із кожного зашморгу. Пане, його штовхали достоту як ядро. І знаєте,— випалив схвильовано,— знаєте, що то було? Світовий рекорд. От що.

— Та що ви кажете,— здивувався пан суддя.

— Світовий рекорд,— урочисто повторив жандар Гейда.— Спортивне ядро тяжче, воно заважує сім кілограмів, а цьогорічний рекорд у киданні ядра — шістнадцять метрів і жодного сантиметра. Дев'ятнадцять років тому, пане, був рекорд п'ятнадцять з половиною метрів; і лиш сей рік один американець, як пак він зве-

тяться, чи то Кук, чи то Гіршфельд, кинув майже на шістнадцять. А при шестикілограмовому ядрі могло б вийти вісімнадцять або дев'ятнадцять метрів. У нас же тут на двадцять сім сотих більше! Пане окружний, той хлопчина докинув би ядро на добрих шістнадцять з чвертю й без тренування! Господи боже, лиш шістнадцять з чвертю метрів! Пане суддя, я — старий кидач, в Сибіру завсіди хлопці кричали: «Гейдо, ану ж бо метни», — тобто ручну гранату, знаєте? А у Владивостоку я кидав з американськими моряками; я метнув спортивне ядро на чотирнадцять, але їхній капелан набрав на чотири очка більше. Господи боже, що то ми вже в Сибіру накидалися! Але цей камінь, пане, я докинув тільки на п'ятнадцять з половиною метрів; на більше не стало снаги. Дев'ятнадцять метрів! Шляк би його трафив, сказав я собі, ми того паруб'ягу повинні допасти; він нам установить рекорд. Уявіть собі, переплюнути американський рекорд!

— А як із тим Пуділом? — заперечив суддя.

— До дідька Пуділа, — вигукнув пан Гейда. — Пане суддя, я розпочав розшуки невідомого автора світового рекорду; це ж — національний інтерес, чи як? Насамперед я убезпечив йому безкарність у справі того Пуділа.

— Ой-ой, — запротестував суддя.

— Стривайте; я убезпечив йому безкарність, коли він на правду перекине шестикілограмовий камінь через Сазаву. Околишнім старостам я розтлумачив, яке це славне досягнення і що про нього писалося б у цілому світі; а ще я сказав, що паруб'яга заробить на тому купу тисяч. Божечки, пане суддя, відтоді молодики з усієї околиці кидають жнива і женуться туди, на греблю, щоб і собі метнути камінь на той бік. Греблю вже розібрали до цурки; тепер трощать межові стовпи і руйнують кам'яні стіни, аби було чим кидати. А чортові хлопці жбурляють каміння по всьому селу; там уже тих забитих курей... А я собі стою на греблі й пантрую;

певна річ, ніхто не перекине середину ріки — пане, там річище, гадаю, тим камінням уже наполовину засипане. І от учора надвечір приводять до мене молодика, мовляв, це той самий, що потовк каменем Пуділа. А втім, ви його, ледащо, побачите, він чекає надворі. «Слухай, Лисіцький,— кажу йому, це ти кинув каменем у Пуділа?» — «Так,— каже він,— Пуділ мене кобенив, я знавіснів, а іншого каменя напихваті не було...» — «Ну то на тобі ще один такий камінь,— мовлю я, — а тепер докинь ним на Пуділів берег; але як не докинеш, пройдисвіте, обскубу тобі чуба!»

Узяв він той камінь — лапи в нього як лопати,— став на греблю й націлився; техніки в нього, бачу, нема жодної, стилю жодного, не орудував ні ногами, ні тулубом — і плюсь! — кинув камінь у воду щось на чотирнадцять метрів; знаєте, це таки далеченько, але... Гарзд, заходився я йому показувати: «Ти, штурпаку, ставай ось так, праве плече назад, а коли кидатимеш, то разом підвхни тим плечем, розумієш?» — «Так», — він на те, скривився, мов святий Ян Непомуцький, — і плюсь! — кинув камінь на десять метрів.

Знаєте, це мене розлютило. «Ах ти, поганцю,— кричу,— чи то ж ти влучив у Пуділа? Брешеш!» — «Пане вахмістре,— каже він,— господь відає, що я його поцілив; хай там стане Пуділ, і я на нього знову кину, на того злого пса». Отож я, пане, побіг за Пуділом і прошу його: «Пане Пуділе, згляньтеся, йдеться про світовий рекорд; прошу вас, ідіть знов полайтеся на свій берег, хай він, той цегляр, на вас кине ще раз». І чи повірите, пане суддя: Пуділ одмовив — ні, не піде нізащо. Бачте, оті люди не мають жодних вищих інтересів.

От я іду знов до Вашка, того цегляра. «Ти, дурисвіте,— кричу на нього,— неправда, що ти побив Пуділа: Пуділ каже, то був інший». — «Брехня,— каже Лисіцький,— це зробив я». — «То показуй,— кажу я,— докинь аж туди!» Вашек тільки чухається й сміється. «Пане вахмістре,— каже він,— так, без нічого, я не вмію;

але в Пуділа трафлю завжди, маю на нього хrap».— «Вашку,— кажу йому по-доброму,— як докинеш, пусти-мо тебе; коли ж не докинеш, сидітимеш за тяжку ураз-ку тіла, за те, що скалічив Пуділа; ти, дурноверхий, дістанеш за це півроку».— «Ну то й відсиджу собі взимку»,— сказав на це Вашек; і я його тоді іменем закону арештував.

Тепер він чекає в коридорі; пане окружний, чи не змогли б ви якимось у нього випитати, чи той камінь кидав на правду, чи тільки хоче прославитися! Я гадаю, він злякається й відмовиться; от тоді й припечить йому, гунцвоту, бодай місяць за обман влади або за шахрайство; адже у спорті не вільно брехати, таких треба суворо карати. Я приведу його вам.

— Значить, ви і є Вацлав Лисіцький,— сказав окружний суддя, суворо зиркаючи на білявого злочинця.— Чи признаєтеся ви, що зумисне, з наміром нашкодити, кинули он той камінь на Франтішка Пуділа і завдали йому тяжких поранень. Це правда?

— Даруйте, пане суддя,— почав винуватець,— це було так: він, Пуділ, молотив там якогось хлопця, і я гукнув йому через річку, щоб одступився, а він почав мене лаяти...

— Кинули ви той камінь чи ні? — почав суддя.

— Кинув,— сказав винуватець зі скрухою,— але він мене лаяв, і тому я вхопив цей камінь...

— Трясця на вас,— розкричався суддя,— пощо ви брешете, чоловіче? Хіба ви не знаєте, що, як хочете одурити владу, за це тяжко карають? Ми ж добре знаємо, що ви того каменя не кидали!

— Кидав,— мовив, затинаючись, молодий цегляр,— але він, Пуділ, сказав мені, щоб я забирався йому до...

Суддя запитливо подивився на жандаря Гейду, а той безпорадно низав плечима.

— Роздягніться, чоловіче,— напався суддя на пригніченого винуватця.— Ну, мерщій,— і штани також! Уже?

Тепер молодий велетень стояв, як його бог сотворив, і тремтів; певне, боявся, що мучитимуть і що вже беруться до діла.

— Погляньте, Гейдо, на цього дельтоїда¹,— сказав суддя Тучек,— і на той двоголовий м'яз, ну, що ви скажете?

— Ну, цей би здався,— зауважив пан Гейда тоном знавця.— Але черевні м'язи не надто розвинені. Пане окружний, щоб штовхати ядро, треба черевних м'язів, знаєте, як обертається тулуб. Коли б я показав свої черевні м'язи!

— Чоловіче,— бурчав суддя,— ну й живіт, гляньте на ці горбочки; господи боже, оце так груднина,— сказав, тицяючи пальцем у золотий пушок Вашкових грудей.— Але ноги слабкі; у селян взагалі недійшли ноги.

— Бо їх не згинають,— сказав пан Гейда критично.— Ні, це не ноги, пане, а кидач, прецінь, мусить мати якісь ноги!

— Поверніться,— напосівся пан суддя на молодого цегляра.— А як вам оця спина?

— Ось тут від плечей добре,— визначив пан Гейда,— але внизу нема нічогісінько, у цього хлопчини тулуб не має жодного розмаху. Я гадаю, пане окружний, то не він кидав.

— Одягніться,— гримнув суддя на цегляра.— Послухайте, чоловіче, останнє слово: кидали ви цей камінь чи ні?

— Кидав,— мимрив Вацлав Лисіцький із баранячою впертістю.

— Ви, осле,— крикнув суддя,— якщо ви кинули цей камінь, то завдали тим самим тяжкої уразки тіла, і підете за це до крайового суду, і дістанете кілька місяців, тямите? Одкиньтеся нарешті свого чванства і признайтеся, що вигадали історію з каменем; я вам дам лиш

¹ Подібного до грецької літери дельта (Δ).

три дні за обман влади, і йдїть собі. Ну то як, ударили ви каменем Пудїла чи ні?

— Ударив,— правив Лисїцький затято.— Він мене із-за річки шпетив...

— Відведїть його,— заревів окружний суддя.— Триклятущий шахрай!

За хвилину жандар Гейда ще раз простромив у двері свою голову...

— Пане окружний,— сказав мстиво,— ви дайте йому ще за ушкоду чужого майна; знаєте, він витяг із греблі камїнь, і тепер гребля вся розібрана.

1928

СЕЛВІНОВА ІСТОРІЯ

— Гм, мій найбільший успіх, тобто успіх, який потїшив мене найбільш,— пригадував старий магістр Леонард Унден, великий поет, лауреат Нобелівської премії і таке інше.— Юні мої друзі, в моїм віці людина вже не вабитья на лаври, овації, коханок та інші подібні дурниці, особливо як вони давно вже твої. Поки людина молода, вона розкошує всім і була б ослом, якби цього не робила; але, доки вона молода, власне, у неї й нема того, чим би могла розкошувати. Власне, було б краще, якби життя текло навспак: спочатку хай би людина старувала й виконувала всю ту почесну працю, раз уже до іншого негодяща; і лише насамкінець хай би дійшла молодості, щоб заживати плодів свого довгого життя. От бачите, старий уже, заговорився. Про що, пак, я хотїв казати? Ага, про мій найбільший успіх. Бачте, не була то ні яка з моїх книжок, ні яка з моїх драм — хоч траплялося, мої книжки читали; найбільший мій успіх — це Селвінова історія.

Ну, звїсно, ви вже гаразд і не знаєте, про що тоді йшлося; адже сплигло вже двадцять шість або, стривайте, двадцять дев'ять літ. Отже, сплигло вже двадцять дев'ять літ, відколи одного божого дня до мене

завітала така собі біловолоса, дрібненька пані у чорному вбранні; і не поспів я зі своєю тоді вельми шанованою привітністю запитати її, чого, власне, хоче,— вона бух переді мною навколішки і в плач; не знаю, я не годен бачити, як жінка плаче.

— Пане,— мовила та матуся, коли я трохи заспокоїв її,— ви — поет; вашою любов'ю до людини благаю вас, порятуйте мого сина! Ви, напевно, читали в газетах про історію Франка Селвіна...

Я гадаю, що мав тоді вигляд бородатого немовляти; хоч я читав газети, але ніякої історії Франка Селвіна там не постеріг. Отже, скільки мені вдалося з того ридання й квиління зрозуміти, річ була ось у чім: її єдиного сина, двадцятидворічного Франка Селвіна, саме засудили на довічне ув'язнення, бо, мовляв, він із грабіжницьким наміром убив свою тітку Софію; обтяжливою обставиною в очах присяжних було те, що він не признався до свого вчинку.

— Він бо ж не винен, пане,— ридала пані Селвінова,— присягаюся, він не винен! Того нещасливого вечора він мені сказав: «М'ямо, мені болить голова, я переїдуся за місто». Пане, тим-то він і не може довести своє алібі! Хто ж пак примітить уночі молодого хлопця, коли б навіть зустрів його випадково? Мій Франтік був трохи легковажний хлопець; але ви також були молоді: зважте, пане, що йому лише двадцять два роки! Чи ж можна отак-о занапащати ціле життя молодії людини?

І так далі. Гай-гай, коли б ви бачили ту зрозпачену біловолосу матінку, то спізнали б те, що спізнав тоді я: що одна з найстрашніших мук — безсиле спочуття. Ну, та що вам казати: кінець кінцем я заприсягся їй, що спромогатимуся на все і не заспокоюся, поки не розплутаю цю справу; і що я вірю в невинність її сина. За ці слова вона хотіла мені цілувати руки. Коли ж мене бідолаха старенька благословила, я сам мало не став перед нею навколішки. Ах, яке тільки дурне ро-

битися у людини обличчя, коли їй хтось отак дякує, як богові.

Гаразд, отож від тої хвилі стала історія Франка Селвіна моїм клопотом. Найперше я, звичайно, простудював судові акти. Послухайте, я зроду не бачив такого розхристаного процесу; це був просто судовий скандал. Історія, власне, була простенька: одної ночі служниця згаданої тітки Софії, якась там причинувата п'ятдесятилітня Анна Соларова, почула, що хтось у панійки, цебто у тітки Софії, ходить по кімнаті. Отож пішла вона глянути, чому панійка не спить, а увійшовши до спочивальні, побачила вікно навстіж і якусь чоловічу постать, що скаче з нього в сад. Тут ця жінка зчинила страшний гвалт; коли ж прийшли сусіди зі світлом, то знайшли на підлозі панійку Софію, задушену її власним рушником; шафа, де вона ховала свої гроші, стояла отвором, і частина білизни валялася долі; гроші там залишилися — очевидно, в той момент служниця сполохала вбійника. Оце така вам *materia facti*¹.

Другого дня заарештовано Франка Селвіна. Служниця цебто посвідчила, що впізнала молодого пана, коли він скакав із вікна. Було встановлено, що під той час не було його вдома: він додому вернувся десь за півгодини по тому й одразу ж ліг спати. Далі вийшло наяв, що той дурний хлопець мав якісь борги. Потім виринула плетуха, котра наповажно посвідчила, що за якийсь день до вбивства тітка Софія звірилася їй у дечому: мовляв, був у неї небіж Франк і просив позичити йому пару сот; коли ж вона відмовила — була ж бо страхітливо скупа, — Франк сказав нібито: «Тьотю, стережіться, щось таке станеться, що буде світ дивувати». Оце й усе, що стосувалося Франка.

А тепер візьміть самий процес: тривав він усього лиш півдня. Франк Селвін просто правив, що невинний, що був на прогулянці, а потім пішов одразу додому й ліг

¹ Основа справи (лат.).

спати. Жодного свідка не піддано перехресному допиту. Франків адвокат — певна річ, *ex offio*¹, бо пані Селвінова не мала грошей на ліпшого — був такий собі старий добряк і ідіот, який тільки те й робив, що наголошував на молодості свого нерозсудливого клієнта і з сльозами на очах просив у великодушних присяжних милосердя. Навіть державний прокурор не завдав собі багато клопоту; він гримав на присяжних, котрі саме перед процесом Франка Селвіна винесли два виправдальних присуди,— куди, мовляв, покотилось би людське суспільство, якби кожен злочин підходив під охорону безвідповідальної доброзичливості й поміркованості суддів з народу? Отож присяжні, бачиться, визнали той аргумент слухним і захотіли показати, що не слід зловживати їхньою доброзичливістю й поміркованістю; одинадцятьма голосами вони просто ухвалили, що Франк Селвін винний у злочині вбивства. Оце й уся ця історія. Слухайте, коли я вияснив ті речі, мене просто брав розпач; я весь кипів, хоч я не правник, або, може, саме тому, що я не правник. Уявіть собі лишень: головний свідок — душевно хвора жінка; до того ж, їй майже п'ятдесят років, отже, у неї, певно, клімактерій, що, звичайно, могло знизити вірогідність її свідчень. Постать у вікні вона бачила вночі; як пізніше я з'ясував, була тепла, але дуже темна ніч; ця жінка, значить, не могла впізнати того чоловіка достеменно. У п'ятімі ви навіть не доберете, яка людина на зріст; це я добре перевірів сам на собі. До всього ще жінка та просто істерично ненавиділа молодого пана, тобто Франка Селвіна, бо він, мовляв, з неї кпив, уживав її білолоктою Гебою — згадана Анна Соларова чомусь уважала це за смертельну образу.

Ще одна річ: тітка Софія ненавиділа свою сестру, пані Селвінову, і вони, власне, не розмовляли між собою; стара діва не могла навіть чути імені Франкової

¹ З обов'язку (*лат.*).

матері. Коли тітка Софія казала, що Франк якось погрожував їй, це могла просто бути одна з тих шпильок, які стара діва вигадувала, щоб принизити свою сестру. Щодо Франка, то був це юнак пересічних здібностей; він писарював у якійсь канцелярії, мав дівчину, якій писав сентиментальні листи й погані вірші, і заліз у борги, як то кажуть, не своєю виною, а лиш тому, що з сентиментальності напивався. Його матуся була годна й убога особа, яку пожирали рак, бідність і гризота. Отже, такими видавалися речі при ближчому приглядові.

Еге, ви не знаєте мого юнацтва; коли я входив у раж, то геть не тямився. Тоді я написав до газет низку статей під назвою «Історія Франка Селвіна»; пункт за пунктом я доводив невірогідність свідків, а надто головного свідка; аналізував розбіжності в свідченнях та упередженість деяких показів; я довів безглуздя того, що головний свідок, служниця, могла нібито впізнати злочинця; я демонстрував цілковиту неспроможність голови суду і брутальну демагогію у промові державного обвинувача. Але цього мені було замало; коли я вже заходився коло цього, то почав нападати на всю юстицію, на карне законодавство, на суд присяжних, на весь байдужий та егоїстичний суспільний лад. Не питаєте, який тут стався переполох; я тоді вже мав ім'я, молодий світ тягнув руку за мною; одного вечора навіть зібралися демонстрації перед будинком суду. Тоді до мене прибіг адвокат молодого Селвіна й почав заломлювати з розпачу руки, мовляв, щб я наробив; він же подав на касацію, і кару Селвінові напевне були б зменшили на якусь пару років ув'язнення; а тепер вищі інстанції не захочуть поступитися терору вулиці й тому відхилять усі його апеляції. Я сказав тому шановному юристові, що мені вже не йдеться тільки про Селвінову історію, що мені йдеться про правду і справедливість.

Адвокат мав слухність; апеляції були відхилені, одначе й голову суду звільнили на пенсію. Золотенькі

ви мої, от тоді я тільки по-справжньому розвогнівся; бачите, і тепер я сказав би, що то була свята боротьба за справедливість. Погляньте, багато дечого від тої пори покращало; визнайте мені, старому, що тут є трохи й моїх заслуг. Селвінова історія помандрувала до світової преси; я виголошував промови перед робітниками у пиварнях і перед делегатами цілого світу на міжнародних конгресах. «Перегляньте Селвінову справу» — це було свого часу таке ж міжнародне гасло, як, скажімо, «Роззброюйтеся» або «Votes for Women»¹. Щодо мене, то це була боротьба особистості проти держави; але до мене горнулася молодь. Коли ж померла Селвінова матуся, сімнадцять тисяч люду ішло за труною тієї висохлої маленької жінки, і я промовляв над відкритою могилою, як не промовляв ніколи в житті; друзі мої, яка страшна й дивовижна річ — натхнення.

Сім років я провадив цю боротьбу, і ця боротьба створила мене. Не мої книги, а Селвінова історія здобула мені голосне світове ім'я. Я знаю, мене називають «Голосом сумління», «Лицарем правди» або ще якось; щось подібне буде й на моїм нагробку. Через яких чотирнадцять років після моєї смерті в шкільних читанках певне писатимуть, як поет Леонард Унден бився за правду; далі й це забудеться. На сьомий рік померла Анна Соларова, головний свідок; перед смертю вона висповідалася і з плачем призналася, що її мучить сумління, що тоді на суді вона криво присягала і що насправді не може сказати, буцім той убивця у вікні був Франк Селвін. З цим і приїхав до мене добряк патер; тоді я вже розумніше дивився на світ і тому не пішов з новиною до газети, а послав доброго священника в суд. За тиждень ухвалено відновити процес Франка Селвіна. Через місяць Франк Селвін знову став перед присяжними; найліпший адвокат задувно розтрощив обвинувачення на друзки; відтак устав державний об-

¹ Право голосу жінкам (англ.).

винувач і пораяв присяжним, щоб вони звільнили Франка Селвіна. І присяжні дванадцятьма голосами постановили, що Франк Селвін — не винен.

Так, оце й був найбільший триумф мого життя. Жоден успіх не завдав мені такої чистої втіхи — і в той же час якесь ніби почуття порожнечі; правду кажучи, мені почало трохи не ставати Селвінової справи — зосталася мені по ньому якась вирва. Це було за день після процесу. Та раптом приходять дівчина й каже, що зі мною хоче поговорити якийсь чоловік.

— Я Франк Селвін,— сказав той чоловік і залишився стояти в дверях; а мені було — не знаю, як вам і сказати; я відчув якесь розчарування, що той мій Селвін виглядає, скажімо, як... лотерейний агент: трохи гладкуватий і блідий, з пролисиною, в міру спітнілий і безмірно буденний; до того ще й пропахлий пивом.

— Славетний магістре,— затинався Франк Селвін (уявіть собі, сказав мені: «Славетний магістре!»; я був би його копнув!),—я прийшов подякувати вам... як своєму найбільшому добродійцеві.— Здавалося, він завчив це напам'ять.— Дякую вам за все своє життя. Всі слова подяки слабі...

— Але ж, даруйте,— одказав я хутко,— то була моя повинність; раз уже я впевнився колись, що засудили вас невинно...

Франк Селвін затряс головою.

— Магістре,— сказав він сумно,— мені не хотілося б своєму добродійцеві брехати; то саме я вбив ту бабу.

— Трясьця вашій матері,— крикнув я,— чом же ви не сказали цього перед судом?

Франк Селвін докірливо подивився мені в вічі.

— Магістре,— мовив він,— я ж бо маю на це право; оскаржений має право не признаватися, чи не так?

Скажу вам, я був уражений в саме серце.

— Чого тоді ви од мене хочете? — гарикнув я на нього.

— Я прийшов до вас, магістре, лиш подякувати за

вашу шляхетність,— мовив пан Селвін смутним голо-
сом, що його, очевидно, мав за зворушливий.— І мою
матусю ви пожаліли. Хай вас бог благословить, благо-
редний псете!

— Геть,— заревів я безтямно; паруб'яга полетів по
сходах, як стрелений.

Через три тижні він перепинив мене на вулиці; був
трохи підхмелений. Я ніяк не міг спекатися його; дов-
го не розумів, чого він хоче, аж поки він мені не роз-
тлумачив, держачи мене за гудзик. Мовляв, я нашко-
див йому; коли б, мовляв, не писав був так про його
справу, апеляційний суд волів би вислухати касацій-
ну скаргу його адвоката, і він, пан Селвін, не мусив би
невинно одсиджувати сім років, отож, якби я, мовляв,
зважив на його скрутне становище, до якого я спри-
чинився, вертнувшись до його процесу... Одне слово,
я мусив ткнути йому якусь сотню.

— Хай вас бог благословить, доброчинче,— сказав
нарешті пан Селвін, і очі йому затуманилися.

Удруге він прийшов із погрозою. Я, мовляв, вигадав
на його справі; мовляв, зажив собі слави лиш тим,
що обороняв його, і як це він пристане на те, щоб ні-
чого з того не мати? Я не міг його ніяк переконати,
що жодних комісійних йому не винен; просто я му-
сив заплатити йому знову.

Від того часу він з'являвся до мене щоразу часті-
ше; він сідав на канапу й зітхав: мовляв, його му-
чить сумління за те, що порішив ту бабу.

— Я йду віддатися владі, магістре,— казав засму-
чено,— але для вас це буде світовий сором. Просто ро-
зуму не приберу, як мені й заспокоїтися.

...Слухайте, ті докори сумління, мабуть, жахлива річ,
коли судити з того, скільки я тому паруб'язі заплатив,
аби він міг зносити їх далі. Нарешті, я купив йому
квиток до Америки; чи дійшов він там спокою, цього
не відаю.

Оце й був той найвищий успіх у моєму житті; мо-

лоді друзі, як будете писати некролог на Леонарда Ундена, напишіть, що завдяки Селвіновій справі він викарбував своє ім'я на золотих скрижальях і таке інше; вічна йому дяка.

1928

СЛІДИ

Пан Рибка тієї ночі повертався додому в напрочуд добромум гуморі: по-перше, виграв свою партію в шахи («Це був блискучий мат конем», — тішився він дорогою), а по-друге, накидало свіжого снігу, і він м'яко хрустів під ногами серед цієї чарівної й чистої тиші. «Боже, яка це краса», — казав собі пан Рибка; місто під снігом раптом стає зовсім малим містом, таким собі старожитним містечком — і замалим не віриш тоді у нічну варту і в поштові карети, просто дивно, який тільки старожитний і сільський сніг на вигляд.

Хрусь, хрусь, пан Рибка глядів непротоптану стежечку тільки задля тої радості, що там так хрускати-ме; а що жив він на тихій садовій вуличці, то слідів меншало, чим далі він ішов. Ага, он біля тих ворітець пропали сліди чоловічих чобіт і жіночих черевичків. «Певне, подружжя — а чи ж молоде?» — мовив лагідно пан Рибка сам собі, ніби хотів їх поблагословити. Ось де перебігла кішка й наслідила на снігу своїми лапками — чисто тобі квіти; добраніч, кицю, захолонуть тобі ніженьки. А тепер уже знати лиш один рядок слідів, чоловічих і глибоких, рівний і ясний ланцюжок кроків, що його розмотував самотній пішохід. «Який же це сусіда пішов тудою? — мовив до себе пан Рибка із дружньою цікавістю. — Тут ходить так мало людей, жодного путівця нема на снігу, ми тут на краю життя; поки я дійду додому, вуличка натягне білу пухову ковдру аж собі до носа, і їй снитиметься, що вона лиш цяцька для дітей. Шкода, що ранком усенько тут

потопче нам бабуся з газетами; вона понароблює слідів і вповодж і впоперек, як заєць...»

Пан Рибка раптом спинився: щойно він замірився перейти через білесеньку вулицю до своїх ворітець, як побачив, що й ті сліди, котрі тут були до нього, збочують з хідника й простують через вулицю до його ворітець. «Хто б це мав до мене йти?» — мовив він сам собі вражено й прослідкував очима за тими ясними слідами. Було їх п'ять, і точно посеред вулиці кінчалися вони гострим відбитком лівої ноги; далі вже не було нічого, лиш неперушений і незайманий сніг.

«Я збожеволів,— сказав собі пан Рибка,— мабуть, та людина вернулася на хідник!» Але скільки сягало око, хідник був рівненько занесений пухким снігом без єдиного людського сліду. «Бісова віра,— здивувався пан Рибка,— певне, ті дальші сліди будуть на другому хіднику!» І він обійшов дугою той урваний рядочок кроків; але на другому хіднику не було ані сліду, і вся вулиця й далі світила недіткнутим і ніжним снігом, аж дух перехоплювало від тої чистоти; ніхто тут не ходив, одколи нападало снігу. «Дивно,— бурчав собі пан Рибка,— мабуть, той чоловік вернувся на хідник, задкуючи і вступаючи у власні сліди; але тоді йому довелося б задкувати, вступаючи у власні сліди, аж до рогу вулиці, бо перед мене йшли тільки одні сліди... Але пощо б тому хлоп'язі так робити? — здивувався пан Рибка.— І як би він міг, задкуючи, трапити т о ч н о у свої сліди?»

Похитавши зачудовано головою, він одімкнув ворітця й увійшов до свого дому; хоч він і знав, що це безглуздя, одначе став дивитися, чи нема в с е р е д и н і дому якогось одпалого від підшов снігу; певна річ, де б йому там узятися! «Може, мені це тільки привиділося», — бурчав занепокоєно пан Рибка й вихилився з вікна; на вулиці у світлі ліхтаря він виразно побачив п'ять гострих і глибоких слідів, що уривалися

посеред вулиці; а далі нічого. «Грім би його побив,— подумав пан Рибка, протираючи собі очі,— якось я читав оповідання про один слід на снігу; але тут їх цілий рядок, і раптом нічого — і куди той хлоп'яга пропав?»

Похитуючи головою, почав він роздягатись; але раптом теє облишив, підійшов до телефону і здавленим голосом викликав поліцейний комісаріат:

— Алло, пан комісар Бартошек? Прошу вас, тут сталася одна дивна річ, дуже дивна річ... Може б, ви сюди когось прислали або краще прийшли самі... Гаразд, я почекаю вас на розі. Я не знаю, про що йдеться... Ні, гадаю, нема жодної небезпеки; йдеться лиш об тім, щоб тих ступнів ніхто не притоптав... Чий ступні, не знаю. Гаразд, я на вас почекаю.

Пан Рибка одягнувся й вийшов знов на двір; він обережно обійшов ті сліди і навіть на хіднику пильнував, щоб їх не притоптати. Тремтячи від холоду й хвилювання, він став чекати на вуличному розі комісара Бартошка. Було тихо, і земля, обжита людьми, спокійно світила у всесвіт.

— Тут така чарівна тиша,— бурчав комісар Бартошек меланхолійно.— А мені привели якихось перебіійців та одного п'янюгу. Тьху!.. Ну, що тут у вас?

— Простежте за он тими слідами, пане комісаре,— сказав пан Рибка тремтячим голосом.— Це за пару кроків звідсіля.

Пан комісар присвітив собі електричним ліхтариком.

— Це був здоровило, майже метр вісімдесят,— зауважив він,— зважаючи на сліди і довжину кроків. Чоботи в нього добротні і, гадаю, шиті вручну. П'яний не був і йшов доволі енергійно. Не знаю, що вам не подобається в цих слідах.

— Ось що,— коротко сказав пан Рибка і вказав на недокінчений рядок кроків посеред вулиці.

— Ага,— мовив пан Бартошек і, недовго думавши, рушив до останнього сліду, сів навпочіпки і присвітив

собі ліхтариком.— Пусте,— сказав задоволено,— цілком нормальний, твердий слід. Вага спочивала скорше на п'яті; коли б той чоловік ступнув ще один крок або плигнув, вага перенеслася б на носок ноги, розумієте? І це було б видно.

— Отже, це означає...— запитав пан Рибка напружено.

— Атож,— сказав спокійно комісар,— це означає, що далі він уже не йшов.

— І де він тоді подівся? — випалив Рибка гарячково.

Комісар знизав плечима.

— Цього я не знаю. Може, ви маєте на нього яку-небудь підозру?

— Яку підозру? — здивувався пан Рибка.— Я хотів би лишень знати, де він подівся. Гляньте, ось він зробив останній крок, а куди, до лиха, він ступнув далі? Адже далі нема жодного сліду!

— Я бачу,— сказав комісар сухо.— А що вам до того, куди він пішов? Або це хтось із вашого дому? Пропав вам хто-небудь? То, господи боже, чом вас обходить, куди він подівся?

— Але це мусить мати якесь пояснення,— забелькотів пан Рибка.— Чи вам не здається, приміром, що він задкував своїми ж таки слідами?

— Нісенітниця,— пробурчав комісар.— Задкуючи, людина робить коротші кроки і йде карячкуватіше, щоб краще дотримувати рівноваги; крім того, вона не піднімає ніг, так що запевне б п'ятами геть поорала сніг. У ті сліди вступлено тільки раз, пане, ви ж бачите, які вони гострі.

— Гаразд, якщо він не вернувся,— наполягав уперто пан Рибка,— то куди він зник?

— Це його клопіт,— бурчав пан комісар.— Бачте, коли він нічого не вчинив, то ми не маємо права встрявати до його справ. От хіба що мали б на нього який

рапорт, тоді, звичайно, треба починати попереднє слідство...

— Але як таки людина може ні сіло ні впало зникнути посеред вулиці? — жахався пан Рибка.

— Вам слід зачекати, пане,— радив йому спокійно комісар.— Коли хтось зник, нам за кілька день повідомить про це його родина чи ще хто; ну, а потім уже будемо розшукувати його. Поки за ним ніхто не схопився, нам тут робити нічого.

Пана Рибку почав опадати темний гнів.

— Даруйте,— освідчив він гостро,— але, як на мене, то поліції годилося б хоч трохи цікавитися, чому спокійний собі перехожий з доброго дива зникає посеред вулиці!

— Нічого йому не сталося,— заспокоював його пан Бартошек.— Адже тут і знаку нема якоїсь боротьби... Коли б на нього хто напав або схопив його, так тут було б насліджено... Шкода, пане, але я не маю підстав для втручання.

— Але ж, пане комісарє,— сплеснув руками пан Рибка,— тоді принаймні поясніть мені... Це ж бо якась таємниця...

— Так,— погодився пан Бартошек замислено.— Ви й гадки не маєте, пане, скільки є на світі таємниць. Кожна хижка, кожна родина — це таємниця. Коли я йшов сюди, от тамечки, у тому домі, захлипала молода жінка. Пане, таємниці — це не наш клопіт. Нам платять за порядок. Що ж, ви думаєте, ми розшукуємо якогонебудь злочинця з цікавості? Пане, ми його розшукуємо, щоб арештувати. Має бути порядок.

— От бачите,— скрикнув пан Рибка.— А хіба, по вашому, усе в порядку, коли хто-небудь посеред вулиці... припустімо, знявся просто в повітря, га?

— Це залежить від того, як тлумачити,— зауважив комісар.— Існує поліційний припис, що, коли людині загрожує впасти з великої височини, вона повинна прив'язуватися. За першим разом про це нагадують,

а потім карають. Коли той пан знявся у повітря своєю охотою, стражник, звісно, мав би нагадати йому, щоб він прип'яв собі рятувальний пояс; але тут, мабуть, стражника не було,— сказав він вибачливо.— Бо тут би лишилися по ньому сліди. А втім, може, той пан звіявся в інший спосіб, га?

— Але в який? — притьмом запитав пан Рибка.

Комісар Бартошек похитав головою:

— Важко сказати. Може, яєсь внебовзяття або драбина Якова,— сказав непевно.— Внебовзяття, либонь, можна б вважати за викрадення, якби його роблено насильством; але я гадаю, що це звичайно робиться за згодою обранця. Може статися, що той чоловік уміє літати. Вам ніколи не снилося, що ви літаєте? Ви собі тільки ледь-ледь відштовхнулися ногою і вже підноситеся... Декотрі летять, як куля, але я, уві сні літаючи, мушу часом відштовхуватися ногою від землі; моя думка така, що це дається взнаки важка одіж і шабля. Може, та людина заснула й уві сні взялася літати. Але це не забороняється, пане. Звичайно, на дуже людній вулиці стражник мусив би його напімнути. Або, стривайте, може, то була невагомість, оті спіритисти вірять у невагомість; але спіритизм також не закатаний. Мені розповідав якийсь-то пан Баудиш, що сам бачив, як медіум висів у повітрі. Хто його зна, що воно таке.

— Але, пане,— сказав пан Рибка докірливо,— ви ж таки, може, в те не вірите! Адже це порушувало б природні закони...

Пан Бартошек здвигнув тяжкодумно плечима.

— Пане, я знаю, люди переступають усі можливі закони й накази; коли б ви були поліціантом, то знали бисте про це більше.— Комісар махнув рукою.— Я б не здивувався, якби вони порушили й природні закони. Люди — то велика потолоч, пане. Ну, добраніч; щось стає холодно.

— Може б, випили тут у мене щклянку чаю... або сливовиці? — запропонував пан Рибка.

— А чом би й ні,— буркнув комісар меланхолійно.— Знаєте, в цьому однострої не вільно навіть заглянути до пиварні. Тим поліціанти так мало й п'ють.

— Таємниця,— провадив він далі,— сидючи в кріслі й дивлячись загадано, як йому на носаку тоне сніг.— Дев'яносто дев'ять чоловік пройшли б попри оті сліди й нічого б не примітили. І самі ви не примітите дев'яности дев'яти з біса таємничих речей. Лиш деякі речі не таємничі. Порядок не таємничий. Правництво не таємниче. Поліція не таємнича також. Але кожна людина, що йде вулицею, уже таємнича, бо нам до неї зась, пане. Скоро вона щось украде, то перестане бути таємничою, бо ми її замкнемо й по всьому; принаймні ми знаємо, що вона робить, і можемо на неї хоч коли подивитись у те віконечко на дверях, знаєте? Газетярі, бачте, приміром, пишуть: «Загадкове знайдення трупа!» Що в такому трупі загадкового? Коли він потрапить до нас, то ми його зміряємо і сфотографуємо й розріжемо, ми знаємо кожну нитку, що на ньому є, знаємо, що він востаннє їв, на що помер і таке інше; крім того, ми знаємо, що хтось його вбив, найімовірніше заради грошей. Це все таке ясне й очевидне... Можете дати мені крутого чаю, пане. Всі злочини ясні, пане; в них ви бодай бачите мотиви і все, що до цього належить. Але загадкове те, об чім думає ваша кішка, що сниться вашій служниці і чому ваша дружина дивиться так замислено з вікна. Пане, все загадкове, крім карних справ; яка-небудь кримінальна справа — це точно означений шмат дійсності, певний витинок, на який ми собі присвітили. Скажімо, коли б я ось тут роздивився, то я дізнався б дещо про вас, але я дивлюся на носок свого чобота, бо офіційно мені до вас нема діла; ми тобто не маємо на вас жодної доказки,— додав, сьорбаючи гарячий чай.

— Існує таке дивне уявлення,— почав він знову через хвилину,— що поліція, і головню таємна, цікавиться загадками. Плювати нам на загадки; нас цікавить те,

чого не належить робити. Пане, нас цікавить злочин не тому, що він загадковий, а тому, що він заборонений. Ми ганяємося за яким-небудь бандитом не з інтелектуального інтересу; ми ганяємося за ним, щоб арештувати його іменем закону. Слушайте, підмітальники бігають з віниками по вулиці не для того, щоб у поросі читати людські ступні, а щоб змести й прибрати все те свинство, що там наробить життя. Порядок ані настілечки не загадковий. Наводити порядки — це свинська праця, пане; і хто хоче дбати про чистоту, повинен стромляти пальці у всякий бруд. Бачте, хтось це мусить робити,— мовив меланхолійно,— як, скажімо, хтось мусить убивати телята. Але вбивати телята з цікавості, це — жорстокість; таке має бути ремеслом. Коли люди ні поставлено за обов'язок щось робити, то вона принаймні знає, що має право це робити. Майте на увазі, юстиція мусить бути безпомилкова, як таблиця множення. Я не знаю, чи могли б ви довести, що кожна крадіжка погана; але я вам доведу, що кожна крадіжка заборонена, бо я вас у всякому разі заберу. Коли б ви на вулиці сипали перли, то стражник нагадав би вам, що засмічуйте вулицю. Але коли б ви почали творити чудеса, так ми вам не змогли б цього заборонити, хіба що назвали б це порушенням громадського спокою або недозволим стовпищем. Мусить трапитися щось непристойне, аби ми туди втрутилися.

— Але, пане,— заперечив пан Рибка, невдоволено соваючись,— може, годі вже про це? Тут ідеться про... про таку дивовижу... про щось таке загадкове... а ви...

Пан Бартошек низав плечима.

— А я не звертаю на те уваги. Пане, як хочете, я звелю вивести ці сліди, щоб не порушували вам нічний спокій. Більшого зробити не можу. Ви нічого не чуєте? Жодних кроків? Це йде наш патруль. Ба, вже сім хвилин по другій. На добраніч, пане.

Пан Рибка провів комісара за ворітця; посеред ву-

лиці ще виднів той недокінчений і незбагненний рядок кроків... Другим хідником наближався стражник.

— Мімро,— гукнув комісар,— маєте щось нового?

Стражник Мімра відсалютував.

— Анічогісінько, пане комісаре,— оспідчив.— Там біля сімнадцятого номера нявкала надворі кішка; то я подзвонив, щоб пустили її додому. У дев'ятому номері не були зачинені ворітця. На розі розкопали вулицю і не поставили там червоного ліхтаря, а в крамаря Маршіка одвисла з одного боку вивіска; повинні вранці її зняти, щоб комусь не впала на голову.

— Це все?

— Це все,— сказав стражар Мімра, розмірковуючи.— Вранці ще муситимуть посипати хідники, щоб хтось не зломив собі ногу; слід би о шостій годині скрізь подзвонити...

— Добре,— сказав комісар Бартошек.— На добраніч!

Пан Рибка ще раз поглянув на сліди, що вели в невідоме. Але там, де був останній слід, видніли тепер два виразні відбитки службових чобіт стражника Мімри; а звідтіля потяглися ті широкі сліди правильним і ясним порядком далі.

— Слава богу,— відітхнув пан Рибка й пішов спати.

1928

КУПОН

Того гарячого серпневого вечора зібралося повно людей на Стрілецькому острові, і що ж було діяти Мінці й Пепові, як не сісти до столу, де вже сидів якийсь пан із товстим і жирним вусом.

— Дозвольте,— сказав Пепа, а той пан лиш кивнув.

«І треба ж, щоб цей противнюка,— сказала собі подумки Мінка,— сидів саме за нашим столом!» Отож передовсім Мінка з виглядом герцогині сіла на стілець, якого їй Пепа витер кишеньковою хусточкою; зараз по тому чинові вона хутенько витягла пудреницю й

напудрила собі ніс, щоб він їй, боронь боже, в ту спекоту якось не заблищав; саме тоді, як вона ту пудреницю виймала, випав їй із торбинки пожмаканий папірець. Тут пан із вусом нагнувся й підняв той маленький папірець.

— Сховайте собі це, панночко,— мовив він похмуро.

Мінка зашарілася, по-перше, тому, що до неї обізвався чужий пан, а по-друге,— їй неприємно було, що зашарілася.

— Дякую,— сказала вона й повернулася мерщій до Пепи.— Знаєш, це той купон із крамниці, де я купувала собі панчохи.

— Власне,— сказав меланхолійний чоловік.— Ви навіть не знаєте, панночко, на що це може здатися.

Пепа вважав за свій рицарський обов'язок якось утритися.

— Навіщо ховати такі дурні папірці,— казав він, не дивлячись на того пана.— Потім повні кишені всього того.

— Не біда,— сказав чоловік з вусами.— Часом таке має більшу ціну, ніж не знати що.

Мінчине обличчя прибрало стриманого виразу. «Цей противнюка буде нам упадати в розмову; боже, пощо ми не сіли деінде!» Пепа вирішив покласти цьому край.

— Яку ціну? — сказав зимно й нахмурих брови. («Як це йому личить»,— утішалася Мінка).

— Яку слід,— пробурчав той противнюка і додав замість по-людському відрекомендуватися: — Цебто я — пан Соучек із поліції, знаєте? Щойно ми мали саме таку okazію,— сказав і махнув рукою.— Люди навіть не знають, що вони носять у кишенях.

— Яка okazія? — не стримався Пепа (Мінка перехопила погляд молодика з сусіднього столу. «Начувайся, Пепе, я тобі дам розмовляти з іншими людьми!»)

— А з тією жінкою, що її знайдено коло Розтила,— сказав вусань і наготувався змовкнути.

У Мінки прокинувся раптовий інтерес, певне, тому, що йшлося також про жінку.

— З якою жінкою? — випалила вона.

— А з тією, що її там недавнечко знайшли, — буркнув уникливо пан Соучек із поліції і трохи збентежено вийняв з кишені сигарету; і тут сталося щось зовсім непередбачене: Пепа швидко сунув руку до кишені, клацнув своєю запальничкою і подав тому чоловікові вогню.

— Дякую вам, — сказав пан Соучек, уявки зворушений і підлещений. — Знаєте, ото коли жєнці знайшли в житі труп жінки між Розтилом і Крчею, — поясние він, виявляючи тим свою вдячність і приязнь.

— Я про це нічого не знаю, — сказала Мінка, вивалюючи очі. («Пепо, пам'ятаєш, як ми були у Крчі?») — А що з тією жінкою сталося?

— Її задушено, — мовив пан Соучек сухо. — Ще й мала вірвовку на шиї. Я тут не буду перед панною розводитися, як вона виглядала; воно, знаєте, липень — та ще й лежала там замалим не два місяці... — Пан Соучек видмухнув з відразою дим. — Ви й духом не відаєте, як людина за таких обставин дивно виглядає. Яке там, навіть рідна мати б її не впізнала. А що вже мух! — Пан Соучек похитав меланхолійно головою. — Панночко, варт лиш не мати шкіри — і красі амінь. А встановити по тому ідєнтичність — то ж кара божа, розумієте? Поки є ніс та очі, то ще можна впізнати; але як полежить більше місяця на сонці...

— Але ж у трупа повинна бути яка-небудь монограма, — зауважив Пепа тоном знавця.

— Яка там монограма, — буркнув пан Соучек. — Пане, незаміжні дівчата звичайно не мають ніяких монограм — кажуть: а що ж, так швидше вийду заміж. У тієї жінки не було жодної монограми, де вже!

— А скільки їй було років? — поцікавилася Мінка спочутливо.

— Дєсь двадцять п'ять, казав лікар; знаєте, як

судити по зубах і всякому іншому. А з одежі могла бути робітниця або служниця, але скоріше служниця, бо сорочка в неї, як у сільських дівчат. І потім, якби це робітниця, то її б уже певне шукали, бо робітниці звичайно тримаються одного місця або однієї квартири. А яка-небудь служниця, як перемінить раз місце, то вже про неї ніхто не зна і ніхто вже нею не клопочеться. Такі-то дива із служницями. Отож ми й сказали собі: протягом двох місяців ніхто за нею не кинувся — значить, не інакше, як була служницею. Але що заважило найбільше — це купон.

— Який купон? — жваво запитав Пепа; він-бо, напевне, відчував у собі героїчну снагу, міг бути детективом, канадським землепрохідцем, корабельним капітаном або кимось подібним; і його обличчя прибрало того зосередженого й енергійного виразу, якого вимагав момент.

— Це було так,— сказав пан Соучек, втупившись у землю.— У неї не знайдено нічогосінько; той, хто їй це зробив, забрав у неї геть усе, що могло мати якусь ціну. Тільки в лівій руці вона ще держала відірваний від торбинки ремінець, а торбинку без ремінця знайшли трохи далі в житі. Він, певне, хотів їй вирвати й торбинку, одначе, коли ремінець перервався, вона для нього вже не мала ніякої ціни, і він закинув її в жито; але спершу все з неї вибрав, знаєте? Так ось, у тій сумці між бганок залишився квиток з трамвая номер сім і ось такий купон з одної крамниці порцелянового посуду на п'ятдесят п'ять корон. Нічого більше ми в неї не знайшли.

— А як же віршовка на шиї,— сказав Пепа.— Слід од неї починати!

Пан Соучек замотав головою.

— Це був лиш уривок шнура на білизну, він би нам не придався. Ми не мали нічогосінько, крім трамвайного квитка й купона. Певна річ, ми оголосили в газетах, що знайдено труп жінки, віком біля двадцяти п'яти років,

у сірій сукні й смугастій блузі, і якщо комусь перед двома місяцями пропала служниця, то нехай сповістять у поліцію. Ми одержали понад сто звідомлень; знаєте, у квітні служниці найчастіше міняють місця, чому — бог його зна; але потім виявилось, що то все були звідомлення безхосенні. Леле, скільки ж тої праці забирає таке опізнання,— сказав пан Соучек меланхолійно.— Поки яка-небудь Кача, що служила в Дейвіці, знайдеться десь у Вршовіці або в Кошірі, пане, це коштує одній людині цілого дня біганини. А потім виявиться, що все те марне; та дурноверха плетуха живе собі здоровенька, ще й глузує з чоловіка. Оце заграли гарної,— зауважив він потішено, киваючи головою у такт Вагнерового мотиву з «Валькірій», що в нього острівна капела вкладала всю свою снагу.— Яка журна, правда? Я люблю журну музику. Тим-то я хожу на всі великі похорони й ловлю там кишенькових злодіїв.

— Але ж той убійник, певне, залишив які-небудь сліди,— кинув Пепа.

— Бачите тамтого фрасра? ¹— сказав пан Соучек з цікавістю.— Він обкрадає костельні скарбнички. Хотів би я знати, чого йому тут треба? Ні, той убійник не залишив жодних слідів. Слухайте, коли ви знаходите замордовану дівчину, так можете давати голову на відріз, що то робота її коханця; так уже воно повелося,— мовив задумано.— Ви, панночко, тим не переймайтеся. Ну так от, ми б, звісно, дізналися, хто її вбив; але попереду треба було довідатися, хто вона. В цьому була вся складність, от що.

— Але ж для цього,— мовив Пепа непевно,— поліція має свої методи.

— Звичайно,— згодився тяжкодумно пан Соучек.— Наприклад, така метода — шукати одну крупинку в мішці з сочевицею. Для цього треба запастися терпін-

¹ Франта, фертика (з нім.).

ням, пане. Знаєте, я люблю читати детективи, де пишуть про мікроскопи і тому подібне. Але що ви на тій бідолашній дівчині побачите в мікроскоп? Хіба що хотіли б помилуватися на родинне щастя якого-небудь товстого хробака, як він веде на прогулянку своїх маленьких хробачат. Даруйте, панночко, але мені завжди гидко, коли я що-небудь чую про методу. Це, знаєте, зовсім не те, що читати роман і наперед гадати, чим усе закінчиться. Це скорше так, якби вам дали роман і сказали: «Отож, пане Соучку, ви повинні його прочитати слово по слову, а де знайдете слово «хоч», то цю сторінку собі занотуйте». Оттака це праця, розумієте? Тут людині не допоможе жодна метода ані винахідливість; вона повинна читати й читати, аж поки нарешті не встановить, що в тій книзі нема жодного слова «хоч». Або повинна бігати по всій Празі, шукаючи, де живе ота сотня Андул чи Маржек, аби, значить, детективно з'ясувати, що жодної з них не вбито. Про це б годилося щонебудь написати,— зауважив невдоволено,— а не про вкрадене перлове намисто королеви Савської. Бо це, пане, принаймні путяща праця.

— Ну, і як ви до цього взялися? — випитував Пепа, бувши наперед упевнений, що він би до цього взявся інакше.

— Як ми до цього взялися? — повторив пан Соучек замислено.— Найперше треба було з чогось почати, так же? Передусім ми мали квиток із сьомого номера трамвая. Отже, припустімо, що та дівчина, якщо вона була таки служниця, справляла службу десь поблизу від тієї лінії; може, так і не було насправді й вона тією дорогою їхала тільки випадком; але ми щонебудь повинні взяти для початку, аби змогти почати взагалі, чи не так? Але сімка йде через усю Прагу, з Бржевнова через Малу Страну й Нове Місто на Жіжков; отже, і це не годиться, тут нічим не розживешся. Потім був іще купон; з нього ми бодай знали, що та дівчина незадовго перед смертю купила в одній крамниці з пор-

целяною на п'ятдесят п'ять корон товару. От ми й по-далися до тієї крамниці.

— І там її пригадали! — скрикнула Мінка.

— Та що ви, панно,— буркнув пан Соучек.— Хто там її пам'ятав. Але наш пан доктор Мейзлік, тобто це наш комісар, пішов туди запитати, якого товару можна взяти на п'ятдесят п'ять корон. «Різного,— сказали йому,— залежно від того, скільки штук його куплено; але рівно п'ятдесят п'ять корон коштує тільки англійський чайник на одну особу». — «Так продайте мені один,— сказав наш пан доктор,— таж і дорого цей мотлох коштує». А потім пан комісар покликав мене й каже: «Гляньте, Соучку, це саме для вас. Припустімо, що та дівчина була служниця. Всяка служниця раз у раз що-небудь розбиває, а коли таке трапляється утретє, пані каже їй: «Ви, роззяво, ідіть тепер і купуйте на свої гроші». Так ось, та дівчина йде купувати тільки о д н у річ, саме ту, що розбила. А п'ятдесят п'ять корон з-поміж інших речей коштує тільки той чайник». — «Це з біса дорого»,— кажу я йому. А він на те: «Чоловіче, це саме воно. По-перше, нам стає ясно, чому служниця сховала той купон; для неї це була купа грошей і, може, вона думала, що пані коли-небудь їх відшкодує. По-друге, погляньте: це чайник на одну особу. Отже, або те дівча служило у самітниці, або її пані мала вдома самітницю, котра казала носити їй у цьому чайнику сніданок. А та самітниця була, мабуть, яка-небудь панна, бо самітник навряд чи купив би собі такий дорогий і гарний чайничок, атож; чоловіки здебільша навіть не помічають, з чого вони п'ють. То мала б бути самітна панна ще й тому, що такі от фрайле¹ в піднаймі завжди прагнуть мати що-небудь своє й гарне і часом купують собі якусь непотрібну дорогу річ».

— Це правда,— покликнула Мінка.— Знаєш, Пепо, у мене теж є гарнісінька вазочка!

¹ Панни, панночки (*від нім. Fräulein*).

— От бачите,— сказав пан Соучек.— Але купона од неї у вас уже нема. А потім мені пан комісар і каже: «Тепер, Соучку, метикуватимемо далі; воно таки збіса непевне, але з чогось же треба почати. Глядіть, особа, що викидає п'ятдесят п'ять корон за чайник, не житиме на Жіжкові (розумієте, пан доктор Мейзлік знову мав на гадці лінію номер сім, це трамвайний отой квиток). У центрі Праги піднаймачів мало, а на Малій Страні мешкають лиш ті, що п'ють каву. Я б насамперед звернув увагу на квартал між Градчанами й Дейвіцями, коли вже затесалася сюди сімка. Я майже переконаний,— правив далі,— що та панна, котра п'є чай з англійського чайника, живе не де-небудь, а в будиночку з садочком; бачте, Соучку, така вже та модерна англійська культура!»

Розумієте, тому нашому докторові Мейзліку часом спадають несамовиті ідеї. «То знаєте що, Соучку,— каже,— візьміть із собою цей чайничок і розпитайтеся в тому кварталі, де наймають помешкання більш-менш пристойні панни; і коли б якась із них мала такий самий чайничок, то запитайте, чи від її хазяйки не пішла десь там у квітні служниця. Це достобіса непевний слід, але спробувати можна. А тепер ідіть, парубче, це вже ваша справа».

Отож слухайте далі, я не люблю таких ворожінь; путящий детектив — не який же небудь астролог чи ясновида. Детективові нічого так довго розважати; правда, інколи випадком він і натрапить на вірний шлях, але випадок — то не чесна праця. Хай там ще трамвайний квиток або чайничок — їх ми принаймні бачимо; але все інше — то лиш... робота фантазії,— мовив пан Соучек, трохи соромлячись ужити такого вченого слова.— Отож я взявся до діла по-своєму; ходив у тому кварталі від дому до дому й запитував, чи ні в кого там нема ось такого чайника. І уявіть собі, в сорок сьомому по порядку домі, який я відвідав, служниця каже: «Йой, саме такий чайничок має наша

панна, що живе у нашої господині!» Я звелів повідомити про себе ту пані. То була якась генеральська вдова, що віддавала для найму дві кімнати паннам; і одна з них, якась-то панна Якоубкова, професорка англійської мови, мала такий самісінький чайничок. «Шановна пані,— кажу,— чи не пішла від вас ще в квітні служниця?» — «Пішла,— мовила пані,— ми звали її Маржка, але як вона звалася далі, цього вже не знаю». — «А чи не розбила вона чайничок вашій панні?» — «Розбила,— сказала пані,— і мусила на свої гроші купувати новий; але, бога ради, звідки ви знаєте об тім?» — «Бачите, шановна пані, ми дізнаємбся про все».

А потім уже йшло легко; насамперед я знайшов службу, з якою та Маржка товаришувала,— слухайте, кожна служниця завжди має тільки одну подругу, але розповідає їй усе чисто,— і від неї я довідався, що ту дівчину звали Марія Паржізкова з Држевіча; але найбільше я хотів знати, з яким молодиком та Маржка ходила. Мовляв, ходила з якимсь Франтою; що то був за Франта, подруга не знала, але пригадала собі, що була якось із ними обома в Едені, і там інший фраєр крикнув на Франту: «А, ну тебе, Фердо!» Пізніше усе те ми передали до іншого відділу одному панові Фрибі, він, знаєте, знавець різних прізвиськ. І Фриба одразу сказав: «Франта, alias ¹ Ферда,— це Кроутіл з Кошірж, але його справжнє прізвище Пастиржік. Пане комісарє, я йду по нього, але нас має бути двоє». Отож я, звісно, пішов теж, хоч це й не моє відділення. Ми його зцапали в любки; ледащо хотів стріляти. Потім його взяв у роботу комісар Матічка; пане, ніхто того не зна, як він це робить, але за шістнадцять годин він вивідав від того Франти, чи Пастиржіка, геть усе: що задушив на межі Марію Паржізкову, забрав у неї сотню чи дві грошей, самє коли вона покинула службу; обіцяв їй, що побереться з нею — всі так роблять,— додав похмуро.

¹ Інакше (лат.).

Мінка затремтіла.

— Пепо,— видихнула,— як це страшно!

— Тепер уже ні,— правив пан Соучек з поліції повагом.— Але, знаєте, страшно було, як ми там, у полі, стояли над нею і не знайшли нічого, крім купона й трамвайного квитка. Якись там два нікчемні, незначні папірці — а ми однак помстилися за бідолашну Маржку. Я кажу, нічого, нічого не повинна людина викидати; навіть найнепотрібніша річ може бути слідом або свідченням. Пане, людина може навіть не знати, що має в своїй кишені щось важливе.

В застиглих, широко розплющених Мінчиних очах бриніли сльози; та ось вона палко й віддано скидає ними на свого Пепу, і з її вогкої долоні падає на землю зім'ятий купончик, що його вона весь цей час нервово жмакала. Пепа цього не бачив, бо дивився на зорі; але пан Соучек з поліції це бачив і усміхнувся смутно й розуміюче.

1928

ОПЛАТКІВ КІНЕЦЬ

Десь о третій годині ранку помітив цивільний стражник Крейчік, що в пекарській крамниці на Неклановій вулиці номер 17 напіввідсунуто завісу. Отож він подзвонив до двірника і, хоч вільний був від служби, заглянув під завісу, чи нема часом кого-небудь у крамниці. У ту ж мить вискочив з крамниці чоловік, за півкроку від Крейчіка вистрілив йому в живіт і кинувся тікати.

Стражник Бартош, який під ту пору патрулював згідно з приписом на Бронімовій вулиці, почув постріл і побіг у тому напрямі. На розі Некланової вулиці він ледве не ввігнався у втікача; але не встиг він сказати «стій!», як торохнув постріл, і стражник Бартош повалився, поранений у живіт.

Вулицю збудив зойк поліційних свистків; тьопцем

збігалися патрулі з цілого району, з комісаріату прибігло троє чоловіків, застібуючи по дорозі піджаки, через хвилину-другу пригуркотіла моторка з управління — і з неї вискочив поліцейний достойник; у ту хвилину стражник Бартош був уже мертвий, а Крейчік помирав, тримаючися за живіт. До ранку перепроводили щось із двадцять арештів; арештовували сліпма, бо вбійника ніхто не бачив; але одне те, що стражникам треба було якось помститися за смерть двох своїх людей, а друге, так уже заведено; береться під увагу, що дехто з арештованих випадково може зізнатися. У дирекції допитували без передиху цілий день і цілу ніч; бліді й зморені, відомі злочинці звивалися на дибі нескінченних допитів, але ще більше тремтіли від страху, що після допиту їх візьме пара стражників між себе; адже в кожному з поліціантів бушувала темна й страшна лютість. Убійник стражника Бартоша порушив оті дещо панібратські стосунки між стражником за покликанням і злочинцем за покликанням; коли б він стріляв, дарма! Але стріляти в живіт — цього не роблять навіть тваринам.

Другої ночі на ранок уже знали всі стражники аж до останньої периферії, що це вчинив Оплатка. Обмовився один із арештованих: «Так, Валта казав, що Оплатка уколошкав тих двох у Некланці і що їх нашаткує ще більше; йому, мовляв, один біс, бо в нього сухоти». Гаразд, значить, Оплатка.

Тої ж таки ночі було заарештовано Валту, потім Оплаткову любку і трьох молодиків з Оплаткової компанії; але ніхто не міг або не хотів сказати, де ховається Оплатка. Скільки стражників і тайників було послано по Оплатку, це інша річ; але, крім того, кожен стражник, по службі випивши похапцем удома якої-небудь бурди і буркнувши щось жінці, одразу збирався і йшов навласнуруч шукати Оплатку. Бо ж Оплатку знає кожний; це ж отой зелений курдупель із тонкою шиєю.

К одинадцятій годині ночі стражник Врзал — він о дев'ятій вернувся зі служби, одягся в цивільне й сказав жінці, що йде лишень поглянути собі на вулицю, — зустрів коло Райського саду чоловічка, який мовби держався в тіні. Стражник Врзал не мав зброї і був не при службі, а проте підійшов до нього трохи ближче — глянути; і ось коли він опинився за три кроки від нього, той чоловік сягнув до кишені, вистрілив Врзалові в живіт і вдарився навтьоки. Стражник Врзал схопився за живіт і побіг за ним; через сто кроків повалився; але вже засвистіли поліційні свистки, і кілька чоловік побігло за тінню втікача. За Рігровими садами пролунало кілька пострілів; перегода чверть години декілька машин, обвішаних стражниками, погналося до горішнього Жіжкова, а чата з чотирьох чи п'ятьох чоловіків почала трусити новобудови в тому кварталі. Близько першої години тріснув постріл за Ольшанським ставом; хтось бігцем вистрілив у молодика, що повертався від свого дівчати з Вацкова, але не влучив у нього. О другій годині замкнувся ланцюг стражників і детективів круг Єврейських печей і крок за кроком почав стягуватися. Пішов холодний дощ. На ранок прийшла звістка, що хтось за Малешіцями вистрілив у вартового при митниці; вартовий спершу був за ним побіг, але потім мудро вирішив, що це не його справа. Було очевидно, що Оплатка вислизнув у поле.

Близько шістдесяти мужів у шоломах і в капелюхах верталося від Єврейських печей, промоклі і поійняті безсилою люттяю — хоч бери та плач! Господи боже, хіба від такого не знавіснієш! Трьох чоловік із поліції той бандит уколошкав — Бартоша, Крейчіка і Врзала, а тепер біжить просто до рук жандарів. Ми маємо на нього право, казала поліція в уніформі і в цивільному, а тепер ми змушені того курдупеля, того мізерного Оплатку, віддати жандарям! Послухайте, раз він стріляв по нас, то це ж н а ш а справа, хіба не так? Хай жандарі сюди не вплутуються; вони повинні лиш за-

ступити йому шлях, щоб він хоч-не-хоч повернувся до Праги...

Цілий день сіялася холодна мжичка; увечері жандар Мразек ішов потемки з Черчан, де купував собі батарею для приймача, до Пишел; був без зброї і насвистував. Отож він собі йде, аж бачить — навстріч йому прямує невеличкий чоловічок; що ж, так, то й так, але чоловічок спинився, ніби вагаючись. «Хто б це міг бути?» — запитав себе жандар Мразек і одразу ж по тому побачив огник від пострілу й повалився, держачись за бік.

Ще того ж таки вечора, певна річ, було оголошено тривогу для жандарів з цілої округи.

— Слухай, Мразку,— сказав жандарський капітан Гонзатко товаришеві, що помирав,— не переймайся тим, слово честі, ми того бандита злапаємо. Це Оплатка, і я даю голову навідріз, що він хоче пробратися до Собе-слава, бо там народився. Кат його зна, та босота, коли їй загрожує зашморг, тягнеться додому. Ну, Вацлаве, подай мені руку; я обіцяю тобі, що ми його повісимо, хоч би це нам коштувало не знати чого.

Вацлав Мразек спробував усміхнутися; хоч він думав про своїх трьох дітей, але потім уявив собі, як звідусіль стягуються жандарі... може, і Томан з Чорного Костельця... вотіцький Завада піде, напевне... сазавський Роусек також... товариші, товариші... Як це буде прекрасно, думав Вацлав Мразек, стільки жандарів разом! Потім Мразек ще осміхався востаннє; а далі була вже тільки нелюдська мука.

Але тієї ночі сталося так, що вотіцькому вахмістрові Заваді спало на думку проглянути нічний поїзд від Бенешова; хто зна, може, там сидить Оплатка; на бога, невже він насмілився сісти до поїзда? У вагонах блимали світелка, люди дрімали на лавах, скулені, як утомлені звірята. Вахмістр Завада обходив вагони і думав собі: «Чорта з два упізнаєш людину, якої зроду не бачив!» Нараз за крок від нього схопився молодик

у капелюсі до самих очей, луснув постріл, і ще не вправився вахмістр у вузькому коридорчику зірвати з плеча рушницю, як чоловічок, вимахуючи револьвером, зник із вагона. Вахмістр Завада ще встиг крикнути: «Держіть його!» — після чого впав долілиць у вагонному коридорі.

Тим часом той молодик вискочив з вагона й побіг до товарних вагонів. Попри них ішов з ліхтариком у руці залізничник Груша, бурмочучи: «Ну, скоро відійде двадцять шостий, піду до ліхтарні й ляжу». В цей момент йому насупроти вибіг чоловік. Груша, не гаючись ні хвилини, заступив йому дорогу; це вже такий чоловічий інстинкт. Потім він іще встиг побачити якийсь гримкотливий спалах — і все; ще навіть не від'їхав двадцять шостий, а дід Груша вже лежав у ліхтарні, лишень на дошках, і залізничники ходили на нього дивитися, знявши капелюхи.

Хоч кілька засапаних чоловіків побігли за меткою тінню, але вже було пізно; певне, він уже по коліях вибіг у поле. Але звідти, від станції, що блимала у темряві вогнями, від стривоженої юрби людей розлетілася широким колом по краю, сповитому в осінню дрімоту, дика паніка. Люди забивалися до своїх хатин і боялися вийти на ганок. Казали, що тут і там хтось бачив дикого на вигляд незнайомця: він був такий довгий і худорлявий або ж такий невеличкий у шкіряному піджаку; листоноша бачив, як хтось ховався за деревом; машталірові Лебеді на шляху хтось кивав, щоб він спинився, але Лебеда хльоснув коней батоном і поїхав далі. Воно таки й справді — хтось, хлипаючи від утоми, спинив дитину, що йшла до школи, і відняв у неї вузличок з крайцем хліба.

— Дай сюди,— прохрипів той чоловік і вдарився з тим крайцем навтіки.

З тієї хвилини села закрилися на засуви і ледве дихали від жаху. Лиш вряди-годи хтось відважувався

притиснути носа до віконної шиби й оглянути підозріло сірий і безлюдий краєвид.

Але водночас ширився й інший концентричний рух. Всіма дорогами по одному, по два надходили жандарі; бозна, де їх стільки й набралось.

— На зламану голову, чоловіче,— заревів капітан Гонзатко на жандаря з Часлава,— чого вам тут треба? Хто вас сюди послав? Або ви гадаєте, що на одного харциза треба жандарів з усієї Чехії? Га?

Жандар із Часлава зняв свій шолом і збентежено почухав потилицю.

— Знаєте, пане капітане,— сказав він, благаючи поглядом,— той Завада був мій товариш... Скривджу його, коли не візьму в цьому участі, от що!

— Кляті люди,— вайдував капітан,— це мені каже кожний! Мені вже прийшло сюди без наказу біля п'ятдесяти жандарів — що мені з вами робити? — Капітан Гонзатко люто гриз собі вуса.— Гаразд, беріть собі он той відтинок шляху, від перехрестя до лісу; скажете бенешівському Волдржіхові, що прийшли його змінити.

— Це не годиться,— мовив розважливо жандар із Часлава.— Пане капітане, той Волдржіх начхає на таку заміну, я певен. Краще я візьму собі тамтой ліс від краю до он тієї іншої дороги — там хтось є?

— Семерад з Веселки,— буркнув капітан.— Слухайте ви, чаславаку, зятяйте собі — я відповідаю — стрілятимете перший, якби кого забачили. Ніякого панькання, розумієте? Я вже не дозволю вистрілювати своїх людей. Отож гайда!

Потім прийшов начальник станції.

— Пане капітане,— сказав він,— ще тридцятеро приїхало.

— Кого тридцятеро? — гаркнув капітан.

— Таж,— сказав начальник станції,— залізничників. Знаєте, через того Грушу. Це був наш чоловік, от вони й пришли запропонувати вам...

— Відішліть їх назад,— зарепетував капітан,— мені тут не треба жодних цивільників!

Начальник станції нерішуче переступав з ноги на ногу.

— Бачте, пане капітане,— зауважив він заспокійливо,— вони їхали сюди аж із Праги й Мезимості. Це добре, коли отак тримаються гурту. Знаєте, вони також не подарують, що Оплатка вбив одного з них. Якесь же право вони мають на це... Ну те, пане капітане, зробіть їм таку радість і візьміть їх із собою!

Капітан Гонзатко роздратовано бубонів, щоб йому дав святий спокій. Протягом дня широке коло помалу стягувалося. Опівдні найближче гарнізонне командування зателефонувало, чи не потрібна часом військова підмога.

— Ні,— урвав капітан нечемно,— це наша справа, розумієте?

Тим часом із Праги приїхали тайняки; тяжко посварилися зі старшим жандарським вахмістром, який їх просто зі станції посилав назад.

— Що ж це ви,— роз'юшився інспектор Голуб,— хочете відшити нас? Він нам убив трьох людей, а вам тільки двох, ви, коростявці! Ми на нього маємо більше право, ніж ви, золотоголовці!

Ледве тільки пощастило владнати цей конфлікт, як вибухнув ще один по той бік кола, між жандарями та лісниками.

— Забирайтеся звідси,— шаленіли жандарі,— це не полювання на зайців!

— На маленького Юрія, як рак свисне,— відказували лісники,— це наші ліси, і тут ми маємо право ходити, втямили?

— Майте розум, люди,— утихомирював їх сазавський Роусек,— це наша справа, і до неї хай ніхто не стромляє носа.

— Кажуть,— мовили лісники,— та дитина, що їй

той паруб'яга відняв хліб,— лісників син, учень з Гурки. Ми цього так не попустимо, й годі!

Увечері коло замкнулося; коли спочило, мужі чули, як праворуч і ліворуч хрипко дихають інші мужі і як чвакають ноги по клейкій ріллі.

— Стій! — тихо летіло від мужа до мужа,— не рухайся!

Запала тяжка й моторозна тиша; тільки часом зашарудить сухий лист у глупій пільмі посеред кола або зашумить перелітний дощ; тільки часом зачвакає, переступаючи з ноги на ногу, муж або щось металево дзенькне, може, ремені чи рушниця. Десь опівночі хтось у тій пільмі заревів: «Стій!» — і вистрілив; далі все відбулося якось дивно, пролунало щось із тридцять безладних рушничних пострілів, усі побігли в той бік; але інші раптом знову закричали: «Назад! Ніхто ані кроку!» Сяк-так вирівнялися, коло замкнулося; але тільки тепер усі гаразд усвідомили, що в пільмі причаїлася зацькована й пропаша людина і чигає, щоб гвалтовно й шалено напасти. Щось подібне до нестримного дрожу перебігало від мужа до мужа; ось прошелестіла важка крапля, мов хто ступив, скрадаючись. Боже, коли б уже розвиднілося! Пречиста діво, коли б уже настав день!

Займався мрячний світанок. Муж розпізнавав обриси найближчого мужа, дивуючись, що був так близько від людини. В середині людського ланцюга бовванів густий чагарник або лісок (був то заячий заповідник), але там стояла така тиша, така непорушна тиша... Капітан Гонзатко гарячково смикав собі вуса; господи, чекати далі чи...

— Я туди піду,— загудів інспектор Голуб. e

Капітан пирхнув носом.

— Ідьте туди ви,— звернувся він до найближчого жандаря.

П'ятеро чоловік кинулися в куці, чути було, як затріщало поламане гілля, і раптом тиша.

— Будьте тут,— гукнув Гонзатко на своїх людей і пішов помалу в хащі.

Відтак виринула з кущів широка спина жандаря, який щось тяг, якесь скорчене тіло, що його ноги ніс лісник з моржовим вусом. За ними видерся з гущавини капітан Гонзатко, похмурий і зжовклий.

— Покладіть його тут,— прохрипів, потер собі чоло, роззирнувся, мовби здивований нерішучістю людського ланцюга, спохмурнів ще більше і крикнув:

— Чого дивитися? Розійтися!

Якось збентежено йшли муж за мужем до того дрібненького, ніби скоцюрбленого тіла на межі. Отже, це був Оплатка; ота худа рука, що стирчала з рукава, оте дрібне, зелене, ослизле від дощу лице на тонкій шийці... Господи, який же маленький кавалочок зостався від пройди Оплатки! Глянь, тут влучили йому в спину, ось невелика рана за відстовбурченим вухом, а тут знов... Чотири, п'ять, сім їх дістав! Капітан Гонзатко, який стояв навколішки біля того тіла, встав і пригнічено відкашлявся; потім нерішуче й майже злякано звів очима... Ось стоїть довга дебела шереха жандарів, рушниці на плечах, вгорі лискучі багнети; боже, які сильні хлопаки, як танки, і стоять, виструнчившись у ряд, як на параді, ніхто навіть не дихне... З другого боку чорна громадка тайняків, такі кремезні, кишені напухли від револьверів; потім сині залізничники, невеликі й уперті, потім зелені лісники, бородаті здоровила, з обличчями червоними, як паприка... Адже це ніби славний похорон, тьохнуло капітанові; бач, яке карé, ніби мають салютувати з рушниць! Капітан Гонзатко кусав собі губи від безтямно́ї й пекучо́ї муки. Той курдупель на землі, задубілий і розчепірений, застрілена німічна ворона, а тут стільки ловців...

— Холера,— кричав капітан, зціпивши зуби,— чи є тут якийсь мішок? Закрийте це тіло!

Біля двохсот мужів розійшлося навсібіч; навіть не розмовляли між собою, тільки бурчали на бездоріжжя

і досадливо одказували схвильованим розпитувачам: «Ну так, уже по ньому, дайте вже нам спокій». Жандар, який залишився вартувати над тим укритим тілом, люто напускався на сільських гав:

— Що вам тут треба? Нічого тут дивитися! Це не для вас!

На межі округи сплюнув сазавський четник Роусек:

— Ху, розбишаки! Скажу тобі, чоловіче, краще б я не бачив. Господи боже, коли б я міг бути сам проти Оплатки, мужчина проти мужчини!

1928

ОСТАННІЙ СУД

Славетний, багаторазовий, кількома наказами на арешт і цілою армією жандарів переслідуваний убійник Куглер освідчив, що його не зловлять, і його таки не зловили, принаймні живого. Останнє, дев'яте по ряду вбивство він учинив, застріливши жандаря, який хотів його арештувати. Хоч він і збавив жандареві віку, але сам дістав сім куль, що з них три були безумовно смертельні. В такий сумнівний спосіб він уникнув земного правосуддя.

Смерть його прийшла так швидко, що він навіть не встиг відчутти особливого болю. Коли ж його душа опустила тіло, вона могла би вразитися дивам того світу, хоч і просторого, але сірого й неомірно пустельного,— але не вразилася. Для людини, що побувала в тюрмі і в Америці, той світ — просто нове середовище, в якому, мавши крихту хоробрості, вона переб'ється, як і деінде.

Нарешті прийшов для Куглера неминучий останній суд. Оскільки на небі вічно триває надзвичайний стан, він став перед судом Сенату, а не присяжних, як то міг би сподіватися з огляду на свої вчинки. Судову залу було умебльовано просто, як і на землі,— доказами, що їх ви одразу й побачите; бракувало там хреста, біля

якого присягають свідки. Суддів було троє, геть усі старі, заслужені радники з суворими й невдоволеними обличчями. Формальності були трохи нудні: Куглер Фердінанд, безробітний, народився такого-то й такого дня, помер... Тут виявилось, що Куглер не знає дати своєї смерті; він одразу постеріг, що цей недогляд шкодить йому в очах суду, і затався.

— У чому вас обвинувачують? — запитав голова.

— Ні в чому, — сказав Куглер уперто.

— Приведіть сюди свідка, — зітхнув голова.

Проти Куглера сів могутній, просто на диво здоровенний дідуган, убраний у синій плащ, золотими зірками усіяний; щойно він прийшов, судді повставали, разом з ними встав і Куглер, проти своєї волі, зачарований. Тільки коли старий усівся, сів суд знову.

— Свідку, — почав голова, — Боже Всевідушій, ось цей Останній Сенат вас закликав, щоб ви посвідкували в справі Куглера Фердінанда. Як найвищому Правдомовцеві, вам не треба присягати. Просимо вас тільки задля вірного опису — триматися самої суті і не вдаватися до подробиць, що не мають характеру порушення законів. А ви, Куглере, не впадайте свідкові в мову. Він знає все, даремно б ви одмагалися. Прошу пана свідка давати покази.

Тес кажучи, голова зручно сперся ліктями об стіл і зняв золоті окуляри, очевидячки наготувавшись слухати, що скаже свідок. Найстарший член суду вмостився спати. Ангел-секретар розгорнув книгу життя.

Свідок Бог злегка відкашлявся й почав:

— Так, Куглер Фердінанд. Федрінанд Куглер, син фабричного службовця, був змалечку зіпсутою дитиною; ох і наробив ти, хлопче, тієї шкоди! Матусю ти страх як любив, але соромився це показати; тому був бунтівливий і неслухняний. Пам'ятаєш, як ти вкусив татуся за палець — він хотів тебе відлупцювати за те, що ти крав рожі в нотаревім саду?

— То були рожі для акцизникової Ірми,— пригадавав Куглер.

— Я знаю,— сказав Бог,— їй тоді було сім років. А ти не знаєш, що сталося з нею потім?

— Не знаю.

— Повінчалася, взяла собі Оскара, фабрикантового сина; він її заразив, і вона під час аборту померла. Пам'ятаєш Руду Зарубова?

— Що з ним сталося?

— Він, чоловіче, пошився в моряки й загинув у Бомбеї. Ви обидва були найгірші хлопці в цілому місті. Куглер Фердінанд крав уже на десятому році життя і раз у раз брехав; він водився з непевними людьми, приміром, із п'яницею й жебраком Длаболою ділився своєю їжею.

Суддя кивнув рукою; либонь, це сюди не тичеться; але Куглер сам запитався соромливо:

— А... що сталося з його дочкою?

— З Маржкою? — мовив Бог.— Та зовсім пустилася берега. В чотирнадцять років стала себе продавати, на двадцятому померла і згадала тебе на смертній постелі. У чотирнадцять років ти пиячив і тікав з дому. Твій батько зовсім згорювався, а твоя мати виплакала собі очі; ти зганьбив свій дім, і твоя сестричка, твоя гожа сестричка Мартічка не знайшла собі жениха, який би задля неї увійшов у дім злодія. Вона ще живе в самотині й нужді, караючись дрібними заробітками, що ними обдаровують її милосердні люди.

— Що вона робить оце тепер?

— Тепер оце вона в крамниці Влчків купує нитки, щоб шити до сутінків. Ти пам'ятаєш ту крамницю? Якось ти купив там собі скляну веселкову кульку, мав тоді тільки шість років; і відразу, першого ж дня загубив ту кулечку і ніяк не міг її знайти. Пам'ятаєш, як ти рюмсавав тоді з люті й жалю?

— Куди ж вона тоді закотилася? — запитав Куглер пожадливо.

— До стоку під жолобом. Чоловіче, вона й досі там лежить, ось уже тридцять років. Оце тепер на землі йде дощ і скляна кулька тремтить у холодній дзюркотливій воді.

Куглер схилив чоло, зможений. Але голова начепив собі окуляри й мирно сказав:

— Свідку, треба вже братися до справи. Чи вбивав оскаржений?

Бог-свідок кивнув головою.

— Дев'ятеро чоловік убив. Першого — в бійці. За це сидів у тюрмі і там розбестився. Друга була зрадлива коханка. За це був рокований на смерть і втік. Третій був дід, якого він зрабував. Четвертий був нічний сторож.

— Він помер? — скрикнув Куглер.

— Помер через три дні, — сказав Бог, — у страшних муках, zostавивши після себе шестеро дітей. П'ятий і шостий — то було старе подружжя; ти зарубав їх сокирою і знайшов тільки шістнадцять корон, а одначе у них було сховано понад двадцять тисяч.

Куглер підскочив.

— Скажіть, будь ласка, де саме?

— У солом'янику, — сказав Бог. — У полотняному ворочку під солом'яником, там вони ховали свої гроші, набуті лихварством і скнарістю. Сьому людину ти забив ув Америці; був то переселець, земляк, безпорадний, як дитина.

— Так вони були в солом'янику, — шепотів Куглер здуміло.

— Атож, — провадив далі свідок. — Восьма людина — перехожий, що заступив тобі дорогу, коли за тобою гналися. По тому захворів на запалення окістя й шаленів од болю. Чоловіче, ти багато перетерпів. Останній був жандар, якого ти вбив саме перед смертю.

— Пощо він убивав? — запитав голова.

— Як і всі інші люди, — відповів Бог, — зозла, від жадоби до грошей, умисно й випадком, часом із насо-

лодою, а іноді з необхідності. Був щедрий і часом допомагав людям. Був добрий до жінок, любив тварин і додержував свого слова. Чи треба наводити його добродієства?

— Дякую,— сказав голова,— не треба. Оскаржений, можете ви щось сказати на свій захист?

— Ні,— сказав Куглер байдуже; адже тепер йому вже все було однаково.

— Суд іде на раду,— освідчив голова, і четверо радників вийшли.

Бог і Куглер залишилися в судовій залі.

— Хто це? — запитав Куглер, показуючи головою на тих, що виходили.

— Люди, як і ти,— сказав Бог.— Були судьями у житті, отож судять і тут.

Куглер гриз собі пальці.

— Я гадаю... цебто, не клопотався тим, але... я чекав, що будете судити ви, оскільки... оскільки...

— Оскільки я Бог,— докінчив велетенний дід...— Але так найкраще, розумієш? Бо я все знаю і не можу взагалі судити. Ні, так не випадає. Чи ти, Куглере, не знаєш, хто тебе цього разу виказав?

— Не знаю,— мовив Куглер здивовано.

— Луцка, кельнерша; виказала тебе з ревнощів.

— Пробачте,— наважився Куглер,— але ви забули сказати, що я застрелив у Чикаго того нікчому Тедді.

— Та де там,— заперечив Бог,— він видужав після того і живе ще й досі. Я знаю, що він виказувач; але в іншому він, чоловіче, добряк і страшно любить дітей. Ти не думай собі, що хтось інший зовсім уже нікчема.

— Чому, власне, ви... Чому ти, Боже, не судиш сам? — запитав Куглер замислено.

— Тому що я все знаю. Коли б судді все, геть чисто все знали, вони теж не могли б судити, а тільки розуміли б усе, аж серце б їм від того краялося. Ну як я б оце тебе судив? Суддя знає тільки про твої злочини;

а я знаю про тебе все. Все, Куглере. І тому я не годен тебе судити.

— Гаразд, а чому судять... ті люди... і на небі?

— Бо людину належить судити людині. Як бачиш, я тільки свідок; але кару, розумієш, кару ухвалюють люди і на небі. Повір мені, Куглере, все тут гаразд, люди не заслуговують на інше правосуддя, крім людського.

У цю хвилину з наради повернувся суд, і голова Останнього Сенату дужим голосом прочитав:

— Куглера Фердінанда засуджено за десятикратно повторений злочин умисного вбивства, за душоубства й пограбування, за провини, за недозволене носіння зброї і за крадіж рожі на дожиттєву кару в пеклі. Кара спаде негайно. Розпочинаємо нову справу. Чи є тут оскаржений Махат Франтішек?

1919

ЗЛОЧИН У ХАЛУШІ

— Встаньте, оскаржений,— мовив голова суду.— Вас обвинувачують у тому, що ви вбили свого тестя Франтішка Лебеду; на слідстві ви зізналися, що вдарили його тричі по голові сокирою з наміром убити його. То як, почуваетеся винним?

Виснажений хлоп затремтів і щось проковтнув.

— Ні,— ледве вимовив.

— Ви вбили його?

— Так.

— Отже, почуваетеся винним?

— Ні.

Голова суду мав ангельський терпець...

— Послухайте, Вондрачку,— сказав він,— вийшло наяв, що ви вже якось хотіли його отруїти, насипали йому до кави щурячої отрути. Це правда?

— Так.

— З цього видно, що ви вже давно важили на його життя. Зрозуміли мене?

Хлоп шморгнув носом і безпорадно знизав плечима.

— То все через конюшину,— мовив затинаючись.— Він продав ту конюшину, а я ж казав йому — тату, не руште конюшини, я куплю кріликів...

— Стривайте,— урвав його суддівський голова.— То була його конюшина чи ваша?

— Ну, його,— забубонів оскаржений.— Але навіть йому та конюшина? Я казав йому — тату, відступіть мені бодай те поле, де посіяли люцерну, але він одмовляє — як умру, то дістане його Маржка, моя жінка, а потім роби з ним, що хочеш, ти, голото ротата.

— За це й хотіли його отруїти?

— Ну так.

— За те, що він вас вилаяв?

— Ні, за те поле. Він сказав, що те поле предасть.

— Але ж, чоловіче,— спалахнув голова,— його то було поле чи не його? Чому б він не мав права його продати?

Оскаржений Вондрачек докірливо подивився на голову.

— Я ж бо маю коло того поля смужку картоплі,— став пояснювати.— Я її тим і купив, щоб вона колись доточилася до того поля, а він сказав — що мені до твоєї смужки, я продам поле Йоудалові.

— Отож ви жили в незгоді,— взявся помагати голова.

— Ну так,— сказав похмуро Вондрачек.— І все через козу.

— Через яку козу?

— Він видоїв мою козу. Я йому казав — тату, не руште тієї кози або ж дайте нам лучку коло того потоку. Але він цю луку віддав в аренду.

— А що він зробив з грішми? — запитався один із присяжних.

— Що б він зробив,— правив засмучено оскарже-

ний.— Сховав їх у скриню. Як умру, казав, тоді візьмете. Та вмирати він не хотів. А мав уже десь за сімдесят.

— Отже, ви кажете, що в цих сварках завинив ваш тесть?

— Так,— сказав вагаючись Вондрачек.— Він нічого не хотів давати. Покіль мого життя, мовив, газдувати-му я — і край. А я йому й кажу — батечку, якби ви купили корову, то я б те поле зорав і не треба його продавати. Але він сказав — як умру, купи собі хоч і дві корови, але я той свій пруг продам Йоудалові.

— Скажіть, Вондрачку,— мовив голова суворо,— ви вбили його, бува, не за ті гроші у скрині?

— Ті були на корову,— сказав Вондрачек затято.— Ми-но собі гадали, що як він умре, то буде корова. Хата не може обійтися без корови, от що. Де ж бо тоді взяти гною?

— Оскаржений,— впав йому у слово прокурор,— нам не про корову йдеться, а про людське життя. Пощо ви вбили свого тестя?

— А через те поле.

— Це ніяка не відповідь!

— Він хотів те поле продати...

— Але гроші після його смерті вам однаково б залишилися!

— Так, але він не хотів умирати,— мовив обурено Вондрачек.— Милостивий пане, коли б він умер по-доброму... Я б йому ніколи не зробив нічого злого. Ціле село вам посвідчить, я його мав за рідного батька, правду кажу? — мовив, звертаючись до публіки.

Аудиторія, де сиділо півсела, схвально зашуміла.

— Так,— озвався голова поважно.— І тому ви хотіли його отруїти, га?

— Отруїти,— забурчав обвинувачений.— Не треба йому було продавати поле. Милостивий пане, вам тут кожний посвідчить, що конюшину слід залишати дома. Це ж зовсім не по-господарському, правду кажу?

Аудиторія загомонала на знак згоди.

— Поверніться до мене, оскаржений,— крикнув голова.— Або я звелю вивести ваших земляків. Розкажіть нам, як сталося вбивство?

— Ну,— почав Вондрачек, вагаючись,— це було в неділю; я побачив, як він знову розмовляє з Йоудалом. Тату, кажу йому, не смійте продавати поле. Але він сказав — чи ба, ще тебе питатимусь, цегляре. Отож я й сказав собі, що вже пора, от що. І пішов собі коло-ти дрова.

— Он тією сокирою?

— Так.

— Розкажіть далі!

— Увечері я й кажу жінці — іди поодводь дітей до тітки. Вона одразу ж у плач. Не плач, кажу, я з ним ще спершу порозмовляю. Аж ось приходить він до по-вітки й каже — це моя сокирка, дай-но її сюди! Я ска-зав йому, що він видоїв мою козу. А він мені ту со-кирку виривати. От я й цюкнув по ньому.

— За що?

— А через теє поле.

— А навіщо ви цюкнули його тричі?

Вондрачек низав плечима.

— А то вже так... Милостивий пане, наш брат звик до тяжкої праці.

— А потім?

— Потім я пішов собі спати.

— І спали?

— Ні. Я прикидав, скільки коштуватиме корова, як я виміняю луку на той клаптик біля дороги. Тоді все було б укупі.

— А сумління вас не мучило?

— Ні. Мене мучило, що поля не вкупі. А потім ще треба було полагодити хлів для корови, це також кош-тувало б пару сот. Адже у тестя не було вже навіть і воза. Я йому казав — тату, хай вам бог гріхи відпус-тить, але це не по-господарському. Ті два поля просили-ся одне до одного, це вже я почував.

— А до старого ви почуття не мали? — заgrimав голова.

— Коли ж він хотів ту смужечку продати Йоудалові,— мовив, затиноючись, обвинувачений.

— Отже, ви його забили з користолюбства!

— Це неправда,— боронився Вондрачек схвильовано.— То все через поле! Коли б ті поля та сточити...

— Почуваєтеся винним?

— Ні.

— Убити стару людину — це для вас нічого не значить?

— Кажу ж вам, що то все через поле,— вибухнув Вондрачек, майже схлипуючи.— Адже це ніяке не вбивство! Пречиста діво, це ж кожен повинен розуміти! Милостивий пане, це ж було в родині. Чужому я такого не заподіяв би... Я ніколи нічого не крав... Запитайтеся про Вондрачка... а вони мене забрали як злодія, як злодія,— стогнав Вондрачек, задихаючись від жалю.

— Ні, як батьковбійника,— сказав голова сумно.— Вондрачку, ви знаєте, що за це карають смертю?

Вондрачек сякався й мулився.

— То все через поле,— мовив довірливо, після чого судочинство точилося далі; свідки, промови оборонців...

Поки присяжні радилися, який присуд видати обвинуваченому Вондрачкові, голова задумано дивився крізь окуляри з вікна канцелярії.

— Загалом вийшло кволенько,— бурчав вотант.— І прокурор якимось коло того не щировав, та й оборонець довго не розводився... Одне слово, справа очевидна, що й казати.

Голова суду засопів.

— Справа очевидна,— сказав і махнув рукою.— Слухайте, пане колего, цей чоловік чувається так само невинним, як ви або я. Мені здається, ніби я маю судити різника за те, що він забив корову, або крота за

те, що він робить кротовини. Чоловіче, часом я мав враження, що це взагалі не наше діло, розумієте, питання права або закону...— зітхнув і скинув мантію.— Треба відпочити від того на хвильку. Знаєте, я гадаю, що присяжні його пустять; це безглуздо, але, можливо, його пустять, бо... Я вам дещо скажу: я селянин з походження, і коли той чоловік сказав, що ті поля просяться одне до одного, то... я побачив дві смуги поля й відчув, що коли б ми мали судити... розумієте, за якимсь божим законом... ми повинні були б судити ті два поля. Знаєте, що б я зробив радніше? Найрадніше був би встав, зняв берета й сказав: «Оскаржений Вондрачку, з божого благословення, оскільки пролита кров волає до небес, ти засієш ті два поля блекотою; блекотою і глodom; і до смерті матимеш перед очима те поле ненависті...» Хотів би я знати, що на це сказав би прокурор. Пане колего, добре було б, якби іноді судив бог; знаєте, він би міг накладати оті страшні й великі кари... Судити божим іменем; але для цього ми надто безраді. Ну що, присяжні вже дійшли згоди?

Ліниво отягаючись, голова суду почав надягати мантію.

— Ну то ходімте! Запросіть присяжних!

1928

ЗНИКНЕННЯ АКТОРА БЕНДИ

Другого вересня пропав актор Бенда, маестро Ян Бенда, як його звали, одколи він з розгону піднявся на один з найвищих щаблів акторської слави. Тобто другого вересня, ніби нічого такого не сталося; служниця, яка о дев'ятій ранку прийшла прибрати Бендове помешкання, знайшла розкидану постіль і весь той свинський розгардіяш, що звичайно товаришував Бенді; пана маестро, правда, не було вдома; та що в цьому не було нічого незвичного, вона дала, як завше, помешканню лад і пішла собі геть. Але відтоді про актора Бенду не було ні слуху, ні духу.

Пані Марешова (так звали служницю) і цьому не надто здивувалася; адже актори що тобі цигани; хто там знає, куди він знову поїде грати чи пиячити. Але десятого вересня за актором Бендою зчинилася біганина: він мав прийти до театру, де починалися репетиції «Короля Ліра»; коли ж Бенда не прийшов навіть на третю репетицію, це посіяло, певна річ, тривогу, і з театру зателефонували лікареві Гольдбергу, Бендиному приятелеві: чи не знає, що трапилося з Бендою.

Лікар Гольдберг був хірург і заробляв шалені гроші на сліпих кишках; це вже такий єврейський фах; крім того, це був товстун, з товстими золотими окулярами і товстим золотим серцем; пристрасно кохався в мистецтві, мав квартиру, від підлоги до стелі завішану самими картинами, і віддано любив актора Бенду, що трактував його з дружньою неухважністю і ласкаво дозволяв йому платити за себе; а це, між нами кажучи, був далеко не малий видаток. Трагічна маска Бенди й осяйне обличчя лікаря Гольдберга (який пив тільки воду) стали доконечними деталями всіх сарданапальських гульбищ і диких неподобств, що були зворотнім боком слави великого міма.

Отож цьому лікареві Гольдбергу телефонували з театру: що, мовляв, трапилося з Бендою? Він відповів, що не має поняття, але пошукає його; і не сказав, що сам уже цілий тиждень шатирить по всіх нічних пиварнях і замських готелях; щораз більше непокоячись, мав скорботне передчуття, що Бенді щось сталося.

Ось як це було. Лікар Гольдберг, наскільки йому це пощастило встановити, був останній, хто бачив Бенду. Якось наприкінці серпня він ще врядив із ним триумфальний похід нічною Прагою; але потім уже Бенда не приходив на жодне звичне побачення. «Мабуть, хворий», — сказав собі нарешті лікар Гольдберг і заїхав якось увечері до Бендиного помешкання; то було саме першого вересня. Подзвонив коло дверей; ніхто не виїшов відчинити, але всередині чути було якесь шарудін-

ня. Лікар деренчав у дзвінок добрих п'ять хвилин; аж ось почувся кроки й двері відчинилися; на порозі стояв пан Бенда, запнутий у халат; і лікар Гольдберг вжахнувся: такий дикий вигляд мав славетний актор, з розпатланим і залиплим волоссям і з бородою, добрий тиждень не голеною; він здавався схудлим і брудним.

— А, це ви,— сказав непривітно,— чого вам треба?

— Бога ради, що з вами сталося? — скрикнув лікар здуміло.

— Нічого,— забурчав Бенда.— Я нікуди не піду, розумієте? Дайте мені спокій! — І зачинив двері Гольдбергові перед носом.

День перегода він зник.

Лікар Гольдберг стурбовано дивився крізь свої товсті окуляри. Щось тут було не гаразд. Від двірника того будинку, в якому Бенда мешкав, він довідався тільки про те, що якось уночі, може, це було саме проти другого вересня, зупинилося десь біля третьої години ранку перед будинком авто; але з нього ніхто не вийшов, тільки озвався гудок, ніби давано комусь у домі знаки. Далі чути було, що хтось вийшов з дому й з грюкотом зачинив за собою браму будинку; потім авто від'їхало.

Яке то було авто, на те двірник не йшов подивитися, де там! о третій годині ранку людина не вилазить з постелі, коли не мусить. Але сирена трубила, як на гвалт, ніби ті люди не могли ані хвилини чекати.

Пані Марешова розповіла, що пан маестро цілий тиждень не виходив з хати (хіба, може, вночі), не голівся і, судячи з вигляду, може, навіть не вмивався, їжу звелів посилати йому додому, цмулив кон'як і валявся на канапі; це ніби все. Тепер, коли Бендиним зникненням почали турбуватися також інші люди, пішов лікар Гольдберг знову до пані Марешової.

— Слушайте, матусю,— сказав він,— чи ви не знаєте, яка була одежа на панові Бенді, коли він вийшов зі свого помешкання?

— Ніякої,— мовила пані Марешова,— і саме це ме-

ні й не подобається. На ньому не було ніякої одежі. Я знаю все його вбрання, і воно все висить у помешканні, не бракує ані найменшої дрібниці.

— Що? Він вийшов у самій лиш білизні? — вигукнув лікар Гольдберг, вельми приголомшений.

— Навіть не в білизні, — освідчила пані Марешова, — і не в чоботях, в тім-то й диво, пане. Дивіться, ось у мене записана кожна річ із його білизни, бо я ношу її до пральні; тепер усе випрала, а я поскладала й полічила; у нього там вісімнадцять сорочок, не бракує жодної, навіть жодної носової хустинки, ну зовсім нічого. Бракує тільки однієї валізки, що її він завжди бере з собою. Коли він кудись пішов, то, мабуть, був, за винятком його дорогої душі, зовсім без нічого.

У лікаря Гольдберга був дуже серйозний вираз обличчя.

— Матусю, — сказав він, — коли ви прийшли туди другого вересня вранці, чи не помітили там якогось особливого неладу? Скажімо, чогось порубаного або виламаних дверей?

— Нелад, — сказала пані Марешова замислено, — нелад там був, як і завжди. Пан Бенда був таки добре поросся, пане. Коли зважити на це, там ніякого неладу не було. Але скажіть мені, куди він міг піти, як у нього на тілі не було навіть підтяжок?

Лікар Гольдберг, звичайно, знав про це так само мало, як і вона. Охоплений найлихшими передчуттями, він звернувся за цим разом до поліції.

— Гаразд, — сказав поліційний службовець, коли лікар Гольдберг розповів йому все, що знав, — будемо розшукувати. Але те, що ви розповіли про нього — буцімто він цілий тиждень сидів замкнений удома, неголений і невмитий, валявся на дивані, цмулив коньяк, а потім зник голий, як ашант¹, — те, пане, нагадує, гм, якесь...

¹ Негр із Золотого Берега в Західній Африці.

— Delirium¹,— вигукнув лікар Гольдберг.

— Так,— сказав урядовець.— Скажімо, самовбивство в стані божевілля. Знаєте, я не здивувався б, коли б це з ним трапилося.

— Але принаймні знайшлося би його тіло,— невпевнено зауважив лікар Гольдберг.— І потім, чи далеко він міг дійти голий? І навіщо він брав би з собою валізу? І ця машина, що чекала коло дому... Пане, це більше нагадує втечу.

— А чи не мав він боргів? — згадав урядовець.

— Ні,— притьмом одказав лікар,— хоч Ян Бенда і мав боргів, що тих квітів, але не брав це трагічно.

— Або... скажімо, чогось особистого, нещасливого кохання, або *lues*², або взагалі якогось великого клопоту?

— Наскільки я знаю, нічого,— вагаючись мовив лікар Гольдберг; одну чи другу оказію він у цю хвилину собі пригадав, але промовчав: зрештою, вони навряд чи причетні до незбагненого зникнення актора Бенди. І все ж, повертаючись із поліції додому — певна річ, поліція зробить що тільки зможе,— він перебирав у голові все, що знав про Бенду з цього боку. Такого було небагато:

1. Бенда мав десь за кордоном шлюбну жінку, про яку взагалі не клопотався;

2. Утримував якусь дівчину в Голошовіцях;

3. Мав стосунки, щоправда так звані негожі стосунки, з пані Гретою, дружиною великого фабриканта Корбела; та пані Грета хотіла будь-що-будь, грати в театрі, і тому пан Корбел фінансував деякі фільми, в яких його пані грала, звичайно, чільні ролі. Отже, було відомо, що Бенда — коханець пані Грети, що пані Грета до нього їздить і вже навіть не стережеться, як то б годилося. Втім, Бенда ніколи про ці речі не розводився;

¹ Одна з форм божевілля (лат.).

² Одна з венеричних хвороб (лат.).

погорджував ними з величною гідністю, приправленою цинізмом, що морозив Гольдберга.

«Ні,— казав собі лікар безнадійно,— у приватних справах Бендиних ніхто не добере ладу. Щоб мені провалитися, коли тут не криється якась брудна історія; але тепер це вже справа поліції».

Лікар Гольдберг, звичайно, не знав, коло чого поліція заходжується і які її шляхи: чекав із дедалі більшою легкодухістю, що одержить яку-небудь звістку. Тим часом уже збіг місяць, одколи зник актор Бенда, і про Яна Бенду почали говорити в минулому часі.

Якось увечері зустрів лікар Гольдберг старого актора Лебдушку; і ось, слово по слову, мова зайшла, звісна річ, про Бенду.

— Паночку, оце-то був актор,— згадував старий Лебдушка.— Я його пам'ятаю, як йому було років з двадцять п'ять. Він, чортяка, грав Освальда!¹ Повірте, на виставу ходили молоді медики дивитися, який із себе паралізований. Тоді він уперше грав короля Ліра; слухайте, я навіть не знаю, як він грав, бо я все дивився йому на руки. Руки в нього були як у вісімдесятирічного діда, якісь худорляві, висхлі, злиденні руки — і досі я не збагну, що він зробив собі з руками. Я, нівроку, умію лицедіяти, але такого, пане, по Бенді не утне ніхто; це оцінить тільки актор.

Лікареві Гольдбергу справляло сумовиту втіху слухати цей акторський некролог про Яна Бенду.

— То був вимогливий артист, пане,— зітхнув Лебдушка.— Як він прискіпувався до театрального кравця! «Я не гратиму короля,— кричав він,— коли ви чіплятимете мені на одіж такі паскудні мережива!» Він не міг терпіти жодного театрального обману у своїй пододі. Коли він готувався грати Отелло, то оббігав усі

¹ Персонаж у драмі Г. Ібсена «Привиди».

антикварні крамниці, поки не знайшов якогось давнього ренесансового персня; йому конче треба було грати Отелло, маючи його на пальці. Він казав, що йому краще грається, коли він має на собі щось справдешнє. Це була навіть не гра, це було просто... перевтілення,— мовив Лебдушка невпевнено, не знаючи, чи правильно вжив слоба.— А коли грав, то в перервах завжди був брутальний, як полір¹, і замикався в своїй убиральні, щоб ніхто його не міг вирвати з цього стану. Тому він стільки й пив, що це впливало йому на нерви,— зауважив Лебдушка, замислившись.— Я це йду в кіно, пане,— сказав на прощання.

— Я піду з вами,— запропонував лікар Гольдберг, не знаючи, як збавити вечір.

Показували там якийсь фільм про моряків, але лікар Гольдберг навіть добре не знав, про що йдеться; майже зі сльозами на очах він слухав, як старий Лебдушка теревенить про Яна Бенду.

— Це був не актор,— сказав Лебдушка,— це був просто чорт; йому одного життя не вистачало, от що. У житті він був поросся, пане докторе; але на сцені це був правдивий король або правдивий ланець. Пане, як він умів махнути рукою, ніби все життя тільки й робив, що наказував; а тим часом його тато був мандрівний гостривник. Он погляньте — перед вами бідолаха, що вирятувався з корабельної аварії; він на безлюдному острові, а нігті в нього обрізані, йолоп, та й годі. Бачите, борода у нього приліплена. А коли б грав його Бенда, то він би відпустив собі справдешню бороду, а за нігтями у нього був би справдешній бруд... Що вам, пане лікарю? Що вам так раптово сталося?

— Пробачте,— почав затинатися лікар Гольдберг, встаючи,— мені щось спало на гадку. Дякую вам,— і він побіг з кінотеатру.

¹ Десятник на будівництві.

«Бенда відпустив би собі справдешню бороду,— повторював він сам до себе.— Бенда в і д п у с т и в справдешню бороду! Чому це мені раніше не свінуло!»

— До жандарського управління! — крикнув він, вскочивши в найближче таксі; а добувшись до вахмістра, що справляв нічну службу, почав галасливо й ревно домагатися, щоб йому ради живого бога негайно, а тож, н е г а й н о з'ясували, чи другого вересня або, може, пізніше не знайдено де-небудь трупа невідомого вештання, так, д е - н е б у д ь, прошу! Супроти всяких сподіванок той вахмістр і на правду пішов кудись подивитись або ж запитати, радше з нудьги, ніж із власного завзяття чи інтересу; тим часом лікар Гольдберг сходив потом від хвилювання, бо його осяло щось страшне.

— Так, пане,— мовив, повернувшись, вахмістр,— другого вересня вранці лісник знайшов у крживоклатських лісах труп невідомого волоцюги, приблизно сорока років; третього вересня коло Літомержіць витягнуто з Лаби труп невідомого чоловіка, віком близько тридцяти років, пробув у воді щонайменше чотирнадцять днів; десятого вересня біля Німецького Броду невідомий вішалник, віком років шістдесяти...

— Про того волоцюгу нема докладніших відомостей?— запитав лікар Гольдберг, затамувавши подих.

— Убивство,— сказав вахмістр, уважно дивлячись на схвильованого доктора.— Згідно з повідомленням жандарської станції, череп у нього був прохромлений тупим предметом. Анатомічний висновок такий: алкоголь, причина смерті — зранення мозку. Ось і фотографія,— сказав вахмістр і додав по-знавецькому: — Господи, але ж і розмалювали!

На фотографії видно було тіло чоловіка по пояс; одягнений був у вошиве дрантя, колєнкорова сорочка розстебнута; там, де в людей чоло й очі, був лиш страшний клубок запеченого у крові волосся і чогось, що, може, було шкірою або кісткою; тільки борода, зарощена колючою щетиною, і ледь відкриті уста ще нагаду-

вали людину. Лікар Гольдберг тремтів, як лист. Це... може, це Бенда?

— Чи були... чи були в нього які-небудь особливі прикмети? — витиснув із себе скорботно.

Вахмістр подивився в якийсь запис.

— Гм. Зріст метр сімдесят вісім, волосся шпакувате, зуби помітно зіпсовані...

Лікар Гольдберг голосно відітхнув.

— Так то не він. Бенда мав зуби міцні, як у звіра. Це не він. Пробачте,— щасливо белькотів він,— що я потурбував вас, але це не може бути він. Це вже запевне.

«Це вже запевне,— мовив до себе з полегшенням, повертаючись додому.— Либонь, він живий; може, господи, може, сидить уже в «Олімпії» або «У чорної Качі»...¹».

Тієї ночі лікар Гольдберг знову рушив у похід нічною Прагою; пив свою склянку води у всіх пиварнях, де колись королював Ян Бенда, і нипав своїми золотими окулярами по всіх закутках, але Бенди не було ніде. На ранок лікар Гольдберг зблід, уголос назвав себе ідіотом і погнався до свого гаража.

Вранці він уже був в окружному управлінні і просив збудити начальника; на щастя, виявилось, що він того пана вже раз власноручно оперував і зашив і подарував йому на пам'ять сліпу кишку, занурену в спирт. Наслідком цього аж ніяк не поверхового знайомства він за дві години вже мав у руках ексгумаційний дозвіл і приглядався обіч невдоволеного окружного лікаря, як викопують труп невідомого волоцюги.

— Кажу ж вам, пане колего,— бурчав окружний лікар,— про нього вже запитувала празька поліція; цілком очевидно, що то був не Бенда. Адже то був геть брудний босяк.

— У нього були воші? — запитав з цікавістю лікар Гольдберг.

¹ К а ч а — фамільярно-зменшувальна форма від Катерини.

Цього не знаю,— сказав лікар з відразою.— Пане колего, тепер уже в ньому нічого не впізнасте; де ж пак, він уже місяць у землі...

Коли могила була розкопана, Гольдберг мусив послати по горілку; інкше не намовив би гробарів вийняти й занести до моргу те невимовне, що лежало на дні могили, зашите в мішок.

— Ходіть подивіться на це самі,— напосівся окружний лікар на Гольдберга й залишився перед входом до покійницької, курячи міцну сигару.

Незабаром з покійницької вийшов, заточуючись, лікар Гольдберг, блідий, як смерть.

— Підійдіть подивіться,— мовив хрипко, рушив назад до тіла і вказав на місце, що колись було людською головою.

Тут лікар Гольдберг відгорнув пінцетом те, що колись було губами; показалися потворно попсовані зуби, точніше, тільки жовті шматки зубів, що виблискували з чорної гнилизни.

— Придивіться добре,— видихнув Гольдберг, ткнув пінцетом між зуби і вийняв з них шматок чорної ушкоди. З-під неї визирнули два блискучі, товсті різці. Але довше лікар Гольдберг не годен був витримати; утік з покійницької, захопившись обіруч за голову. Коли ж за хвилину повернувся до окружного лікаря, був блідий і тяжко засмучений.— Оце вам оті помітно зіпсовані зуби, пане колего,— сказав тихо.— То була тільки чорна смола, що її актори приліплюють собі на зуби, коли грають дідів або вештанців. Цей брудний босяк був актор, пане колего,— і безнадійно махнув рукою, додаючи: — І до того ж великий актор.

Того ж дня лікар Гольдберг прибув до фабриканта Корбела; був то великий і дужий чоловік з бородою, як галоша, і тілом, як ошула.

— Пане,— сказав йому лікар Гольдберг, позираючи

зосереджено крізь свої кулясті скельця,— я прийшов до вас... у справі актора Бенди.

— Он як,— сказав фабрикант і заклав руки за голову.— Уже знову знайшовся?

— Почасти,— сказав лікар Гольдберг.— Я гадаю, це зацікавить вас... бодай заради фільму, що його ви хотіли з ним робити... тобто, фінансувати.

— Заради якого фільму? — запитав дебеленний чоловік байдуже.— Я ні про що не знаю.

— Я маю на увазі той фільм,— мовив Гольдберг уперто,— що в ньому Бенда мав грати волоцюгу... а пані Грета — чільну жіночу роль. Власне, його мали накручувати ради пані Грети,— казав лікар Гольдберг невинно.

— До цього вам нема діла,— забурчав Корбел.— Певне, Бенда вам чогось набалакав... То були передчасні розмови. Дещо подібне, може, й планувалося... Це вам казав Бенда, так?

— Де там! Ви ж йому звеліли, щоб він і заїкнути-ся не смів нікому про це; ви мали з ним якісь таємниці. Але, знаєте, Бенда за останній тиждень свого життя відпустив собі патли й бороду, щоб скидатися на блудягу. Бенда дуже пильнував таких деталей, чи не так?

— Не знаю,— відрубав фабрикант.— Ви ще чогось хочете?

— Отже, той фільм мали накручувати другого вересня, так? Перша сцена мала відбутися у крживоклатських лісах удосвіта: бродяга пробуджується на краю порубу... в ранковому тумані... обтріпує з лахміття листя та глицію... Я собі це так уявляю, як Бенда був би заграб. Я знаю, що він убрався в найгіршу одягу і в шкарбани; цих речей у нього на горіщі була повна діжа. Тим-то після його... зникнення не бракувало жодної речі з його білизни й одягу — господи, як це нікому не впало в око! Пане, можна було сподіватися, що він вирядиться до останньої латки на рукаві й підперізки,

як справжній обірванець; такого вже мав коника — добирати собі костюми.

— А що далі? — сказав дебелинний чоловік і нахилився більше в тінь. — Я, власне, не розумію, чому ви мені все це оповідаєте?

— Тому що другого вересня близько третьої години ранку, — вперто провадив далі лікар Гольдберг, — ви за ним приїхали... очевидячки, позиченою, але геть закритою машиною; я гадаю, що кермував ваш брат, бо він спортсмен і не роздзвонював би. Як із Бендою було домовлено, ви не пішли нагору, а давали сигнали вниз. За хвилину вийшов Бенда... або, точніше кажучи, брудний і зачучверений вештанець. «Хутчіше, — сказали ви йому, — оператор уже поїхав уперед». І ви поїхали до крживоклатського лісу.

— Номера машини ви, очевидно, не знаєте, — іронічно сказав чоловік у тіні.

— Якби я це знав, то вас би уже заарештували, — мовив лікар Гольдберг дуже ясно. — Удосвіта ви були на місці; це — такий собі поруб, або радше гай зі столітніх дубів — прекрасний пейзаж, пане! Гадаю, ваш брат залишився біля авто на шосе і вдавав, ніби щось лагодить у моторі; ви одвели Бенду на чотириста кроків від шляху і там сказали: «Ну ось, це тут». — «А де ж оператор?» — спохопився раптом Бенда. В цю мить ви завдали йому першого удару...

— Чим? — обіззався чоловік у тіні.

— Свинцевим колуном, — сказав лікар Гольдберг, — бо французький ключ був би на такий череп, як у Бенди, залегкий; а ви хотіли потрощити його до невпізнання. Добивши його, ви повернулися до машини. «Готово?» — запитав ваш брат; але ви, мабуть, нічого не сказали, бо вбити людину — це не дрібничка.

— Ви збожеволіли, — загув чоловік у тіні.

— Не збожеволів. Я лиш хотів вам нагадати, як це приблизно було. Ви хотіли позбутися Бенди через

скандал із пані Гретою; пані Грета пустувала надто вже публічно...

— Ви, смердючий жиде,— заgrimів чоловік у фотелі,— що це ви собі дозволяєте?..

— Я не боюся вас,— сказав лікар Гольдберг, поправляючи собі окуляри, щоб мати суворіший вигляд.— До мене, пане, ви не сягнете, хоч які б ви були багаті. Чим ви можете мені зашкодити? Хіба що не дасте мені різати вашу сліпу кишку; та я, пане, вам цього навіть не радив би.

Чоловік у тіні зайшовся тихим сміхом.

— Слухайте, чоловіче,— сказав з якоюсь веселістю,— коли б ви знали напевне бодай десяту частину того, що мені отут наторочили, то не йшли б із тим до мене, а в поліцію, еге ж?

— Стеменнісінько так,— сказав дуже серйозно лікар Гольдберг.— Пане, коли б я міг довести тільки десяту частину, мене б тут не було. По-моєму, цього ніколи вже не доведуть; навіть того, що той зогнилий волоцюга був Бенда, вже не доведуть. Саме тому я й прийшов.

— Погрожувати, так? — кинув чоловік у фотелі і сягнув рукою до електричного дзвінка.

— Ні, але страхати. Пане, ваше сумління, бачиться, не дуже чутливе; для цього ви надто багаті. Але те, що хтось інший знає все це жахіття, що хтось знає, що ви — убійник, що ваш брат — убійник, що ви вбили актора Бенду, сина гостривника, комедіанта, ви, двоє фабрикантів, пане,— це до смерті порушить вашу великопанську рівновагу. Покіль життя мого, ви обоє не матимете спокою. Пане, я хотів би вас бачити на шибе-ниці; але покіль віку мого, я, принаймні, мордуватиму вас... Бенда був лиха тварина; пане, я знаю найліпше, який він був злий, бундючний, цинічний, безсоромний і що хочете; але він був артист. Всі ваші мільйони не варті того п'яного комедіанта; з усіма своїми мільйонами ви не відтворите той королівський жест руки —

вигадану, а проте дивоглядну велич людини...— Лікар Гольдберг сплеснув розпачливо руками...— Як ви могли це зробити? Пане, ви ніколи не матимете спокою, я не дам вам забути! До смерті я нагадуватиму вам: чи пам'ятаєте ви актора Бенду? Пане, то був артист, чуєте?

1928

ЗАМАХ НА ЖИТТЯ

Пан радник Томса того вечора саме раював із слухавками на вухах і, любенько усміхаючись, слухав, як йому радіо прегарно грає Дворжакові танці — прецінь то музика, казав собі вдоволено, — коли це раптом надворі двічі бабахнуло, і з вікна над його головою з брязкотом посипалося скло; пан Томса, зауважмо, сидів у кімнаті на першому поверсі. Тут він учинив те, що, мабуть, учинив би кожен із нас: найперше хвилю зачекав, що буде далі, потім зняв слухавки і майже по-діловому став досліджувати, що то було, і тільки тоді злякався; адже він побачив, що хтось йому у двох місцях прострелив вікно, біля якого він сидів; там навпроти, в дверях, відщепилася тріска і під нею зав'язла кулька. Перший порух був — вибігти на вулицю і голіруч схопити того негідника за комір; але коли людина вже в літах і має якусь гідність, вона, звичайно, припізнюється з тим першим порухом і піднімається на другий; отож пан Томса побіг до телефону й викликав поліційний комісаріат:

— Алло, пошліть до мене мерщій кого-небудь; щойно вчинено замах на моє життя.

— Де це? — озвався сонний і байдужий голос.

— У мене, — розхвилювався пан Томса, ніби в цьому завинила поліція. — Це скандал, отак із доброго дива стріляти в мирного громадянина, що сидить дома! Пане, цю справу треба якнайретельніше розслідувати! Це не забавка...

— Гаразд,— урвав його сонний голос.— Я туди вам когось пошлю.

Пан радник шаленів з нетерплячки; йому здалося, що збіжить в і ч н і с т ь, поки хтось прилізе; але насправді вже за двадцять хвилин прийшов до нього вельми розважливий поліційний інспектор і цікаво оглянув прострілену шибу.

— Вам сюди хтось вистрелив, пане,— сказав діловито.

— Я це знаю й без вас,— вибухнув пан Томса.— Я ж тут сидів біля вікна!

— Калібр сім міліметрів,— мовив інспектор, виколупуючи ножем кульку з дверей.— Схоже на те, що стріляли з старовинного армійського револьвера. Гляньте, той хлопака, очевидно, стояв на плоті: коли б він стояв на хіднику, ця кулька зав'язла б вище. Це значить, що він цілився у вас, пане.

— Чи бач,— сказав саркастично Томса,— а я замалим не подумав, що він хотів улучити в ті двері.

— І хто ж це зробив? — запитав інспектор, пускаючи тес повз вуха.

— Даруйте,— відказав пан радник,— що не можу вам дати його адреси; я того пана не бачив і забув його покликати в дім.

— Зле,— спокійно сказав інспектор.— А на кого у вас підозра?

Панові Томсі урвався терпець.

— Яка там підозра? — почав він роздратовано.— Чоловіче, адже я того розбійника не бачив; а якби він навіть там заждав був ласкаво, поки я йому пошлю у вікно поцілунок, то я був би його в п'ятні не впізнав. Пане, коли б я знав, хто це такий, то не завдавав би вам клопоту, вам не здається?

— Ну так,— відповів інспектор заспокійливо.— Але, може, ви когось собі пригадаєте, хто, приміром, мав би користь від вашої смерті. або, може, хотів би вам за щось помститися... Зважте, це не був грабіжницький

замах; грабіжник не стрілятиме, поки його не змусять до того. Одначе, може, хто-небудь має на вас зазлість. Про це, пане, повинні сказати ви, а ми розслідуємо.

Пан Томса вразився: такого він досі не брав під увагу.

— Не маю зеленого поняття,— мовив він нерішуче, одним поглядом передивляючи своє тихе життя службовця й старого парубка.— Хто б це міг мати на мене таку злість? — дивувався він.— Йй-богу, я не знаю нікого, хто годився б мені в вороги! Це цілком відпадає,— розважав він, хитаючи головою.— Я прецінь ні з ким нічого не маю; пане, я живу сам для себе, нікуди не ходжу, ні до чого не втручаюся... Завіщо ж мав би мені хтось помщатися?

Інспектор знизав плечима:

— Цього я не знаю, пане, але, може, ви до завтрього собі пригадаєте. Не страшно вам буде тут залишатися?

— Ні,— сказав пан Томса замислено.

«Диво дивне,— казав він собі знічено, коли вже лишився на самоті,— за яким лихом, так, за яким лихом хтось би в мене стріляв? Таж я майже самітник; відбуду свою працю в установі і йду додому — таж я власне ні з ким не маю до діла! За яким же тоді лихом хочуть мене застрелити? — дивувався із щораз більшою гіркотою такої невдячності; і ось йому вже стало жаль самого себе.— Людина надсаджується, мов той кінь,— мовив до себе,— і папери бере додому, нічого не тратить, нічого не заживає, живе, як слимак у своїй хатці,— і торох! Хтось прийшов її вколошкати. Боже, й що воно за диво ота людська злоба,— дивувався радник знічено.— Що я кому зробив? За яким лихом хтось мене так страшно, так шалено ненавидить?»

«Може, це якась помилка,— заспокоював сам себе, сидячи на ліжку з одним роззутим чоботом у руці.— Певна річ, хтось помилився особою. Той чоловік просто

взяв мене за когось іншого, на кого мав храм! Так воно й є,— сказав з полегшенням,— бо за що, за а щ о хтось так би ненавидів мене?»

Чобіт випав з рук пана радника. «Ну, так,— пригадав собі раптом трохи збентежено,— днями я таки утнув одну дурницю, але то я прохопився ненароком; розмовляв із приятелем Рoubалом, і тут мені з рота вилетів якийсь неподобний натяк на його пані. Увесь світ прецінь знає, що та жінка з ким тільки його не зраджує, і він об тім знає, але не хоче показати на людях. А я, я телепень, узяв та по-дурному й ляпнув про це...» Пан радник згадав собі, як той Рoubал тільки наче щось ковтнув і запустив нігті собі в долоні. «Боже,— сказав я собі з жахом,— як того чоловіка це уразило, адже він любить ту жінку, як божевільний! Видима річ, я потім намагався перемінити розмову, але як той чоловік кусав собі губи! Той, напевне, має за що ненавидіти мене,— журно подумав пан радник.— Я знаю, що він у мене не стріляв, це відпадає; але я б не здивувався навіть...»

Пан Томса вражено втупився в підлогу: «Або он той кравець,— згадав він, і до горла йому підступила нудота.— П'ятнадцять літ я обшивався в нього, а потім мені сказали, що він тяжко хворий на сухоти. Певна річ, людина якось боїться носити одержу, закашляну таким от сухотником; от я й перестав у нього шити... Коли це приходить він просити — ні в що, мовляв, ткнути голкою, жінка у нього слабує, отож треба віддати кудись дітей, от якби я знову вшанував його своєю довірою. Господи, який був той чоловік блідий і як він хворобливо пітнів! «Пане Колінський,— сказав я йому,— бачте, на разі не випадає, мені потрібний ліпший кравець; я вами був незадоволений». — «Я старатимуся, пане»,— почав заїкатися той чоловік, пітніючи від страху й збентеження, і трохи не заплакав. А я,— згадував собі пан радник,— я його відшив з отим відчінним «побачимо», що його так добре знають оті

бідолахи. Цей чоловік міг би мене ненавидіти,— вжахнувся пан радник,— адже це так страшно: йти до когось багатого впросто про життя і бути так байдуже відтрученим! Але що я мав з ним почати? Я знаю, що він цього не зробив, але...»

Панові раднику дедалі важчало на душі. «Так само було зле,— згадував він,— коли я прошепетив якомусь служника нашої установи. Я не міг знайти одного паперу, отож закликав того старого і ну кричати на нього, як на хлопчика, та ще й перед людьми! Що це, мовляв, за порядок у вас, ви, ідіоте, завели такий свинушник, хочете, щоб я вас вигнав. А потім я той документ знайшов у власній шухляді! І той дідок навіть не писнув, тільки трясся і моргав очима.— Пана радника обсіпало пекучим приском.— Ніхто прецінь не вибачається перед підлеглим,— мовив собі невдоволено,— хоч би його трохи й скривджено. Одначе, як же підлеглі мусять ненавидіти своїх панів! От що, я дам тому дідусеві яку стару одіж; але, власне, й це для нього принизливе...»

Пан радник уже не годен був лежати, ковдра його душила. Він сів на ліжку, обнявши коліна, і задивився в п'ятьму. «Або та оказія з молодим Моравком у нашій установі,— прошила його болюча гадка.— Він же така освічена людина і пише вірші. Та коли він мені недбало оформив отой документ, я сказав йому: «Переробіть, пане колего»,— і хотів йому той папірець кинути на стіл; але папірець упав йому під ноги, і він за ним нагнувся, весь червоний, з червоними вухами. Дати б оце собі з кількох ляпасів,— бурчав пан радник.— Адже я люблю того юнака, і так його принизити, хоч і мимоволі...— Пану радникові навинулося на думку ще одне обличчя: бліде й обрешклене обличчя колеги Ванкла.— Бідолашний Ванкл,— мовив він собі,— той хотів бути начальником установи замість мене; мав би тоді на одну дві сотки більше в рік, у нього шестеро дітей... Мовляв, хотів би віддати свою найстаршу дочку навчатися співу, але ні за що; а я його випередив, бо він такий собі

роззявкуватий тюхтій і роботяй — жінка в нього лиха, страшенно худа і злюща від вічної ощадливості; в обід він давиться сухою булочкою...— Пан радник журливо задумався.— Бідолаха Ванкл, певне, йому непереливки, коли бачить, що я, без родини, маю більше, ніж він; але чи ж я тут винен? Мені завжди стає майже моторошно, коли той чоловік на мене так тяжко й докірливо дивиться...»

Пан радник потер собі чоло, зрошене потом пригнічення. «Так-так,— сказав він собі,— якимось мене одурив кельнер на кілька корон; я покликав господаря, і він того кельнера тут же вигнав. «Ви, злодію,— сичав на нього.— Я вже постараюся, щоб вас ніхто в Празі не взяв до пиварні!» І той чоловік не мовив ні слова й пішов... Йому ще так випиналися лопатки під фрачком...»

Пан радник таки не влезав у постелі; він сів до свого радіо й начепив слухавки; але радіо німувало, німувала ніч, німували нічні години; і пан радник сперся головою на долоні і пригадував людей, що їх зустрічав, отих дивних і малих людей, з якими ніяк не міг порозумітися і про яких ніколи не думав.

Уранці він зайшов до комісаріату; був трохи блідий і збентежений.

— Ну що? — запитав його поліційний інспектор. Згадали кого-небудь, хто, може, ненавидить вас?

Пан радник замотав головою.

— Я не знаю,— сказав непевно.— Тобто, тих, котрі могли б мене ненавидіти, є стільки, що...— І махнув безпорадно рукою.— Слушайте, людина навіть не здогадується, скількох людей вона скривдила. Знаєте, я вже не сидітиму коло того вікна. Я прийшов вас попросити, щоб ви ту справу припинили.

— Ну то що, Зарубо, зрозуміли? — запитав начальник тюрми, замалим не врочисто дочитавши відповідний лист від міністерства юстиції.— Це значить, що вам умовно виходить термін вашого довічного покарання. Ви відсиділи дванадцять з половиною років і весь той час поводитися... ну, одне слово, зразково; ми дали вам найкращу характеристику і... гм... одне слово, можете йти додому, розумієте? Але зятяте собі, Зарубо, якби ви що-небудь учворили, то це умовне звільнення скасовується, і ви муситимете відсидіти доживотну кару за вбивство своєї дружини Марії, і потім вам сам бог не допоможе. Отже, стережіться, Зарубо, вдруге це вже буде до смерті.— Пан начальник розчулено висякався.— Ми тут любили вас, Зарубо, і ще раз я не хотів би тут вас бачити. Отож, із богом, а пан завідувач виплатить вам ваші гроші. Можете йти.

Заруба, майже двометровий здоровило, переступав з ноги на ногу і щось белькотів; він був такий щасливий, що його аж проймало болем, і всередині щось клекотіло, мов тамоване схлипування.

— Ну, годі, годі,— бурчав начальник.— Глядіть розрюмсайтесь ще тут. Ми приготували вам якусь одежину, а будівничий Малек пообіцяв мені, що візьме вас на роботу... Що, ви хочете спершу заглянути додому? Ага, на могилу своєї дружини. Ну, приємно це від вас чути. Отже, щасливої дороги, пане Зарубо,— сказав мерщій начальник і подав Зарубі руку.— І шануйтеся, ради Христа, пам'ятайте, що ви на волі тільки умовно!

— Такий поштивець,— мовив начальник, як тільки за Зарубою зачинилися двері.— Я вам скажу, Форманку, серед убійників трапляються дуже порядні люди; найгірші — це розтратники, тим кримінал не до шмиги. Шкода цього Заруби!

Коли отож Заруба зачинив за собою залізні ворота і поминув двір панкрацкої тюрми, він мав ще якесь

непевне й принизливе відчуття, що найближчий дозорець затримає його і поведе назад; і він чвалав помалу, щоб не подумали, ніби він утікає. Коли ж він вийшов на вулицю, йому запаморочилося в голові: стільки надворі тих людей, онде гасають діти, два водії сперечаються, боже, цих людей раніше наче й не було, куди ж, власне, йти? А байдуже: самі тільки автомашини, і стільки жінок, чи не йде хтось за мною? ні, але ж і машин! Заруба собі простував униз до Праги, щоб уже бути якнайдалі; запахло йому ковбасною крамницею, але тепер ні, тепер ще ні; потім запахло щось іще дужче: новобудова. Муляр Заруба спинився і почав удихати в себе запах вапна й брусся. Подивився на дядька, як він мішає вапно; йому закортіло зайти з ним у розмову, але якось не здужав, не добулося з нього жодного голосу, людина в осібному ув'язненні розучується говорити. Заруба сягнистими кроками спускався до Праги. Господи, скільки тут різних будов! Тут ось роблять усе чисто з бетону, цього перед дванадцятьма роками не було, цього не було, цього за моїх часів не було, думав Заруба, адже це в них мусить попадати, такі тоненькі стовпи! «Обережно, чоловіче, ви що, сліпий?» Ще трохи — і його б переїхало авто, ще трохи — і він попав би під деренчливий трамвай; прокляття, як можна за дванадцять років відвикнути від вулиць. Хотілось би йому кого-небудь запитати, що то таке за великою будівлею; хотів би запитати, кудюю йти до Північно-західного вокзалу; саме повз нього з гуркотом котилася вагонетка з залізом, і тоді він спробував сам собі сказати вголос: «Скажіть, будь ласка, як дістатися до Північно-західного вокзалу?» Ні, не годен; у нього ніби голос присох чи що, там нагорі людина іржавіє й німіє; перші три роки ще тут або там про щось запитає, але потім уже перестане. «Скажіть, будь ласка, як дістатися...» — тільки й захарчало йому в горлі, але то був не людський голос.

Сягнистими кроками влітає Заруба на вулицю. Він

почувається так, ніби він п'яний або йде уві сні; так, усе зовсім не таке, як перед тими дванадцятьма роками,— більше, гучніше, заплутаніше. Самих тільки людей он скільки! Зарубі з того стає аж сумно; йому здається, що він десь на чужині і що з тими людьми навіть не зможе порозумітися. Скоріше б уже добратися до вокзалу й могти поїхати додому, додому... У брата там халупа й діти... «Скажіть, будь ласка, як дістатися...»,— спробував сказати Заруба, але тільки безголосо заворушив губами. Ет, пусте, дома все мине, дома я розговорюся; от дістатися б тільки до вокзалу!

Раптом за ним розлігся крик, і хтось турнув його на хідник.

— Чоловіче, чому не йдете хідником? — напустився на нього водій.

Заруба й хотів би відповісти, але неспромога; він лиш відхаркнувся й побіг далі. Хідником, думає собі, для мене хідника мало, люди добрі, я так кваплюся, я хочу бути вдома, скажіть, будь ласка, як дістатися до Північно-західного вокзалу? Мабуть, цією найлюднішою вулицею, вирішив він, тудою, де їде той рядок трамваїв. І звідки воно взялося стільки людей? Таж їх тут цілі юрмища, і всі йдуть в одному напрямі, це ж, напевне, до вокзалу, тим так і біжать, щоб не спізнитися на поїзд. Здоровило Заруба надав ходи, щоб не зостатися позаду; і бачить, що людям уже не вистачає хідників, валять серединою вулиці, густа й гамірлива гурма; і до них пристають усе нові й нові, біжать тупцем і щось кричать; і раптом почали кричати всі довгим і повноголосим ревом.

Зарубі, сп'янілому від гамору, пішла обертом голова. Господи, яка краса, скільки людей! Там попереду почали щось співати в такт ході. Заруба вирівнює крок і збуджено ступає разом з усіма; тепер співають усі довкола нього; Зарубі щось розтає й наливається в горлі, воно ніби душить його і рветься назовні, і є це спів; раз-два, раз-два, Заруба співає пісню без слів, бурчить

собі, мугикає глибоким басом; яка це пак пісня? Бай-
дуже, я їду додому, я їду додому! Довгань Заруба кро-
кує вже в першій лаві й співає; слів нема, але це так
любо, раз-два, раз-два; з простягнутою рукою трубить
Заруба, як слон; йому здається, ніби в нього дзвенить
усе тіло, живіт тремтить, як бубон, груди голосно дуд-
нять, і в горлі від цього так добре, ніби він щойно пив
або плакав. Тисячі людей кричать: «Ганьба! Ганьба
урядові!», але Заруба не може збагнути, що вони кри-
чать, і звиятно трубить! «А-а! А-а!» Махаючи довгою
рукою, йде Заруба на чолі всіх, реве і рикає, співає й
бурхотає, б'є себе кулаками в груди, як у бубон, і зчи-
няє великий крик, що зноситься над головами всіх, як
розмаятий прапор. «Уава, уава»,— трубить Заруба з
повного горла, з повних легень, з повного серця, заплю-
щуючи очі, як півень, що кукурікає. «Уава! Ааа! Ураа!»
Ось натовп спинився і вже не може йти далі, відступає
безладною хвилею, сопе, наїжачується збудженими ви-
гуками... «Уава! Ураа!» — Заруба із заплющеними очи-
ма віддається цьому великому і звільненому голосові,
що підіймається з його нутра. Раптом на нього наклада-
ються чийсь руки, і засапаний голос хрипить йому на
вухо: «Іменем закону я вас арештовую!»

Заруба вибалушив очі; на одній його руці висів страж-
ник і витягував його з натовпу, що корчовито здригав-
ся. Заруба охнув із жаху і спробував вирвати руку від
стражника, що її викручував; тут заревів Заруба з бо-
лю і другою рукою як палицею тріснув стражника по
голові. Стражник почервонів і пустив його; зненацька
Заруба дістав обушком по голові, і ще раз, ще раз, ще
раз! Дві величезні ручищі завертілися, як вітряний
млин, падаючи на чийсь голови; тут на нього повісилося
двоє людей у шоломах, як бульдоги; Заруба, заїкаю-
чись від жаху, хоче їх струсити, копає круг себе нога-
ми, шарпається, як шалений; його кудись тягнуть, штов-
хають; двоє стражників його ведуть за викручені руки
порожньою вулицею, раз-два, раз-два. Заруба йде, як

овечка, скажіть, будь ласка, як дістатися до Північно-західного вокзалу? Мені ж бо треба їхати додому. Двоє стражників майже вкинули його до комісаріату.

— Як вас зовуть? — напосівся на нього злий і холодний голос.

Заруба хотів сказати, але тільки ворухнув губами.

— Як вас зовуть, питаю? — заревів злий голос.

— Заруба Антонін, — прошепотів здоровань хрипко.

— Де живете?

Заруба безпорадно знизав плечима.

— На Панкраці, — добув із себе, — в осібній камері.

Хоч воно так і не гоже, але так сталося: троє юристів зійшлося порадитись, як визволити Зарубу; це були: голова сенату, державний прокурор і адвокат *ex offio*¹.

— Хай Заруба відмагається, — сказав прокурор.

— Не годиться, — бурчав голова сенату. — Він уже на слідстві зізнався, що з тими поліцаями бився. Телепень, щоб це самому признатися...

— Коли б ті стражники посвідчили, — запропонував адвокат, — що вони не впізнають Зарубу з певністю, що то міг бути хтось інший...

— Даруйте, — запротестував державний прокурор, — це все одно, що змушувати поліцаїв до брехні; таж вони Зарубу непомильно пізнають. Я стою за те, що він зсунувся з глузду. Запропонуйте обслідування душевного стану, пане комісарє; я до цього приєднаюся.

— Гаразд, — сказав адвокат, — я таке запропоную; але що, коли лікарі не визнають його за божевільного?

— Я з ними побалакаю, — згодився голова сенату. — Хоч воно так і не гоже, але... До дідька, мені б не хотілося, щоб Заруба через ту дурницю сидів до смерті. Я радніше бачив би його деінде. Господи милосердний, я дав би йому шість місяців, навіть оком не змигнувши; але щоб він відсиджував решту довічного ув'язнення, — мені це, пане, з біса не подобається...

¹ З обов'язку (лат.).

— Якщо нам не допоможе навіженство,— міркував прокурор,— то справа виглядає гидезно. Даруйте, але я мушу кваліфікувати це як злочин; а що ж я можу зробити? Коли б ще той дурень бешкетував десь у пиварні! З цього ми б уже сплели якусь неосудність...

— Прошу вас, панове,— наполягав голова сенату,— ви вже якось зробіть мені так, щоб я міг випустити його. Я стара людина і не хотів би брати це на себе...

— Тяжка справа,— зітхнув прокурор.— Ну, та побажимо. Принаймні з тими психіатрами це тягтиметься довго. Отже, завтра слухання справи, так?

Але до слухання справи не дійшло. Тієї ночі Антонін Заруба повісився, очевидно, від страху перед каєю. А що був надто довгий, то висів так химерно, ніби сидів на землі.

— Анахтемська справа,— бурчав прокурор,— господи, яка це дурна справа. Але ми принаймні ні в чому не винні.

1928

ЗЛОЧИН НА ПОШТІ

— Так от, Правосуддя, пане,— сказав жандарський вахмістр Брейха.— Хотів би я знати, чому на картинах його малюють жінкою з биндою на очах і з терезами, ніби вона продає перець. На мій погляд, Правосуддя мало б скидатися на жандаря. Ви, певне, не повірите, що ми, жандарі, розсуджуємо справи без судді, без терезів і без усяких церемоній. Дрібніша okazія — даємо по писку, більша okazія — одпинаємо свій ремінь; оце і є в дев'яности випадках із ста все Правосуддя. І я вам скажу, пане, що якось я сам викрив двох людей, винних в убивстві, і сам їм присудив справедливу кару і присуд виконав, і нікому не обмовився про це й словом. Ось стривайте лишень, я розповім, як усе було. Ви ж, мабуть, пам'ятаєте оту дівчину, що два роки тому служила тут у селі на пошті. Звали її Геленкою. Така пристойна й мила дівчина, гарна, як намальована. Ох, бодай би вам її не пам'ятати. Отож

та Геленка, пане, торік уліті втопилася; скочила до ставу і пройшла із п'ятдесят метрів, поки дісталася на глибоке. Тільки за два дні випливла. А знаєте, через що таке учинила? В той день, коли вона втопилася, прийшла раптово з Праги на пошту ревізія і виявила, що Геленці в касі бракує двох соток. Мізерні дві сотки, пане. Йолоп ревізор отожд. сказав, що мусить про це завідомити куди слід і що це розглядатиметься, як зловживання довірою. Того ж вечора, пане, Геленка з ганьби втопилася. Коли її витягли на греблю, мусив я коло неї стояти, поки не прийшла комісія. Вже у ній, сердезі, нічого не було красного, але я все ще бачив, як вона усміхається з віконця на пошті — атож, ми всі потроху упадали коло неї; ту дівчину кожне любило. «Прокляття,— кажу я собі,— те дівча не вкрато двох соток; по-перше, тому, що я не годен у те повірити, а по-друге, навіщо їй було красти; її батько був мірошник, ондечки на тому другому боці, а вона пішла на пошту тільки з простого жіночого марнославства, бач, сама себе здатна прогодувати». Татуся я добре знав; пане, то був чоловік письменний і, крім того, євангелік; а я вам скажу, ті євангеліки й спирити у нас ніколи не крадуть. Коли тих двох соток на пошті забракло, то їх украв тільки хтось інший. І я, пане, тій мертвій дівчині на греблі пообіцяв, що цього так не подарую.

Ну та гаразд, тим часом сюди на пошту прислали якогось-то молодика з Праги, Філіпек звався; такий собі кмітливий та зубатий хлопчина. От я й пішов до того Філіпка на пошту, аби щось пронюхати. Воно там, бачте, так, як і всюди на малих поштах: біля віконця столик, у тім столику у шухляді — гроші й марки. У службовця за спиною — полицка з усякими тарифними довідниками й паперами і ваги на посилки та інші речі.

— Пане Філіпку,— кажу йому,— загляньте, будь ласка, до тих ваших тарифних довідників, скільки б, скажімо, коштувала телеграма до Буенос-Айреса?

— Три корони за слово,— одказує Філіпек.

— А скільки б коштувала термінова телеграма до Гонконга? — запитую його знову.

— Треба подивитися,— мовив Філіпек і обернувся до полиці.

І поки він гортав той тарифний довідник, ставши спиною до столика, я втиснувся плечима до того віконця, сягнув рукою у шухляду з грішми й відчинив її; вона відчинялася зовсім легко й тихо.

— Дякую, вже не треба,— кажу я.— Отож могло таке статися. Припустімо, Геленка щось шукала на тій полиці; в цей час хтось міг поцупити ті дві сотки з шухляди. Знаєте що, пане Філіпку, якби ви мені показали, хто тоді звідси щось телеграфував або посилав.

Пан Філіпек почухав голову та й каже:

— Пане вахмістре, на це я не можу пристати. Бачте, це вважається чимось подібним до таємниці листування — хіба що ви шукали б іменем закону; але тоді я мусив би повідомити вище, що тут був трус.

— Стривайте,— кажу йому,— цього б мені до часу не хотілося. Але ось що, пане Філіпку, коли б ви якось так... знічев'я... поглядили у тих паперах, чи ніхто цими днями не посилав звідси чогось такого, що, може, Геленці треба було повернутися спиною до столика...

— Пане вахмістре,— каже той Філіпек,— воно-то так, відтелеграфовані бланки тут будуть; але щодо рекомендованих листів і пакунків, то в нас тільки записано, кому їх посилають, а не хто їх послав. Я, отже, спишу вам усі прізвища, які лиш знайду, воно-то й не гоже так робити, але я вже прислужуся. Проте, помімоу, тут ви не загірєте рук.

Той Філіпек, пане, мав рацію; він приніс мені щось із тридцять імен... Знаєте, на сільській пошті багато не шлють, хіба який пакунок хлопцеві до війська — одне слово, тут я не висмоктав ані найменшого здогаду. Пане, куди б я не йшов, я тільки й думав що про це; мене пригнічувало, що я вже не дотримаю своєї обіцянки тій мертвій дівчині.

Аж ось одного разу, було це десь за тиждень, іду я знову на пошту. Філіпек щирить до мене зуби й каже:

— Пане вахмістре, з тієї витівки нічого не вийде, я виїжджаю. Завтра сюди прибуде нова дівчина, з пардубицької пошти.

— Ага,— я на те.— Певне, ту дівчину покарано, раз її перевели з міста на таку мізерну сільську пошту?

— Ба ні,— каже Філіпек і якось по-особливому дивиться на мене.— Ту дівчину переведено сюди на її власне прохання, пане вахмістре.

— Це дивно,— кажу,— ви ж знаєте, які ті жінки.

— Авжеж,— мовить Філіпек і все на мене дивиться,— а ще дивніше, що та дівка, аби зревівувати тутешню пошту, прийшла також із Пардубіце.

Я йойкнув і, гадаю, вкняпився у того Філіпка стеменісінько так, як і він у мене. І раптом каже листоноша Угер, що саме складав пошту:

— А, з Пардубіце, таж до них майже щодня пан ад'юнкт¹ із маєтку пише одній дівчині на пошті. Це його кохана абощо.

— Слухайте, колего,— каже Філіпек,— а не знаєте ви, як зветься та дівчина?

— Начебто Юлія Тоуф... Тоуфар...

— Тауферова,— сказав Філіпек.— Так це ж вона, та, що має сюди прийти.

— Той пан Гоудек, цебто пан ад'юнкт,— каже поштар,— також майже щодень одержує з Пардубіце писанячка. «Пане ад'юнкте,— кажу я йому,— ось вам знову лист від нареченої». Він до мене, той пан Гоудек, завжди ще здалеку поспішає назустріч. Ось і сьогодні йому є пакуночок, але з Праги. Дивіться, це повернена посилка. «Адресат невідомий». Пан ад'юнкт помилився адресою. Отож я віднесу йому назад.

— Покажіть,— каже Філіпек.— Адресовано якомусь

¹ Помічник професора (лат.).

Новакові, Прага, Спалена вулиця. Два кіло масла.
Штамп чотирнадцятого липня.

— Тоді ще тут була панна Геленка,— сказав поштар.

— Покажіть,— кажу я до Філіпка й прохаю пакуночок.— Пане Філіпку,— кажу,— дивно, що масло було десять днів у дорозі й не смердить. Колего, залишіть цей пакуночок тут і гайда розносити пошту.

Як тільки поштар відійшов, сказав мені Філіпек:

— Пане вахмістре, воно-то й не гоже так робити, але ось вам долото.— І пішов, щоб нібито не бачити.

Пане, я розкрив той пакуночок; у ньому було два кіло глини. Отож я йду до Філіпка й кажу йому:

— Чоловіче, нікому про ці речі ні слова, ні півслова, розумієте? Я впораюся з цим уже сам.

Видима річ, я зібрався й пішов до того Гоудка в масток. Він сидів там на колодах і дивився в землю.

— Пане ад'юнкте,— кажу,— на пошті сталося одне непорозуміння; чи не пригадуєте, на яку адресу ви послали кільканадцять днів тому ось такий пакуночок?

Гоудек трохі ніби зблід і каже:

— А, то пусте, я вже й сам не знаю, кому то.

— Пане ад'юнкте,— мовив я,— а яке то було масло? Гоудек підскачів, білий, як стіна.

— Що це має означати? — закричав він.— Чому ви мені надокучаєте з цим?

— Пане ад'юнкте,— кажу я йому.— Річ ось у чому: це ви вбили Геленку, що була на пошті. Ви туди віднесли пакуночок з фіктивною адресою, щоб вона мусила покласти його на вагу. Поки вона зважувала, ви перехилилися крізь віконце й украли з шухляди двісті корон. Через ті двісті корон Геленка втопилася. Он воно як.

Пане, той Гоудек тремтів, як лист.

— Це брехня,— закричав він,— пощо б я їх крав.

— Бо ви хотіли влаштувати на цю пошту панну Тауферову, вашу наречену. Та ваша наречена написала в анонімній доказці, що в касі у Геленки не вистачає

грошей. Ви удвох трутили Геленку до ставу. Ви удвох її убили. У вас на сумлінні злочин, пане Гоудку.

Гоудек повалився на колоди й затулив обличчя; я зроду не бачив, щоб хлоп так плакав.

— Господи,— тужив він,— я не міг знати, що вона втопиться! Я тільки думав, що її звільнять... адже вона могла податися додому! Пане вахмістре, я тільки хотів побратися з Юльчею; адже один з нас мусив би зректися місця, коли б ми поєдналися... і, крім того, нам би не вистачало заробітку... Тому я так хотів, щоб Юльча перейшла сюди на пошту! Ми вже п'ять років цього чекаємо... Пане вахмістре, якби ви знали, яка страшна та наша любов!

Пане, я вам не розказуватиму цього далі: була вже ніч, той хлопчина стояв переді мною навколішках, і я, пане, плакав над усім цим, як стара курва; над Геленкою і над усім іншим.

— Ну, годі,— сказав я нарешті,— маю вже цього по саму зав'язку. Чоловіче, давайте воті двісті корон. Так. А тепер от що: якби вам забаглося йти до панни Тауферової раніше, ніж я дам усьому лад, я оскаржу вас у крадіжці, розумієте? А якби ви застрелилися абощо, я скажу, пощо ви це зробили. І кінець.

Ту ніч я просидів під зорями, судячи їх обох; я питав у бога, як їх покарати, і зрозумів ту гіркоту і радість, що є в правосудді. Коли б я їх виказав, пан Гоудек дістав би умовно пару тижнів ув'язнення; та й це навряд чи було б доведене. Гоудек убив дівчину; але він не був звичайний злочинець. Всяка кара видавалася мені або завелика, або замала. Тому судив і карав я сам.

Вранці після тієї ночі йду я на пошту. Сидить там бліда й висока дівчина з такими пекучими очима.

— Панно Тауферова,— мовлю,— у мене рекомендований лист. Подав їй листа з адресою: «Управлінню пошт і телеграфів у Празі». Глянула на мене й прибила до листа наліпку.

— Хвилиночку, панно,— сказав я.— В цьому листі

є доказка на того, хто украв двісті корон у вашої попередниці. Скільки коштуватиме така пересилка?

Пане, в тій жінці крилася страшна сила; а одначе вона зблідла на попіл і ніби скам'яніла.

— Три корони й п'ятдесят,— видихнула.

Відрахував я три корони й п'ятдесят і кажу:

— Ось вони, панно. Але якби оці дві сотні,— кажу я й кладу їй на столик дві украдені кредитки,— якби оці дві сотні віднайшлися тут, скажімо, десь у шпарці або між паперів, розумієте? — аби видно було, що небіжчиця Геленка не крала, панно,— тоді я цього листа забрав би назад. То що?

Не сказала ані слова; лиш якось пекуче й нерухомо дивилась не знати куди.

— За п'ять хвилин тут буде поштар, панно,— кажу я.— То як, забрати цього листа?

Вона швидко кивнула головою. Тож я забрав собі листа і ходжу перед поштою. Пане, так напружено я ще ніколи не крокував. За двадцять хвилин вибіга старий поштар Угер і кричить:

— Пане вахмістре, вже віднайшлися дві сотні, що забракли панні Геленці! Нова панна знайшла їх між сторінок тарифного довідника! Оце так так!

— Біжіть,— сказав я йому,— і всюди кажіть, що ті дві сотні знайшлися. Розумієте, аби всяк знав, що покійна Геленка не крала. Хвала богу!

Отже, це було перше, що я вчинив. А потім я пішов до старого поміщика. Ви його, певно, не знаєте; це граф, трохи дивак і дуже гарна людина.

— Пане графе,— кажу йому,— не питайте мене ні про що! Але тут така справа, в якій ми, люди, повинні держатися одного кінця. Покличте ад'юнкта Гоудка і скажіть йому, що він повинен ще сьогодні виїхати до вашого маєтку в Моравії; а якби він не захотів,— то негайно звільніть його.

Старий граф звів брови і хвилюку на мене глядів; пане, мені не треба було примушувати себе набирати такого

серйозного вигляду, який тільки можна собі уявити.

— Ну, гаразд,— сказав граф,— у такому разі я ні про що вас не питатиму.— І звелів покликати Гоудка.

Гоудек прийшов і коли побачив мене у графа, зблід, але стояв, як свічка.

— Гоудку,— мовив граф,— кажіть запрягати й поїдете до поїзда; сьогодні ввечері ви станете на службу в моєму маєткові біля Гуліна. Я дам телеграму, щоб вас там чекали. Зрозуміли?

— Так,— тихо сказав Гоудек і втопив у мене очі; знаєте, мав такі очі, як грішник у пеклі.

— Маєте якісь заперечення? — спитався граф.

— Ні,— одказав хрипко Гоудек, не спускаючи з мене очей; пане, мені було страшно від тих очей.

— Тоді можете йти,— закінчив граф, і було по всьому.

За хвилину я вже бачив, як відвозять Гоудка в повозі. Він сидів там, як дерев'яна лялька.

Це все. Як підете на пошту, ви помітите там бліду панну. Вона зла, зла на всіх, і в неї з'являються такі злі, старечі зморшки. Я не знаю, чи зійдеться вона коли-небудь з тим своїм ад'юнктом; може, часом вона їздить до нього, але потім повертається ще зліша й палючіша. А я дивлюся на неї й кажу собі: «Правосуддя мусить вершитися».

Я лиш стражник, пане, але кажу вам із власного досвіду: чи є який-небудь всевідущий і всесильний бог, того я не знаю, а якби й був, то нам із того пожитку ніякого; але я вам скажу, мусить бути Хтось найсправедливіший. Атож, пане. Ми можемо тільки карати; але повинен бути Хтось, щоб прощати. Я вам скажу, те справдешнє й найвище правосуддя — то щось такого ж дивного, як любов.

ОПОВІДАННЯ З ДРУГОЇ КИШЕНІ

— Ось я вам розповім, — казав пан Курбат, — що мені цього року пригодилося влітку.

Був я на дачі, а знаєте, які ті літнівки: без води, без лісу, без риби, взагалі без усього, зате там є вельми численна народна партія¹, товариство декоративного озеленення з діяльним секретарем, перламутровий промисел і поштовий відділ зі старою носатою начальницею; одне слово, там достоту як скрізь. Вже близько чотирнадцяти днів віддавався я доброскутешному й гігієнічному впливові тамошньої нічим не порушеної нудьги. Отож почав відчувати, що місцеві плетухи і взагалі громадська думка перетирають мене на зубах. А що листи мені надходили напрочуд добре заліплені, аж увесь конверт на звороті блищав гуміарабіком, я сказав собі: «Ага, хтось розліплює мою пошту; грім би побив ту поштмейстерську бабу». Бачте, ті поштарі, мовляв, уміють розліплювати будь-який конверт. «Чекай-но», — сказав я собі, сів одразу ж і почав своїм найкраснішим письмом виводити: «Ти, страховисько поштарське, ти, носата фухтле², ти, комето, ти, брехачко цікавоноса, ти, гадюко, ти, рашпіле, ти, бабо-яго», — і так далі, «зі щирою пошаною — Ян Курбат». Послухайте, чеська мова багата й точна; я одним духом висипав на папір тридцять чотири вирази, що їх відвертий і чесний чоловік може прикласти до кожної дами, не ризикуючи стати брутальним або набридливим; потім я спокійно заліпив листа, написав на конверті свою адресу й поїхав до найближчого міста, щоб кинути його до скриньки. День перегода біжу я на пошту і стромляю з найлюб'язнішою усмішкою голову до віконця:

— Пані поштмейстерко, — кажу, — чи нема там мені якогось листа?

¹ Буржуазно-демократична партія.

² Батіг (з нім.).

— Я на вас скаржитимуся, нікчемо,— визвірилася на мене пані поштмейстерка і глянула такими страшними очима, яких я ще ніколи не бачив.

— Одначе, пані пошмейстерко,— кажу я їй спочутливо,— невже ви прочитали щось неприємного? — та й поїхав якнайхутчіше.

— Пусте,— мовив критично пан Голан, старший садівник Голбенового саду,— ті хитрощі були надто прості. Коли хочете, я вам розкажу, як я спіймав злодія, що крав кактуси. Знаєте, старий пан Голбен — завзятий кактусовод, і його колекція кактусів, щоб я з цього місця не встав, коштує десь тисяч триста, коли не лічити унікатів. Старий пан дуже хоче, щоб ту колекцію могли оглядати люди. «Голане,— каже,— це шляхетна пристрасть, і її треба плекати в людях». Але я собі гадаю так: коли який дрібний кактусовод бачить, скажімо, якого-небудь золотого Грусона на дванадцять соток, то йому тільки марно ятриться серце, бо він його не має. Ну та коли старий пан цього хоче, то й хай. Аж ось торік почали ми примічати, що нам пропадають кактуси; і то не ті, приємні для ока, що їх кожен хоче мати, а саме раритянки; одного разу то був *Echinocatus Wislizeni*, другого — *Graessnerii*, потім одна *Wittia*, завезена просто з Коста-Ріки, потім один рідкісний новий, що його надіслав Фріч, потім один *Melocactus Leopoldii*, унікат, що його ніхто в Європі не бачив уже п'ятдесят років, і, нарешті, *Pilocseus fimbriatus* з Сан-Домінго, перший екземпляр, що потрапив будь-коли до Європи. Слушайте, той злодій був неабиякий знавець! Ви не уявляєте собі, як лютував старий пан.

— Пане Голбене,— кажу йому,— ви просто замкніть свої теплиці, та й годі.

— Ні,— кричав старий пан,— до такої благородної пристрасті мають доступатися всі; ви повинні ввіймати мені того паскуду злодія; повиганяйте наглядачів, найміть нових, повідомте поліцію і різні магазини.

Це важка справа: коли у нас аж тридцять шість тисяч горщиків, ми не можемо поставити до кожного по наглядачу. Отож я найняв бодай двох окружних інспекторів поліції, щоб вони пильнували; і саме тоді нам пропав *Piloscegeus fimbriatus* і зосталася нам по ньому тільки ямка в піску. Мене взяло зло, і я почав сам сочити злодія.

Аби ви знали, ті справдешні кактусоводи — то щось ніби секта дервішів; я гадаю, в них замість вусів ростуть остюки і глохіди, так вони цим захоплені. У нас є дві такі секти: спілка кактусоводів і товариство кактусоводів, — чим вони різняться, я не знаю, — гадаю, одні вірять, що в кактусів нескортельні душі, тоді як інші складають їм криваві жертви; коротко кажучи, обидві ті секти ненавидяться навзаєм і переслідують одне одного огнем і мечем на землі і в повітрі. Отож я зайшов до голів тих двох сект і щирісінько запитав їх, як на їхню думку, хто б — скажімо, з тієї другої секти — міг украсти Голбеніві кактуси. Коли я їм сказав, які цінні кактуси нам пропали, вони освідчили з цілковитою певністю, що їх не міг украсти жодний член тієї ворожої секти, бо там тільки самі коростявці, партачі й невігласи, котрі навіть не мають поняття, що таке Віслізен або Гресснер, не кажучи вже про *Piloscegeus fimbriatus*; а щодо їхніх власних членів, то вони ручаються за їхню чесність і шляхетність; вони, мовляв, не здатні що-небудь украсти, звісно, крім якогось там кактуса; але коли б хтось із них такого Віслізена мав, то неодмінно показав би й іншим для поклоніння та набоженьських оргій, одначе про це їм, головам, нічого не відомо. Відтак обидва ці пошани гідні пани сказали мені, що, крім тих двох загальноновизнаних або принаймні дозволених сект, є ще дикі кактусоводи, і ті, мовляв, з усіх найгірші; це ті, що через свою пристрасність не змогли поладнати з їхніми поміркованими сектами або, взагалі сповідають ересь і насильство. І ці дикі кактусоводи, мовляв, здатні на все.

Отож, упіймавши облизня від тих двох панів, я виліз на один гарнісінький явір у нашому парку й задумався. Аби ви знали, найкраще думається в короні дерева; там людина ніби звільняється, її трохи гойдає, і до того ж ви дивитесь на все з вищої точки; на мій погляд, філософи повинні жити на деревах, як дятли. І ось на тому яворі я собі обміркував один план. Передовсім я оббігав своїх знайомих садівників, кажучи їм: «Молоді люди, чи не гниють вам які-небудь кактуси? Старому панові Голбену вони потрібні для його дослідів». Таким робом я настягав пару сот недужих і вночі повстромлював їх до Голбенової колекції. Два дні я сидів тихцем, а на третій день дав до всіх газет таке оголошення:

**«Голбенові всесвітньовідомі колекції
під загрозою!**

Як ми довідалися, в багатьох рідкісних Голбенових теплицях поширилася нова і досі невідома хвороба, занесена, найімовірніше, з Болівії. Хвороба вражає, зокрема, кактуси, якийсь час перебігає непомітно, а потім призводить до загнивання коріння, шийки і тіла. Можна гадати, що ця хвороба дуже заразлива і швидко розноситься недослідженими досі мікроспорами, отож Голбенові колекції зачинено».

Днів за десять — протягом тих десятих днів ми змушені були ховатися, щоб нас кактусоводи не роздерли самими тільки розпитами,— я послав до газет друге оголошення:

**«Чи пощастить врятувати Голбенову
колекцію?**

Як ми довідалися, професор Мікензі в К'ю визначив хворобу, що опала всесвітньовідомі Голбенові колекції, як особливу тропічну цвіль *Malacorrhiza Paraguayensis* Wild, і порадив оббризкувати уражені екземпляри тинктурою Гарвард-Лотсена. Випробування цих ліків, що досі широко провадилися в Голбенових колекціях, дали

позитивні наслідки. Гарвард-Лотсенову рідину можна дістати і в нас на такій-то й такій фабриці».

Коли це повідомлення з'явилося в газетах, один таємний агент уже сидів на тій фабриці, а я догідно влаштувався біля телефону. Через дві години тайняк мені за телефонував: «Так, пане Голане, він уже в нас». За десять хвилин я тримав за комір такого собі маленького чоловічка і трусив його, як грушу.

— Пане,— протестував той чоловік,— що це ви мною тріпаєте? Я прийшов сюди лиш купити ту відому Гарвард-Лотсенову тинктуру...

— Я знаю,— кажу я йому,— тільки ж її зовсім нема, як нема також ніякої нової хвороби; а от ви ходили до нас красти кактуси з Голбенової збірки, ви, чортів злодюжко!

— Хвала богів,— вигукнув той чоловічок,— то, виходить, ніякої хвороби нема? А я десять ночей не спав зі страху, що вона вразить мої останні кактуси!

Отож я виніс його за комір до авто і поїхав з ним і з тим тайняком до його помешкання. Слухайте, такої колекції я ще не бачив; той чоловік мав лиш комірчину на горищі у Височанах, ну, десь три на чотири метри, в кутку на підлозі ковдра, столичок і стільці, а решта — самі кактуси; але які екземпляри і в якому порядку — треба тільки пошукати.

— Які ж саме екземпляри він вам украв? — каже тайняк.

А я дивився на того злодюжку, як він труситься й ковта сльози.

— Слухайте,— сказав я тайнякові,— вони не такі цінні, як ми гадали; скажіть дирекції, що той пан виніс на п'ятдесят корон і що я сам із ним те залагоджу.

Коли ж тайняк пішов, я й кажу:

— Так, друже солоденький, передусім спакуйте мені все, що ви од нас винесли.

Той чоловічок заморгав, бо був надто тонкосльозий, і прошепотів:

— Прощу вас, пане, чи не міг би я краще за це відсидіти?

— Ні,— кричу я на нього,— найперше ви повинні повернути те, що в нас накрали.

І ось він почав вибирати один горщик за другим, відставляючи їх набік; їх було щось із вісімдесят,— ми навіть поняття не мали, що нам їх стільки бракує; але він, мабуть, виносив їх уже багато років. Для певності я на нього гримнув:

— Що, оце й усе?

Тут йому бризнули сльози; вибрав він ще один біленький *De Laitii*, ще один корнігер, додав їх до решти і захлипав:

— Йй-богу, пане, більше ваших уже нема.

— Це ще буде видно,— гримав я,— але тепер скажіть мені, як ви їх від нас винесли?

— Це було так,— мимрив він, і борлак йому при тім скакав від хвилювання.— Я... я, власне, вбрався в ту одягу...

— Яку одягу? — кричу я.

Тут він почервонів, страшенно ніяковіючи, й пробелькотів:

— Даруйте, в жіночу одягу.

— Чоловіченьку,— дивуюсь я,— а чому саме в жіночу одягу?

— Тому що,— заїкався він,— вибачаюся, на яку-небудь стару жінку ніхто не зверне особливої уваги, а потім,— додав майже переможно,— видима річ, ніхто не буде підозрювати в чомусь такому стару жінку! Пане, жінки можуть мати які завгодно пристрасті, але вони зроду не збирали колекцій. Чи бачили ви коли-небудь жінку, яка мала б колекцію марок, або жуків, або інкунабул, або чогось такого? Ніколи, пане! У жінок немає такої ретельності... і... такого завзяття. Жінки страшенно розважливі, пане! Бачите, найбільша відмінність між нами і ними в тому, що тільки ми збираємо

колекції. У мене така думка, що всесвіт — це тільки колекція зірок; існує якийсь чоловічий бог і він складає колекцію світів, тому їх така тьма. Господи боже, коли б я мав стільки місця й засобів, як він! Чи ви знаєте, що я собі вигадую нові кактуси? А вночі вони мені ввижаються вві сні; приміром, такий собі кактус із золотим волоссям і магнієвими квітами — я його назвав *Serhalocereus pimpla aurea* Раček — моє прізвище також Рачек, з вашого дозволу; або *Mamillaria Colubrina* Раček; або *Astrophytum Caespitosum* Раček; пане, тут такі дивовижні можливості! Коли б ви знали...

— Почекайте,— урвав я його,— а в чому ви кактуси виносили?

— З вашого дозволу, за пазухою,— відказав соромливо,— воно так гарно коле.

Слухайте, мені вже перейшла охота ті кактуси йому забирати.

— Знаєте що,— сказав я йому,— я відвезу вас до старого пана Голбена, а той уже намне вам вуха.

Людоньки, от комедія була, коли вони вдвох зустрілися! Цілу ніч zostавалися в теплиці, аж поки не обійшли всі тридцять шість тисяч горщиків.

— Голане,— сказав мені старий пан,— це перша людина, здатна оцінити кактуси.

Не збігло й місяця, як старий пан Голбен з плачем і благословеннями випровадив того Рачка до Мексики — збирати кактуси; обидва свято вірили, що десь там росте *Serhalocereus pimpla aurea* Раček. Менш як через рік одержали ми дивну звістку, що пан Рачек там загинув прекрасною й мученицькою смертю. Він прийшов до якихось індіан подивитися на їхній священний кактус Чікулі, який, аби ви знали, рідний брат бога-отця,— і чи то йому не вклонився, чи просто його вкрав; коротко, милі індіани пана Рачка зв'язали й посадили його на *Echinocactus visnaga* Ноокер, завбільшки з слона й обсипаного остюками завдовжки

з російські багнети, наслідком чого наш земляк, по-
лишений на власну долю, визівнув дух. Такий кінець
кактусокрада.

1929

ОПОВІДАННЯ СТАРОГО КРИМІНАЛЬНИКА

— Це пусте,— сказав пан Яндера, письменник.—
Вганяти за злодіями ми знаємо; але дивина, коли зло-
дій шукає сам того, кого, власне, він обікрав. Аби ви
знали, таке сталося зі мною. Якось я написав оповідан-
ня й віддав до друку; а коли читав його в друкові,
закралася мені прикра підозра. «Чоловіче,— сказав я
собі,— щось подібне я вже десь колись читав. Грім по-
бий, у кого я вкрав сюжет?» Три дні я ходив, мов ока-
янний, і ніяк, ну ніяк не міг надуматися, в кого я цей
сюжет, як то кажуть, запозичив. Нарешті я зустрів то-
вариша й кажу йому:

— Чоловіче, мені все здається, що своє останнє опо-
відання я в когось украв.

— Я це одразу зауважив,— сказав товариш,— ти
вкрав у Чехова.

Тут мені враз одпустило, а коли пізніше я розмовляв
з одним критиком, я казав йому:

— Пане, ви, певне, не повірите, але іноді людина до-
пуститься плагіату і навіть не знає про це; наприклад,
моє останнє оповідання було крадене.

— Я знаю,— каже той критик,— воно з Мопассана.

Так я обійшов усіх своїх добрих приятелів: знаєте,
коли людина збочить на похилу дорогу злочину, то не
відає, коли спинитися; уявіть собі, те ж саме оповідан-
ня я вкрав ще у Готфріда Келлера, Діккенса, д'Аннун-
ціо, з «Тисячі й одної ночі», у Шарля-Луї Філіппа,
Гамсуна, Шторма, Гарді, Андрєєва, Банделло, Розег-
гера, Реймонта і цілої шерехи інших. З цього видно,
як людина дедалі глибше впадає в зло.

— Це пусте,— заперечив, відкашлюючись, пан Бо-

бек, старий кримінальник.— Це мені нагадує один випадок, коли знали вбійника, але не могли допасувати до нього жодного вбивства. Не подумайте припадком, що це сталося зі мною; просто я півроку жив у тій самій тюрмі, де перед тим сидів той убійник. Це було в Палермо,— пояснив пан Бобек і скромно додав: — Я туди дістався тільки через якийсь чемодан, що потрапив мені до рук на кораблі з Неаполя. Цю притрапку з убійником мені розповів головний дозорець з того дому; я, власне, його вчив грати у *francesús*, хрестовий мар'яж і боже благословення, зване також *gotúsek*; він, власне, був дуже побожна людина, той дозорець.

Отож якось уночі укмітили польди ¹ — вони в Італії завжди ходять по двоє,— як по *Via Butera* ², що веде до засмердженої пристані, щодуху жене один чоловік. Ну й схопили його, а він, *rogso dío* ³, тримає в руках закривавлений кинджал. Видима річ, привели його в поліцію,— а тепер, хлопче, скажи, кого ти заколов. Той молодик заплакав і розповідає: забив людину, але більше вам нічого не скажу; як скажу більше, знещасливлю ще й інших людей... Так від нього нічого й не домоглися. Звісно, зараз же почали шукати трупа, але жодного не знайшли. Тоді заходилися обстежувати всіх померлих, що про них на той час було оголошено як про небіжчиків, але всі, як виявилось, померли по-християнському, на малярю й таке інше. Тоді знову напосілися на того молодика. Він освідчив, що його звать Марко Бяджо з Кастродржованні і що він — столярський підмайстер; далі сказав, що завдав близько двадцяти ран християнській людині й забив її, але кому це він заподіяв, не скаже, щоб не спричинитися до нещастя інших людей. І все. Відтак лиш накликав на себе

¹ Поліція в Італії.

² Дорога Бутера (*італ.*).

³ Свиня божа (*італ.*).

божу кару і товкся головою об землю. Таких жалощів, казав той дозорець, зроду ніхто не бачив.

Знаєте, польди не вірять жодному людському слову; вони вирішили, що той Марко, мабуть, нікого не вбив і тільки понавибріхував. Отож послали той кинджал до університету, а там сказали, що кров на лезі людська і і що ним, либонь, прокололи серце. Даруйте, я не знаю, як це так можна дізнатися. Ну так, але що вони мали тепер робити: убійник є, а вбивства нема; прецінь не випадає ставити на суд людину за незнане вбивство; знаєте, повинен бути *cognus delicti*¹. Тим часом той Марко все тільки молився, плакав і просив, щоб його вже віддали до суду, щоб він спокутував свій смертний гріх.

— Ти, рогсо,— сказали йому,— коли хочеш, щоб сотворилося правосуддя, то признайся, кого ти вбив; ми ж тебе не можемо повісити задурно; нам ти, клятий лошаче, назви яких-небудь свідків.

— Я сам свідок,— кричав Марко,— і я присягну, що вбив людину! — От як воно все склалося.

Той дозорець мені казав, що Марко був уродливий і поштивий чоловік; зроду-віку там не мали такого поштивного вбійника. Читати не вмів, але біблію завжди тримав у руках, дарма що догори ногами, і плакав у неї. Тож йому прислали одного доброго патера, щоб його духовно покріпив і до того ж висповідав до пуття, що і як з тим убивством. Патер виходив від Марка, витираючи собі очі; казав, що коли Марко далі не зіпсується, то запевне сподобиться великого милосердя, що то душа, яка жадає правосуддя. Але, крім тієї мови й сліз, патер із нього також більш нічого не видобув.

— Хай мене повісять — і ділу кінець,— казав Марко,— щоб я вже мав одпокутувану свою тяжку провину; правосуддя повинне бути.

¹ Встановлення злочину (лат.).

І так тривало з півроку; і до того часу ніде не знайдено жодного підхожого трупа.

Як їм це вже в'їлося в печінки, сказав поліційний президент:

— Мордіано, коли той Марко так дуже хоче висіти, даймо йому те вбивство, що сталося за три дні після його арешту там, в Аренелле, як ото знайшли вбиту бабу; це ж бо ганьба, тут маємо вбійника без убивства і без трупа, а там маємо таке прекрасне й очевидне вбивство без злочинця. Об'єднаймо це разом; коли Марко хоче присуду, так йому, мабуть, байдужки, за що саме; а ми йому гаразд віддячимо, коли він зізнається в убивстві тієї баби.

Ну, й запропонували це Маркові й пообіцяли йому, що натомість він неодмінно дістане в найкоротший час зашморг і матиме спокій. Марко хвильку вагався, а потім освідчив:

— Ні, коли вже я занастив свою душу злочином убивства, то я не обтяжуватиму її ще такими смертними гріхами, як брехня, обман і лжесвідощтво.

Такий то був, панове, справедливий чоловік.

Так діло далі й не посунулось; тепер уже в тюрмі думали тільки про те, як би відкараскатися від того проклятушого Марка.

— Знаєте що,— сказали тому тюремникові,— зробіть як-небудь так, щоб він міг утекти; на суд ми його послати не можемо, бо тільки б зганьбилися, а пустити його на волю, коли він признався нам до вбивства, теж не випадає; уважайте, хай той *dio cane maledetto*¹ як-небудь тихенько зникне.

Так слухайте ж бо, від того дня посилали Марка без супроводу по чорний перець і по нитки; його камера і вдень і вночі стояла отвором, а Марко цілоденно бігав по костьолах і по всіх святих, але ввечері чкурив з висолопленим язиком, щоб йому о восьмій годині не

¹ Проклятий пес (*итал.*).

зачинили ворота перед носом. Одного разу їх навмисне зачинили раніше, і він зняв таку ревяву і так гамселив у ворота, що мушили йому відкрити, аби зайшов до своєї камери.

Ось одного вечора і каже наглядач Маркові:

— Ти, роґса Madonna¹, сьогодні ти, либонь, у нас востаннє, коли не хочеш признатися, кого вбив, так ми тебе, бандите, звідси викинемо; іди собі до дідька, щоб тебе скарав.

Тієї ж ночі той Марко на вікні своєї камери повісився.

Слухайте, той патер казав, що коли хто накладе на себе руки, караючись сумлінням, він може тим тяжким гріхом спастися, тому що помер у стані правдивого каяття. Але, очевидячки, патер не знав цього з цілковитою певністю, бо це питання й досі суперечне; словом, повірте мені, що той Марко в тій камері відтепер живе приви́дом. Власне, ось що діялося. Коли кого-небудь до тієї камери зачиняли, так у тої людини прокидалося сумління, і вона починала жаліти своїх вчинків, калялася й цілком наверталася. Звісно, один потребував на те більше часу, інший менше, хто трохи провинився, тому ставало ночі, хто переступив закон — двох чи трьох днів, а щоб навернувся злочинець, треба було близько трьох тижнів. Найдовше витримували зломщики кас, розтратники і взагалі ті, що заробляють великі гроші; кажу вам, великі гроші якось особливо запікають або ж присипляють сумління. Найкращі наслідки були завжди в річницю Маркової смерті. Отож вони там у Палермо з тієї камери зробили щось на зразок виправника, розумісте? Тобто зачиняли там арештантів, щоб ті калялися в своїх вчинках і наверталися. Бачте, деякі мають у поліції протекцію, а деяких харцизяк польди взагалі потребують; тож, звісно, кожного туди не зачиняли, вряди-годи лишаючи собі якого ненаверненого;

¹ Свинє божої матері (*итал.*).

я гадаю, що іноді декому з тих великих шахраїв вільно було й підмазати, щоб його не садовили до того чудодійного виправника. Не такий уже він і почесний, хоч і чудодійний.

Отаке мені, панове, розповів дозорець у Палермо, а колеги, що там були, все це засвідчили. Сидів там саме один англійський моряк за бешкети і бійку; так той Бриґс¹ пішов з тієї камери просто на Формозу місіонером і, як я пізніше дізнався, прийняв там мученицьку смерть. То була якась дивовижа, жоден дозорець не хотів до тієї Маркової камери навіть пальця устро-мити: так боялися, щоб часом те милосердя не перейшло на них і щоб вони не почали каятися в своїх вчинках.

Так ось того головного дозорця, як уже вам казалось, я вчив грати в деякі з тих пристойніших ігор. Як же він скаженів, коли програвав! Але коли йому нагло впала надто вже кепська карта, то він осатанів і зачинив мене до тієї Маркової камери.

— *Per basso*²,— кричав він,— я тебе навчу!

Ну, я ліг і заснув. Зрана той дозорець мене гукнув і каже:

— Ну що, навернувся?

— Я нічого не знаю, синьйоре коменданте,— кажу йому,— я спав, як одуд.

— Тоді гайда назад,— закричав він на мене.

Але що тут довго розповідати: три тижні я був у тій камері і хоч би тобі що; жоден жаль мене не брав. І тут дозорець почав ламати над цим голову й каже:

— Ви, чехи, мабуть, жажливі безбожники або єретики, що вас нічим не діймеш!

І потім мене страшно вилаяв.

І знаєте, відтоді Маркова камера взагалі перестала впливати; хай хоч кого туди проторили, жоден і гадки

¹ Двощогловий корабель (від англ. *brig*).

² На ягоди (італ.).

не мав навертатися, не ушляхетнювався і не каюся, ну ніякого тобі знаку; коротко, виправник перестав функціонувати. Боже милосердний, скільки там було того шелесту; мене погнали до дирекції, мовляв, щось я там їм попсував і таке інше. Я ж тільки знизував плечима: яка ж тут моя вина, слушно? Ну, й далі мені дали щось днів зо три темного карцера, мовляв, за те, що пошкодив ту камеру.

1929

ЗНИКНЕННЯ ПАНА ГІРША

— То була,— сказав пан Тауссіг,— непогана okazія, але вона має одну велику хибу: що трапилася не в Празі. Знаєте, і в кримінальних справах людина повинна пам'ятати про домовку. Даруйте, ну що нам до якоїсь okazії в Палермо або ще десь у біса? Ми з того нічого не маємо. А от коли пофортунить на який шиковний злочин у Празі, то мені, панове, просто як медом по губах; тепер, кажу я собі, про нас говоритимуть у всьому світі; знаєте, воно якось чоловіка гріє. А потім, видима річ, у такому місті, де закандзюбуться пристойна кримінальна справа, може йти й торгівля: злочин-бо свідчить про ширші стосунки, атож, і взагалі збуджує довіру. Але вбійника повинно схопити.

Я не знаю, чи ви пам'ятаєте okazію на Довгій вулиці зі старим Гіршем; він торгував там шкірою, але вряди-годи продавав також перські килими та всякі східні речі; знаєте, він багато років мав якийсь гешефт у Царгороді — одначе там він підхопив якусь хворобу печінки; тому був худючий, як дохла кішка, і брунатний, ніби хто витяг його з дубильної настоянки. А килимарі з Вірменії або Смірни ходили за ним кичками, бо він з ними умів по-зłodійському домовитися. Вони, ті вірмени, великі гаунери; їх повинен остерігатися навіть єврей. Отож той Гірш мав на першому поверсі ті шкури, а звідти гвинтовими сходами йшлося до його контори;

за конторою було його помешкання, і там сиділа пані Гіршева; вона, власне, була така гладка, що не могла взагалі ходити.

От якось під обід побрався один продавець до горішньої контори пана Гірша: чи треба їм посилати на виплату шкури якомусь Вейлові до Брна; але пана Гірша в конторі не застав. Хоч то була й дивина, так-так, одначе продавець собі подумав: пан Гірш, може, заскочив на хвилинку до пані Гіршевої поруч із конторою. Але за хвилю спустилася згори служниця — хай пан Гірш, мовляв, іде на обід.

— Як це на обід,— сказав той підручний,— адже пан Гірш у помешканні.

— Де там у помешканні,— мовить служниця,— коли пані Гіршева цілісінський день сидить за крок від контори і ще не бачила його од рана.

— І ми,— сказав підручний,— також його не бачили, егеж, пане Вацлаве? (Знаєте, то був слуга).

— О десятій годині я приніс йому пошту,— сказав підручний,— а пан Гірш ще й виказував мені, мовляв, треба було нагадати тому Лембергрові за телячі шкури; відтоді він і носа не вистромлював з контори.

— Пречиста діво,— сказала служниця,— значить, у конторі його нема; чи не пішов він часом кудись до міста?

— Він через крамницю не йшов,— сказав підручний,— прецінь ми б його завважили, еге ж, пане Вацлаве? Може, він вийшов через помешкання.

— Не могло такого бути,— каже служниця,— його бачила б пані Гіршева!

— Стривайте,— сказав прикажчик,— коли я його бачив, на ньому був халат і на ногах патинки; йдїть подивіться, чи він узяв чоботи, галоші й зимове пальто. (Знаєте, було це в листопаді, і падав густий дощ). Якщо він одягся,— каже прикажчик,— значить, пішов кудись до міста; якщо ні, то повинен бути десь удома, адже так?

Тож та служниця побігла чимдуж нагору і за хвилию повернулася сама не своя.

— Ради бога, пане Гуго,— каже тому підручному,— адже пан Гірш не взяв ні чобіт, ні чого іншого; а пані Гіршева каже, що через помешкання він не міг іти, тоді б він проходив через її кімнату!

— Через крамницю він також не йшов,— сказав підручний,— він узагалі сьгодні до крамниці не заглядав, тільки й того, що покликав мене до контори через ту пошту. Вацлаве, підіть пошукайте його!

Отож передусім побігли до контори; там не було ані найменшого неладу,— хіба що кілька поскручених килимів у кутку, на столі лежав недописаний лист до Лембергга, а над столом горіло газове світло.

— Так, це вже певно,— каже Гуго,— пан Гірш нікуди не виходив; якби він куди пішов, то бодай погасив би лампу, чи не так? Він має бути десь у помешканні.

І що ж, обнишпорили все помешкання, але ніде ані сліду. Пані Гіршева на тім своїм кріслі гірко розридалася; воно так видавалося, казав потім Гуго, ніби там тряслася велика купа холодцю.

— Пані Гіршева,— сказав Гуго (просто дивно, панове, як такий молодий єврей у потребі відразу одзискує розум),— пані Гіршева, не плачте; пан Гірш нікуди не втік, адже шкури тепер розходяться добре і, крім того, він не інкасував жодного боргового позову, атож; пан шеф десь має бути. Коли він не знайдеться до вечора, то про це словістимо в поліцію, але не раніше; бачте, пані Гіршева, така дивовижа не йде торгівлі на добре.

Отож чекали і шукали до вечора, але пан Гірш як у землю провалився. Відтак пан Гуго, замкнувши в належний час крамницю, пішов до поліційного комісаріату завідомити, що пан Гірш пропав. З поліції послали детективів; ті, звісно, все там перетрусали, але не знайшли ані найменшого сліду; і кров шукали на підлозі, але дарма; тож на разі запечатали контору. По тому

взялися розпитувати пані Гіршеву та інших людей, чи не впало їм чого в око того ранку. Але ніхто не постеріг нічого особливого; тільки пан Гуго пригадав собі, що по десятій годині заходив до пана Гірша пан Лебеда, торговельний комівоажер, і розмовляв з паном Гіршем яких десять хвилин. Почали шукати того пана Лебеду і, звісно, знайшли його в кав'ярні «Брістоль», коли саме грав у карти. Лебеда притьмом сховав банк, але детектив йому сказав:

— Пане Лебеде, сьогодні ми до вас не через карти, а через пана Гірша; пан Гірш пропав, а ви останній, хто його бачив.

Ну, звісно, Лебеда також нічого не знав; приходив до пана Гірша за якимись ремінцями, але чогось особливого не закріпив, от тільки що пан Гірш здався йому ще хиреннішим, ніж будь-коли.

— Щось ви змарніли, пане Гірше,— сказав він йому.

— Але ж, пане,— мовив йому комісар,— якби навіть пан Гірш схуд ще дужче, то однак він не міг розтанути в повітрі; бодай якась кістка або щелепа після нього мусила б лишитись, правду кажу? І в портфелі ви його також не могли винести.

Але заждіть, ця історія має ще й другий кінець. Знаєте, на вокзалі є роздягальні, де подорожні залишають всілякі речі й валізи. Так от, десь за два дні по зникненні пана Гірша тамішня гардеробниця сказала знайомому служникові, що в неї є одна валіза, і вона їй не подобається.

— Я не знаю чому,— сказала вона,— але я тієї валізи просто боюся.

Отож служник підійшов до тієї валізи, понюхав її і мовить:

— Матко, знаєте що, скажіть про це залізничній поліції.

От приводять жандарі поліційного пса, а той, як тільки нюхнув валізу, почав гарчати та їжачитись. Справа ставала підозрілою, і тому ту валізу розламали: в неї

було втиснуто тіло пана Гірша в халаті й патинках. Оскільки він хворів на печінку, то від нього, бідолахи, вже чути було запах. А в шию йому вривався товстий шнур: був задушений. Але найдивніше було те, як він міг у жупані й патинках дістатися зі своєї контори до валізи на вокзалі.

Ця справа потрапила до рук комісара Мейзліка. Він почав оглядати той труп, аж бачить — у нього на обличчі й на руках якісь зелені, сині й червоні плями; вони тим паче впадали в очі, що пан Гірш був геть брунатний. «Мабуть, якісь особливі симптоми розкладу», — подумав собі пан Мейзлік і спробував потерти хустинкою одну таку пляму, і та пляма злиняла.

— Слухайте, — сказав тоді він приявним, — схоже на те, що це від якогось аніліну. Я ще мушу подивитися на його контору.

Отож у тій конторі він найперше став шукати яких-небудь фарб, але не було там нічого; і раптом в очі йому впали оті згорнуті перські килими. Один з них він розгорнув і наслининим носовиком потер на ньому синій візерунок — і на хусточці зробилася пляма.

— Не килими, а чистий мотлох, — сказав комісар і глядить далі; на столі пана Гірша він знайшов у мисочці каламаря два чи три недопалки з турецьких сигарет. — Отож зятяйте собі, чоловіче, — сказав він одному з детективів, — що при тих гешефтах із перськими килимами завжди курять одну сигарету за другою: такий уже східний звичай. — І потім гукнув пана Гуго. — Пане Гуго, — сказав він йому, — чи тут після пана Лебеди був іще хто-небудь, чи ні?

— Був, — одказав пан Гуго, — але пан Гірш ніколи не хотів, щоб про це говорили. «Ви собі дивіться за шкурами, — казав нам, — але до килимів нема вам діла; це мій клопіт».

— Ще б пак! — каже пан Мейзлік. — Це ж контрабандні килими; дивіться, на жодному з них нема митної пломби. Якби пан Гірш не був небіжчиком, то

встряв би із тим у пекельну халепу на Гібернській вулиці і заплатив би такий штраф, що аж посинів би. Ну, та кажіть хутчіше, хто тут був!

— Ну,— сказав пан Гуго,— десь о пів на одинадцятку приїхав у відкритому авто котрийсь вірменський чи інший єврей, такий собі роз'їджений і зжовклий, і питається з-туруцька чи як за паном Гіршем. Я й показав йому дорогу нагору до контори. А за ним ішов один здоровило, слуга, худий, як дранка, і чорний, як чорна кішка, і ніс на плечі п'ять великих згорнутих килимів; я ще з Вацлавом дивувався, як він їх здужає нести. Так ось, обоє пішли до контори і були там хвилин із п'ятнадцять; ми не дослухалися, але однак було чути, як той неспр¹ не вмовкаючи розмовляв із паном Гіршем. Відтак слуга знову почав сходити на долину, несучи на плечі лишень чотири поскручувані килими; ага, сказав я собі, значить, пан Гірш купив собі ще один килим. Ось так, а вірменин обернувся в дверях контори і ще щось мовив панові Гіршу до контори, але що саме, того я не добрав. Ну, а потім той здоровило кинув килими до авто, і вони поїхали. Я про це не розказав тільки тому, що тут нічого не було особливого, чи не так? — сказав пан Гуго.— Таких килимарів у нас було та й було, і всі вони однакові злодії.

— Послухайте, пане Гуго,— сказав на це пан Мейзлік,— аби ви знали, щось особливе тут-таки було: власне, в одному з тих поскручуваних килимів той здоровило виносив груп пана Гірша, розумієте? Христа ради, чоловіче, адже ви могли зауважити, що той хлоп сходив униз важче, ніж нагору!

— Це правда,— сказав Гуго і зблід,— адже він ішов пригинцем! Але ж, пане комісарє, не може такого бути; той грубий вірменин ішов за ним і ще з паном Гіршем у дверях контори балакав!

— Еге ж,— сказав доктор Мейзлік,— балакав до по-

¹ Фальшивник, обманщик (євр. жаргон).

рожньої контори. А коли перед тим здоровило душив пана Гірша, то цей пан також при тім молов язиком, аякже Пане Гуго, той вірменський єврей хитріший, н'ж ви. А потім у згорнутому килимі вони відвезли труп пана Гірша до свого готелю; але саме ішов дощ, і той мерзотний, аніліном фарбований килим пустив на пана Гірша фарбу. Це ясно, як сальдо-конто, от що! А в готелі вони поклали тілесну оболонку пана Гірша у валізу і валізу відіслали на вокзал; он воно як, пане Гуго!

Поки пан Мейзлік розплутував справу, тайняки вже напали на слід того вірменина. Тобто на тій валізці була наліпка одного берлінського готелю — вона свідчила також, що вірменин солідно платив за зберігання; знаєте, ті портъє з готелю такими наліпками дають знати про себе по цілому світі. А що вірменин гаразд платив, то берлінський портъє його добре пам'ятав: він звався Мазаньян і їхав, очевидно, через Прагу до Відня; але зцапали його аж у Бухаресті; там таки й повісився він у камері попереднього ув'язнення. За що він убив пана Гірша — ніхто не знає; швидше за все, між ними обома зайшла якась торговельна суперечка ще тоді, як пан Гірш був у Царгороді.

— Ця історія переконув, — закінчив пан Тауссіг замислено, — що головне в торгівлі — солідність. Якби той вірменин виробляв добрі килими, не фарбуючи їх дешевим аніліном, ми не докопалися б так швидко до того, як він упорав пана Гірша, от що. Але як продавати брак — то коли-небудь воно помститься.

1929

КИТАЙЦІ І ПТАХИ

— Гм, — сказав пан доктор Вітасек. — Знаєте, я трохи розуміюся на перських килимах; але я з вами згоден, пане Тауссігу: тепер вони вже не ті, що перше. Тепер шахраї зі Сходу вже не завдають собі праці забар-

влювати вовну пурпуром, індиго, шафраном, верблюжою сечею, чорнильними горішками й усякими іншими шляхетними органічними барвниками; вже нема й такої вовни, що колись, а як казати про візерунок, то хоч сядь та й плач. Ті перські килими — це втрачене мистецтво. Тому лише старі килими, що були вироблені перед тисяча вісімсот сімдесятим роком, мають якусь вартість; але їх вам пощастить купити лиш тоді, як котрась стара родина «із сімейних причин» — так у кращих родинах кажуть на борги — продає антикварні речі по дідусеві. Слушайте, колись я бачив у замкові Рожмберку справжній семиградян, — це такі невеличкі килимки на моління, що їх виробляли турки в сімнадцятому столітті, коли сиділи в Семиграді; там, у тім замкові, по них ходять туристи в підкованих чоботях, і ніхто не знає, яку вони мають ціну — словом, можна від того заплакати. А один з найкоштовніших у світі килимів є в нас у Празі, і ніхто про нього не знає.

Отож було так: я знайомий з усіма нашими торговцями килимів і часом обходжу їх, аби подивитися, що вони мають на складі. Знаєте, ті агенти в Анатолії й Персії іноді таки хапають який-небудь старий килимок, украдений з мечеті або звідки, і докладуть його до того іншого метрового краму; увесь той пакунок, хоч що б там у ньому було, продається потім на вагу. Я собі й думаю: «От якби доклали туди який Ладік або Бергамо!» Тим-то я часом заскакую до того чи іншого килимаря, сідаю собі на купу килимів, покурюю й пантрую, як продають гавам оті з Бухари, Саруки й Тавріза; і від часу до часу озиваюся: «Що це там у вас насподі, он те жовте?» Придивляюся, аж то Гамадан. Отак часом заходжу й до однієї пані Севериної — вона має крамничку в дворі там, на Старому Місті, — і знаходжу в неї інколи гарні Карамани й Келіми. Це така собі кругла й весела пані, дуже балакуча; має вона сучку пуделя, таку товсту, що аж людині стає гидко. Ті товсті пси дуже дражливі і так дихавично й роздра-

товано дзявкують; я їх не люблю. Слухайте, чи з вас хто бачив молодого пуделя? Я ні; я гадаю, що всі пуделі, так само як і всі інспектори, ревізори й податкові службовці, старі; така вже прикмета їхньої породи. Але я хотів підтримувати приятні стосунки з пані Севериною, отож завжди сідав собі в кутку, де хропла і сопла та сучка Аміна на великому, вчетверо складеному килимі, і чухав їй спину; Аміна це дуже любила.

— Пані Северинова,— кажу я одного разу,— зле торгуєте; цей килим, що на ньому я сиджу, лежить вам уже три роки.

— А ось цей іще давніший,— сказала пані Северинова.— Вже десять років, як покладено його в он тому кутку; але то не мій килим.

— Ага,— кажу я,— він належить Аміні.

— Де там,— засміялася пані Северинова,— він належить одній пані; вона каже, що вдома їй ніде його подіти, і ось вона його поклала тут. Він мені тут непомалу заважає, але принаймні на ньому спить Аміна, еге ж, Аміно?

Я відгорнув ріжок того килима, хоч Аміна й почала люто гарчати.

— Це якийсь старий килим,— кажу я,— чи можна на нього подивитися?

— А чому ні,— сказала пані Северинова і взяла Аміну на руки.— Йди, Аміно, пан лиш подивиться і потім знову Аміні простеле. Цить, Аміно, не смій гарчати! Годі вже тобі, дурна!

Я тим часом розкинув той килим, і мені аж закалатало серце. Це був білий анатолійський сімнадцятого віку, місцями вже наскрізь прочовганий, але, коли б ви бачили, це був так званий «пташиний килим» з вигалтуваними китайцями і птахами, тобто з божественним і заповітним узором. То, коли хочете знати, надзвичайний раритет; а тут такий великий клопот, десь із п'ять на шість метрів завбільшки, знадливо білий з туркезово-синім і черешнево-

рожевим... Я став собі коло вікна, щоб пані Северинова не бачила мого обличчя, і кажу:

— Це неймовірно стара ганчірка, пані Северинова, і вона тут вам геть попріє. Знаєте щоб, скажіть тій пані, що я куплю її, коли вона не має для неї місця.

— Це не так просто,— сказала пані Северинова.— Килим не для продажу, а та пані живе то в Мерані, то в Ніцці; я навіть не знаю, коли вона буває вдома. Але я спробую в неї запитати.

— Зробіть таку ласку,— сказав я якомога байдужіше й пішов додому.

Щоб ви знали, для колекціонера справа честі — дістати якусь коштовну річ на дурничку. Я знаю одного дуже великого й багатого пана, який збирає книги; йому нічого не варто дати за якусь стару шартуку¹, скажімо, пару тисяч, але коли йому пощастить у якогонебудь лахмітника купити перше видання поезій Йозефа Красослава Хмеленського за дві корони, то він аж скаче з радощів. Це вже своєрідний спорт, як, приміром, полювання за гірськими сарнами. Отож я втовк собі в голову, що мушу той килим придбати за безцінь і що потім я подарую його музею, бо така річ належить лиш йому. От тільки щоб на ній була цидулка з написом: «Дарунок доктора Вітаска». А що ж, кожна людина має своє честолюбство, правда? Одначе, признаюся вам, мені від цього горіла голова.

Скільки ж я потратив тієї снаги, щоб перемогти себе й не бігти негайно ж на другий день за тим килимом з китайцями і птахами; ні про що інше я не міг і думати. «Ще день мушу витримати»,— казав я собі щоднини навмисне, собі на злість. Людина любить помордуватися часом. Але десь за чотирнадцять днів спало мені на гадку, що на той пташиний килим може там натрапити хтось інший, і я щодуху погнав до пані Севериної.

¹ Грамота (від франц. *charte*).

— Ну то що? — грякнув я у дверях.

— А що має бути? — запитала мене здивовано пані, і я спам'ятався.

— Пусте,— сказав я,— йшов я саме вашою вулицею і випадково згадав про той білий килим: чи продає його та пані?

Пані Северинова похитала головою.

— Де там,— одказала,— вона тепер у Біарріці, і ніхто не знає, коли повернеться.

Тоді я поглянув, чи є там той килим; ну звісно ж, лежала на ньому Аміна, товща і зліша, ніж будь-коли, і чекала, щоб я почухав їй спину.

Котрогось дня по тому мусив я їхати до Лондона, а коли я вже там був, то зайшов до пана Кейта — знаєте, сер Дуглас Кейт нині найбільший знавець східних килимів.

— Пане,— мовлю йому,— скажіть, будь ласка, яку ціну може мати білий анатолійський з китайцями і птахами, завбільшки понад п'ять на шість метрів?

Сер Дуглас подивився на мене крізь окуляри і майже люто одрубав:

— Жодної!

— Як то жодної? — кажу я вражений.— Чому він не має жодної ціни?

— Тому що килима такого розміру взагалі нема,— почав кричати на мене сер Дуглас.— Пане, ви мали б знати, що найбільший килим з китайцями і птахами, який нам взагалі відомий, заледве має три на п'ять ярдів!

Я почервонів від радості.

— Але припустімо, пане,— сказав я йому,— що один килим такого розміру існує; яку б він міг мати ціну?

— Я ж вам кажу: жодної,— крикнув пан Кейт.— Пане, той килим був би унікат, а як ви складете ціну унікатові? Коли якась річ унікат, вона може з одна-

ковим успіхом коштувати і тисячу фунтів, і десять тисяч фунтів; то чи ж я смію щось знати? Зрештою, такого килима немає, пане. Здоровенькі були, пане!

Уявляєте собі, з якою радістю я повертався. Діво Маріє, той килим з китайцями і птахами я мушу дістати! Оце-то подарунок буде для музею! Але тепер уявіть собі, будь ласка, що мені ніяк не випало вочевидь наполягати, бо це не по-колекціонерському; що пані Северинова не була якось особливо зацікавлена в тому, щоб той старий килим, на якому валялася її Аміна, продати; і що та горезвісна жінка, якій належав килим, їздила з Мерана до Остенде і з Бадена до Віші — та жінка, певне, мала дома якийсь лікарський лексикон, що в неї було стільки хвороб; одне слово, їздила без передиху по всіх курортах. Отож я, може, раз на чотирнадцять днів ходив до пані Северинової глянути одним оком, чи є ще там у кутку той килим з усіма своїми птахами; чував ту гидомирну Аміну, що аж вищала від утіхи, і, щоб це не впадало увіч, купував щоразу який-небудь килим; слухайте, в мене дома тих Шіразів, Шірванів, Моссулів, Кабрістанів та іншого метрового мотлоху цілі купи — але між ними був один класичний Дербент, пане, цього так відразу не побачиш; і один старий синій Хорасан. Але що я за ті два роки пережив, це зрозуміє тільки колекціонер. Куди там муки кохання — вони ніщо проти мук колекціонера; але от диво — ще жоден колекціонер не вкоротив собі віку, а навпаки, він здебільша доживає до глибокої старості; очевидно, це здорова пристрасть.

Одного дня нагло мені й каже пані Северинова:

— Пані Занеллі, якій належить цей килим, тут була: я їй сказала, що мені трапляється покупець на її білий лежак і що він тут однак їй ізлежиться; але вона сказала, що це, мовляв, родинний килим, і їй, мовляв, ні для чого його продавати, і хай, мовляв, він тут лежить.

Я, певна річ, побіг сам до тієї пані Занеллі. Я гадав, що то бозна-яка великосвітська дама, а вона була просто бридка баба з фіалковим носом, перукою і таким дивним тиком, що рот її усе їздив по лівій щоці аж до вуха.

— Милостива пані,— кажу я, а сам дивлюся й дивлюся, як її той рот танцює по обличчю,— я хотів би купити ваш білий килим; він уже, правда, потріпаний, але мені акурат би прийшовся до... передпокою, знаєте?

Чекаю я на її відповідь і відчуваю, що мені також почав рот тремтіти й відскакувати лівобіч; чи то її тик був заразливий, чи то було від хвилювання, не знаю, але я не міг дати тому ради.

— Що це ви собі дозволяєте? — розлементувалася пискляво та страшна жінка.— Негайно забирайтеся геть, негайно, негайно,— вищала вона. — То мій рдинний килим після Grosspara! ¹ Коли ви не забере́теся геть, я покличу поліцію! Я не продаю ніяких килимів, я — фон Занеллі, пане. Мері, хай цей чоловік забере́ться геть!

Слухайте, я з'їхав із сходів, як хлопчак; я був би заплакав з люті й прикrostі, але що б це допомогло? Я знову цілий рік ходив до пані Северинової; тим часом Аміна навчилася хрюкати, стала ще товща і майже зовсім полисіла. Через рік пані Занеллі повернулася знову; на цей раз я спасував і зробив таке, чого, будши колекціонером, мав би до смерті соромитися: я послав до неї свого товариша, адвоката Бімбала — чоловік він дуже делікатний і має бороду, що будить безмежну до нього довіру в жінок,— щоб тій шановній дамі запропонував за її пташиний килим якусь розумну ціну. Тим часом я чекав унизу, схвилюваний, як жених, що чекає відповіді. Через три

¹ Дідуся (з нім. і франц.).

години вийшов з будинку Бімбал, заточуючись і витираючи собі піт.

— Ах ти, анциболоте,— накинувся він на мене.— Я тебе задушу! І як тільки я до такого дійшов, щоб ради тебе три години слухати історію родини Занеллі? Аби ти знав,— розгримався він мстиво,— ти не дістанеш того килима: сімнадцять Занеллів на Ольшанах перевернулися б у могилі, якби та родинна пам'ятка мала перейти до музею! Пречиста діво, оце так халепа! — І з тим покинув мене остовпілого.

Але знаєте, коли хлоп забере собі щось у голову, то не поступиться так нагло; а коли це колекціонер, то він піде навіть на вбивство; колекціонування — цілком героїчний чин. Так ось, я собі поклав, що той килим з китаїцями і птахами просто вкраду. Передусім я огледівся навколо: крамниця пані Севериної стоїть у дворі, але вхід о дев'ятій годині вечора замикається, а я не хотів нічого відмикати витрихом, бо не вмію. Тим ходом ви дісталися б до підвалу, де могли б сховатися, поки не зачиниться дім. У двіркові є ще сарайчик; коли б ви видряпалися на дах того сарайчика, то могли б перелізти до сусіднього двірка, який належить до пиварні, а з пиварні людина вже вибереться завжди. Отож це було досить просто, йшлося лиш про те, як відчинити вікно крамниці. Щоб упорати цю роботу, я купив собі склярський діамант і заходився вчитися на власних вікнах, як вирізується скляна платівка.

Слухайте, ви не думайте, що красти — така проста річ; це важче, ніж оперувати передміхурову залозу або випатрати у людини нирку. Передусім важко людині залишитися ніким не поміченою. По-друге, з цим пов'язане безконечне вичікування й інші незручності. І, по-третє, так непевно при тім почуваетесь; ви не знаєте, куди вскочите. Кажу вам, це важке й маловдячне ремесло. Коли б я застав грабіжника в своїм помешканні, я взяв би його за руку і м'яко йому б

сказав: «Чоловіче, охота ж вам отак гарувати; подумайте, чи не могли б ви обкрадати людей у який інший, зручніший для вас спосіб?»

Я, звісно, не знаю, як крадуть інші; але мій досвід не дуже втішний. Критичного, як то кажуть, вчора я скрався до будинку і сховався на сходах, що ведуть до підвалу. Так би записали в поліційному рапорті; насправді ж мені довелося з півгодини простовбичити під дощем перед ворітьми, і дехто, звісно, це помітив. Нарешті, вкинувшись у відчай, я зважився на рішучий крок, як зважається людина дати собі вирвати зуба, і увійшов до коридора; і, певна річ, наскочив на якусь служницю, що йшла до сусіднього шинку по пиво. Щоб заспокоїти її, я миркнув їй, що вона пуп'яночок, чи кішечка, чи щось такого; це так її перелякало, що вона кинулася тікати. Тим часом я сховався на сходах до підвалу; та свинота наставила там діжок з попелом та іншого загавайла, і майже все це при моєму так званому скраданні з великим гуркотом попадало. Потім повернулася служниця з пивом і збуджено освідчила двірникові, що до будинку заліз якийсь чужий хлоп. Але ця чудова людина не квапилася турбуватися і мовила, що то, мабуть, якийсь п'яниця заблудився, йдучи до сусіднього шинку. За чверть години, позіхаючи й кашляючи, він замкнув ворота, і стало тихо. Лиш іноді нагорі голосно й самотньо гикала служниця,— дивна річ, як ті служниці гучно гикають; певне, то з журби. Мене пройняло холодом, а крім того, тут так пахло кислощами й пліснявою; я став мацати круг себе руками, але все, до чого я доторкався, було якесь слизьке. Боже мій, от де мусило назалишатися відбитків з пальців доктора Вітаска, нашого видатного фахівця з хвороб сечових шляхів! Коли я подумав, що вже північ, була лиш десята година. Я замірявся почати своє владування опівночі, але об одинадцятій годині терпець мені увірвався, і ось я пішов красти. Ви не

повірили б, який гуркіт зчиняє людина, коли хоче підповзти потемки; але той дім поринув у благословенний сон. Нарешті я опинився біля вікна й почав із страшливим скреготом різати скло. Всередині заглушено загавкало — пречиста діво, вона там, Аміна!

— Аміно,— шептав я,— ти, потворо, тихше будь; я йду до тебе почухати тобі спину.

Але, знаєте, з біса важко в темряві потрапити діамантом на ту ж рису, яку ви зробили перед цим; отож я тим діамантом їздив по шибі туди й сюди, нарешті трохи дужче натиснув, і ціла шибка з дзвоном тріснула. «Так, тепер назбігається людей»,— сказав я собі й дивлюся, де б сховатися; аж воно нічого. Тоді уже з якимсь звироднілим спокоєм я видавив ще одну шибку й відчинив вікно; всередині Аміна хвилинами по-змовницькому й лиш на півпащі погавкувала, ніби вдаючи, що справляє свою повинність. Отже, я вліз у вікно і кинувся передусім до тієї огидної сучки.

— Амінко,— шепчу їй гаряче,— де твоя спина? Ба-чиш, золотко, пан — твій приятель, ти, потворо, це тобі подобається, так? — Аміна солодко скурчилася, наскільки, звісно, мішок може скурчитись; а я їй по-дружньому кажу: — Ну, а тепер пусти, дворняжко.

І хотів з-під неї витягти той неоціненний пташиний килим. Тепер Аміна, певне, вирішила, що робиться замах на її майно, і почала ревіти; то було не гавкання, то був рев.

— Пречиста діво, Аміно,— умовляю її мерщій,— тихше будь, ти, бестіє! Почекай, я тобі простелю щось краще! — І хрус! Зірвав зі стіни огидний, блискучий Кірман, що його пані Северинова мала за найкоштовніший килим у своїй крамниці.— Глянь, Аміно,— шепчу,— тут ти будеш люлі, люлі!

Аміна дивилася на мене з цікавістю; та ледве я сягнув рукою до її килима, зчинила нове ревище; я думав, що його буде чутно аж на Кубилісах. Отож

я те страховисько знову довів до екстазу, чухаючи його в найприємніший спосіб; відтак узяв його в обійми; але скоро я схопив білий унікат з китаїцями і птахами, вона захарчала ядушно й почала гавкати.

— Бога ради, ти, бестіє,— мовив я розпачливо.— Я тебе мушу вбити!

А тепер слухайте, я сам цього не збагну; дивився я на ту паскудну, товсту, підлу суку з тією найдикішою ненавистю, яку тільки коли-небудь у собі почував, а от убити ту потвору не міг. Я мав доброго ножаку, мав на штанях ремінець; я міг її зарізати й задушити, але не те було в мене серце. Сидів я коло неї на тому божественному килимі й чухав їй за вухами. «Ти, боягузе,— шептав я собі,— варт лиш зробити один-два рухи — і буде по всьому; ти ж оперував стількох людей і бачив їх, як вони помирають нажахані і зболені; чому б тобі не забити пса?» Я скреготів зубами, щоб додати собі відваги, але марне; і тут я заплакав — гадаю, що з сорому. Тоді Аміна заскавучала й облизала мені лице.

— Ти, мізерне, свинське, нікчемне стерво,— забуркотів я до неї, поплескав її по облісілій хребтині і виліз через вікно в двірочок; була то поразка й відступ.

Потім я хотів вискочити на сарайчик, щоб дахом добутися до другого двірочка і через шинок вийти на вулицю, але я геть знесилився або ж дах був вищий, ніж я перше думав; словом, я не зіпнувся на нього. І я знову забрався на сходи біля підвалу і стояв на них до ранку напівмертвий з утоми. Я йолоп, я міг спати на тих килимах, але мені це не прийшло в голову. Ранком я почув, що двірник відчиняє ворота. Хвилину я зачекав, а потім попрямував просто на вулицю. У воротях стояв двірник; він так здивувався, побачивши, як чужий чоловік спускається сходами, що забув навіть зчинити веремію. Днів за кілька я пішов провідати пані Северинову. У вікні було пороблено ґрати, а на священному узорі з китаїцями, певна

річ, валялася та мерзенна псяча ропуха; побачивши мене, вона замолочила радісно тією грубою ковбасою, що в інших псів називається хвостом.

— Пане,— саянула до мене усмішкою пані Северинова,— це наша золота Аміна, наш скарб, наш дорогий песик; знаєте, нам сюди нещодавно вламався вікном злодій, і його наша Аміна прогнала! Пане, я не віддала б її ні за що в світі,— освідчила вона з гордощами.— Але вас вона любить, пане, бо пізнає чесну людину, еге ж, Аміно?

От і все. Той унікальний пташиний килим там лежить і донині — по-моєму, це один з найкоштовніших килимів у світі; і донині на ньому хрюкає з розкоші бридка, капосна, смердюча Аміна. Гадаю, що якогось дня вона заллється салом, і тоді я, може, спробую знову; але спершу я повинен навчитися пиляти грати.

1929

ПРИГОДИ ЗЛАМУВАЧА КАС І ПАЛІЯ

— Ну, що ж,— правив пан Ілек.— Красти треба вмючи. Те саме казав і пан Балабан, отой, що не давнечко випатрав касу фірми Шолле і компанія. Балабан був освічений і обачний грабіжник; а що пожив уже на світі, то й розуму набрався, такий досвід не кожен має. Молодик радше захоплюється і, коли не з полохливих, часом чого й доскочить, але скоро чоловік почне розважати, він звичайно втрачає сміливість і тому йде на справу обмірковано. Це слушне й для політики і для всього.

Так ось той Балабан казав, що кожне ремесло має свої приписи; що ж до вогнетривких кас, то зламувач повинен працювати завжди сам, бо покладатися на когось не випадає; по-друге, він не повинен ніколи довго працювати на одному місці, бо згодом його руку впізнаватимуть; по-третє, він повинен потрапляти духові часу і вивчати все, що є нового в його фахові;

але разом він мусить триматися певних традицій і золотої середини, бо що більше людей у такий спосіб працює, то скрутніше для поліції. Тому Балабан користувався ломом, хоч мав електричне свердло і вмів поводитися з термітом. Він казав, що братися за модерні панцерні сейфи — зайве марнослав'я і шанобство; він радніше працює в тих старих і солідних фірмах, які мають старі крицеві каси, де лежать чесні гроші, а не оті чеки. Він усе собі добре розмислив, ще й печаткою прибав, той Балабан. Крім того, він торгував старою латунню, був посередником у справах нерухомого майна, мєнджував кіньми і взагалі почувався досить добре. Отож Балабан казав, що він випатрає ще одну касу, та й годі, але це буде чиста робота, мовляв, молоде покоління тільки очима кліпатиме. Головне, мовляв, не те, щоб заробити великі гроші, головне, казав Балабан, не дати себе злапати.

Так ось, остання каса, яку собі вподобав Балабан, належала фірмі «Шолле і компанія», знаєте оту фабрику в Бубнах. І те, на що він там здобувся, виявилось таки справді чистою роботою; мені розповідав об тім один поліційний агент на прізвище Піштора. Він туди вліз вікном із двору, як оце наш лікар Вітасек, але змушений був виламати ґрати; ото була втіха дивитися, казав Піштора, як чисто він ті ґрати вийняв, навіть ніде не насвинячив, так гарно працював цей чоловік. А касу він відчинив на тому ж таки місці, де її й почав; не було там ані жодної зайвої діри або борозенки, ані жодної подряпини чи розколини, ба навіть фарби на касі дурно не обдер. Знати було, казав Піштора, з якою любов'ю той чоловік робив своє діло. До речі, ця каса стоїть тепер у поліційному музеї як узірєць митецької роботи. Потім він вибрав гроші, щось із шістдесят тисяч, з'їв кавалок піддимленого сала з хлібом, що його приніс із собою, і знову вийшов вікном; він, отой Балабан, казав, що полководець і зламувач кас повинні дбати головне про відступ. Потім він одніс

гроші до своєї сестри в перших, причандалля сховав у якогось там Лізнера, пішов додому, почистив собі одяжу й чоботи, вмився й заліз у постіль, як усяка порядна людина.

Ще не було й восьмої години ранку, як хтось постукав у двері й загукав: «Пане Балабане, відчиніть!» Балабан дивується, хто то може бути, але йде зі спокійним сумлінням відчиняти; а у двері влазять два поліцаї і з ними той агент Піштора. Я не певен, чи ви його знаєте — це такий собі невеличкий чоловік, зуби має як у вивірки і все сміється. Він раніше служив у похоронному бюро, однак залишився без хліба, бо люди не могли утриматися від сміху, коли він ступав перед труною і все якось так кумедно шкірився. Я вже помітив, що багато хто оскалюється від самої тільки ніяковості, а тож, не знає тоді, що його почати з ротом, як інше не знає, де подіти руки. Тому люди так горливо усміхаються, розмовляючи із якимсь великим паном, приміром, з королем або з президентом; це діється не так від радощів, як, радше, від якоїсь ніяковості. Та цур йому, я ж хотів розповідати про Балабана.

Коли той Балабан побачив двох стражників із Пішторю, він напустився на них, пойнятий справедливим гнівом:

— Пощо до мене шюди ліжете? Я іж вами не хочу нічого мати,— і теє кажучи, сам здивувався, що так шепелєє.

— Але ж бо, пане Балабане,— засміявся Піштора,— ми прийшли тільки глянути вам на зуби.— І рушив просто до мальованого горнятка, куди Балабан клав на ніч щелепу,— він-бо позбувся мало не всіх зубів, сплигнувши якось з вікна.

— А так, пане Балабане,— сказав Піштора з великою втіхою,— воно-таки не держаться оті фальшиві зуби; вони вам, ті зуби, хилиталися під час свердління, тому ви їх вийняли й поклали на робочий стіл; еге ж, але він був запорошений, пане Балабане, ви б

таки мусили вже знати, що в бухгалтеріях завше багато пороху. То як же нам не приходити по вас, пане Балабане, коли ми там знайшли сліди від зубів; ви вже не гнівайтесь на нас. Але вам слід було спершу витерти порох.

— От чортова халепа,— здивувався Балабан.— Бачите, Пішторо, недарма кажуть, що одні єї хиби допуститься і найхитріший босяк, це правда.

— Але ви допустилися двох,— вишкірився пан Піштора.— Паночку, варт нам лише було туди кинути оком, і ми вже подумали про вас, а знаєте чому? Кожний путящий грабіжник на місці злочину, даруйте, сходить до вітру, щоб його не впіймали,— це вже такий забобон. Тільки ви такий безвірник та розумник і не зважаєте на ці повір'я; ви собі гадаєте, що на все вистачить розуму. Звідси все й походить. Так, пане Балабане, красти треба вміти.

— Декотрі з тих людей вельми кмітливі,— розважливо мовив по тому пан Малий,— це треба їм визнати. Я колись читав про одну цікаву оказію, може, котрий з вас її не знає. Вона сталася десь у Штірії. Там жив майстер — сідляр і шорник — за хрещеним ім'ям Антон і за власним ім'ям Губер, чи Фогт, чи Мейєр, як то німці звичайно звуться. Так ось той сідляр саме справляв іменини і сидів за святочним обідом,— але в Штірії гаразд не поїдять навіть у свято, не те, що в нас. Я принаймні чув, що там їдять і каштани. Отже, той сідляр сидів після обіду помежи своєї родини, коли це раптом йому хтось стукає до вікна:

— Бійтеся бога, сусідо, адже вам горить над головою стріха!

Вибіг той сідляр — і справді, дах у полум'ї. Звісно, діти в крик, жінка, плачучи, виносить годинника — атож, я вже надивився тих пожеж і помітив, що люди звичайно втрачають глузд і починають виносити щось непотрібне: годинника, або кофейний млинок, чи кана-

рейку в клітці; і тільки коли вже пізно, згадають, що там залишили бабусю, й одержу, й купу інших речей. Тим часом збіглися люди й почали не так гасити, як перешкоджати один одному; потім прийшли пожежники — а, знаєте, пожежник, перш ніж гасити, повинен переодягтися; отож зайнялася вже й друга будівля, а до вечора їх спопеліло п'ятнадцять. Хто хоче бачити путящу пожежу, хай іде на село або в мале місто; у великому місті це вже не те, тут ви дивитесь більше на фортелі пожежників, ніж на саму погориджу. Найкраще, якби ви змогли самі помагати гасити чи бодай радити іншим, як гасити. Гасити — красна праця, коли ж воно так сичить і стріляє; але носити воду з потоку — це ви робите неохоче. У людині криється щось дивне: коли вже вона бачить якесь лихо, то майже хоче, щоб воно було чимале. Велика пожежа або великий потоп людину якось збуджують; я сказав би, що вона має відчуття, ніби наспіла її година. Чи то якийсь поганський подив, не знаю.

Отож, звісно, на другий день там було — ну, як після пожоги: огонь — красна річ, але пожарище по тому — страшне. Це так само, як із коханням. Людина тільки безсило дивиться й мислить, що вже від цього ніколи не видужас. Ну, і був там один молодий жандар, з'ясовував причини пожежі.

— Пане вахмістре, — каже сідляр Антон, — я ладен закластися, що це підпал; бо чому дім зайнявся саме на мої іменини, коли я сидів за столом? Але я і в голові не покладу, чому б це хтось хотів наді мною помститися, адже я нікому нічого лихого не чиню і щоб політикою цікавився, теж не сказав би. Я просто й не знаю, хто б міг на мене мати таку страшну зазлість.

Стояло полудне, і пражило сонце; жандар ходить по тому згарищу й думає собі: тепер і дідько не розшолопає, як воно зайнялося.

— Пане Антоне, — каже він раптом, — а що то у вас блискає, онде вгорі, на тій бантині?

— Там було дахове вікно,— мовив сідляр,— либонь, то якийсь цвяшок.

— На цвяшок не схоже,— каже жандар,— це скорше дзеркальце.

— А де б там узятися дзеркальцю,— мовив сідляр,— прецінь у тому ванькирчику була тільки солома.

— Ні, таки дзеркальце,— каже жандар,— і я вам його покажу.

Відтак він приставив пожежну драбину до тієї обгорої бантини, виліз нагору й каже:

— Аби ви знали, пане Антоне, це ані цвях, ані дзеркальце, а кулясте скельце, припасоване до бантини. Чи не скажете, навіщо воно?

— Але ж і дурень я,— сказав сідляр,— це чи не діти з ним гралися.

Раптом жандар дивиться-дивиться на те скельце, а потім як крикне:

— Ай! Лишенько, таж воно пече! Що б це таке? — І почав обмацувати собі носа.— Господи боже! — заревів удруге.— А тепер мені обпалило руку! Швидше, пане Антоне, подайте мені якогось паперу! — Тут йому сідляр подав аркушик із свого нотатника, і жандар підставив клаптик паперу під скельце.— Так,— каже по хвилі,— пане Антоне, бачиться мені, річ ясна.— І вже злазить по драбині додола і стромляє той аркушик паперу сідляреві перед очі: а в ньому — пропалена дірка, і з неї ще куриться.— Пане Антоне,— мовив жандар,— аби ви знали, це скельце не що інше, як збірна лінза, або лупа; а тепер я хотів би знати, хто її припасував до цієї батини акурат над купою соломи; запевняю вас, пане Антоне, хто це вчинив, той піде звідси в наручниках.

— Христа ради,— сказав сідляр,— ми ж бо ніякої лупи вдома не мали... Halt!¹ — гукнув він раптом.— Стривайте, в мене навчався один хлопець, Зеппом

¹ Стій! (Нім.)

зався; то він усе бавився такими цяцьками! Я його тим і вигнав, що він не брався до розумної праці, а мав у голові такі дурниці й інші витребеньки! Або то був цей капосний хлопець? Та, певне, ні, пане вахмістре. Адже я прогнав його на початку лютого; бозна, де він тепер, але відтоді він так і не з'являвся.

— А ми вже дізнаємося, чи то його лінза,— сказав жандар.— Пане Антоне, зателеграфуйте до міста, хай сюди пришлють ще двох жандарів; цієї лінзи щоб ніхто не смів рушити й пальцем. Найперше ми повинні знайти цього хлопця.

Певна річ, його таки знайшли; він був учнем якогось чинбаря зовсім в іншому місці; і ледве жандар увійшов до майстерні, як той хлопець затремтів, як лист.

— Зеппе,— гукнув йому жандар,— де ти був тринадцятого червня?

— Тут, прошу пана,— затремтів той хлопець ще дужче,— я тут від п'ятнадцятого лютого і не відгоджувався нікуди навіть на півдня, мені можуть посвідчити.

— Це правда,— сказав чинбар,— я сам тому свідок, бо він живе в мене й доглядає моїх найменших.

— Чортова халепа,— сказав жандар,— значить, це не він.

— А що з ним мало бути? — спитав чинбар.

— Так,— каже жандар,— на нього впала підозра, що тринадцятого червня він якоїсь трясці підпалив дім сідляра Антона, а з ним і півсела.

— Тринадцятого червня? — сказав чинбар вражено.— Слушайте, чи не дивно: тринадцятого червня цей хлопець запитав: «Яке нині число? Тринадцяте червня? Цебто святого Антоніна, так? Згадаєте моє слово, сьогодні десь щось станеться».

Тої ж миті цей хлопець Зепп скочив з місця і хотів дати драла; але жандар уже тримав його за комір. По дорозі хлопець зізнався жандареві, що мав серце на майстра Антона, бо сідляр бив його за досліди по го-

лові, як пса, і що він поклав за це помститися; отож вирахував, де стоятиме тринадцятого червня, на іменини майстра Антона, точно опівдні сонце, і, взявши це під увагу, так приладнав ту лінзу, щоб запалила солому, коли він уже буде бозна-де; все це він підготував ще в лютому і потім покинув службу.

Слухайте, подивитися на ту лінзу потім покликали якогось звіздаря з Відня, і той попосушив собі голову над тим, як її точно було наставлено: якраз під полуденне сонце, ще й на тринадцяте червня. Він сказав, що кмітливість п'ятнадцятилітнього хлопця просто неймовірна, адже він не мав жодного астрономічного приладу на вимірювання кутів. Що з тим Зеппом сталося далі, не знаю; але я мислю собі: який би з того вуличного хлопця міг зробитися звіздар або фізик. Адже клятуший хлопець міг бути другим Ньютоном абощо! Це ж скільки на світі марнується живого ума і чудовних здібностей. Знаєте, людям стає терпіння шукати діаманти в піску або перли в морі; але пошукати в людях коштовних і дивоглядних дарів від бога, аби вони не марнувалися, нікому навіть не спаде на гадку. І це велика вада.

1929

УКРАДЕНЕ ВБИВСТВО

— Це мені нагадує одну оказію,— сказав пан Гоудек,— теж добре обмірковану й підготовлену, але, мабуть, вона вам не припаде до смаку, бо в ній нема кінця й р'язку. Коли б вам не сподобалася, скажіть, і я перестану.

Ви, певно, знаєте, що я мешкаю на Круцембурзькій вулиці, на Виноградах. Це одна з тих куценьких перехрещених вулиць, що на них нема навіть шиночка ба навіть пральні чи крамниці для продажу вугілля і де о десятій годині вже облягаються, крім тих розпутників, котрі слухають удома радіо і, отже, залазять

до ліжка аж об одинадцятій годині. Що ж до людно-
сті, то живуть там здебільша спокійні платники подат-
ків або урядовці до сьомого класу, якісь акваристи¹,
один цитрист², двоє філателістів, один вегетаріанець,
один спірит і один комівояжер, за переконаннями, звіс-
но, теософ; решта ж усі — господарі помешкань, у
яких кожен із щойно згаданих наймає чистий, елегант-
но вмебльований покій, із сніданком, як то пишуть
в оголошеннях. Раз на тиждень, завжди в четвер, при-
ходив той теософ додому аж опівночі, бо мав якісь спіри-
туалістичні сеанси; у вівторок поверталися близько
півночі двоє з тих акваристів, бо мали збори в това-
ристві «Акваріум», і, ставши під ліхтарями, спереча-
лися про живоплодних риб і торбунів. Перед трьома
роками пройшов цією вулицею навіть один п'яничка;
але гадають, що він був з Кошірж, а сюди лиш
заблукав. Зате щоднини о чверть на дванадцяту тудою
простував додому якийсь росіянин, на прізвище Кова-
ленко чи Копитенко, невеличкий чоловік, зарослий
якоюсь ріденькою бородою, що жив у пані Янської
в сьомому номері. На що той росіянин жив, невідомо;
але аж до п'ятої години вечора він валявся вдома, по-
тім ішов з текою до найближчої трамвайної зупинки
і їхав униз до міста; точно о чверть на дванадцяту зно-
ву на тій самій зупинці виходив з трамвая і звертав на
Круцембурзьку вулицю. Хтось потім правив, що від
п'ятої години вечора той росіянин сидить у котрійсь
кав'ярні й свариться з іншими росіянами. Але інші
знов кажуть, що він не міг бути росіянином, бо росія-
ни ніколи не приходять так рано додому.

Якось, це було сей рік у лютому, я вже був задрімав,
коли це нагло бабахнуло п'ять пострілів. Спершу мені
наснилося, що я малий хлопець і що вдома на по-
двір'ї хвиськаю пугою, і мені було радісно, що пуга так
ляскає; але потім я враз прокинувся й зрозумів, що

¹ Члени товариства «Акваріум».

² Музика, що грає на цитрі.

то хтось на вулиці стріляв з револьвера. Отож я лечу до вікна, відчиняю його й бачу, що внизу на хіднику саме проти сьомого номера лежить долілиць якийсь чоловік із текою в руці. Але ось уже почувся тупіт, і з-поза рогу вигулькнув стражник, біжить до того чоловіка і пробує його підняти; потім знову його опустив, сказав: «Прокляття!» — і засорчав. Тої ж миті з-за іншого рогу показався ще один стражник і побіг до того першого.

Видима річ, я мерщій надів теплі туфлі й зимове пальто й гайнув униз. З інших будинків вибігли той вегетаріанець, цитрист, один із акваристів, двоє двірників та один філателіст; решта лиш гляділа з вікон, цокотіла зубами й казала собі: «Кат його зна, ще там зі мною щось трапиться». Тим часом двоє стражників перевернули того чоловіка навznak.

— Це ж той росіянин, Копитенко чи Коваленко, що мешкає тут у пані Янської,— кажу, видзвонюючи зубами.— Він мертвий?

— Не знаю,— мовив один із стражників безпорадно.— Треба покликати лікаря!

— Пощо ви його тут залишаєте? — трясся з обурення цитрист.— Вам слід його відвезти до шпиталю!

Нас там уже згурмилося чоловік із дванадцятро, і всі ми тремтіли від холоду й перестраха, а тим часом стражники вклякли перед застріленим і почали розстібати йому навіщось комірець. В ту хвилю зупинилося на розі головної вулиці таксі, і водій підійшов до нас подивитися, що там таке; певне, він сподівався, що то котрийсь перепійця, якого відвезе додому.

— А що тут у вас, хлопці? — запитав він нас по дружньому.

— З-застрілили людину,— задзвонив зубами вегетаріанець.— Чоловіче, покладіть його д-д-до машини й відвезіть на станцію швидкої допомоги! Може, він ще живий!

— Холера ясна,— сказав шофер.— Не до вподоби

мені такі пасажери. Ну, та заждіть, я сюди під'їду! — Потім він пішов помалу до своєї машини й під'їхав до нас. — Кладіть його сюди, — сказав.

Двоє стражників підняли того росіянина і з чималими зусиллями вмостили його в таксі; хоч то був чоловік швидше малий, але мертвому важко дати раду.

— Так, пане колего, — сказав той перший стражник тому другому, — ви з ним їдьте, а я позаписую свідків. Водію, їдьте на станцію швидкої допомоги, але трохи шибкіш.

— Еге, шибкіш, — пробурчав шофер, — коли в мене кепські гальма. — І поїхав.

Тоді перший стражник витяг із нагрудної кишені нотатник і каже:

— А назвіть-но мені свої прізвища, панове; будете свідками.

І потім нас, страх як повільно, одного по одному, взявся записувати собі до нотатника; може, йому задубіли пальці, але ми при тім померзли, як прокляті. Коли ж я вернувся до своєї кімнати, було чверть на дванадцяту і ще десять хвилин; все це дійство тривало десять хвилин.

Я знаю, пане Тауссігу, ви оце думаєте, що в цій оказії нема нічого особливого; але, пане Тауссігу, на такій добропристойній вулиці така оказія — велика подія. А найближчі вулиці ще й примазуються до її слави й кажуть, що це сталося зараз за рогом; ті ж вулиці, що лежать трохи далі, вдають із себе байдужих, але, щоб ви знали, то все лиш від лютої й заздрощів, що це сталося не в них. За другим рогом уже тільки махнуть рукою й скажуть: «Ходять чутки, що когось там убили, але хто його зна, скільки в тому правди». Це вже якесь нице ремство.

Отож можете собі уявити, як то другого дня усі люди, жителі тієї вулиці, накинулися на вечірні газети; одне те, що нам хотілося прочитати щось нового про наше вбивство, а друге — ми взагалі тішилися, що

там писатимуть про нашу вулицю і про нашу оказію. Відомо ж бо, люди читають у газетах найрадніше про те, що самі бачили і чому були, як то кажуть, живими свідками; приміром, повідомлення, що на Уезді впав кінь і через це на десять хвилин завмер вуличний рух. А коли про це газети мовчать, тоді на той денник злостяться й молотять ним об стіл, бо, мовляв, нема чого читати. Людей майже ображає, що газети не беруть наповажно ту оказію, яку вони вважають ніби за свою власність. По-моєму, рубрику різних повідомлень газети заводять тільки для оцих, власне, живих свідків, щоб вони з тої злості не відмовилися взагалі купувати газети.

Ми ходили як не свої, коли жодна вечірня газета і слівцем не обмовилася про наше вбивство. Всілякі афери і та проклятуща політика там є, бурчали ми, і що якийсь трамвай наскочив на ручний візок, а такого вбивства вони не дають; ці газети взагалі перевелися, адже там сама гола корупція! Але потім філателісту свінуло, що, може, поліція попросила газети, щоб в інтересах слідства покіль про ту справу не писали. Це нас заспокоїло і тим дужче розвогнило; ми були горді з того, що живемо на такій знаменній вулиці і що, може, нас покличуть свідкувати у цій вочевидь загадковій справі. Але на завтра в газетах знову не було нічого, і ніхто з поліції не прийшов допитувати нас; і що нас найпаче здивувало — ніхто не заглянув навіть до пані Янської, щоб потрусити чи запечатати кімнату того росіянина. Це нас уже почало майже лякати; цитрист сказав, що, може, поліція хоче затасувати справу; хто ж його пак знає, про що тут ішлося. А коли вже й на третій день не було про наше вбивство ані згадки, почала наша вулиця бурхотіти, мовляв, цього так не можна залишити, той росіянин був один із нас, і ми вже подбаємо про те, щоб справа ця виїшла на світло; все одно нашу вулицю вочевидь кривдять, у нас погана бруківка й погане освітлення, і це,

мовляв, переінакшилося б, якби тут жив який-небудь депутат або хтось із газети; але то ж бо й воно, що за добропристойну вулицю ніхто не заступиться. Словом, знялося стихійне невдоволення, і сусіди звернулися до мене, щоб я, будши старшою і незалежною людиною, пішов до поліційного комісаріату і звернув там увагу на це неподобство з убивством.

Отож я пішов до комісара Бартошка; я його трохи знаю; це такий собі понурий чоловік, що, кажуть, ніяк не спам'ятається після якогось нещасливого кохання; кажуть, тільки та журба й погнала його на службу до поліції.

— Пане комісаре,— кажу йому,— я прийшов до вас лиш запитати, як там з убивством на Круцембурзькій вулиці; ми-бо підозрюємо, що ви тримаєте його в таємниці.

— З яким убивством? — мовив комісар.— Ми там жодного не маємо; адже це наш район.

— Ну та як же, недавно застрелили на вулиці росіянина Копитенка, чи Коваленка,— пояснюю йому.— Там ще було двоє стражників, один позаписував нас як свідків, а другий відвіз того росіянина на станцію швидкої допомоги.

— Не може того бути,— каже комісар,— нас ніхто не повідомив. Певне, зайшла помилка.

— Але ж бо, пане комісаре,— починаю я хвилюватися,— труп бачило сливе п'ятдесят людей, і всі ми це посвідчимо! Пане, ми чесні громадяни; якби ви нам сказали, щоб ми держали язик за зубами про це вбивство, то ми б і подержали трохи, навіть не знаючи навіщо. Але отак давати вбивать людину не гоже; і ми про це повідомимо газети.

— Стривайте,— сказав пан Бартошек і так споважнів на виду, що я аж перелякався.— Прошу вас, пане, розкажіть мені гаразд усе, що там було.

Отож я йому все по ряду й описав, а він став аж фіалковий, як те почало в ньому кипіти; коли ж я

дійшов до того місця, де той перший стражник сказав тому другому: «Пане колего, ви з ним їдьте, а я тим часом позаписую свідків»,— коли я це сказав, то він ураз голосно зітхнув і заволав:

— Слава богу, то були не наші люди! Пречиста діво, пане, чому ви на тих поліцаїв та не покликали поліцаїв? Адже всім відомо, що стражники в однострої ніколи не казатимуть один одному: «Пане колего!» Можливо, так кажуть тайняки в цивільному, але люди в однострої зроду. Ви, клятий цивільнику, ви, пане колего, ви повинні були тих людей арештувати!

— Чому, дозвольте запитати? — затинався я знічено.

— Тому що вони того росіянина застрелили,— визвірився на мене комісар.— Або принаймі помагали це вчинити! Пане, чи давно ви живете на Круцем-бурзькій вулиці?

— Дев'ять років,— сказав я.

— То могли б уже знати, пане, що об одинадцятій годині п'ятнадцять хвилин найближчий поліцейний патруль пробуває аж на Ринку, другий — на розі Слезької і Перунової, третій іде службовим кроком за порядковим числом 1388 і так далі. Пане, з-за того рогу, звідки той ваш стражник вибіг, може вибігти на ш стражник або о 10 годині 48 хвилин, або потім аж о 12 годині й 23 хвилини, але під інший час — ні, бо там під інший час його нема! Христа ради, адже це знає кожний злочинець, а місцеві жителі не знають! Ви гадаєте собі, що наші поліцаї стоять за кожним рогом? Пане, якби під ту хвилину, як ви говорите, вибіг з-за того вашого проклятушого рогу наш чоловік в однострої, то це було б страхіття, по-перше, тому, що під ту пору він за наказом має крокувати біля Ринку, а по-друге, тому, що він нас про вбивство не сповістив. То, звісно, була б дуже поважна справа.

— На бога,— сказав я,— а як же те вбивство?

Комісар очевидно заспокоївся і сказав:

— То щось іншого, це, мабуть, якась дуже гидка

історія, пане Гоудку; за нею стоїть якийсь хитрун і якась більша афера. Кляті люди, вони її добре обміркували! Передусім, вони знали, коли той росіянин приходить додому, по-друге, знали маршрут наших людей, по-третє, їм потрібно було, щоб поліція принаймні два дні не довідувалася про вбивство — певне, вони хотіли вчасно зникнути або щось приховати. Тепер ви тяміте?

— Якось не зовсім,— кажу.

— Ну то дивіться,— пояснював мені терпляче комісар.— Вони одягли двох своїх людей за стражників, і ті чекали за рогом, щоб або самим пристрелити того росіянина, або щоб хтось третій його упорав. Ви, звичайно, заспокоїлися, коли побачили, що наша взірцева поліція так шпарко прибула на те місце. Слухайте,— пригадав він нараз,— як звучав той свисток, коли той перший стражник засюрчав?

— Якось неголосно,— кажу я.— Одначе я подумав, що тому стражникові перехопило горло.

— Ага,— мовив комісар задоволено.— Одне слово, вони хотіли досягти того, щоб ви про вбивство не сповістили поліцію. Вони цим виграли час, щоб утекти за кордон, тяміте? І водій був із ними в спілці; часом не пам'ятаєте номера машини?

— Ми не звернули уваги на номер,— сказав я засоромлено.

— Не біда,— мовив комісар.— Однак він був неправильний; але так їм пощастило прибрати й труп того росіянина. Зрештою то був зовсім не росіянин, а якийсь македонець, на ім'я Протасов. Отож дякую вам, пане; але тепер я б вас і на правду прохав помовчати про всю цю справу; знаєте, так вимагає слідство. Певна річ, тут пахне якоюсь політикою; але стоїть за тим усім якийсь дуже хитрий чоловік, бо звичайно, пане Гоудку, такі політичні замаху робляться по-свинському погано. Політика — це навіть не чесний злочин, це тільки жорстока бійка,— мовив той комісар з відразою.

Пізніше справу трохи розслідувано; чому дійшло до вбивства, не відомо, але імена вбивників відомі, тільки вони давно за кордоном. Отож і сталося так, що наша вулиця геть позбулася свого вбивства; це так, ніби хтось вирвав найславніший аркуш з її історії. Коли ж туди випадком зайде який чужинець, то мешканець Фохового проспекту або ж хто-небудь аж із Вршовиць так собі мислить: «Фе, та й нуднюща ж та вулиця!» І ніхто нам уже не вірить, коли ми хвалимося, що в нас трапився такий таємничий злочин. Бачте, інші вулиці нам того не зичать.

1929

ОКАЗІЯ З ДИТИНОЮ

— Коли вже тут зайшла мова про комісара Бартошка,— мовив пан Кратохвіл,— так я пригадую собі одну оказію, яка залишилася невідома для загалу; це — оказія з дитиною. Одного разу прибігла в комісаріат до Бартошка молода собі пані, жінка одного радника з державних маєтків, якогось пана Ланди, з таким тяжким плачем, що не могла навіть духу звести. Бартошкові стало її жаль, хоч у неї був розпухлий ніс і вона вся від ревного плачу вкрилася плямами; він заспокоював її, наскільки це може пощастити старому парубкові і до того ж поліцаєві.

— Але ж, на бога, молдице,— казав він їй,— годі вже вам, він-бо вам голову не відірве, виспиться після всього, і знову буде добре; а коли він надто вже розперезався, то з вами піде туди Гофман і мазне йому трохи по мармизі; але ви, панійко, не повинні давати своєму чоловікові приводу для ревнощів; ну, ось так.

Власне, щоб ви знали, таким робом у поліції залагоджують більшість подібних родинних трагедій. Але та пані тільки замотала головою і вибухнула таким плачем, що страшно на неї було глянути.

— Бісова віра,— спробував заїхати з іншого боку пан Бартошек,— то він вам утік, чи не так? Послухай-

те, він же знову повернеться, той злидений босяк; не вартий він того, негідник, щоб ви так за ним побивалися!

— Па... пане,— заквилила молода жіночка,— адже мені на... на вулиці вкрали дитя!

— Та йдіть,— сказав пан комісар недовірливо,— кому потрібне те дитя? Може, десь забігло.

— Не забігло,— ридала нещасна матінка,— адже Руженці лиш три місяці!

— Ага,— мовив пан Бартошек, який не мав зеленого поняття, коли така дитина починає ходити.— А як вам її, вибачте, могли вкрасти?

Потроху він з неї те видобув, але попереду, аби її заспокоїти, присягся всіма присягами, що дитину неодмінно знайде. Отож було це так. Пан Ланда саме їздив у справах по державних маєтках, а пані Ландова хотіла вишити Руженці гарненький слинявчик; поки вона в ниткарській крамниці вибирала шовк на слинявчик, коляска з Руженкою стояла надворі, коли ж вона вийшла з крамниці, по колясці з Руженкою і слід пропав. Оце і все, що він зміг дізнатися за добрих півгодини від схлипуючої матері.

— Ну так, пані Ландова,— сказав нарешті комісар Бартошек,— все буде добре; подумайте самі, хто ж би крав дитину? Це швидше за все якийсь голінник сюди й туди катав, така okazія мені вже траплялася. Я гадаю, що такий малюк не має жодної ціни, він здебільша не годиться для продажу; але візочок має ціну, і перинки — були там перинки, так? — також мають ціну; ця річ варта того, щоб її вкрасти. У мене думка, що хтось украв тільки візочок і перинки; я б сказав, що то була жінка, бо чоловік з коляскою, мабуть, якось впадав би у вічі. Отож та жінка дитину десь покладе,— сказав пан Бартошек заспокійливо.— Справді, що б вона з нею зробила? У мене думка, що ми вам те немовлятко ще сьогодні принесемо, як тільки його десь знайдуть.

— Але ж Руженка буде голодна,— бідкалася матінка,— вона вже тепер мала б пити!

— Ми їй дамо напитися,— пообіцяв комісар,— лиш ідіть уже додому.— І покликав одного цивільника, щоб ту бідолашну пані відвів додому.

Після обід подзвонив сам комісар до тієї молодой пані.

— Ось що, пані Ландова,— сказав він,— коляску ми вже маємо; тепер бракує тільки дитини. Візочок знайдено порожній у коридорі одного дому, де зовсім нема дітей. До двірнички там приходила одна жінка, казала, що хоче тільки погодувати грудьми дитину; ну, і потім пішла. От халепа,— мовив він, похитуючи головою,— та особа хотіла вкрасти-таки того пуцьвірка і нічого іншого. У мене думка, дорога пані, що коли тій особі так залежало на дитині, то її вона не скривдить і не з'їсть; словом, можете не турбуватися, оце і все.

— Але я хочу повернути свою Руженку,— кричала пані Ландова розпачливо.

— Тоді, пані, ви повинні нам дати фотографію або опис дитини,— сказав пан комісар офіційно.

— Але ж бо, пане комісаре,— плакала молода пані,— знаєте, дітей до одного року не фотографують! Це, кажуть, не добре, кажуть, дитина після того не ростиме...

— Гм,— сказав комісар,— тоді нам того малюка хоч точно опишіть.

Матінка, отже, не шкодувала слів; мовляв, у Руженки таке прегарне волосся й носик і такі гарні оченята, і важить чотири тисячі чотириста дев'яносто грамів, і має такий гарний задочок і бганочки на ніженьках...

— Які бганочки? — запитав комісар.

— Для поцілунків,— плакала матінка,— і такі солодкі пальчики, і так вона до мами сміялася...

— Але ж, на бога, панійко,— гримів пан Бартошек,— за тим ми її не зможемо точно впізнати! Чи має вона якісь особливі прикмети?

— Має рожеві стрічечки на шапочці,— схлипувала молода пані.— Кожна дівчинка має рожеві стрічечки! Ради всіх святих, пане, знайдіть мені мою Руженку!

— А які в неї зуби? — питав пан Бартошек.

— Ніяких, адже їй ледве минуло три місяці! Коли б ви бачили, як вона до мами сміялася! — Пані Ландова впала на коліна: — Пане комісарє, скажіть, що ви мені її знайдете!

— Ну, будемо шукати,— буркотів пан Бартошек збентежено.— Прошу вас, устаньте! Бачте, постає запитання, чому та особа її вкрала. Ви можете мені сказати, навіщо їй немовля?

Пані Ландова витріщила на нього очі.

— Адже воно найкраще в світі,— почала пояснювати.— Пане, невже у вас нема жодних материнських почуттів?

Пан Бартошек не хотів признатися до такого ганджу і хутко сказав:

— У мене думка, що цього об'ясника могла вкрати тільки мати, яка втратила власну дитину і хоче мати іншу. Знаєте, це те саме, що в шинку хто-небудь візьме ваш капелюх; ви собі вибираєте інший і йдете. Та я вже дещо зробив, подав запит; де в кого у Празі помер тримісячний пуцьверінок; наші люди туди підуть подивитися, тямите? А за вашим описом, даруйте, ми її не впізнаємо.

— Але я її впізнаю,— хлипала пані Ландова.

Пан комісар знизав плечима.

— Але попри це,— сказав він замислено,— я дав би голову до пня, що та жінка вкрала цього шалапуту заради якогось матеріального зиску. Дорога пані, з любові крадуть дуже рідко; здебільшого це робиться ради грошей. Але, господи боже, годі вже вам плакати! Ми зробимо для вас усе, що зможемо.

Повернувшись до комісаріату, пан Бартошек сказав своїм людям:

— Слухайте, хто з вас має тримісячного об'ясника? Пришліть мені його сюди.

От одна пані стражникова й принесла йому свого найменшого; пан комісар звелів те добро розгорнути й сказав:

— Таж воно мокре. Ага, волосся на голові у нього є, і бгачки також є... це буде ніс, так?.. і зубів у нього також нема... Прошу вас, панійко, по чому впізнається таку грудну дитину?

Пані стражникова притиснула свого найменшого до грудей.

— Адже це моя Манічка,— сказала гордовито,— або ви не бачите, пане комісаре, що це — викапаний тато?

Пан комісар подивився непевно на стражника Гофмана, який, повернувши побрижене рило з наїжаченою бородою до свого нащадка, шкірився на нього і робив йому товстим пальцем «ті-ті-ті» і казав: «Цюця, гав, гав...»

— Ну, я не знаю,— забурчав комісар,— цей ніс здається мені трохи не таким, але, мабуть, він їй ще наросте. Стривайте, я ще піду в парк подивитися, які з себе немовлята. Отак воно й виходить, всіляких кишеників і волоцюг наш брат вмить розгадає, але цю малечу в перинках — ні, з такими ми не знаємо, що робити.

Через годину Бартошек повернувся геть пригнічений.

— Слухайте, Гофмане, адже це жахіття, всі ці діти однакові! Ну як мені скласти той опис? «Розшукуємо тримісячну крихітку жіночої статі, має волоссячко, носик, оченята і на гузнечку бгачки; особливі прикмети: важить чотири тисячі чотириста дев'яносто грамів». Чи досить цього?

— Пане комісаре,— сказав Гофман поважно,— я б тих грамів не давав; таке малятко важить коли більше, а коли менше, залежно від того, який воно має стільчик.

— Пречиста діво,— бідкався комісар,— звідки мені

все це знати? Немовлята — це прецінь не наш відділ! Слухайте,— сказав він раптом з полегкістю,— а що, якби ми переклали тее на карк комусь іншому, скажімо, Охороні матерів і немовлят?

— Але ж воно в нас значиться як крадіжка! — заперечив стражник.

— Це правда,— бурчав комісар.— Боже, якби украли годинник або іншу розумну річ, то я б тому дав раду; але, чоловіче, я не маю ані найменшого поняття, як шукати крадених дітей!

У ту хвилию відчинилися двері і один стражник увів пані Ландову в сльозах.

— Пане комісаре,— освідчив він,— ця панійка хотіла в одної пані на вулиці вирвати з обіймів груднячка і при тім учинила великий бешкет і бійку. От я її й забрав.

— Ради Ісуса Христа, пані Ландова,— почав комісар,— що це ви нам робите?

— Адже то була моя Руженка,— заквилила молода пані.

— Яка там Руженка,— мовив стражар.— То була пані Роубалова з Будецької вулиці, а та дитина — її тримісячний хлопець.

— От бачите, ви, нещасна жінка,— почав гримати пан Бартошек...— Коли ви будете й далі плутатися у нас під ногами, то ми відмовимося від справи, тямите?.. Чекайте,— згадав він раптом,— на яке ім'я озивається ваша дитина?

— Ми їй кажемо Руженка,— схлипувала матінка.— Дудбчка, ди-ди-ди, крихітка, плисочка, сороченятко, янголятко, татусева, мамина, замазура, ротик, лялечка, жучок, пташечка, золотко...

— І на все це вона озивається? — запитував комісар вражено.

— Вона все розуміє,— запевняла матінка з плачем.— І так уже ж сміється, коли ми їй кажемо: гав-гав, бу-бу-бу, тидлі-мидлі або ті-ті-ті...

— Це нам мало придасться,— сказав пан комісар.— На жаль, я мушу вам сказати, пані Ландова, що ми вже ввіймали облизня. У тих родинях, де, як нас повідомлено, повмирали діти, вашої Руженки нема; наші люди вже всюди оббігали.

Пані Ландова дивилася безтямно просто себе.

— Пане комісарє,— скрикнула вона з раптовим проблиском надії,— я дам десять тисяч тому, хто мені знайде Руженку! Призначте нагороду в десять тисяч тому, хто наведе вас на слід моєї дитини!

— Я б цього не робив, дорога пані,— сказав пан Бартошек скептично.

— Ви зовсім не маєте серця,— вибухнула молода пані.— Я віддала б цілий світ за свою Руженку!

— Ну, як хочете,— бурчав пан Бартошек досадливо.— Я дам оголошення, але, ради бога, не втручайтеся нам більше до цього!

— Марудна справа,— зітхнув він, скоро за нею зачинилися двері.— Я вже, здається, знаю, що тепер буде.

Так воно й сталося: назавтра принесли йому троє тайняків кожен по верескливій тримісячній дівчинці, а один — то був Піштора — лиш устроїв у двері голову й мовив, шкірячись:

— Пане комісарє, а хлопчик би не здався? Хлопчика я б дістав, і то дешево!

— То все та нагорода боком вилазить,— лаявся пан Бартошек.— Невдовзі матимемо тут дитячі ясла. Чортова халепа!..

— Чортова халепа! — сказав він собі розгнівано, повертаючись до свого парубоцького помешкання.— Хотів би я знати, як ми тепер знайдемо те маля.

Коли ж він прийшов додому, то побачив, що його служниця, така собі злюща пащикувата баба, променіє втіхою.

— Ось підіть подивіться, пане комісарє,— сказала вона замість привітання,— на ту вашу Барину!

Щоб ви знали, панові Бартошку подарував пан Юстіц чистокровну суку-боксерку, Барину, яка крутила амури з якоюсь вівчаркою. Знаєте, я завше дивуюся, як тільки пси різних порід взагалі визнають одне одного за псів; я не розумію, з чого який-небудь хорт виводує, що такса також пес. Це лиш ми, люди, коли тільки й різниці між нами, що інша мова або віра, ладні один одного зжерти. Так ось, та Барина мала з вівчаркою дев'ятерко щенят і тепер коло них лежала, молюла хвостиком і щасливо усміхалася.

— Ви тільки подивіться,— жевоніла служниця,— як вона пишається цими щенятами, як ними величається, повійниця така! Ну, як кожна тобі мама!

Пан Бартошек замислився й каже:

— Матко, це правда? Так роблять мами?

— Роблять,— освідчила служниця.— Спробуйте лиш похвалити якійсь мамі її дитину!

— Цікаво,— пробурчав пан Бартошек.— Може, й справді спробувати.

На другий день усі матері Великої Праги просто не тямилися з захвату. А що тільки вони вийдуть на вулицю з дітьми в колясках або на руках, до них підскакував поліцай в уніформі або який-небудь пан у капелюшку, усміхався до їхньої солодкої дитини і лоскотав їй під бородою.

— Гарне маєте дитятко, пані,— казав він привітно,— скільки йому місяців?

Ну, словом, був то для всіх матерів день радощів і пишань. І вже об одинадцятій ранку привів один тайняк до комісара Бартошка якусь жінку, бліду й тремтячу.

— Ось вона, пане комісаре,— заклопотано освідчив він.— Я здибав її з візочком, а коли я сказав їй: «Бй-бй, гарне маєте дитятко, скільки йому місяців?» — вона на мене так лихо стрельнула очима і сховала дитину за завіскою. От я й сказав їй: «Ходіть, панійко, зі мною і не робіть галасу».

— Скочите по пані Ландову,— сказав комісар.— А ви, шановна, скажіть, ради Христа, навіщо ви вкрали дитину?

Та особа навіть довго не відмагалася — зараз і заплуталася. Вона була незаміжня і мала дівчинку від одного пана. Та дитина в останні дні трохи слабувала на животик і дві ночі кричала. На третю ніч та жінка дала дитині грудь у постелі і в цей час заснула; коли ж вона вранці прокинулася, дитина вже була синя й мертва.

— Я не знаю, як це могло статися,— сказав пан Кратохвіл з якимсь сумнівом.

— Могло-могло,— упав йому в слово лікар Вітасек.— По-перше, ця мати не виспалася, по-друге, в тієї дитини, мабуть, був катар і вона пару днів не брала грудей. Від того груди були надміру важкі, і коли мати заснула, вони зсунулися на носик дитині, і дитина задихнулася. Так, безперечно, може статися. А що далі?

— Тоді, напевне, так воно й було,— провадив далі пан Кратохвіл.— Коли ж уранці жінка побачила, що її дитина мертва, вона пішла сказати про це священикові; але по дорозі угледіла візочок пані Ландової, і тут їй спало на думку, що коли вона матиме іншу дитину, то їй той пан і далі платитиме аліменти. А ще, мовляв,— сказав пан Кратохвіл збентежено й почервонів,— їй страх як давило молоко.

Лікар Вітасек кивнув головою.

— Це також правда,— мовив він.

— Знаєте,— виправдувався пан Кратохвіл,— на таких речах я не розуміюся. Отже, для цього вона й украла дитину з коляскою. і потім коляску залишила в коридорі чужого дому, а Руженку принесла додому замість своєї Зденічки. Але вона, певне, була не сповна розуму або просто дивачка, бо свою мертво дитину потім поклала до льодовні; мовляв, хотіла її вночі десь закопати або підкинути, однак не зважилася на це.

Потому прийшла пані Ландова.

— Ну от, молода матінко,— каже їй пан Бартошек,— тепер ви маєте своє дитинча.

Пані Ландова залилася слізьми.

— Це ж бо не моя Руженка,— скрикнула вона.— Руженка мала інший чепчик!

— На зламану голову,— гукнув комісар,— розв'яжіть її!

І коли дитину поклали йому на письмовий стіл, він узяв її за ніжки й сказав:

— Гляньте-но, які в неї на задочку бганочки!

Але пані Ландова вже стояла навколішки на підлозі й цілувала тому маляткові рученьки й ніженьки.

— Ти моя Руженко,— кричала, плачучи,— ти моя пташко. Ди-ди-ди, ти замазура, ти мамин курдупелик, ти моє золото...

— Прошу вас, пані,— сказав пан Бартошек з досадою,— доволі вже, або я, присяй-бі, оженюся. А тих десять тисяч віддайте на незаміжніх матерів, тямите?

— Пане комісарє,— сказала пані Ландова урочисто,— почукикайте дитину і благословіть її.

— А без цього не можна? — бурчав пан Бартошек.— Як її брати? Ага. Але ж бо дивіться, воно починає пхикати! Натє, візьміть її собі мерщій.

І це вже кінець оказії з дитям.

1929

ГРАФИНЬКА

— Ті навісні жінки,— казав пан Полгар,— витівають часом таке, що просто віри не ймеш. Було то року дев'ятнадцятого чи двадцятого, словом, у ті літа, коли всюди в благословенній Середній Європі горіла куделя; всяк тільки й пильнував, з якого боку схопиться веремія. А що вже у нас тоді було шпигунів, ви й гадки не маєте. Я під той час у себе в відділі мав клопіт із контрабандистами й грошопідробниками,

але військові часами запрошували мене до себе, щоб я про дещо поінформував. Тоді-то й випала ота okazія з графинькою... назвімо її Мігалі.

Я вже не знаю, як і яким побитом, але дістали тоді військові анонімного листа, де раджено їм звернути увагу на пошту, що посилається на адресу: Цюріх, до запитання, В. Манассесу. Відтак перехоплено одного листа: їй-богу, його зашифрували за кодом номер 11; і в ньому повідомлялося, що піхотний полк номер 28 заквартирував у Празі; що в Міловіцях є стрільбище і що наша армія озброєна не тільки рушницями, а й багнетами; одне слово, подібні дурнички. Але, ви знаєте, військові щодо цього дуже суворі; якби ви прозрадили якій чужій державі, що наша піхота носить онучі з колєнкору фірми Оберлендер, вас би за це притягнули до дивізійного суду і ви б дістали щонайменше рік за злочин шпіонажу. Такі вже приписи військового престижу.

Отож за тим разом показали мені військові той шифрований лист і анонімну доказку. Слухайте, я зовсім не графолог; але варт мені було кинути на них оком, і я сказав собі: «Що за чортівня, прецінь обидва ті листи мають такий вигляд, ніби вийшли з-під одної руки». Хоч анонімну доказку і було написано олівцем — більшість анонімних листів пишуть, власне, олівцем, — однак знати було, що шпигун і викажчик — та сама людина.

— Знаєте що, — сказав я воякам, — не завдавайте собі клопоту, цей розвідник — якийсь аматор; оті його військові тасмниці може кожний прочитати в «Політиці».

Ну та гаразд.

Десь так через місяць прийшов до мене один капітан з контррозвідки, такий собі гарний і стрункий юнак.

— Пане Полгаре, — каже він мені, — що за проява? Недавно я танцював з одною гарною смаглявою графи-

нею; по-чеському вона не вміє, але танцює — любо глянути. І сьогодні я від неї одержую сентиментального листа. Хто ж так робить?

— Радійте з того, молодий чоловіче,— сказав я йому.— Це зветься успіхом у жінок.

— Але ж бо, пане Полгаре,— сказав мені капітан на те знічено.— Коли ж її лист писано таким самим письмом та чорнилом і на такому самому папері, що й ті шпигунські звідомлення до Цюриха! Я тепер просто не знаю, що й робити. Знаєте, як то мужчині виказувати жінку, котра... гм, котра до нього... і взагалі, адже це дама, чоловіче,— скрикнув він схвильовано.

— Так, капітане,— сказав я йому,— оці мені лицарські почуття. Ви повинні допомогти заарештувати цю жінку, і, з огляду на поважність справи, ми її засудимо на кару смерті; а ви матимете ту честь, що дасте команду дванадцятьом солдатам: «Стріляйте!» Таке вже, бачте, романтичне життя. Але, на жаль, тут є одна завада: ніякого Манассеса в Цюрихові нема, і на його ім'я лежать і досі на цюрихській пошті чотирнадцять шифрованих листів до запитання. Чоловіче, не переймайтеся тим, ідіть і танцюйте з тією смаглявою графинєю, поки молоді.

Отож три дні той капітан мучився докорами сумління, аж від того схуд, а потім усе-таки доповів про оказію своєму шефові. Певна річ, шість солдатів поїхало в авто заарештувати графиню Мігалі й обшукати її папери; знайшли там код і різні листи від закардонних політичних агентів, змістом яких була, як то кажуть, державна зрада. При тім графиня відмовлялася будь-що відповідати, а її сестра, шістнадцятирічна дівчина, сіла на стіл, підперши коліними бороду, щоб усе було видно, палила сигарети, фліртувала з офіцерами й сміялася, як божевільна.

Почувши, що Мігалічку заарештували, я побіг до вояків і кажу їм:

— На бога, випустить ту істеричку, бо не оберетесь сорому!

Але вони мені сказали:

— Пане Полгаре, графиня Мігалі зізналася, що вона закордонна шпигунка; а це річ поважна.

— Таж ця жінка бреше,— кричу я на них.

— Пане Полгаре,— сказав мені суворо полковник,— не забувайте, що ви говорите про даму; графиня Мігалі каже правду.

Знаєте, так та жінка вояків заворожила.

— Побий вас грім,— лаюся я,— ви ж її з самої лише галантності засудите! До дідька ваші лицарські почуття! Або ви не бачите, що ця жінка сама і навмисне навела вас на слід своєї антидержавної зрадницької діяльності? Адже це неподобство, не вірте жодному її слову!

Але вояки тільки низували плечима з трагічним жалем. Звісно, всі газети тільки й писали, що про це, за кордоном також. Шляхта всього світу була на сполох і збирала підписи під протестом, дипломати робили демарші, нащо вже Англія далеко, а й там громадська думка збурилась, але правосуддя, як знаєте, непохитне; одне слово, уроджена графиня, згідно з військовим станом, опинилася перед дивізійним судом. Я ще раз пішов до вояків — у мене була своя інформація — і кажу їм:

— Оддайте її мені, я її покараю.

Де там, і слухати не хотіли. Але суд був пишний; я там сидів і розчулився, як на «Дамі з камеліями». Графинька, тонка, як стріла, і смаглява, як бедуїн, признавалася до своєї вини.

— Я пишаюся з того,— казала вона,— що змогла прислужитися ворогам цієї країни.

Суд як не переривався від увічливості й суворості, та марна річ; тут були листи, що містили відомості про державну зраду, й інші дурниці; і суд, навіть узявши на увагу вельми пом'якшувальні й вельми

обтяжливі обставини, не міг учинити інакше — лиш засудити графиню Мігалі на рік ув'язнення. Я сказав уже, що такого пишного суду зроду не бачив. Потім графиня встала і ясным голосом освідчила:

— Пане голово, я вважаю за свій обов'язок ствердити, що під час слідства й ув'язнення всі чехословацькі достойники поводитися зі мною, як справжні джентльмени.

Тут уже я плакав від хвилювання майже вголос. Але так уже людину створено: коли вона знає правду, то в неї свербить язик; просто вона мусить з кимсь поділитися. Я гадаю, що люди кажуть правду не через злочинність або глупоту, а з якоїсь потреби чи з нездоланної спонуки. Отож уявіть собі, та Мігалічка десь у Відні познайомилася з горезвісним майором Вестерманом і закохалася в нього. Ви, либонь, знаєте, хто той Вестерман: це — хлопака, що геройство зробив своїм ремеслом; ордени на ньому просто бряжчать: Марія-Терезія, Леопольд, Залізний хрест, турецькі зірки з діамантами — я вже й не знаю, чого ще там він під війну назбирав; отже, цей Вестерман є провідником усіх можливих нелегальних організацій, змов і путчів, якщо йдеться про монархістів. Отож графиня й закохалася в того героя і, певне, хотіла зискати собі лицарські остроги, щоб бути гідною його; одне слово, з кохання до нього вона вдавала шпигунство і сама себе прозрадила, аби зажити мученицької слави. На таке здатна тільки жінка.

Отже я пішов до в'язниці, де вона сиділа, і звелів її покликати.

— Мадам, — кажу їй, — подумайте, це ж таки нудота — сидіти цілий рік у тюрмі; можна було б подати прохання про перегляд справи, коли б ви зволили зізнатися, як там було насправді з вашим удаваним шпигунством.

— Я вже зізналася, пане, — мовила графиня крижаним тоном, — і більш не маю що казати.

— Але ж, господи боже мій,— скрикнув я,— облиште вже ті дурощі; адже майор Вестерман уже п'ятнадцять років як одружений і має трьох дітей.

Графинька посиніла, як попіл; я ще не бачив жінки, що так відразу могла б поганіти.

— Що... що мені до того? — добула вона з себе, але зуби їй цокотіли.

— А ще вам, певне, цікаво було б знати,— кричав я,— що той ваш майор Вестерман, власне, зветься Вацлав Малек і що він — пекар з Простейова, тямите? Ось вам його стара фотографія; ну, пізнасте його? Боже, боже, графине, і задля такого дурисвіта ви пішли до криміналу?

Мігалічка сиділа, як дерев'яна; нараз я побачив, що це, власне, стара панна, якій розвіялась її життєва мрія. Мені стало їй шкода, і я яқось засоромився.

— Мадам,— кажу їй хутко,— отож домовились: я вам пришлю сюди вашого адвоката, і ви йому розповісте.

Мігалічка випросталася, бліда, але напружена, як лук.

— Ні,— видихнула,— не треба; нікому я нічого не скажу.

І пішла. Але за дверима впала; їй мусили випростувати пальці, бо вони їй задубіли в судомі.

Я кусав собі губи. Ну, але слово сказане, подумав я собі, правда врятована. Одначе, господи боже, хіба це вся правда? Адже всі оті розвінчання і розчарування, оті терпкі правди, втрачені ілюзії і гіркий до-свід — це тільки крихта правди; вся правда більша; вся правда полягає в тому, що кохання, гордоші, при-страсть і шанолубство — це великі і безумні речі, що кожна пожертва — то геройство і що людська істо-та у своїм коханні — це щось прекрасне й дивне. Це — ота друга, ота велика половина правди; але лю-дині треба бути поетом, щоб могли це бачити й ска-зати.

— Цілком слушно,— сказав поліцейний стражник Горалек,— воно завжди важить, як ту правду сказати. Торік ми запопали одного розтратника й привели його до кабінету дактилоскопії, щоб узяти відбитки пальців, а той хлопчина — шусть, вискочив з вікна другого поверху на вулицю і ну тікати. Наш дактилоскопіст уже немолода людина, одначе ту мить забув про це і — шусть! вискочив слідом за ним і зламав собі ногу. Це нас озлило, як завжди, коли щось станеться нашій людині; і коли ми того хлопчину піймали, то трохи затримали його в себе.

Коли ж перегодом відбувався суд присяжних і ми були покликані за свідків, адвокат того хлопця нам і каже:

— Панове, я не хочу ставити вам неприємні запитання, і, коли вам це немиле, ви можете мені не відповідати,— знаєте, той адвокат був гладенький, як пляшечка з отрутою.— Але коли мій клієнт спробував утікати, ви в поліції його потовкли, адже так?

— Де там,— сказав я,— ми тільки дивилися, чи він собі тим скоком чого не пошкодив, а як побачили, що ні, то видали йому догану.

— Це мусила бути неабияка догана,— мовив той адвокат, увічливо осміхаючись.— За свідченням поліцейного лікаря, у мого клієнта після тієї догани троє зламаних ребер і щось близько семисот квадратних сантиметрів кривавих синяків, найбільш на спині.

Я знизав плечима.

— Це він так узяв ту догану до серця,— сказав я, і все обійшлося добре.

Знаєте, воно все може бути правдою, треба лиш знайти для неї слушне слово.

— Який-небудь кривавий синяк або уразка,— сказав пан Добеш,— часом болять більше, ніж полем; але вони мусять бути на кістці. Я це знаю, бо я старий футболіст і вже був ламав собі ребро, ключицю й палець; тепер уже не грають з таким запалом, як за моїх часів. Ось торік я зіграв ще один раз; ми, старі люди, хотіли показати сучасним молодикам, яка у нас була тактика. Я знову стояв захисником, як п'ятнадцять чи двадцять років тому; і саме коли я брав на живіт м'яча, копнув мене мій власний воротар у... гм, воно зветься куприк, або *cauda equina*¹. У тім галопі я лиш полаявся яку хвилину і потім забув про це; і тільки вночі мені стало боляче, а вранці я взагалі не здужав поворухнутися. І такий був той біль, що я не міг ані рукою поворухнути, ані кашлянути,— дивна річ, як у людському тілі все зв'язане. І що ж, я лежав на спині, як мертвий жук, ані на бік не міг повернутися, ані пальцем ноги кивнути, нічого; я лиш сичав та охав, так мені люто боліло.

У такому стані я пролежав цілий день і ще одну ніч; очей я не склепив ані на секунду. Диво-дивне, який тільки довгий той час, коли людина не може ворухнутися; певно, то страшенна мука, як, приміром, когось присипле. Я рахував і зводив у ступінь, я молився, ба й деякі вірші собі пригадав, аби мені той час ізбіг, але ніч усе не минала. Раптом, могла тоді бути десь друга година ночі, я почув, що хтось унизу щодуху тікає вулицею; а за тим кимось гнався цілий гурт і чути було голосів так із шість: я тобі дам, я тебе випатраю, ти мізерний хлопчаку, байстрюче і таке інше. Трохи не під моїми вікнами його схопили, і тоді-то й зчинилася буча, човгали чийсь ноги, пар, може, із шість, ляскало по обличчю, чулися якісь де-

¹ Кінський хвіст (лат.).

рев'яні удари, ніби хто товк палицею по голові, сопіння й вищання, але жодного крику. Слушайте, адже це неподобство: шість хлопів на одного й репіжать його, як лантух; я хотів устати й сказати їм, що так не годиться, але заревів од болю; хай йому дідько, я не міг поворухнутися! Таке безсилля страшне; я скреготів зубами й ревів від люті, як звір! І раптом у мені щось хруснуло, я скочив з ліжка, схопив палку й полетів сходами вниз. Коли я вибіг на вулицю, я геть осліп; я нагабав одного чоловіка й почав гамселити його палкою; решта кинулася врзтіч; нікого я ще в житті своєму так не молотив, як того ракла. Лиш потому я собі усвідомив, що мені при тім із болю дзюрили сльози; потім ще минула година, поки я знову сходами повернувся в ліжко; але вранці я вже ходив; це було просто чудо. От тільки хочеться знати,— додав пан Добеш замислено,— кого я тоді так молотив: чи то був хтось із тої зграї, чи той, кого духопелили інші. І все ж один проти одного — це принаймні чесно.

— Безсилля страшне,— мовив диригент і композитор Каліна, киваючи головою.— Я, панове, одного разу пережив таку пригоду, це було в Ліверпулі; мене туди запросили диригувати оркестром на якомусь концерті. Знаєте, я не вмю ні слова по-англійському; але ми, музиканти, розуміємо один одного без довгої мови, особливо як тримаємо в руці диригентську паличку; тоді тарабаниш нею, щось кричиш, водиш очима і показуєш руками і потім починаєш знову. У такий спосіб можна висловити й найтонші почуття; коли, наприклад, я зроблю ось так руками, то всяк дотямить, що це означає містичне піднесення й визволення від життєвого тягара та болю. Отже, коли я прибув до Ліверпуля, зустріли мене англійці на вокзалі й відвезли одразу до готелю, щоб я перепочив; одначе,

скупавшись, я пішов одинцем подивитися на місто і заблукав.

Коли я десь буваю, я йду найперше подивитися на річку; біля річки людина спізнає, так би мовити, оркестровку міста. По одну руч від вас бурхає увесь той вуличний гамір — бубни й тимпани, ріжки, валторни й літаври, а по другу руч ріка — це струни, *ote pianissimo*¹ скрипок і арф; там ви чуєте ціле місто відразу. Але в Ліверпулі ріка — не знаю, як вона зветься, — дуже жовта й страшнюча; ця ріка вам гучить і дуднить, реве, мукає й деренчить, гуркоче й трубить безліччю кораблів, буксирних суден, пакетботів, складів, корабелень і підйомних кранів; знаєте, я безтямно люблю кораблі, чи то буде пузатий і чорний буксир, чи на червоно помальований вантажний корабель, чи оті білі океанські пароплави. Отож я собі сказав: «Бога ради, тут десь за рогом мусить бути океан, я повинен на нього подивитись», — і я побіг униз понад річкою. Я біг дві години, весь час повз різні склади, сараї й доки; тільки подеколи вигурне високий, як храм, корабель або три товсті, похилі димарі; смерділо рибою, кінським потом, джутом, ромом, пшеницею, вугіллям, залізом — слухайте, коли десь скупчиться багато залізяччя, то воно цілком виразно пахне залізом. Я був мовби в екстазі; але потім уже запала ніч, і я добувся до однієї піщаної мілини; навпроти світив маяк і де-не-де плавало якесь світелко, може, то був океан; там я сів на купу дощок, почуваячися так чарівно самотнім і загубленим; я наслухав, як плескоче й широко шумить океан, і мало не вив із туги. Потім туди прийшло двоє людей, чоловік і жінка, але вони не бачили мене; сиділи спиною до мене й тихо говорили, — якби я був тямив по-англійському, то був би кашлянув, аби вони знали, що хтось їх чує; але я не знав жодного англійського слова, крім «готель» та «шилінг», і тому сидів і далі тихцем.

¹ Найтихше (*итал.*).

Спочатку вони говорили добрим *staccato*¹, потім чоловік почав помалу й тихо щось пояснювати, і слова нібито застрягали йому в горлі, а потім швидко висипалися. Жінка заволала з жаху і щось йому схвильовано сказала; але він стиснув їй руку, аж вона застогнала, і почав їй крізь зуби виказувати. Ні, це не була любовна розмова, музикант її пізнає; любовна розмова має зовсім іншу каденцію і не звучить так здавлено; любовна розмова — то глибоке *cello*², а тут був високий контрабас, який вигравав таким *presto rubato*³, — усе в одній позиції, ніби той чоловік раз у раз повторював одну річ. Мене це трохи почало лякати; чоловік мовив щось зле. Жінка почала тихо плакати і кілька разів скрикнула, ніби заперечуючи, ніби хочучи його стримати; в неї був трохи кларнетовий, дерев'яний голос, який звучав не дуже молодю; але чоловічий голос дедалі більше мінився на сичання, ніби щось наказуючи або погрожуючи. Жіночий голос почав розпачливо просити й затинатися з жаху, як затинається людина, коли їй покласти льодовий компрес; і було чути, як їй видзвонюють зуби. Тут чоловічий голос почав бурчати дуже глибоко, достоту басово й майже закохано; жіночий плач перейшов у дрібне й пасивне схлипування; це означало, що опір був зламанний. Але далі закоханий бас знову підвищився і переївчасто, розсудливо, неодмовно почав класти фразу за фразою; жіночий голос тепер лиш якось безсило квилів чи схлипував, але то вже був не опір, а тільки шалений страх, не страх перед людиною, але наглий, візіонарний жах перед чимсь майбутнім. І тут чоловічий голос понизився знову до заспокійливого гудіння й тихих погроз; жіноче схлипування обернулося дурним і безпорадним зітханням; і чоловік хо-

¹ Уривчасто (*музичний термін, італ.*).

² Замкнено (*музичний термін, італ.*).

³ Вільно й дуже швидко (*музичний термін, італ.*).

лодним шепотінням поставив кілька запитань, на які, очевидно, йому одказано кивком голови, бо він уже не наполягав.

Потім обоє встали і розійшлися кожен у свій бік. Слухайте, я не вірю в передчуття, а вірю в музику; коли я там тієї ночі підслушував, то знав зовсім певно, що той контрабас підмовляв кларнета на щось жахливе. Я знав, що кларнет повернеться додому, скорившись чужій волі, і зробить те, що йому велить контрабас. Я це чув, а чути — це більше, ніж розуміти слова. Я знав, що готується якийсь злочин; і я знав який. Я зрозумів це з того жаху, який почувався в тих двох голосах; це було в барві тих голосів, в каденції, темпі, інтервалах, цезурах, — слухайте, музика точна, точніша за мову. Той кларнет був занадто простий, аби виконувати щось самому; він тільки допомагатиме, подасть який-небудь ключ або відчинить двері; але грубий і глибокий бас справдить задумане, поки кларнет затинатиметься від жаху. Я погнав до міста, знаючи, що мусить щось статися, що я щось мушу зробити, аби теє відвернути; коли б ви знали, як страшно відчувати, що ви запізнитесь.

Нарешті я побачив на розі полицая й підбіг до нього, спітнілий, захеканий.

— Пане, — гукнув я, — тут у місті готується якесь убивство!

Стражник знизав плечима і щось мені сказав, чого я не зрозумів. «Боже мій, — пригадав я собі, — він же не тямить моїх слів!»

— Убивство, — кричав я йому, ніби він був глухий, — розумієте? Якусь самотню пані хочуть убити! Ця служниця або господиня допомагатиме в цьому, господи боже, — заревів я, — робіть щось, чоловіче!

Стражник тільки потряс головою і сказав щось на кшталт — *iurvej*¹.

¹ Ідіть своєю дорогою (*спотворене англ.*).

— Пане,— пояснював я йому розжалено й увесь тремтячи від люті й жаху,— та бідна жінка відчинить своєму коханцеві, даю голову на відріз! Ви не повинні цього допустити! Шукайте її! — Тут я згадав, що навіть не знаю, яка та жінка з себе, але коли б я це й знав, однаково не міг би цього сказати.— Бога ради,— скрикнув я,— жорстокістю було б таке допустити!

Англійський стражник пильно подивився на мене і як міг почав заспокоювати. Я схопився за голову.

— Ти, йолопе,— заволав я в безтямному розпачі,— то я знайду сам, де це!

Я знаю, це було безумство, але, бачте, людина щось повинна робити, коли йдеться про чинсь життя; я цілу ніч бігав по Ліверпулі, ачей, думав, побачу, як підкрадається хто-небудь до якогось дому. Це дивне місто і таке страшливо мертве вночі... На ранок я сів на краю хідника і заплакав з утоми; там знайшов мене стражник, сказав мені: «Jurvej»,— і довів мене до мого готелю.

Я не знаю, як я диригував того ранку на репетиції, але коли я нарешті брязнув диригентською паличкою об землю й вибіг на вулицю, там уже галасували розносці вечірніх газет. Я купив собі одну — в ній був великий заголовок «Murder» і під ним фотографія якоїсь білявої пані. Я гадаю, що «murder» означає «вбивство».

1929

СМЕРТЬ БАРОНА ГАНДАРИ

— Слушайте,— мовив по тому пан Меншік,— ліверпульські польди, запевне, схопили того убійника; це був професійний злочин, а такий звичайно розплутують. За такої okazji збирають усіх зареєстрованих босяків, що саме бігають на волі, і... ану, хлопче, розкажи, яке ти маєш алібі. І коли нема алібі, то це він.

Поліція не любить працювати з незнайомими множинками чи величинами; вона, сказати б, прагне звести їх до відомих або зареєстрованих величин. Коли вже хто їм потрапляє до рук, то вони його зміряють, візьмуть у нього відбитки пальців, і тоді це вже їхня людина; від того часу до нього звертаються довірливо, як тільки що-небудь скоїться; ідуть до нього як старі знайомі, як люди ходять до свого голяра чи до своєї тютюнової крамниці. Гірше буває, коли якогось злочину допустить нефахівець або новачок, скажімо, ви або я; до нього вже поліції важче дістатися.

Я маю в поліційному управлінні одного родича, звється радник Пітр, він дядько моєї дружини. Так от цей пан Пітр каже, що як станеться грабунок, то його вчинив якийсь фахівець; а як станеться вбивство, то до нього напевне причетний хто-небудь із родини. Він має усталені погляди, той пан Пітр; так, приміром, він запевняє, що людина рідко коли уб'є чужу людину, бо це не так просто; між знайомими нагода випадає скорше, а вдома її видно, як на долоні. Коли йому дають розслідувати яке-небудь убивство, то він спершу допитається, кому б це було учинити найлегше, а потім іде.

— Знаєш, Меншіку,— каже,— я не маю ні крихти фантазії або дотепу, в нас кожний тобі потвердить, що я в управлінні найбільший телепень. Розумієш, я такий же примітивний, як той убійник; а те, що мені спадає в голову, таке ж буденне, звичайне й дурне, як його мотиви, план і дія; і я тобі скажу, що саме це найчастіше стає мені в пригоді.

Я не знаю, чи пам'ятає хто з вас про вбивство чужоземного барона Гандари. Це був такий собі таємний авантюрист; волосся мав, як гайворон, і гарний був, як Люципер; він жив на одній віллі у Гребовки, і що там часом діялося, важко навіть розповісти. Отож якось під ранок почувися в тій віллі два постріли з револьвера, зчинився переполох, а по-

тім знайшли того барона в саду вілли застреленого. Нагрудний папірник йому зник, але більш там не було жодного путящого сліду; одне слово, загадкова притрапка першої величини. Отже, це вбивство дісталось моєму дядькові Пітру, бо саме нічого іншого не мав; але його шеф йому попереду мовби ненароком і каже:

— Пане колего, така історія хоч і не у вашому звичайному стилі, але постарайтеся довести, що вам ще рано іти на пенсію.

Дядько Пітр на це пробурчав, що постарасться, і подався на місце подій. Певна річ, він нічого не знайшов, вилаяв детективів і знову сів за стіл, запаливши свою гіпсовку. Якби хто його побачив у тому смердючому диму, то подумав би, що пан Пітр обмірковує свою притрапку, але це була б помилка; дядько Пітр не обмірковував, бо принципово відкидав обмірковування. «Убийник також не обмірковує, — казав він, — йому або стрельне в голову або не стрельне».

Іншим з управління було жаль дядька Пітра; ця okazія — не для нього, говорили між собою, шкода такого гарного матеріалу для Пітра; Пітр годиться для старих баб, котрих убив їхній небіж або кавалір їхньої служниці. Отож один колега, комісар Мейзлік, зайшов якось ніби мимохідь до дядька Пітра, сів на стілець і каже:

— То що, пане раднику, що нового в справі Гандари?

— Певно, в нього є якийсь небіж, — припустив дядько Пітр.

— Пане раднику, — сказав доктор Мейзлік, щоб йому допомогти, — це, мабуть, трохи не та okazія. Коли хочете, барон Гандара був великий міжнародний шпигун; хто зна, які дива тут можуть критися, — мені з голови не йде, що в нього пропала тека. Я б на вашому місці постарався зібрати інформацію.

Дядько Пітр замотав головою.

— Пане колего,— сказав він,— кожен з нас має свою методи. Найперше треба розслідувати, чи немає тут яких родичів, котрі після його смерті могли б одержати спадщину.

— По-друге,— провадив д-р Мейзлік,— нам відомо, що барон Гандара був тяжко запеклий гравець; ви не буваєте в товаристві, пане раднику, ви тільки граєте в доміно у Меншіків і не маєте знайомств; хочете, я спитаю, хто з ним останніми днями грав,— знаєте, тут могло йтися про так званий борг честі...

Дядько Пітр спохмурнів.

— Слухайте,— сказав він,— для мене це нічого не варте; я ніколи не працював у тих вищих колах і на старість не буду вже переучуватися. Дайте мені спокій з тим боргом честі, такої okazji мені зроду не траплялося. Коли це не родинне вбивство, то вбивство грабіжницьке; і до нього конче причетний хтось із хатнього люду. Можливо, у куховарки є небіж.

— Або Гандарів водій,— докинув Мейзлік, щоб допекти дядькові.

Дядько Пітр похитав головою.

— Водіїв,— сказав він,— за моїх часів ще не було; я не пригадую, щоб водій учинив убивство задля грабунку. Водії пиячать і крадуть бензин; але щоб вони вбивали, я ще з таким не стикався. Юначе Мейзліку, я тримаюся власного досвіду. Як матимете стільки літ, як я...

Д-р Мейзлік сидів як на голках.

— Пане раднику,— мовив він хутко,— тут є ще й третя можливість. Барон Гандара мав стосунки з однією заміжньою жінкою; паночку, то найвродливіша жінка в Празі. Можливо, це вбивство з ревности.

— Таке буває,— погодився дядько Пітр.— З подібним убивством я мав до діла п'ять разів. А хто чоловік тієї панійки?

— Оптовий торговець,— сказав пан Мейзлік,— дуже велика фірма.

Дядько Пітр замислився.

— І це ні до чого не веде,— сказав він.— Я ще не знаю випадку, щоб оптовик застрілив кого-небудь. На шахрайство вони вдатні; але вбивство з ревностів — таке трапляється в інших верствах. Де там, пане колего!

— Пане раднику,— провадив далі д-р Мейзлік,— знаєте, чим перебувався барон Гандара? Шантажем. Він знав страшні речі про... ну, про багатьох дуже багатих людей. Варто б подумати, хто міг бути зацікавлений у... гм, у тому, щоб його позбутися.

— Бачте,— сказав на це дядько Пітр,— таку оказію я вже раз мав, але ми не могли довести вини, і вишло чисте стидовище. Хоч би там що, але вдруге обпикатися на подібних речах я не хочу. Мені стане й звичайного вбивства задля грабунку; я не люблю отих сенсацій і загадкових афер. Коли я був у вашому віці, то теж думав, що коли-небудь розплутаю якусь славнозвісну кримінальну оказію; то, знаєте, шанобство. Голубчику, з роками в людини це минає; пізніше вона вже бачить, що випадають тільки звичайні оказії.

— Барон Гандара — то не звичайна оказія,— заперечив комісар Мейзлік.— Пане, я його знав: пройди-світ, чорний як циган — найвродливіший халамидник, якого я коли бачив. Загадкова людина. Демон. Фальшивий гравець. Фальшивий барон. Слушайте, така людина не вмирає в звичайний спосіб; не вмира і від звичайного вбивства. Тут ідеться про щось більше. Про дуже загадкові речі.

— То хай мені такого не дають,— бурчав дядько Пітр знеохочено.— Моя голова не для загадкових речей. Начхати мені на загадкові речі. Я люблю звичайні і ясні вбивства, як, приміром, убивство продавачки тютюну. Чоловіче, я вже не вчитимуся нових

метод. Коли це доручено мені, то я зроблю все по-своєму, і вийде звичайне вбивство з пограбуванням. Коли б це доручили вам, то вийшла б кримінальна сенсація, любовний роман або політичний злочин — у вас, Мейзліку, романтичний смак; ви б із цього матеріалу зробили казкову пригоду. Шкода, що справу доручено не вам.

— Слухайте! — скрикнув д-р Мейзлік. — Ви б не перечували, якби я... цілком приватно... заходився коло цієї справи? Знаєте, в мене стільки знайомих, котрі щось та знають про Гандару... Звісно, свої відомості я передав би вам, — додав Мейзлік притьмом. — Оказія зосталася б вашою — то як?

Дядько Пітр роздратовано запирхав.

— Красенько дякую, — сказав він, — але так не випадає. Пане колего, ваш стиль інший, ніж мій; вам би із цього вийшло щось зовсім інше, ніж мені. Не треба мішанини. Щоб б я почав із вашими шпигунами, гравцями, панійками і тому подібними бонзами? Друже, мені це ні до чого. Коли вже маю працювати я, то з цього вийде моя буденна й брудна історія... Кожен робить, як уміє.

В ту хвилину постукав і увійшов один із детективів.

— Пане раднику, — доповів він. — Ми з'ясували, що двірник із Гандарової вілли має небожа. Це — двадцятирічний хлопчина, ніде не працює, живе у Вршовіцях, номер 1451. Він часто бував у того двірника. А тамішня служниця має коханця-воєка; одначе він тепер на маневрах.

— Чудово, — мовив дядько Пітр. — Тепер біжіть подивіться за тим двірниковим небожем, зробіть трус і приведіть його сюди.

За дві години дядько Пітр уже тримав у руках Гандарів гаманець, що його знайшли в постелі того молодика; вночі хлопця схопили на гулянці, а ранком він зізнався, що застрелив Гандару, щоб пограбувати гаманець; у ньому було понад п'ятдесят тисяч корон.

— От бачиш, Меншіку,— сказав мені перегодом дядько Пітр,— це достоту така пригратка, як із тією бабою з Кржеменцевої вулиці: тут також убив двірників небіж. Але, дідько б його взяв, хлопче, я іноді собі думаю: якби цю справу перебрав доктор Мейзлік, от би вже наробив із неї матеріалу! Але мені бракує на це фантазії, от що.

1929

ПРИГОДИ ШЛЮБНОГО ШАХРАЯ

— Це таки правда,— мовив детектив Голуб і скромно відкашлявся.— Нам, поліцаям, не до смаку екстравагантні й небувалі оказії; не до смаку нам також і нові люди. Який-небудь старий, випробуваний злочинець — то зовсім інший клопіт. По-перше, ми одразу знаємо, що це зробив він, бо такий його фак; по-друге, знаємо, де його знайти, і, по-третє, він перед нами зовсім не церемониться і не відмагається, бо вже зна, що все це даремно. Панове, працювати з такою досвідченою людиною — чиста радість. І я вам скажу, що і в тюрмі професійні злочинці тішаться особливою приязністю і довірою; ті новачки й випадкові винуватці — найбільші скиглії й ренітенти¹, і все їм не до вподо-би; а от який-небудь старий кримінальник знає, що арешт — це ризик його праці, і тому він дурно не завдає прикроців ні собі, ні іншим. Але це вже, власне, сюди не стосується.

Якось, п'ять років тому, нам почали надходити з усіх країв і закутків повідомлення, що в чеських селах розперезався невідомий шлюбний шахрай. За описом, це був літній чоловік, гладкуватий, лисий, з п'ятьма золотими зубами в роті; він прибирав собі ймення Мюллер, Проказка, Шіmek, Шебек, Шіндерка, Білек, Громадка, Півода, Бергр, Бейчек, Сточес і всілякі інші. Дідько б його взяв, той опис не приходився до жодного з наших шлюбних шахраїв; то, мабуть,

¹ Упертюхи (з італ.).

хтось новий. Отож мене покликав наш пан радник і каже:

— Голубе, ви вартусте в поїздах; і вже як кудись їдете, пантруйте, чи не спіткасте якого хлопаку з п'ятьма золотими зубами.

Ну гаразд, почав я в поїзді заглядати людям у зуби і за чотирнадцять днів натрапив на трьох панів з п'ятьма золотими зубами; вони мусили мені показати посвідки, але, пречиста діво, один з них був шкільний інспектор, а один навіть депутат, і ви вже не питайте, панове, як за це мене вилаяли вони, а потім і в нас. Я, звісно, роззлюстився і тільки тепер твердо собі поклав зловити того крутія. Хоч то й не була моя окаязія, але я заповзявся йому помститися.

Отож я об'їздив приватним коштом усіх тих одурених сиріток і вдів, котрим отой золотозубий махляй виманив гроші, обіцявши одружитися. Ви б не повірили, скільки плачу й нарікань наслухався я від бідолашних сиріт і вдів. Всі сходилися принаймні на тому, що то був інтелігентний і поважний пан, що в нього золоті зуби і що він так гарно, доброчесно і палко обстоював родинне щастя; але жодна з них не взяла у нього навіть відбитка пальців — це просто жах, які жінки легковірні. Одинадцята жертва — це було в Каменіці — мені в сльозах розповіла, що той пан був у неї тричі; завше приїздив поїздом о пів на одинадцяту ранку, а коли наостанку відходив з її грішми в кишені, то подивився на порядковий номер її будиночка і вражено мовив:

— Слухайте, пані Марженко, хіба ж це не божа воля, щоб ми побралися: у вас номер дому 618, і я до вас завжди виїжджаю о 6 годині 18 хвилин; чи ж це не добрий знак?

Почув я це й кажу:

— Пані, їй-богу, це добрий знак.

І негайно витяг розклад руху поїздів та й почав шукати, з яких станцій від'їздить поїзд о 6 годині

18 хвилин і чи причетний він до поїзда, що прибуває до Каменіці о 10 годині 35 хвилин. Коли я все це порівняв і систематизував, то побачив, що найімовірніше то був поїзд зі станції Бистржіце-Нововес. Знаєте, поїзний детектив повинен знатися на поїздах.

Певна річ, першого ж вільного дня я поїхав до станції Бистржіце-Нововес і запитав, чи не їздить звідси надто часто один опасистий пан із золотим ротом.

— Їздить,— сказав мені начальник станції.— Це пан Лаціна, комівояжер, що живе онде на долішній вулиці; саме вчора ввечері він звідкись приїхав.

Так отож я йду до того пана Лаціни; в коридорі я натрапив на таку собі дрібну та чистеньку пані й кажу їй:

— Чи тут живе пан Лаціна?

— Це мій чоловік,— мовила вона,— але він тепер спить після обіду.

— Це не вадить,— кажу їй і йду досередини.

На канапі лежить чоловік без піджака й каже:

— Бй-ей, це пан Голуб; матусю, подай йому стільця.

У ту ж мить уся моя злість вивітрилася: адже це був старий лотерейник Пліхта, знаєте, той, що шахрає лотереями; цей Пліхта вже сидів щонайменше десять разів.

— Дай боже здоров'я, Вінцку,— кажу я.— То ти вже не ходиш коло лотерей?

— Ба ні,— сказав Пліхта й сів на канапі.— Пане Голубе, таке потребує багато біганини, а я вже не юнак. У п'ятдесят два роки чоловік уже любить трохи посидіти; ходити від одного дому до другого — то вже не для нашого брата.

— Тому ти й перекинувся на шлюбне шахрайство, чи не так, шелихвосте? — кажу я йому.

Пліхта тільки зітхнув.

— Пане Голубе,— мовив він,— щось чоловік та повинен робити. Знаєте, коли я сидів наостанку, мені попсувалися зуби; певне, від сочевиці. Отож я мусив

їх поремонтувати; а ви й гадки не маєте, пане Голубе, як винагороджуються чоловікові золоті зуби. Вони будять довіру, а, крім того, чоловікові починає краще травитися їжа, і він гладшає. Далєбі, наш брат му- сить користати з того, що має.

— А де твої гроші? — кажу я йому.— Ось у мене занотовано одинадцять твоїх шахрайств, це становить нетто двісті шістнадцять тисяч корон. Де вони?

— Але ж бо, пане Голубе,— мовив Пліхта,— знаєте, тут усе належить моїй жінці. Комерція є комерція. У мене нема нічого, окрім того, що маю при собі: це шістсот п'ятдесят корон, золотий годинник і золоті зуби. Матусю, я поїду з паном Голубом до Праги. Пане Голубе, я за ці зуби ще повинен заплатити; вони коштують триста корон, і я їх тут залишаю.

— А сто п'ятдесят корон треба віддати твоєму крав- цеві,— нагадала матуся.

— Твоя правда,— мовив Пліхта.— Пане Голубе, я люблю справедливість. Нема краще, як у всьому мати лад. Той лад потім віддзеркалюється людині на лиці. Коли не маєш боргів, можеш кожному дивитися в вічі. Цього вимагає мій гешефт, пане Голубе. Матусю, почисть мені трохи пальто, щоб я тебе не осоромив у Празі. Тепер можемо йти, пане Голубе.

Тоді Пліхта дістав п'ять місяців, мало не всі ті жінки перед судом присяжних свідчили, що вони дава- ли йому гроші своєю волею і що вони прощають йому. Тільки одна баба не подарувала нічого, то була багата вдова, з якої він випомпував лишень п'ять тисяч.

Півроку перегода почув я, що знову об'явилися якісь два шлюбні шахраї. «Це, мабуть, Пліхта»,— ска- зав я собі, але далі об тім не турбувався. Під той час я мав доволі роботи в Пардубіце, на вокзалі, бо там діяв один чемоданник, знаєте, з тих, що крадуть на пероні валізи. А що в одному селі, десь на годинку їзди від Пардубіце, жила моя родина на літнівці, то я взяв для неї до валізки сосисок і копченої шинки;

в селі це, знаєте, коштовність. Їдучи, я обійшов за звичкою увесь поїзд; і от в одному купе сидить пан Пліхта з якоюсь уже немолодою дамою і розводиться про те, який зіпсутий цей світ.

— Вінцку,— кажу я,— ти вже знову комусь обіцяєш узяти шлюб?

Пліхта зашарівся і хутко вибачився перед тією дамою, мовляв, має тут комерційні перемови з цим паном; а вийшовши зі мною в коридорчик, сказав докірливо:

— Пане Голубе, вам не слід би мене ганьбити перед чужими людьми; ви тільки моргніть мені, і я вже йду. Пощо ви мене шукаєте?

— Масмо, Пліхто, знову дві притрапки,— кажу йому.— Але в мене сьогодні інша робота, отож віддам тебе жандарям у Пардубіце.

— Пане Голубе, не чинить цього; я вже до вас звик, ви мене також знаєте, я піду радніше з вами. Атож, пане Голубе, за старим знайомством.

— Не випада,— кажу я.— Мені ще треба поїхати до своєї родини, це — година їзди. Що я тим часом робитиму з тобою?

— Я вам товаришитиму, пане Голубе,— запропонував Пліхта.— Принаймні не нудитиметеся в дорозі.

Гаразд, отож пішов той Пліхта зі мною; а коли ми вже були за містом, він і каже:

— Дозвольте, пане Голубе, я понесу вашу валізку. Бачте, пане Голубе, я вже немолода людина; і коли ви мені тикаєте перед людьми, то це справляє якесь дивне враження.

Отож я його відрекомендував своїй дружині й своячки як свого давнього приятеля, пана Пліхту. Слухайте, моя своячка — досить вродлива дівчина, до того ж їй двадцять п'ять років, але Пліхта так гарно й повагом розмовляв, ще й дав дітям цукерок,— одне слово, коли ми випили кави, пан Пліхта освідчив, що міг би піти з дівчиною та з дітьми на прогулянку, і лиш мені під-

моргнув; мовляв, ми, хлопцi, порозумiємося, кожному втямки, що вам є про що поговорити зi своєю старою. Такий то був шляхетний мужчина. А коли вони за годину повернулися, дiти вели пана Плiхту за руки, своячка була як рожа i на прощання дуже довго тиснула йому руку.

— Слухай, Плiхто,— кажу йому потiм,— що це тобі спало крутити голову нашiй Манiчцi?

— Це вже така звичка,— мовив Плiхта майже зажурено.— Пане Голубе, я вже тому й не винен, це роблять зуби. Менi вiд цього самi тiльки прикрощi, правду кажу. З жiнками я нiколи не балакаю про любов, таке не личить моїм лiтам; i бачите, саме на це вони вабляться найбiльше. Я часом кажу собі, що мене вони люблять навiть не заради мене, а з грошлюбностi, бо я скидаюся на заможну людину.

Коли ж ми знову добулися до Пардубицького вокзалу, я мовив йому:

— Плiхто, я все-таки повинен вiддати тебе жандарям, бо маю тут розслiдувати одну крадiжку.

— Пане Голубе,— почав проситися Плiхта,— то посадiть мене покiль отут у ресторацiї; я вип'ю чаю i прочитаю газети — ось мої грошi, тут чотирнадцять тисяч iз чимось; я без грошей не втечу, адже менi нiчим сплатити рахунок.

Отож я посадовив його у вокзальнiй ресторацiї й пішов у своїх справах. За годину я заглянув у вiкно; вiн сидiв на своїм мiсцi, на носi золоте пенсне, i читав газети. Десять за пiвгодини я звiльнився i пішов по нього. Тепер вiн уже сидiв за сусiднiм столом з якоюсь вельми крихкотiлою блондинкою i з гiднiстю картав кельнера за те, що той подав їй каву з пiною. Коли ж вiн мене побачив, попрощався з панiйкою й пiдiйшов до мене.

— Пане Голубе,— сказав вiн,— чи не могли б ви мене забрати через тиждень? Саме трапляється деяка робота.

— Дуже багата? — питаю його.

Пліхта тільки махнув рукою.

— Пане Голубе,— зашепотів він,— вона має фабрику і дуже потребує досвідченої людини, щоб давати їй раду. Саме тепер вона хоче поставити деякі нові машини.

— Ага,— кажу я,— ось ходім, я тебе відрекомендую.— І йду до тієї панійки.— Бог з тобою, Лойзічко,— кажу я їй,— ти й досі ловиш таких ось підстарків?

Блондинка почервоніла аж до лопаток і сказала:

— Пречиста діво, пане Голубе, я не знала, що цей пан — ваш приятель!

— Отож вимітайся,— кажу я їй.— Пан радник Дундр хотів би з тобою поговорити; знаєш, він це називає шахрайством.

Пліхта був знищений.

— Пане Голубе,— сказав він,— я зроду не повірив би, що та панійка також шахрайка!

— Так,— кажу я йому,— і до того, жінка легкої поведінки; уяви собі, вона виманює в старих безженців гроші під обіцянку шлюбу.

Пліхта просто зблід.

— Тьху,— сплюнув він,— як же після цього вірити жінкам? Пане Голубе, це вже перевершує все!

— А тепер зажди,— кажу я йому на це,— я куплю тобі квиток до Праги. Другого класу чи третього?

— Пане Голубе,— боронився Пліхта,— шкода грошей. Як арештований, я маю право на безкоштовний проїзд, чи не так? То вже якось відвезіть мене на казенні гроші. Наш брат мусить берегти кожен шеста¹.

Всю дорогу аж до Праги Пліхта лаяв ту жінку; такого глибокого морального обурення я ще ніколи не бачив. Коли ж ми прибули до Праги, Пліхта сказав:

¹ Дрібна монета (шість крейцарів).

— Пане Голубе, я знаю, за цим разом мені дадуть сім місяців; а мені тюремна їжа вадить. Знаєте, я хотів би ще раз до смаку попоїсти. Ті чотирнадцять тисяч, що ви взяли в мене,— це все, що я зискав на тій останній okazji,— то чому б за них не врядити бодай одну вечерю; я хотів би вам віддячити за каву.

Отож ми пішли удвох до однієї із кращих пиварень; Пліхта замовив ростбіф і випив п'ять кухлів пива, а я заплатив за це з його гаманця, але ще раніше він тричі перевіряв рахунок, щоб нас не одурих кельнер.

— Так, а тепер до управління,— кажу я.

— Хвилиночку, пане Голубе,— сказав Пліхта.— За останньої okazji я мав чималі додаткові витрати. Чотири подорожі туди й назад по сорок вісім корон становлять триста вісімдесят чотири корони.— Тут він начебив пенсне й почав рахувати на клаптикові паперу.— Потім добові, скажімо, тридцять корон у день — я ж повинен якось пристойно жити, пане Голубе, так вимагає гешефт. Отже, це становить сто двадцять корон. Потім ще я дав тій дівчині букет за тридцять п'ять корон, знаєте, треба бути чемним. Обручка на заручини коштувала двісті сорок — вона була тільки позолочена, пане Голубе, коли б я не був чесною людиною, то сказав би, що вона золота, і порахував би шість сотень, аякже; потім я купив їй торт за тридцять корон; далі маємо п'ять листів по короні кожний, і оголошення, за яким я з нею познайомився, коштувало вісімнадцять корон. Так от, усього вісімсот тридцять дві корони, пане Голубе. Прошу вас ті гроші мені відрахувати, і я їх покіль залишаю у вас. Я люблю у всьому лад, пане Голубе; принаймні ці витрати треба відшкодувати. Так, а тепер можна йти.

А коли ми вже були в коридорі поліційного управління, Пліхта раптом пригадав:

— Пане Голубе, прецінь я тій дівчині подарував

також пляшечку парфумів; то докладіть іще двадцять корон до тих відрахованих.

Потім він старанно висякався і спокійно дав себе відвести.

1929

БАЛАДА ПРО ЮРАЯ ЧУПА

— Таке й напrawdę трапляється,— сказав на те жандарський капітан Гавелка,— злочинці іноді відзначаються якоюсь особливою сумлінністю й порядністю. Я міг би нарозказувати вам про це всіляких історій, але найдивніша сталася з Юраєм Чупом. Я саме служив тоді жандарем на Підкарпатті в Ясині.

Однієї січневої ночі ми пиячили у шинкаря-єврея; там був окружний начальник, якийсь залізничний інспектор і інше вишукане товариство; були, звісно, й цигани. Слухайте, оті цигани, я не знаю, що то за набрід, але я гадаю, що це — хамове коліно. Коли вони отак людині награвють до вушка щоразу ближче й щоразу тихше, щури злиденні, коли їй так чарують слух, тоді... тоді... тоді вам просто виймають душу з тіла; кажу вам, їхня музика — якась страшна й таємна розпуста. І коли вони отак приссалися до мене, я хлипав, я ревів, як олень, стромляв у стіл багнетом, розбивав шклянки, співав і товкся головою об стіну, хотів когось забити або когось покохати,— панове, такі коники виливає людина, коли її причарують цигани. А коли я дійшов до ручки, підступив єврей-шинкар і сказав, що на дворі перед пиварнею чекає мене якийсь руснячок.

— Хай чекає або хай прийде завтра,— кричав я,— я тепер оплакую свою молодість і справляю похорон своїх мрій; я кохаю одну пані, одну гарну й шляхетну пані — грай мені, ти, злодюго циганський, виграй мені з душі той біль,— словом, я сказав щось подібне; знає-

те, це музика вже так спричинилася до того болю і жахного пиття.

За якусь годину знову прийшов шинкар, кажучи, що той русняк там надворі на морозі ще чекає. Проте я ще й досі не оплакав своєї молодості і не втопив у токайському свій жаль; я тільки махнув рукою, як Чингісхан, мовляв, мені все однаково, тільки грайте, цигани; а що було далі, того я вже добре не знаю; але коли я вранці вийшов з корчми, був такий мороз, що сніг скрипів і дзвенів, як скло, а перед шинком стояв цей русняк у білих постолах, білих ногавицях і в білому овечому кожусі. Побачивши мене, він уклонився аж у пояс і щось прохрипів.

— Чого хочеш, чоловіче,— кажу я йому,— якщо баритимеш мене, дам тобі по мармизі.

— Вельможний пане,— каже руснячок,— мене сюди послав староста з Волової Леготи. Вбито Марину Матейову.

Я трохи протверезився; Волова Легота — це було таке село, або скорше тринадцять халуп, загублених за яких тридцять кілометрів у горах; коротко, у таку холоднечу гарний подарунок.

— Христа ради,— гукнув я,— а хто її забив?

— Я забив, вельможний пане,— сказав русняк покірно.— Юрай Чуп мене звуть, Дмитра Чупа син.

— І ти прийшов на себе виказати? — напосівся я на нього.

— Староста звелів,— мовив Юрай Чуп віддано.— Юраю, казав, сповісти жандареві, що ти забив Марину Матейову.

— А за що ти її забив? — закричав я.

— Бог наказав,— сказав Юрай, ніби це само від себе зрозуміле.— Господь звелів: забий Марину Матейову, свою сестру, лихим духом одержиму.

— Грім би тебе побив,— сказав я,— але як ти сюди з тієї Волової Леготи дістався?

— З божою поміччю,— мовив Юрай Чуп побожно.—

Господь мене охороняв, щоб я не загинув у снігу. Хай благословиться його ім'я.

Слухайте, якби ви знали, що таке снігова хуртовина в Карпатах; коли б ви відали, що то значить, як лежить снігу на два метри; коли б ви бачили цього дрібного й слабого божого чоловічка Юрая Чупа, котрий шість годин чекав на страшному морозі перед корчмою, аби виказати на себе, що вбив негідну служку божу Марину Матейову,— я не знаю, що б ви вчинили; але я перехрестився, перехрестився також і Юрай Чуп, а потім я його арештував; далі я вмив собі снігом лице, прип'яв собі лижі і з одним жандарем, Кроупа звався, ми погналися нагору до Волової Леготи. І коли б мене був спинив сам жандарський генерал і сказав: «Гавелко, йолопе, нікуди ти не поїдеш, адже в тому снігу накладеш головою»,— я б відсалютував йому і сказав: «З вашого дозволу, пане генерале, мене господь послав». І поїхав би. І Кроупа поїхав би також, бо був жижковець; а я ще не бачив жижковця, який би з хвастоців не захотів бути там, де пахне якоюсь бравадою чи глупством. Отож ми поїхали.

Я не буду вам описувати нашу дорогу; скажу лишень, що під кінець Кроупа схлипував від страху і втоми, як мала дитина; і що ми разів із двадцять казали, що нам амінь і що ми вже не просунемося вперед; і що ми тих двадцять кілометрів їхали одинадцять годин, від ночі до ночі; це тільки так, аби ви знали, що то було. Панове, жандар має конячу натуру; але коли й він падає в сніг і реве, що не годен іти далі, то це вже мусить бути таке, що словом того не опишеш. Одначе я йшов як уві сні і лиш правив собі: цей шлях подолав Юрай Чуп, чоловічок худий, як тріска, та ще й простояв шість годин на морозі, бо йому це звелів староста; Юрай Чуп у мокрих постолах, Юрай Чуп у снігову хуртовину, Юрай Чуп з божою поміччю. Слухайте, якби ви побачили, що камінь пада

вгору, а не долу, ви назвали б це чудом, але ніхто не назве чудом виправу Юрая Чупа, котрий ішов, аби виказати на себе; а то ж таки був вищий знак і страшніша сила, ніж камінь, що падає вгору. Стривайте, дайте мені вповісти; я кажу, коли хто хоче бачити чудеса, той повинен придивлятися до людей, а не до каміння.

Отож коли ми доїхали до Волової Леготи, то хиталися, як тіні, радше мертві, ніж живі. Стукаємо до старости — все спить; потім виліз староста з рушницею, такий собі бородатий велетень, і коли побачив нас, став навколішки й відіпнув нам лижі, але не промовив ані слова. Тепер, коли я це згадую, мені здається, ніби я бачив дивні картини, урочисто спрощені: ось староста без слова веде нас до однієї з халуп, у світлиці горять дві свічки, перед іконою стоїть навколішки чорна жінка, на постелі в білій сорочці лежить труп Марини Матейової, шия розрізана аж до хребта; була то страшлива і воднораз дивовижно чиста рана, достоту різник розпорів поросся; і обличчя було таке не по-людському біле, як буває лиш у того, хто зійшов кров'ю до останньої краплини.

Потім знову так само мовчки повів нас староста до себе; в його хаті вже чекало одинадцять хлопів у кожухах — я не знаю, чи відомо вам, як смердять ті овечі кожухи: якось так терпкувато й по-старозаконному. Староста посадив нас за стіл, відкашлявся, вклонився й мовив:

— Во ім'я господа бога оскаржуємо вам смерть служниці божої Марини Матейової. Хай господь її помилує!

— Амінь,— мовили одинадцять газд і перехрестилися.

І староста почав:

— Два дні тому вночі ми почули, як хтось шкрябає, тихенько шкрябає знадвору в двері. Я думав, що то лисичка, узяв рушницю й пішов відчинити. Аж на

порозі лежить жінка. Я підвів її, і тут голова її упала назад. То була Марина Матейова з перерізаним горлом. Німувала, бо в неї була перетята горлянка.

Староста вніс Марину до хати й поклав її на постіль; потім звелів пастухові, щоб трубив і скликав усіх газд із Волової Леготи до нього. Коли ж вони зібралися, він обернувся до Марини й сказав:

— Марино Матейова, перш ніж померти, посвідчи, хто тебе забив. Марино Матейова, чи я тебе забив?

Марина не могла поворухнути головою і тільки заплющила очі.

— Марино, чи то був присутній тут сусіда твій Владо, син Василів?

Марина заплющила свої жалібні очі.

— Марино Матейова, чи то був присутній тут газда Когут, що зветься Ванька?.. Чи то був Мартин Дудаш, твій сусіда?.. Марино, чи то був присутній тут Баран, на ім'я Шандор?.. Марино, чи то був той, що тут стоїть, Андрій Горобець?.. Марино Матейова, чи то був Климя Безухий, що стоїть перед тобою?.. Марино, чи то був отой чоловік Штепан Бобот?.. Марино, чи тебе забив Татка, з гір, син Михайла Татки?.. Марино...

У ту хвилину відчинилися двері й увійшов Юрай Чуп, брат Марини Матейової. Марина затремтіла й витріщила очі.

— Марино,— провадив далі староста,— хто тебе забив? Чи то був присутній тут Федір, що зветься Терентик?

Але Марина вже не відповідала.

— Моліться,— сказав Юрай Чуп, і всі газди впали навколішки.

Нарешті староста встав і сказав:

— Пустіть сюди жінок!

— Ще ні,— сказав старий Дудаш.— Покійнице, служнице божа, Марино Матейова, во ім'я господа бога дай знак: чи тебе забив Дюро, пастух?

Було тихо.

— Марино Матейова, душе перед господом, чи тебе забив Тот Іван, Іванів син?

Ніхто навіть не дихав.

— Марино Матейова, в ім'я бже, отже, тебе забив твій рідний брат Юрай Чуп?

— Я забив,— сказав Юрай Чуп.— Господь звелів: забий Марину, злим духом одержиму.

— Закрийте їй очі,— наказав староста.— Юраю, тепер ти підеш до Ясині і станеш перед жандарями. Скажеш: «Я забив Марину Матейову». А до того часу не сядеш і нічого не їстимеш. Іди, Юраю! — По тому відчинив двері й пустив до хати жінок, щоб оплакали мертву.

Слухайте, я не знаю, чи то овечі кожухи далися взнаки, чи втома, чи така дивна й урочиста краса була в тому, що я побачив і почув, але я мусив вийти геть, на мороз, бо мені паморочилось у голові; їй-богу, щось у мені підіймалося, так ніби я мав устати й мовити: «Божі люди, божі люди! Ми судитимемо Юрая Чупа за земними законами, але у вас є закон божий». І я був би вклонився їм у пояс; але таке жандареві не личить, і тому я пішов геть і так довго подумки черкався, аж поки знову віднайшов свою жандарську душу.

Знаєте, у жандаря брутальне ремесло. Вранці я познаходив у халупі Юрая Чупа доларові банкноти, що їх небіжчиця Марина одержувала від свого чоловіка з Америки. Певна річ, я мусив про це доповісти, і правники зробили з цієї okazji вбивство задля грабунку. Юрая Чупа повісили; але ніхто не переконає мене в тому, що його штовхнула на той шлях людська сила. Я добре знаю, що таке людська сила. І гадаю, що трохи також знаю, що таке божий суд.

1929

— Дехто навіть не повірив би,— сказав пан Тиміх,— що тільки людина може інколи витерпіти. Чекайте, це було під війну, коли я служив у тридцять п'ятому; у нас там був один воячок, яке пак його ймення, чи то Динда, чи то Отагал, чи Петерка, але ми його звали Пепком; взагалі дуже годна людина, одначе такий страхополох, що хоч плач. Ну, поки нас ганяли на муштру, він робив, що міг, і терпів, як ягня; але коли нас повезли на фронт — він пролягав тоді за Краковом,— то вибрали для нас одне кепське місце, що обстрілювалося російською артилерією. Пепек тримався собі нічого, тільки моргав; але як підійшов до одного коня з розпанаханим животом, а той кінь ще форкав і намагався встати, тут Пепек зблід, вдарив кашкетом об землю, допустився образи величності, поклав на землю рушницю й заплічник і накивав п'ятами.

Як він добувся додому за п'ятсот чи скількись там кілометрів, я, бігме, не вмю собі уявити; але якось уночі він постукав до своєї хати й каже своїй жінці:

— Мамо, це я, я вже назад не повернуся; але коли мене тут знайдуть, то мені амінь; я дезертир.

Виплакалися вони посполу, а тоді жінка й каже:

— Пепку, я тебе не віддам, я тебе сховаю в гною, там тебе ніхто не шукатиме.

От вона загребла його в гнойовиську й закрила дошками, і Пепек просидів у цій норі п'ять місяців; панове, такого не витримав би жодний мученик за віру. Потім його виказала їхня сусідка через якусь там курку, і прийшли жандарі — відкопали Пепка з гною; слухайте, вони змушені були доточити десять метрів мотузки, щоб не нюхати, вівши його зв'язаного до міста.

Коли отож той Пепек трохи видихався, поставили його перед військовим судом. Тоді був аудитором

якийсь Діллінгер; дехто каже, що то був собака, а інші — що то був молодець; але ж як він умів лаятися — слухайте, це треба визнати: за Австрії вмiли лаятися! Тут знати було стару традицію. Тепер ніхто не вмiє як слід вилаяти, але образити — це потраплять. Отож, той аудитор Діллінгер звелiв поставити Пепка в дворi і судив його з вікна; ближче до себе не хотiв його пустити. Знаєте, Пепкова справа була кепська: дезертирство під війну означає смертну кару через розстріл, і навіть господь бог тобі не допоможе; а Діллінгер ні з ким не панькався — він таки справді був собака. Та коли вже дійшло до присуду, Діллінгер кричить з вікна:

— А що, Пепку, коли ти був там загребений, чи не ходив іноді вночі до своєї старої переспати?

Пепек збентежено переступав з ноги на ногу, а потім увесь червоний крикнув:

— З вашого дозволу, пане аудиторе, іноді ходив, як же інакше.

Тут аудитор зачинив вікно й сказав:

— Господи боже мій! — Потім з хвилину хитав він головою й бігав по кімнаті, а коли заспокоївся, сказав: — Хай мене переведуть на пенсію, але я цього хлопчину не пошлю на смерть; хоча б уже заради тієї жінки; дідько б його взяв, оце подружнiя любов! — І якось там виторгував три роки фортеці.

У фортеці Пепкові як арештанту доручено було доглядати комендантів сад; був то якийсь полковник Бабка. І той Бабка потім казав, що зроду не мав таких гарних і здорових овочів, як у ту пору, коли їх викочував Пепек. Кат його зна, мовив той командир, чому вони так йому ростуть.

— Під війну, — зауважив пан Крал, — яких тільки оказій не випадало; і якби зібрати до купи все те, що люди робили, аби не воювати за Австрію, то повста-

ло б більше фоліантів, ніж Acta sanctorum¹, що їх видають отці болландисти. В мене є небіж, на ім'я Лойзік, у нього там у Радлічах пекарня; і коли в час війни був призов, він мені мовив: «Дядечку, кажу вам, на фронті мене не побачать, я собі скорше ногу відрубую, ніж піду їм допомагати, отим німецьким щурам».

Лойзік був спритний хлопець; поки новобранці вправлялися в квергрифах², він як не переривався з горливості, начальники вже вбачали в ньому майбутнього героя або навіть майбутнього капрала; але як прочув, що за пару днів їх повезуть на фронт, то прикинувся хворим на гарячку, став хапатися за праву половину живота й жалісно охати. Його відвезли до шпиталю й випатрали йому сліпу кишку; а Лойзік уже постарався, щоб йому та рана повільно гоїлася. Та за яких шість тижнів череву йому сяк-так зрослося; хоч він його й роз'ятрував, як міг, а війна все ще не кінчалась. Я тоді відвідав його у шпиталі.

— Дядечку,— каже Лойзік,— тепер уже мені не допоможе навіть пан фельдфебель; я щохвилини чекаю, що мене звідси спровадять.

За старшого штабного лікаря був тоді в нас горезвісний Обергубер. Пізніше виявилося, що той чоловік, власне, зовсім божевільний, але, знаєте, війна є війна, і коли б ви дикій свині наділи золотий комірець, вона була б за командира. Певна річ, перед тим Обергубером усе тремтіло; він лишень бігав по шпиталях і ревів на кожного: «Марш на фронт»,— хай би в того була навіть відкрита форма сухот або прострілений наскрізь спинний мозок; і ніхто йому не смів перечити. Він навіть не дивився, що написано на табличці у хворого над ліжком, тільки здалека гляне і вже реве:

¹ Життя святих (лат.).

² Вправи з рушницею (з нім.).

«Frontdiensttauglich! Sofort einrücken!»¹ І тоді вже не допоможе тобі жоден святий.

Отож той Обергубер прийшов обстежувати шпиталь, де Лойзік чекав своєї долі. Як тільки ще внизу у воротах почувся гамір, усі хворі, крім мерців, змушені були поставати у позиції «струнко» біля своїх ліжок, щоб вітати високого пана як годиться. Це чекання трохи затяглося, і Лойзік для більшої придобності скурчив одну ногу, обперся коліном об матрац і стояв на другій нозі. У ту мить туди вскочив Обергубер, фіалковий з люти, і заволав уже в дверях:

— Марш на фронт! Цього хлопа на призов! Tauglich!² Потім помітив, що Лойзік стоїть на одній нозі, і вчервонів ще більше.— Einbeinig,— заревів,— sofort³ послати додому! Him!⁴, чому ви тримаєте тут цього одноногого хлоп'ягу? Хіба тут хлів для калік? Геть його! Мерзотники, за це я всіх вас відішлю на фронт! — Начальники, посинілі від страху, белькотіли, затинаячись, що негайно усе залагодять; але Обергубер уже репетував біля іншого ліжка, що повинен іти sofort на фронт вчора оперований воячок.

Отже, під той час Лойзіка за власноручним підписом Обергубера було відпущено додому як одноногого каліку. Той Лойзік був дуже розумний хлопець; він зараз подав заяву, щоб його як постійного каліку викреслили зі списку військовозобов'язаних і щоб йому призначили інвалідну пенсію, мовляв, йому як пекареві потрібні обидві ноги, бодай і криві, як то кажуть про пекарів, а з однією офіційно потвердженою ногою він не може справувати свої обов'язки. Після належної урядової тяганини він одібрав ухвалу, що за нею визнано йому сорокап'ятипроцентну інвалідність, а, отже,

¹ Придатний для фронтової служби! Негайно відіслати! (Нім.)

² Придатний (нім.).

³ Одноногий; негайно (нім.).

⁴ Небо (з нім. *Himmel*).

йому тепер належало одержувати стільки-то і стільки корон інвалідної пенсії щомісячно.

Гаразд, отже, власне тепер і починається історія з утраченою ногою.

Відтоді одержував Лойзік інвалідну пенсію, допомагав батькові в пекарні і навіть оженився; от лиш часом помічав, що на ту ногу, якої не визнав йому Обергубер, він трохи ніби накульгує або припадає; але й тому був рад, бо мав тепер такий вигляд, ніби в нього протез. Потім настав край війни й прийшла республіка; але Лойзік вельми справно й сумлінно одбирав свою інвалідну пенсію й далі.

Якось він прийшов до мене, і було знати, що він чимось стурбований.

— Дядечку,— скрикнув він по хвилі,— мені здається, що ця нога мені вкорочується чи всихає.— І негайно закасов штанину й показав мені ту ногу; вона була тонка, як палиця.— Я боюся, дядечку,— каже Лойзік,— що рінуся цієї ноги.

— То йди до лікаря, дурило,— раджу я йому.

— Дядечку,— зітхнув Лойзік,— я гадаю, це не хвороба; воно чи не від того, що цієї ноги я не повинен мати. Адже чорним по білому написано, що мені праву ногу відрізали аж до коліна,— чи не здається вам, що тим вона мені й усихає?

За якийсь час він прийшов до мене знову — тепер уже мусив спиратися на палицю.

— Дядечку,— мовив він боязко,— я — каліка; я вже на цю ногу не годен навіть стати. Лікар каже, що в мене атрофія м'язів і що тут очевидячки винні нерви. Він посилав мене лікуватися на води, але мені здається, що сам у те не вірить. Дядечку, помацайте, яка холодна ця нога, ніби мертва. Лікар каже, що це поганий кровообіг — чи не здається вам, що ця нога мені зогниє?

— Ось послухай, Лойзо,— сказав йому я.— Я тобі дам лиш одну раду: покажи цю нбгу офіційно й зажа-

дай, щоб тобі закреслили, що ти — одноногий. У мене така думка, що твоя нога по тому одужає.

— Але ж бо, дядечку,— заперечив Лойзік,— вони тоді скажуть, що я брав інвалідну пенсію незаконно і що я одурив скарбницю на хуру грошей. Адже мені доведеться ті гроші повернути!

— Тоді зберігай ті гроші, скнаро ти пекарська,— кажу я йому,— але коли рішишся ноги, то не ходи більше сюди мені скімлити.

За тиждень він знову був у мене.

— Дядечку,— заторохтів ще в дверях,— вони мені на комісії не хочуть цю ногу визнати; кажуть, вона однаково усохла і не потрібна — що мені з ними робити?

Ви б не повірили, скільки було біганини, поки Лойзікові офіційно визнали, що він має обидві ноги; але, звісно, потім Лойзік мав тяганину за те, що одурив скарбницю на інвалідну пенсію, бо звинувачували його і в тому, що ухилився від військової повинності; бідолашний Лойзік попобігав від установи до установи, але нога почала йому укріплятися. Мабуть, укріпилася від того, що змушений був стільки бігати; але, на мій погляд, це сталося найскорше тому, що йому визнали її офіційно; вона, та офіційна ухвала, усе-таки має велику силу. Або, ще я гадаю, йому та нога всихала від того, що була, власне, незаконна; з нею не все було гаразд, а таке людині помщається. Я вам скажу, чисте сумління — це найліпша гігієна; і коли б люди були справедливі, може, їм би не доводилося й умирати.

1929

ЗАПАМОРОКА

— Сумління,— мовив пан Лаціна,— тепер уже так не кажуть; тепер це зветься притлумленими увяленнями, але, зрештою, язик без кісток. Не відаю, чи

хто-небудь із вас знає оказію з фабрикантом Гірке. Це був дуже багатий ще й шляхетний чоловік, великий і товстий, як стовп; казали, що він удівець, але більше про нього ніхто нічого не знав, таку вже він мав потайну вдачу. Отже, коли йому вже перейшло геть за сорок, він закохався в одну гарненьку невеличку панночку, їй сповнилося сімнадцять літ, і була вона така красна, що чоловікові аж дух забивало; воно як бачиш справжню вроду, то серце тобі якось стиснеться чи то від жалю, чи від ніжності, чи від чого іншого. І Гірке взяв за себе це дівчатко, бо ж був то великий і багатий Гірке. У шлюбну подорож вони поїхали до Італії, і там сталося таке: у Венеції вони зійшли на уславлену кампанілу¹, і коли Гірке подивився вниз — кажуть, звідти прегарний красвид,— він зблід, обернувся до своєї молодої пані і повалився, як підтятий. Відтоді він якось іще більше замкнувся в собі; він робив нелюдські зусилля, щоб здавалося, ніби в нього все гаразд, але очі йому були якісь неспокійні й безнадійні. Знаєте, його жіночка страшенно перелякалася й відвезла його додому; вони мали гарний дім біля міських садів; і вийшло наяв Гіркове дивацтво: він усе ходив від вікна до вікна, щоб пересвідчитись, чи добре вони зачинені; а заледве сівши, знову схоплювався і йшов до котрогось із вікон, щоб його зачинити. Вночі він теж уставав і лякав цілий дім — на всі ж запитання тільки мурмотав, що йому пекельно паморочиться голова і що він хоче позачиняти вікна, аби з них не випасти. Отже, його жінка звеліла заградувати всі вікна, щоб визволити його від того безнастанного страху. Декілька днів це помагало. Гірке трохи заспокоївся, але потім знову почав бігати від вікна до вікна й термосити ґрати, аби переконатися, чи вони міцні. Тоді

¹ Дзвіницю (*итал.*); тут ідеться про дзвіницю собору св. Марка у Венеції.

загадано поробити сталеві віконниці, й вони жили за ними, як замуrowані. Тут Гірке ніби втихомирився, але далі виявилось, що запоморока повертається, коли йому треба йти сходами; мусили водити його по східцях і підтримувати, як кульгавого, а він тремтів як лист і обливався потом; ба часом посеред сходів навіть сів і, заникуючись, схлипував — такий лютий мав страх.

Звісно, почали кликати до нього різних лікарів, і як то вже повелось, один цирюльник казав, що ті запамороки від перевтоми, другий — що це якась хвороба лабіринту¹, третій — що це від закрепу, а четвертий — що від недокрів'я мозку; слухайте, я помітив, що скоро хто-небудь стає видатним фахівцем, то в нього завдяки якомусь внутрішньому процесові передусім виробляється власний погляд. Такий спеціаліст потім каже: «Пане колего, на мій погляд тут, безперечно, те-то й те-то». А інший заперечує йому: «Так, пане колего, а на мій погляд тут щось діаметрально протилежне». У мене така думка, що годилося б ті погляди класти в передпокої, як капелюхи й цівки; скоро ви пустите куди-небудь людину з власним поглядом, вона там запевне наробить якоїсь шкоди або принаймні не поладнає з іншими. Одначе я не одбігатиму від того Гірке; щомісяця ото ж його мордував і лікував уже якийсь інший видатний фахівець за зовсім іншою методою; Гірке був хлоп як гора і все витримав; але він уже навіть не міг устати зі свого крісла, бо памороки нападали його, щойно погляне на землю; ото ж він лиш зорів у темряву, німий і нерухомий, і часом стрясався всім тілом від плачу.

Саме тоді почав творити чудеса якийсь новий лікар, невролог, доцент Шпіц на ймення; той доктор Шпіц

¹ Частина внутрішнього вуха.

спеціалізувався на тому, що лікував оті притлумлені уявлення. Власне, він казав, що майже кожна людина має в підсвідомості всілякі страховидні уявлення, спогади або примхи, які вона тамує, бо їх боїться; а ті притлумлені уявлення в ній спричиняються до струсів, неладу і всяких інших нервових порушень. І коли кмітливий лікар якось намацає те притлумлене уявлення і витягне його на світ божий, пацієнтові полегшає і стає знову добре. Такий психоаналітичний коновал повинен тішитися цілковитою довірою пацієнта, якого він лікує; він випитує у нього всіляку всячину: що йому снилося вночі, що пам'ятає зі свого дитинства та подібні речі. А потім йому нарешті каже: «Так, любий чоловіче, ви перед кількома роками допустилися такого-то й такого вчинку, звичайно, преганебного, і він гнітив вас у підсвідомості — це ми називаємо психічною травмою; тепер ви од цього звільнилися, еники-беники, чари-мари-фук, і ви здорові». Отаке то було ворожбитство.

Я вам скажу, той лікар Шпіц і направду чарував. Ви не повірите, скільки багатіїв мають притлумлені уявлення; злидарі, звичайно, не так на це хворіють. Словом, той Шпіц мав казкову клієнтерію. Отже, коли в Гірке побували всі медичні світила, покликали до нього доцента Шпіца; і лікар Шпіц освідчив, що всі ті запомороки тільки нервового походження, і він, Гуго Шпіц, ручається, що пацієнт їх позбудеться. Ну гаразд. Одначе Гірке, паночку, не був красномовний; хоч би про що його запитував доцент Шпіц, він відповідав йому заледве півсловами, потім взагалі умовк і, нарешті, Шпіца вигнав. Доктор Шпіц впав у розпач; подумайте, такий значний пацієнт, адже це — питання престижу. Опріч того, це був надто чудовий та важкий випадок нервового розладу. До того ж, пані Ірма була така гарна й нещаслива. Доцент Шпіц захопився цією оказією.

— Я те Гіркове притлумлене уявлення повинен

знайти,— бурчав він,— або покину медицину і продаватиму у Лебла едwab.

І от він застосував нову психоаналітичну методу. Передусім він з'ясував, яких тіток, небог, своячок і інших досугих родичів усіх рангів і колін має на світі той Гірке; потім він постарався здобути їхню довіру — а лікареві для цього треба вміти лиш терпляче слухати. Ті родичі були захоплені лікарем Шпіцом, його гречністю й уважністю; але лікар Шпіц укінці страшенно споважнів і звернувся до однієї гідної довіри канцелярії, а та послала двох надійних людей кудись у подорож. Коли ж ті двоє повернулися, лікар Шпіц заплатив їм за їхні труди і пішов просто до пана Гірке. Гірке сидів у півтемряві в кріслі, вже майже не годен ворухнутися.

— Пане,— сказав лікар Шпіц,— я вас не обтяжуватиму; вам не треба буде відповідати мені ані словом. Я вас ні про що не запитуватиму. Йдеться тільки про те, щоб вивільнити причини тих ваших запаморок. Ви їх загнали в підсвідомість; але те притлумлене уявлення таке сильне, що призводить до тяжких порушень...

— Я вас не кликав, лікарю,— урвав його Гірке хрипко й простяг руку до дзвінка.

— Я знаю,— сказав лікар Шпіц,— але зачекайте ще хвилинку. Коли вас уперше напала запаморока на кампанілі у Венеції, пригадайте, пане, ось лиш собі пригадайте, що ви в той час почували.

Гірке сидів залякло, тримаючи пальця на дзвінку.

— Ви почували,— провадив далі лікар Шпіц,— ви почували жаску, шалену хіть скинути свою гарненьку молоду дружину з тієї дзвіниці вниз. Одначе ви її безмежно кохали, і тому в вас повсталала незлагода і прохопилася психічним збуренням; вам запаморочилося в голові, і ви повалилися долу...

Було тихо, тільки рука, простягнена до дзвінка, раптом упала.

— Від тої хвили,— мовив лікар Шпіц,— зосталася у вас та запаморока, той страх безодні; від тієї хвили ви зачиняли вікна й не могли глядіти в глибину, бо у вас усе жило те жахне уявлення, що ви, може, скинете пані Ірму туди вниз...

Гірке в своїм кріслі по-нелюдському застогнав.

— Так,— провадив далі лікар Шпіц,— але, пане, тепер постає запитання, звідки взялося те настирне уявлення. Пане Гірке, ви були одружені вісімнадцять років тому. Пане Гірке, ваша перша жінка загинула у туристичному поході в Альпах. Вона впала, спинаючись на Hohe Wand¹, а ви одержали після неї спадщину.

Було тільки чути, як Гірке швидко й хрипко дихає.

— Гірке,— скрикнув лікар Шпіц,— ви вбили свою першу дружину. Ви її скинули в провалля; і тому, чуєте, тому вам здається, що ви так само мусите убити й цю другу — ту, котру любите; тому ви боїтеся глибу; тому вас мучать запамороки...

— Лікарю,— заголосив чоловік у кріслі,— лікарю, що мені робити? Що мені проти цього робити?

Доцент Шпіц страх як засмутився.

— Пане,— мовив,— коли б я був побожний, я пораяв би вам: відбудьте покару, щоб вам бог простив. Але ми, лікарі, звичайно не віримо в бога. Самі становляйте, що вам робити, але з погляду лікарського ви, напевне, врятовані. Встаньте, пане Гірке!

Гірке встав, блідий, як вапно.

— Ну то що,— мовив лікар Шпіц,— вернеться вам світ?

Гірке замотав головою.

— От бачите,— відітхнув доцент Шпіц.— Тепер мунуться й інші слабості. Та запаморока походила тільки від притлумленого уявлення; тепер, коли ми його вивільнили, буде добре. Можете виглянути у вікно?

¹ Високу стіну (нім.); назва одної з вершин в Альпах.

Чудово! Ніби все з вас спало, чи не так? Ані спомину про запомороку, га? Пане Гірке, ви — найкращий випадок, що його я коли мав! — Лікар Шпіц захоплено сплеснув у долоні: — Знаменито видужали! Можна покликати пані Ірму? Ні? Ага, ви хочете її самі здивувати — боже, як вона тішитиметься, побачивши, що ви ходите! От бачите, пане, які дива творить наука! — Він так радів з успіху, що був би теревенив і зо дві години, але побачив, що Гірке потрібен спокій; отож він приписав йому якийсь бром і попрощався.

— Я проведу вас, пане докторе,— мовив Гірке ввічливо й відвів лікаря аж до сходів.— Дивна річ, ані сліду якої запамороки, ані сліду...

— Ну то й чудово,— вигукнув доцент Шпіц натхненно,— отже, почуваетесь здоровий, так?

— Здоровісінький,— сказав Гірке тихо й подивився вниз за лікарем.

А коли за доцентом Шпіцом зачинилися двері дому, почулося ще одне важке гупання. За хвилию знайшли долі під сходами тіло Гірке. Він був мертвий, мав кілька полемів, бо, падаючи, наражався на бильця сходів.

Коли про це сповістили доктора Шпіца, він свиснув і вкрай здивовано задивився перед себе. Потім узяв книгу, до якої записував своїх пацієнтів, і під іменем Гірке поставив тільки дату й одне слово: *suicidum*. Щоб ви знали, пане Тауссігу, це значить самогубство.

1929

ТАЄМНА СПОВІДЬ

— Притлумлені уявлення,— мовив патер Вовес, священник церкви св. Матвія,— слухайте, лікувати притлумлені уявлення — це один з найдавніших людських досвідів; тільки наша свята церква називає

таку медицину sacramentum sanctae confessionis ¹. Коли щось гнітить твою душу, коли ти чогось стидаєшся,— іди, шельмо, до святої сповіді і признайся в тому неподобстві, яке в собі носиш! Однак ми це звемо не лікуванням нервового розладу; ми це звемо жалем, каяттям і розгрішенням.

Стривайте, відтоді вже збігло чимало років, словом, того дня стояла люта спека, і я зайшов до свого костьольчика — знаєте, я собі гадаю, що євангелісти могли з'явитися тільки в північних країнах, де навіть улітку людині не гаряче. В якому-небудь нашому, католицькому костьолі увесь той божий день чимось заповнений: месами, молебнями, нешпорами ² чи бодай образами й статуями; можеш собі туди будь-коли заскочити, прохолонеш і порозважаєш — це так стає в пригоді, саме коли надворі як у печі. Тому в тих холодних, негостинних країнах — самі барани, а в нас, у тепліших країнах,— ми, католики; до цього, мабуть, починається ота тінь і холодок у храмах господніх. Отже, того разу, коли я увійшов до костьолу, був саме такий палючий день, і чимось таким любим і смиреним на мене повіяло; аж ось до мене підходить костьольник ³ і каже, що тут уже більше години чекає один чоловік, хоче кому-небудь висповідатися.

Гаразд, таке стається досить часто; отож я взяв у ризниці штолу ⁴ і пішов до сповідальні. Костьольник привів того покутника — був то немолодий, пристойно вбраний чоловік, що скидався на торговельного представника або агента в майнових справах, блідий на лиці і якийсь набрежклий; укляк у сповідальні й мовчав.

¹ Таїнство святої сповіді (лат.).

² Різні види церковних відправ.

³ Церковний сторож.

⁴ Частина риз.

— Ну,— почав я йому помагати,— кажіть за мною: я, бідний грішник, сповідаюся й признаюся богові всемогутньому...

— Ні,— видавив із себе той чоловік,— я мовитиму інакше. Дозвольте мені. Я мушу інакше...

Раптом йому почала тремтіти борода і на чолі йому виступив піт; а я відчув цілком виразно якусь дивну і страшну огиду. Подібного струсу я дізнав перед тим тільки один раз, коли був присутній при ексгумації небіжчика, який уже... який уже розкладався; я вам, панове, не буду описувати, як це виглядає.

— Ради бога, що вам? — крикнув я на нього перелякано.

— Зараз, зараз,— заникався той чоловік, глибоко зітхнув, голосно висякався й мовив: — Уже минуло. То я почну, велебний пане. Дванадцять років тому...

Я вам не скажу, що від нього почув. По-перше, звісно, тасмниця сповіді; по-друге, то був такий страшний, бридкий і звірячий вчинок, що... одне слово, взагалі не надається до розповіді; і той чоловік вивергав із себе такі жахливі подробиці — нічого, нічого не поминув! Я думав, що втечу із сповідальні, що позатуляю собі вуха або не знати що; я запхав собі до уст штолу, щоб не закричати від жаху.

— От і виповів,— сказав той чоловік вдоволено й полегшено висякався.— Дякую вам, велебний пане.

— Стривайте,— скрикнув я,— а каюття?

— Ц ь о г о д о с и т ь,— сказав той чоловік і моргнув мені крізь віконечко майже запанібрата.— Пане патере, адже я ні в що не вірю; я прийшов тільки спочити душею. Знаєте, коли я про... про ті речі якийсь час не розповідаю... то вони мені потім увижаються... з усім... і я не можу спати; не можу склепити ока... А коли на мене ось таке найде, то воно рветься з мене, я мушу кому-небудь розповісти; а ви тут саме для цього, таке ваше ремесло; і ви не

смієте на мене виказати, на те й існує таємниця сповіді. Але розгрішати мене не треба; це важка справа, коли людина не вірить. Дуже й дуже дякую, велебний пане. Низенько вклоняюся.— І не встиг я спам'ятатися, як він пружною ходою вплив із костюлу.

Десь через рік він об'явився знову; спіймав мене перед костюлом, блідий і безмірно покірний.

— Велебний пане,— мовив, заникаючись,— чи можна у вас висповідатися?

— Чоловіче,— сказав я йому,— без каяття нічого не вийде — й край! Коли ви не хочете каятися, нам з вами нема чого робити.

— Пречиста діво,— зітхнув той чоловік розпачливо,— так мені тепер каже кожний патер! Жоден з них мене вже не хоче сповідати, а я цього до смерті потребу. Подумайте самі, велебний пане, що вам станеться, коли... коли ви ще раз...

Раптом йому почали тремтіти губи, як тоді.

— Нічого не буде,— заволав я на нього,— краще розкажіть це якійсь світській особі!

— Еге ж,— заридав той чоловік,— щоб на мене потім та світська особа виказала! Дідько б вас узяв,— заревів він болісно і побіг геть; і от диво, навіть на його спині знати було розпач.

Відтоді я його не бачив.

— Вельмишановний,— сказав на це адвокат, доктор Баум,— то ще не кінець вашої історії. Одного разу — також кілька років тому — до моєї канцелярії зайшов чоловічок з блідим і набрежклим лицем — правду кажучи, він мені вельми не сподобався; і коли я його посадовив і сказав йому: «Ну, друже, що вас сюди привело?» — той чоловік почав:

— Пане докторе, коли б ваш клієнт довірився вам і признався, що, припустімо, чогось допустився, то...

— То, звичайно,— кажу я,— мені не вільно скористатися цим проти нього; пане, я за це дістав би добряче стягнення, коли не щось гірше.

— Це добре,— відітхнув той хлоп'яга.— Пане докторе, я повинен вам щось сказати. Чотирнадцять років тому я...

І далі, ваша велебність, я почув, мабуть, те саме, що й ви того разу.

— Не розказуйте про те,— урвав його патер Вовес.

— Навіть не подумаю,— забурчав доктор Баум.— Знаєте, то була надто вже гідомирна справа; і той хлоп'яга її із себе вихаркував, ніби захлинаючись; спітнілий, посинілий, з заплющеними очима... Скидалося це на якусь психічну блювоту. Потім він звів дух і обтер собі носовиком губи.

— Ради бога, чоловіче,— сказав я йому,— я ж тут нічим не можу зарадити! Та коли ви хочете почути мою щирю раду...

— Ні,— вигукнуло те дивне створіння.— Я не хочу жодної поради. Я тільки прийшов сказати вам, що я тоді зробив; але зятяйте собі,— додав він майже дико,— що ви не смієте повернути це проти мене! — Потім встав і цілком спокійно мовив: — То скільки я вам винен, пане докторе?

— П'ятдесят корон,— мовив я похмуро; і він виїняв п'ятдесятку:

— Низенько вклоняюся, пане докторе,— і пішов.

Хотів би я знати, скількох празьких адвокатів він так обійшов, але вдруге він уже в мене не був.

— Це ще не кінець цієї історії,— озвався лікар Вітасек.— Кілька років тому, коли я був у шпиталі за помічника головного лікаря, привезли туди чоловіка з таким блідим і набрежклим лицем; ноги понапухали, як діжки, корчі, наледве дихає, ну, словом, розкішне запалення нирок, як записано в книзі;

певна річ, допомоги він уже не потребував. Якось мене покликкала доглядачка, мовляв, у того нефритика, що на сімці, знову починаються корчі. Я йду до нього й бачу; бідолаха зітхає, спітнілий, як миша, очі витріщені від жаху — отой стан страху при N жахливий.

— Голубе,— кажу я йому,— я вам дам ін'єкцію, і буде знову добре.

Пацієнт похитав головою.

— Лікарю,— сказав він із зусиллям,— я... я вам повинен щось сказати... Хай та жінка вийде!

Я б йому радніше впорскнув Еп О, але коли я побачив ті його очі, то відіслав доглядачку погуляти.

— Тоді звіряйтеся, приятелю,— кажу я,— але потім підете спати.

— Лікарю,— стогнав той чоловік, і в цей час в його очах стрибав шалений страх,— лікарю, я вже не можу... мені постійно тут ввижається... я не можу спати, я вам повинен це сказати...

А потім він правив посеред корчів і задухи. Людоньки, нічого подібного я досі не чув.

— Кахи, кахи,— закашляв адвокат Баум.

— Не бійтеся,— сказав лікар Вітасек.— Я не буду про це розповідати; це вже лікарська таємниця. Потім він лежав, як мокра ганчірка, геть знесилений. Знаєте, я його не годен був розгрішити, ваша велебність, ані дати якоїсь мудрої ради; а я йому дав, людоньки, дві дози морфію, а коли він пробудився, ще раз і ще раз, аж поки вже не пробудився. Щоб ви знали, я йому непомалу допоміг.

— Амінь,— мовив пацер Вовес і трохи замислився.— Це ви зробили добре,— додав м'яко,— він принаймні вже не мучився.

— Бува, що все виглядає по-іншому, — озвався після деякої мовчанки пан Зах, редактор. — Як часто ми просто-таки не спроможні визначити, чи це нечисте сумління, чи, може, якась хвалькуватість і поза; а надто це стосується злочинців з покликання, вони, мабуть би, луснули, коли б не могли тут і там похвалитися вчиненням. Я гадаю, що багато злочинців вимерло б, якби суспільство їх ігнорувало, якого-небудь фахового злочинця просто-таки гріє та виняткова громадська увага, якою він тішиться. Я не кажу, що люди крадуть і грабують заради тієї слави; вони це чинять заради грошей, або з легковажності, або під впливом поганих друзів, але якщо вже коли нюхнуть отієї ауга рорі-Іаріс¹, у них прокидається якась манія величі — так само буває в політиканів і взагалі в громадських діячів.

Так от, кілька років тому я редагував наш чудовий крайовий тижневик «Посланець Сходу». Я, власне, народився на Заході, але ви не повірили б, з яким запалом я боровся за регіональні інтереси Східної Чехії. Її терен — невисоке узгір'я, гарне, мов намальоване, з сливовими алеями й тихими потічками; але я щотижня будив «наш суворий гірський люд, що вперто бореться за скибку хліба з негостинною природою й неприхильністю уряду», — панове, це так гарно й від серця писалося; тільки два роки я там співробітничав, але за ті два роки я прищепив тамтешньому народові переконання, що вони суворі верховинці, що їхнє життя геройське й трудне, що їхній край хоч і бідний, але сумовито прекрасний та гористий, — я гадаю, що найвдячніша праця для журналіста — вичарувати з Часлава якусь відміну Норвегії. З цього видно, які великі завдання здатні виконувати газети.

¹ Народна любов (лат.).

Знаєте, такий крайовий редактор повинен передо всім дбати про місцеві події. Отож якось зупинив мене тамтешній поліцейний комісар і каже:

— Цієї ночі якийсь вошивець пограбував крамницю пана Вашати, що торгує мішаним крамом; і, як вам таке подобається, пане редакторе, той нікчема написав там і поклав на прилавку вірш; це ж просто зухвальство, чи не так?

— Покажіть мені той вірш,— мовив я притьмом,— він придасться для «Посланця»; побачите, що за допомогою преси ми того злодюжку скопимо. Крім того, зважте, пане, яка це буде сенсація для нашого міста й цілого краю.

Словом, той вірш я після багатьох розмов одержав і надрукував у «Посланні Сходу». Я вам його прочитаю; якщо мене не зраджує пам'ять, він звучав приблизно так:

Один, два, три, чотири, п'ять, шість,
сім, вісім, дев'ять, десять,
одинадцять і дванадцять б'є;
це — злодійська година є.
Коли я двері виставляв,
саме хтось на вулиці гуляв,
я не був би злодієм, якби боявся
того, хто по вулиці тинявся,
коли ж людина в такій п'їтмі слуха,
вона чує, як у неї серце буха,
те серце — сирота, як я,
матуся б наді мною плакала,
комусь у світі не щастить,
я тут сам і чую, як миша шелестить,
миша і я — злодії обоє,
тому я їй покришив шматок хліба,
вона не хоче показати, де схоралась,
злодійка злодія боялась.

І так ішло далі, а наприкінці було:

Я міг би більше написати,
та свічка почала згасати.

Отже, я той вірш надрукував із широким психологічним і естетичним аналізом; я дослідив його баладні риси і вияскравив ніжні струни в злочинцевій душі. Була це своєрідна сенсація; преса інших партій та інших крайових міст правила, що то пуста і штучна підробка; натомість інші супротивники Східної Чехії оголосили вірш плагіатом, незграбним перекладом з англійської і таке інше. Але коли я дійшов вершка в полеміці за нашого крайового злодія-поета, прийшов до мене той поліційний комісар і каже:

— Пане редакторе, може, вам уже годі носитися із тим вашим клятим злодієм; бачте, на цьому тижні він знову обікрав два помешкання й одну крамницю і за кожним разом лишав на місці злочину довжелезного вірша!

— Дуже приємно,— кажу я.— Ми про це надрукуємо!

— Це не забавка,— пробурчав комісар.— Пане, ви потураєте злочинцям! Адже той парубок тепер краде з самого тільки розбудженого літературного шанолюбства! Треба якось його спинити, знаєте? Напишіть, що ті вірші нічого не варті, що їм бракує форми або настрою, що хочете; я гадаю, той негідник потім перестане красти.

— Гм,— кажу,— ми цього написати не можемо, бо ми вже його один раз хвалили; але знаєте що: ми не друкуватимемо більше його віршів — і годі.

Гаразд; чотирнадцять днів перегода вчинено п'ять нових крадіжок з відповідними віршами, але «Посланець Сходу» про них мовчав як риба. Я тільки боявся, щоб наш злодій з ображеного авторського марнославства не переселився на Турнів або Табор і не став матеріалом для тамтешньої крайової преси; подумайте, як би там ті перчани задавалися! Ця мовчанка нашого злодія якось ніби збила з пантелику; десь зо три тижні панував спокій, але потім знову почалися крадіжки, тільки з тією різницею, що відповідні вірші

були надіслані поштою просто до редакції «Посланця Сходу». Але «Посланець Сходу» затався; одне — те, що він не хотів сваритися з місцевою владою, а друге — вірші ставали щоразу слабші й слабші; автор повторювався й вигадував собі різні романтичні дурниці й витребеньки; одне слово, почав поводитись, як справжній письменник.

Якось уночі я прийшов з ресторану додому, пошвистуючи собі, як шпачок, і черкнув сірником, щоб засвітити гасничку. В цю ж мить хтось у мене з-за спини дмухнув на сірника і потушив його.

— Не світить,— сказав голос із темряви,— це я.

— Ага,— сказав я,— що вам треба?

— Я прийшов запитати вас,— сказав голос із темряви,— що з тими віршами.

— Чоловіче,— кажу я, все ще не знаючи, про що йдеться,— тепер не редакційні години. Приходьте завтра об одинадцятій.

— А ви звелите мене арештувати,— сказав голос гірко.— Так не годиться. Чому ви вже не друкуєте моїх віршів?

Тепер тільки я допетрався, що це наш злодій.

— То був би довгий розділ,— сказав я йому.— Сядьте, молодий чоловіче. Коли хочете знати, я ваші вірші не друкую тому, що вони нічого не варті. Так-то.

— Я гадав,— сказав голос болісно,— що... що вони не гірші, ніж перші.

— Перші пішли,— мовив я суворо.— У них було щире чуття, розумієте? Мали вони якусь інтуїтивну свіжість, якусь безпосередність і силу переживання, мали настрої, мали все; але ті наступні, чоловіче, були про сірого бичка.

— Адже,— заплакав голос,— адже я їх писав так само, як і перші.

— Ото ж бо й воно,— сказав я твердо.— Ви в них

тільки повторювалися. Знову в них було, що надворі ви чуєте кроки...

— Адже я їх чув,— боронився голос.— Пане редакторе, коли хтось краде, то мусить нашорошити вуха, щоб чути, хто ступає по вулиці!

— І знову в них було про мишу,— провадив далі я.

— Про мишу,— правив голос легкодухо.— Коли ж там завжди є миша! Але я писав про неї тільки в трьох...

— Словом,— урвав я його,— з ваших віршів зробилася пуста літературна рутинна. Без оригінальності, без натхнення, без чуттєвої обнови. Друже мій, це не годиться. Поет не повинен повторюватися.

Голос хвилинку мовчав.

— Пане редакторе,— озвався він по хвилі.— Коли ж усе щоразу однакове! Спробуйте красти, воно одна крадіжка така, як і друга. Це важка справа.

— Так,— сказав я.— Вам би слід було заїхати з іншого боку.

— Може, мені обікрасти костюл? — запропонував голос.— Або цвинтар.

Я енергійно замотав головою.

— Це нічого не дасть,— мовив я.— Чоловіче, важить не так сюжет, як його використання. У ваших віршах, на мою думку, бракує якогось конфлікту. То щоразу тільки зовнішній опис звичайної крадіжки. Ви б розкрили якийсь внутрішній мотив. Наприклад, сумління.

Голос хвилину роздумував.

— Ви маєте на увазі докори сумління? — мовив, вагаючись.— Гадаєте, що такі вірші будуть кращі?

— Видима річ,— скрикнув я.— Товаришу, тільки це їм дасть психологічну глибину й свіжість!

— Я спробую,— мовив голос замислено.— Я лиш не знаю, чи зможу тоді красти. Людина втратить упевненість, знаєте? Коли ж у неї нема певності, так її швидше хапнуть.

— Ну то й що! — закричав я. — Чоловіче золотий, що з того, що вас арештують! Ви навіть уявити собі не можете, які вірші ви б написали *in carcere et catenis!* Якби я показав вам один вірш із тюрми, ви б ахнули!

— А він був у газеті? — запитав голос пожадливо.

— Хлопче, — кажу я. — Це один з найславніших віршів у світі. Засвітіть, я вам його прочитаю.

Мій гість черкнув сірником і засвітив лампу. Виявилося, що це блідий, трохи вугруватий молодик, власне, такими бувають злодії й поети.

— Ось почекайте, — кажу я, — я вам умить його знайду.

І я витяг переклад Уайльдової «Балади з Редінзької тюрми». Знаєте, тоді вона була модною.

Я зроду не рецитував нічого з таким почуттям, як тоді ту баладу, знаєте, ті вірші: «Так кожен убива, як може». Мій відвідувач не зводив з мене очей; а коли там дійшло до того мужа, як він іде на шибеницю, він закрив собі обличчя й почав схлипувати.

Коли я дочитав, було тихо. Я не хотів порушувати своєрідну велич тієї хвилини. Я відчинив вікно й сказав:

— Найкоротший шлях он тудою через тин. На добраніч. — І я погасив лампу.

— На добраніч, — мовив тремтливий голос у темряві. — То я собі вже якось спробую. Уклінно дякую.

Потім зник тихо, як кажан; це ж таки був промітний злодій.

За два дні його схопили в одній крамниці, до якої він вломився. Сидів там за прилавком над клаптем паперу й кусав кінчик олівця. На тому папері було написано тільки одне: «Кожний краде, як може...» — і далі нічого: певне, це мала бути варіація на «Баладу Редінзької тюрми».

¹ У тюрмі і в кайданах (лат.).

Тоді той злодій дістав півтора року тюрми за всі оті грабунки. За якийсь місяць мені передали від нього цілий зшиток віршів. Там були страхіття: без кінця вогка підземна камера, каземати, ґрати, громохкі кайдани на ногах, притхлий хліб, дорога на шибеницю і таке інше; я аж ужахнувся: такі страшні умови musили бути в тій тюрмі. Бачте, газетяр пролізе всюди; і я домігся того, щоб начальник тієї тюрми покликав мене оглянути його заклад. То був цілком пристойний, людяний і майже новий кримінал; а того свого злодія я застав саме, коли він виїдав із бляшаної миски сочевицю.

— То що,— кажу йому,— де ж ваші громохкі кайдани, що про них ви писали?

Наш злодій почервонів і подивився безрадно на начальника.

— Пане редакторе,— мовив він зникаючись,— адже про те, що тут є, годі написати бодай один вірш! Це — важка справа, от що.

— А ви задоволені? — запитую його.

— Якби не це, то був би,— пробурчав він розгублено.— А так нема тут про що писати.

З того часу я з ним не зустрічався. Ані в рубриці «З судової зали», ані в поезії.

1929

СУД ПАНА ГАВЛЕНИ

— Коли вже пан редактор почав тут про газети,— казав пан Беран,— то я вам дещо скажу: найбільше читачів шукають у газетах саме судову залу. Ніхто не відає, чи вони так пильно читають це з якоїсь потайної злочинності, чи для своєї, сказати б, моральної та правничої втіхи; певне тільки те, що її читають пристрасно. Тому який-небудь суд повинен бути в газетах щодень. А тепер уявіть собі, що оголошено

судові канікули; суди зачинені, одначе й тоді рубрика «З судової зали» не сміє зникати з газет. Навіть коли в судах нема жодної цікавої справи,— а так буває часто,— судовий репортер повинен мати цікаву okazію, хоч з-під землі дістань. У таких випадках судові репортери змушені якусь цікаву карну притрапку просто виссати з пальця. Отож вони мають свою біржу таких вигаданих трапунків; купують їх там, продають, позичають і вимінюють на двадцять сигарет або й так. Я це знаю, бо в моєї господарки жив один такий судовий репортер; той молодик був п'яничка й лайдак, але мав хист, хоч і платили йому зле.

Якось у кав'ярні, куди звичайно приходили судові репортери, об'явився один дивний, підупалий, брудний і спухлий паруб'яга; він звався Гавлена. Це був недочений правник і цілком пропаша людина; ніхто, ба навіть він сам, не знав, з чого він, власне, живе. Так ось той Гавлена, той ледар, мав якийсь особливий злочинницький чи правничий хист; коли йому якийсь журналіст давав вірджінську сигару й пива, він заплющував очі, робив кілька затяжок і починав йому розповідати найкращий і найдивовижніший кримінальний випадок, який тільки може собі хто вигадати; потім він наводив головні тези захисту й відповідну репліку прокурора, а тоді видавав іменем республіки присуд. Відтак розплющував очі, ніби пробудившись зі сну, і буркотів: «Позичте мені п'ять корон». Якось вони виставили його на спробу: і він за одним присядом вигадав двадцять одну кримінальну притрапку, одну кращу за іншу; і лиш на двадцять першій він спинився і сказав: «Стривайте, ця справа не для самосудця і не для сенату, цю справу годилося б віддати судові присяжних; а з судом присяжних я не маю до діла». Він-бо засадничо не визнавав судів присяжних. Але треба віддати йому належне, його присуди були, щоправда,

суворі, але юридично зразкові, до цього він мав особливий нахил.

Коли газетярі відкрили того Гавлену й побачили, що пригоди, які він постачав, не такі буденні й сумні, як ті, що справді відбуваються на Карлаку, вони організували якийсь картель: Гавлена одержував за кожну вигадану справу так звану судову таксу, тобто десять корон і вірджінську сигару, і, крім того, за кожний місяць накладеного ним покарання — дві корони; воно, знаєте, що більша кара, то тяжча притрапка. Читачі газет зроду так не читали матеріалів «З судової зали», як під той час, коли туди постачав Гавлена свої фіктивні судові оказії. Леле, тепер уже давно нема таких добрих газет, як у його добу; тепер це — сама лиш політика й самі лиш друковані процеси — я не знаю, хто їх має читати.

Отож якось той Гавлена вигдав і цю історію — у нього траплялися й набагато кращі, але жодна з них не була така голосна, як на цей раз. Справа, в коротких словах, була така: якийсь старий парубок посварився з чесною вдовою, що живе в будинкові навпроти; відтак він придбав собі папугу і навчив його, як тільки сусідка вийде на балкон, зіпати на неї на все горло: «Ти шльондра!» Вдова оскаржила цього пана за образу честі. Окружний суд визнав, що оскаржений узяв поштиву позивачку за допомогою папуги прилюдно на глузи, і засудив його ім'ям республіки на чотирнадцять днів умовного ув'язнення з відшкодуванням витрат. «З вас одинадцять корон і вірджінська сигара», — так закінчив Гавлена судочинство.

Ту Гавленову притрапку було видрукувано аж у шістьох газетах, звісно, в різному літературному опрацюванні. В одній газеті вона мала заголовок: «У тихому домі». У другому листку вона звалася: «Старий парубок і бідна вдова». Третій часопис назвав її так: «Оскаржений папуга». І так далі. Та зне-

нацька до всіх тих газет надійшов лист від міністерства юстиції, мовляв, міністерство просить повідомити, в якому окружному суді розглядався процес про образу честі, вміщений в такому-то й такому числі вашої шанованої газети; мовляв, наведені свідчення про вину оскарженого, як і присуд, плутані й незаконні, оскільки інкримінованого виразу допустився не оскаржений, а папуга; крім того, не можна вважати за доведене, що вираз згаданого папуги неодмінно стосувався особи позивачки; а отже, не можна вважати вищезгаданий вираз за образу честі, хіба що за брутальну непристойність або порушення громадського спокою, а раз так, то можна було б обмежитися тільки поліційним зауваженням, дисциплінарним покаранням або наказом усунути вищезгаданого птаха. Отже, міністерство юстиції хоче з'ясувати, який окружний суд цю суперечку розглядав, щоб розпочати належне розслідування і таке інше; одне слово, така собі бюрократична писанина.

— Господи боже мій, пане Гавлене, оце ви нам підвезли воза,— напустилися потому судові репортери на свого постачальника.— Гляньте, адже ваш присуд у справі того папуги плутаний і незаконний!

Гавлена зблід, як стіна.

— Як,— вигукнув він,— м і й присуд незаконний? Дідько б його взяв, міністерство насмілюється таке мені правити? Мені, Гавленові? — Кажуть, журналісти зроду не бачили такої ображеної й обуреної людини.— Я утру їм носа,— кричав Гавлена несамовито.— Я їм покажу, чи мій вирок законний, чи ні! Я їм цього не подарую!

З досади й хвилювання він на тому ж місці набрався до нестями; після чого взяв аркуш паперу й написав міністерству юстиції розлеглий юридичний розбір, в якому боронив присуд: мовляв, коли той пан навчав свого папугу лаяти сусідку, то, звісно, мав очевидний намір її образити й принизити; отже,

маємо до діла з явним *dolus*¹; мовляв, папуга не суб'єкт, а тільки інструмент наведеного злочину і таке інше; одне слово, кажуть, це був найблискупіший і найслухніший правничий розбір, який тільки бачили коли газетярі. Потім підписався: «Неслужний кандидат прав Вацлав Гавлена»,— і послав до міністерства юстиції.

— Так,— мовив він,— і поки справа не владнається, я не буду судити; мушу перше дістати сатисфакцію.

Певна річ, міністерство юстиції ніяк не реагувало на Гавленів лист; а Гавлена тим часом ходив насурмонений і роздратований, він підупав ще більше і навіть змарнів. Коли ж побачив, що від міністерства відповіді не дочекається, то засмутився, став мовчки плюватися або провадити бунтівливі розмови і нарешті заявив:

— Стривайте, я ще їм покажу, чия правда!

Два місяці ніхто його не бачив; а потім він прийшов розпроменілий, причесаний і освідчив:

— Отож. мене вже оскаржено! Ух, клятуща баба, наморочився я, п'бки її підмовив! Хто б міг подумати, що стара жінка матиме таку миролюбну вдачу; я мусив дати їй підписку, що за всіх обставин витрати їй відшкодную. Так, молоді люди, тепер цю справу розглядатиме суд.

— Цебо яку? — запитували журналісти.

— Та ту ж справу з папугою,— каже Гавлена.— Я ж вам казав, що цього не подарую. Знаєте, я купив собі папугу, щоб навчити його казати: «Ти шльондра! Ти паскудна баба!» Людоньки, та й мав же я клопоту! Шість тижнів не показував носа з дому і не мовив та не почув жодного людського слова, крім: «Ти шльондра!» Тепер уже той папуга вимовляє цей вираз цілком добре; тільки, товаряка така,

¹ Підступ (*лат.*).

гукає його з ранку й до вечора; не може ніяк звикнути, щоб гукати тільки до мосі сусідки через двір. То така собі бабуся, вчителька музики, з пристойної родини, дуже порядна особа; але оскільки в нас у домі іншої жінки нема, я мусив для цієї образи вибрати саме її. Послухайте, легко вигадати якийсь правопорушення, але здійснити його, бодай його чорт лизнув, це — інша річ. Я того бешкетника папугу не міг навчити, щоб він лає тільки її. Він лає просто кожного. Гадаю, він робить це зловмисно.— Потім Гавлена одним духом перекинув чарку і провадив далі:— Тоді я пустився на хитрощі: як тільки та стара пані з'являлася біля вікна або на дворикові, я притьмом відчиняв вікно, щоб здавалося, ніби той папуга кричить на неї: «Ти шльондра! Ти баба паскудна!» І що б ви гадали: та бабуся почала сміятися, а далі й гукає до мене: «Їй-їй, пане Гавлене, втішний у вас птах!» Грім би побив ту бабу,— забурчав пан Гавлена.— Я мусив на неї гарикати чотирнадцять днів, поки на мене подала скаргу; але свідків я маю з цілого дому. А тепер нас слухатимуть у суді,— потер собі руки Гавлена.— Хіба сам дідько зробить так, що я не буду засуджений за образу честі. Я їм того не подарую, тим вашцям з міністерства!

Аж до дня розгляду справи пив пан Гавлена, як не в себе, схвилюваний і нетерплячий. Перед судом тримався дуже поважно; виголосив сам проти себе гостру звинувальну промову, покликався на всіх мешканців дому, що та образа була обурлива й прилюдна, і пропонував найсуворішу покару. Суддя, розважливий старий радник, пошкрябався собі в бороді й оголосив, що хотів би того папугу почути, а отже, відклав слухання справи, звелівши панові підсудному принести на друге засідання вищевказаного птаха як речовий доказ і, можливо, як свідка.

Наступного разу прийшов пан Гавлена з кліткою

й папугою. Той папуга вилупив очі на перелякану дівчину-секретарку й почав кричати на всю залу: «Ти шльондра! Ти баба паскудна!»

— Цього досить,— каже пан радник,— зі свідчень папуги Лори очевидно, що його слова не стосувалися просто й безпосередньо особи подавачки скарги.

Папуга подивився на нього й заревів: «Ти шльондра!»

— Крім того очевидно,— провадив далі пан суддя,— що він прикладає згадані слова до всіх осіб без огляду на їхню стать. Отже, бракує образливого наміру, пане Гавлене.

Гавлена підскочив, ніби його хто вколов.

— Пане раднику,— запротестував він збуджено,— образливий *dolus* був у тім, що я відчиняв вікно на появу пані позивачки, щоб папуга її зганьбив.

— Кепська справа,— сказав радник.— Що ви одчиняли вікно — у тім, очевидячки, є якийсь *dolus*, але сама від себе це не образлива дія. Я не можу засудити вас за те, що ви іноді відчиняли вікно. Ви не можете довести, що ваш папуга важив саме на особу позивачки, пане Гавлене.

— Але я на неї важив,— боронився Гавлена.

— На це ми не маємо ніяких свідоцтв,— заперечив суддя.— Від вас ніхто не чув інкримінованого виразу. Нічого не вдієш, пане Гавлене, я мушу вас звільнити.

Після цього він надів берет і видав виправдувальний вирок.

— А я оголошую касаційну скаргу й апеляцію проти виправдувального вироку,— вибухнув Гавлена, схопив клітку з птахом і погнався з суду, такий роз'юшений, що мало не плакав.

Потім його то тут, то там зустрічали, п'яного й опалого відчаєм.

— Скажіть самі, пане,— схлипував він,— хіба це правосуддя? Хіба ще є на світі якесь право? Але я цього так не подарую! Я подам до найвищої інстан-

ції! Пане, я мушу допевнитися реабілітації за ту кривду. Навіть коли б я мав судитися до кінця життя... Я борюся не за свою справу, а за правосуддя!

Як там було в апеляційній інстанції, не скажу напевне; знаю тільки, що відповідний суд просто знехтував апеляцію пана Гавлени щодо виправдувального присуду. Від того часу Гавлена зник, ніби крізь землю запався; кажуть, дехто бачив, як він блукає вулицями, ніби тінь, і щось сам собі бубонить; чув я також, що й донині кілька разів на рік надходить до міністерства юстиції розлегла й полум'яна скарга *in re*¹ образи, папугою заподіяної. А притрапки пан Гавлена зовсім перестав постачати судовим репортерам; через те, очевидячки, що було підважено його віру в справедливість і правничий статут.

1929

ГОЛКА

— Я ніколи не мав до діла з судами,— сказав пан Костелецький,— але я вам скажу, що мені в них, власне, подобається та надзвичайна акуратність і ті орації й церемонії, які в суді часом бувають, хоч би йшлося тільки про козячу вовну. Це викликає якусь довіру до правництва. Якщо вже юстиція має в руках вагу, то хай вона буде аптекарська, а якщо вже держить меч, то хай він буде гострий, як бритва. Ось мені пригадується один випадок, який стався на нашій вулиці.

Одна двірничка, якась пані Машкова, купила собі у дрібного крамаря булочку, почала її жувати, і раптом щось їй вколело в піднебіння; отож вона запхала пальці до рота і витягла голку, що їй застряла в піднебінні. Тільки тепер вона злякалася: «Господи боже, адже я могла цю голку проковтнути, і вона б мені

¹ У справі.

проколела шлунок! Тут ішлося про життя, і я не можу так цього залишити! Треба розслідувати, який поганець цю голку встромив у булку». І вона віднесла голку й недоїдену булку до поліції.

Поліція допитала крамаря, допитала й пекаря, котрий ту булку пік, але, видима річ, ніхто не признався. Тоді поліція передала справу до суду, бо тут ішлося, щоб ви знали, про легку уразку тіла. Судовий слідчий, сумлінний, розпорядливий урядовець, знову допитав крамаря й пекаря; обидва божилися й присягалися, що в них голка не могла потрапити до булки. Судовий слідчий пішов на звіді до крамаря і з'ясував, що жодної голки в крамниці нема. Потім пішов до пекаря подивитися, як печуться булки; сидів у пекарні цілу ніч і дивився, як замішується тісто, як йому дають зійти, як топлять піч і ліплять булки й садовлять їх у піч, поки вони не спечуться й не позолотіють. Таким робом він з'ясував, що, випікаючи булки, ніхто й наравду не вживає голок.

Ви не повірите, яка це люба праця — випікати хліб. Мій небіжчик дідусь мав пекарню, то я знаю. Цебто, щоб ви знали, випікаючи хліб, ви маєте три великі й майже священні таємниці. Перша таємниця — коли роблять закваску; наприпочатку усе вистоюється в діжі, і тут під віком заходить таємнича переміна: мусиш тоді чекати, поки з борошна й води зробиться жива закваска. Потім замішують тісто й місять його кописткою; це нагадує набоженський танець абощо. Відтак діжу запинають полотниною, даючи тісту зійти. Друга таємнича переміна — коли тісто урочисто сходить і піднімається, і ти не смієш зняти полотнину, щоб цікаво зазирнути, — я вам скажу, це таке щось прекрасне й дивне, як вагітність. У мене завжди було враження, буцім у тій діжі є щось жіноче. І третя таємниця — саме випікання, все те, що стається в печі з м'яким і блідим тістом; матінко рідна, коли ви потім виймете золотаво-брунатний

буханець і він запахне так, що навіть мала дитина не може пахнути приємніше, тоді здається, мов яке диво діється,— я гадаю, що під час цих трьох перемін у пекарнях годилося б дзвонити, як дзвонять у костьолі, коли підноситься чаша.

Але що я хотів сказати, так це те, що судовий слідчий опинився в тісній дірі; але він був не з тих, котрі легко відступаються. Отож він узяв ту голку і послав її до хімічного інституту, щоб з'ясувати, чи та голка потрапила в булку перед випіканням, чи аж після нього,— судовий слідчий захоплювався науковими присудами. Тоді в хімічному інституті був якийсь професор Угер, дуже вчений і вельми бородатий пан. Одержавши голку, він почав страшенно лаятися: мовляв, чого всім отим судам від нього треба; він ще не забув, як йому прислали були такі попсовані нутрощі, що навіть прозектор не міг витримати; і чи ж випадає хімічному інституту морочитися з якоюсь там голкою? Але потім він трохи порозважав, і справа почала його цікавити, звісно, з погляду наукового. «А й справді,— сказав він,— голка мусила б зазнати якихось змін, потрапивши до тіста або спікшися в ньому; коли тісто кваситься, в ньому утворюються якісь кислоти, чи що, коли випікається — також, отож голка могла зверху кришечку поруйнуватися або заіржавіти; зрештою, під мікроскопом було б видно». І він узявся за діло.

Насамперед він накупив кілька сот голок, як зовсім чистих, так і більше чи менше іржавих, і почав у хімічному інституті пекти булки. За першої спроби він зараз поклав ті голки в закваску, щоб з'ясувати, як на них впливає процес квашення. За другого спитку він поклав їх до свіжозамішаного тіста; за третього — до тіста, що сходить; за четвертого — до тіста, що вже піднялося. Потім поклав їх туди перед самим випіканням, далі — під час випікання. Потому він стромляв їх у ще теплі булки; нарешті — в булки

вже готові. Далі всю ту низку дослідів він провів ще раз, для контролю. Словом, у хімічному інституті чотирнадцять днів тільки те й робили, що пекли булки з голками; професор, доцент, чотири асистенти і служник день у день замішували, пекли і випікали булки; пізніше їх досліджували під мікроскопом і порівнювали відповідні голки. За цією працею збір іще тиждень; але кінець кінцем точно з'ясовано, що вищезгадану голку було встромлено в уже спечену булку, бо під мікроскопом вона достоту відповідала дослідним голкам, що їх були повколювали в готові булки.

Ознайомившись із цим висновком, слідчий визнав, що голка потрапила до булки або в крамаря, або по дорозі від пекаря до крамаря. Тоді пекар собі згадав: «Грім би його побив, саме того дня я прогнав з роботи хлопчика — учня, що розносив у кошикові булки!» Отож викликали хлопця, і він признався, що встромив ту голку в булку, бо хотів помститися панові майстру. Хлопець був неповнолітній, тому його тільки попередили, але майстра пекаря суд умовно оштрафував на п'ятдесят корон, бо поручився за свій персонал. Ось вам приклад, яка точна й ретельна юстиція.

Але ця справа мала ще один бік. Я не знаю, ми, мужчини, маємо якусь особливу амбіцію, чи впертість, чи що: одне слово, коли вже в хімічному інституті почали пекти ті дослідні булки, то хіміки взяли собі в голову, що повинні пекти їх добре. Спершу були всякі, глевкуваті і якісь непоказні; але що більше їх пекли, то були вони ліпші. Потім їх уже посипали маком, сіллю й тміном і так гарно їх ліпили, аж любо глянути. Вкінці ті вчені почали хвалитися, що таких знаменитих, крегких і гарно випечених булок, як у хімічному інституті, нема ніде в цілій Празі.

— Ви звете це впертістю, пане Костелецький,— мовив пан Лелек,— але я сказав би, що це щось

подібне до спорту; знаєте, якась залюба в бездоганному виконанні. Порядна людина робить щось не заради наслідків,— воно, може, й не варте заходу,— а заради того, що це якась гра, якась доброхітна напруга. Я пояснив би це вам на одному прикладі; але ви скажете, що це глупство і не тичеться до розмови.

Одне слово, коли я ще служив у нашій бухгалтерії і підбивав піврічні баланси, траплялося іноді, що цифри не сходилися; так, наприклад, одного разу нам забракло в касі рівно трьох галірів. Звісно, я міг би ті три галіри докласти в касу, мовби й не я, але то була б нечиста гра; знаєте, з бухгалтерського погляду це було б не по-спортивному; пропажа мусить знайтися, в якомусь одному з отих чотирнадцяти тисяч записів є помилка. І я вам скажу, пізніше я вже завжди перед підведенням балансу наперед тішився, що там буде якась помилка.

А тоді я просидів у бухгалтерії майже всю ніч, я порозкладав перед собою силечу бухгалтерських книг і взявся за діло. І от диво, мені оті колони цифр видавалися не числами, а речами. Іноді я собі уявляв, що спинаюся по тих цифрах угору, ніби переді мною була крута скеля; або що я по них спускаюся, мов по драбині в шахту. Іноді я почувався як мисливець, що продирається крізь хащі цифр, аби допасти рідкісного й похливого звіра; це були ті три галіри. А то ще мені ввижалося, що я детектив і чигаю в п'ятні за рогом вулиці: тисячі фігур обминають мене, але я чекаю, поки не схоплю за комір того кишеника, того злочинця, ту бухгалтерську помилку; часом здавалося мені, що я сиджу на березі ріки з вудочкою і ваблю рибу; нараз як не сіпону вудлицем, і от уже тебе маю, ти, негіднице. Але найбільше схоже було на те, що я мисливець і сновигаю зарощеними черничними кущами угору і вниз; я почував таку радість від руху і таку силу, таку незвичайну свободу й напругу, ніби переживав яку пригоду. У мене

стало снаги цілу ніч проганятися за тими трьома галірами; а коли я їх допав, то й не подумав навіть, що то тільки три мізерні галіри; був то трофей, і я пішов спати, звитяжний і натхненний, і мало не заліз до постелі в чоботях. От і все.

1929

ТЕЛЕГРАМА

— Таке звуть дрібницями,— дійшов переконання пан Долежал.— Я помітив, що звичайно люди поводяться природно й щиро, допоки йдеться про дріб'язкові та буденні речі, але скоро вони опиняться у винятковій і патетичній ситуації, тут ніби в них вселяється якась нова людина; починають говорити інакшим, так би мовити, драматичним голосом і вживають інакших слів, інакших аргументів, ба й почуваються інакше, ніж завсіди; передовсім у них пробуджується мужність, амбітність, самопожертва та інші подібні героїчні й характерні властивості. Здається, ніби вони вдихнули якогось озону і тепер мусять робити широкі жести; ніби їм справляє якесь таємне задоволення, що опинилися в надзвичайній і катастрофічній ситуації, і що вони завдяки цьому виділяються з-поміж інших, і що їх люблять за це; словом, вони починають поводитися, як герої на кону. Коли ж потім ця драматична ситуація прошумить, повертаються і вони до своїх нормальних розмірів; але вже почуваються трохи неприємно, як одурені й витверезені.

У мене є один небіж, на ймення Калоус, такий собі порядний та гідний урядовець, громадянин і батько родини, трохи тухтій і трохи педант, як то ми, чоловіки, буваємо в дійшому віці. Пані Калоусова — годна й хазяйновита жіночка, зразкова родинна квочка, покірنا дружина, так званий хатній ошляпок і таке інше. Потім дочка, гарна дівчина, на ім'я

Віра, яка саме тоді пробувала у Франції — хотіла навчитися французької мови і скласти іспити, в разі, якби не вийшла заміж. Нарешті, син, бовдур і гімназист, на ім'я Тонда, бравкий напасник у футболі, але недолуга у навчанні. Одне слово, пересічна добра родина так званого ліпшого середнього стану.

Отож Калоуси сиділи якомсь за обідом, коли це хтось дзвонить; у дверях з'являється пані Калоусова, витирає собі руки об фартух і каже, почервонівши від збудження:

— Божечки, татусю, прийшла якась телеграма.

А ви, либонь, знаєте, як жінка лякається, коли приходить телеграма; певне, так уже вони сотворені, що невпинно чекають якогось удару долі.

— Ну, ну, матінко,— пробурчає пан Калоус, намагаючись заховати гідний спокій.— Хто б там міг бути...

Але рука йому тремтіла, коли він розліплював телеграму. Всі, в тому числі й служниця в дверях, затамувавши подих, дивилися на голову родини.

— Це від Віри,— сказав нарешті Калоус якимось не своїм голосом.— Але хай мене лихий візьме, коли я розумію з неї бодай слово.

— Покажи,— скрикнула пані Калоусова.

— Зажди,— сказав суворо Калоус.— Слова ніби поперекручувані. Тут написано: «Gadete un usjage repine bellevue grenoble Vega».

— Що це означає? — видихнула пані Калоусова.

— А ти подивися сама,— мовив уципливо Калоус,— коли сподіваєшся зрозуміти більше від мене! Ну як, уже знаєш, про що мова?

Пані Калоусова дивиться на телеграму, і очі їй мокріють.

— Щось сталося з Вірою,— зашепотіла вона.— Інакше вона запевне б нам не телеграфувала.

— Я це теж знаю,— скрикнув Калоус, надіваючи піджак; очевидно, не годилося, щоб за такої важливої

оказії він був без піджака.— Ідіть на кухню, Андуло,— сказав він служниці; а по тому мовив трагічно: — Телеграма з Гренобля. Гадаю, що Віра з кимось утекла.

— З ким? — вжахнулася пані Калоусова.

— Або я знаю? — заgrimів пан Калоус.— Очевидно, з якимось нікчемною або малярем! Оце тобі твоя жіноча самостійність! Я чогось такого сподівався! Чи ж я хотів її пускати до того каверзного Парижа! А от ти, ти все клопоталася...

— Чи ж я того хотіла? — скипіла пані Калоусова.— То ти торочив усе, що їй треба чогось навчитися, що вона сама мусить себе утримувати! — Зненацька вона захлипала і впала на стілець: — Боже мій, боже, нещасна Віра! Може, їй що трапилося. Приміром, лежить тамечки хвора...

Пан Калоус схвильовано заходив по кімнаті.

— Хвора,— заволав він,— чого б це їй бути хворою? Тут аби не було замаха на себе! Той хлоп її, мабуть, зманив, а потім покинув...

Пані Калоусова почала відв'язувати фартух.

— Я по неї поїду,— освідчила вона, ридаючи.— Я її там не залишу... Я...

— Нікуди ти не поїдеш,— зарепетував Калоус.

Пані Калоусова звелася; такою гордовитою її ще ніколи не бачили.

— Я — мати, Калоусе,— мовила вона.— Я знаю, що є моїм обов'язком.— І відійшла з якоюсь урочистістю.

Обидва чоловіки, тобто батько Калоус і парубок Тонда, залишилися самотніми.

— Ми повинні приготуватися до найгіршого,— сказав Калоус глухо.— Може, Віру кудись заманено. Не кажи нічого матері. Я поїду сам до Гренобля.

— Батьку,— сказав Тонда найглибшим голосом — досі він завше казав «тату»,— дозволь це зробити мені; я туди поїду; я вмю трохи по-французькому...

— Тобою тільки людей лякати,— відрубав Калоус-

батько.— Свою дитину рятуватиму я сам! Поїду найближчим поїздом. Аби тільки не було запізно!

— Поїздом,— почав кпити Тонда.— Добре, що хоч не пішки! Якби це їхати мені, то я полетів би аеропланом до Страсбурга...

— А що, по-твоєму, я не полетів би? — гукнув Калоус-батько.— Аби ти знав, полечу! А того нікчому,— мовив войовничо, вимахуючи п'ястуками,— я його проздеру! Нещасна дитина!

Тонда поклав йому руку на плече; диво, та й годі, як той хлопчина під лиху годину змужнів.

— Батьку,— мовив він заспокійливо,— це не для тебе; ти застарий. Покладися на мене; знай, я зроблю для сестри все, що в людській спроможі.

До цієї хвилини, він, звісно, як молодший брат, трактував сестру тільки з неприхованою хлоп'ячою погордою.

Калоус-батько замотав головою.

— Ні,— сказав він похмуро.— Це мій клопіт. Для дитини немає підпори над батька. Я туди їду, Тондо. А ти покіль повинен піклуватися про матір. Знаєш, ті жінки...

В ту хвилину ввійшла пані Калоусова вже зовсім одягнена; хоч як це дивно, але вона анітрохи не скидалася на жінку, що потребує опіки.

— Скажи, будь ласка, куди ти їдеш? — скрикнув Калоус.

— До банку,— чужим голосом одмовила відважна жінка.— По свої гроші. Щоб поїхати на чужину по свою дочку.

— Глупство! — вибухнув Калоус.

— Яке там глупство,— провадила холодно пані Калоусова.— Я знаю, що роблю. І знаю, навіщо це роблю.

— Жінко,— сказав Калоус рішуче.— Щоб ти знала, я їду по Віру сам.

— Ти,— мовила пані Калоусова з якоюсь зневагою.— Навіщо ти там здався! Чого б це ти мав

порушувати свій ситий спокій,— додала вона безжально.

Калоус-батько підвівся і почервонів.

— Не суши собі голову,— сказав він гостро,— на що я там здався. Я вже зважив усе, що м у с и т ь стається. Я готовий на все. Загадай служниці приготувати мені валіску.

— Я тебе знаю,— казала пані Калоусова.— Коли твій шеф не дасть дозволу, ти не поїдеш нікуди.

— Чхав я на шефа! — розкричався Калоус.— Чхав я на службу! Хай мене виженуть! Я вже собі якось перебудусь! Ціле своє життя я поклав на родинний вівтар і покладаю останнє, розумієш?

Пані Калоусова пересунулася на край стільця.

— Чоловіче,— мовила здавленим голосом,— зрозумій принаймні, про що йдеться! Я ж бо їду за нею доглянути! Я передчуваю, що Віра тепер між життям і смертю! Я мушу бути в неї...

— А я передчуваю,— сказав Калоус,— що вона в пазурах якогось негідника. Коли б ми принаймні знали, що та телеграма означає, аби приготуватися...

— ...до найгіршого,— заквилила пані Калоусова.

— Можливо,— сказав понуро Калоус.— Я вже й подумати боюся, що в телеграмі, власне, сказано.

— Слухай,— озвалася непевно пані Калоусова,— може б, нам про це запитати в пана Горвата?

— Про що, власне? — збентежився пан Калоус.

— Про те, що сказано в телеграмі. Пан Горват все-таки розгадує шифри...

— Це правда,— відітхнув пан Калоус.— Той міг би розшифрувати! Андуло,— заревів він,— скочте на шостий поверх до пана Горвата, скажіть, що ми дуже просимо його прийти до нас!

Щоб ви знали, той пан Горват дещо справує в нашій розвідувальній службі, а головна його праця — розшифровувати таємні абетки. Кажуть, Горват геніальний чоловік; коли йому дадуть час, то він розв'яже

всякий шифр; одначе це страшна морока, і кожний, хто це робить, від того трохи божеволіє.

Отож пан Горват прийшов за хвилину до Калоусів; це такий собі невеличкий і нервозний чоловічок, і від нього немилосердно пахне парфумами.

— Пане Горвате,— мовив Калоус.— Я ось тут одержав якусь загадкову телеграму; то ми подумали, може б, ви були такі ласкаві...

— Покажіть,— сказав пан Горват, прочитав телеграму й зостався сидіти з напівзаплющеними очима. Запанувала мертва тиша.

— Так,— озвався Горват за хвилю.— А від кого та телеграма?

— Від нашої дочки Віри,— пояснив Калоус.— Вона студіює у Франції.

— Ага,— сказав пан Горват і встав.— То ви пошліть їй телеграфом двісті франків у готель Bellevue в Греноблі, і по всьому.

— Ви розшифрували телеграму? — зойкнув Калоус.

— Де там,— забурчав пан Горват.— Там, власне, нема ніякого шифру, там тільки переплутаний текст. Але скажіть, будь ласка, про що могла б така молода дівчина телеграфувати! Напевне, загубила торбинку з грішми, от що. Це буває.

— А чи не могло... чи не могло в тій телеграмі бути щось гіршого? — запитав Калоус.

— Чому б то в ній було саме щось гірше? — заперечив пан Горват здивовано.— Слухайте, найчастіше стається що-небудь звичайне. Оті жіночі торбинки існують недаремно.

— Дякуємо вам, пане,— мовив Калоус крижаним голосом.

— Прошу,— пробурчав пан Горват і пішов.

У Калоусів якусь хвилю панувала тиша.

— Слухай,— озвався Калоус розгублено,— той Горват мені дуже не подобається; гм... гм... такий брутальник.

Пані Калоусова почала розпинати свою верхню одежу.

— Противнюка,— сказала вона.— Ти пошлеш Вірі ті гроші?

— Та пошлю,— забурчав роздратовано Калоус.— Гуска дурна, треба їй було губити торбинку! Чи ж то я краду гроші? Заробила б собі з кількоа...

— Я заощаджую, як дурна,— додала пані Калоусова гірко,— а їй, вітрогонці, хоч би що! Лишенько із тими дітьми...

— А ти витрішки не продавай, а йди вчитися, ледащо,— напосівся Калоус на Тонду й поплентався на пошту.

Кажуть, він зроду не був такий злий, як тоді. А Горвата з того часу мав за людину якусь неделікатну, цинічну й майже непорядну, ніби він його чимось образив.

1929

ЧОЛОВІК, ЯКИЙ НЕ МІГ СПАТИ

— Ось тут пан Долежал зняв річ про розшифрування,— відгукнувся пан Кавка,— і я згадав одну штуку, що її устругнув якомсь колезі Мусілові. Він, той Мусіл,— надзвичайно освічена й делікатна людина, але з дивацтвами, як ото бувають інтелектуали; скрізь він бачить проблему і все розумує, з якого боку на неї подивитися. Наприклад, він має свій погляд на власну жінку і живе не подружнім життям, а проблемою подружнього життя; крім того, він визнає соціальну проблему, статеве питання, проблему підсвідомості, проблему виховання, кризи сучасної культури і цілу низку інших проблем. Ті люди, що всюди віднаходять проблеми, так само нестерпні, як і ті, що мають засади. Я не люблю проблем; для мене яйце — це яйце, і коли мені хтось почне говорити про

проблему яйця, я злякаюся, що те яйце зіпсоване. Он який, щоб ви знали, этой Мусіл.

Якось перед різдвом заманулося йому поїхати на Крконош прогулятися на лижвах; а оскільки мав ще прикупити яку дещицю, то освідчив, що зайде попрощатися з колегами пізніше. Раптом прийшов, шукаючи його, доктор Мандель, знаєте, отой відомий публіцист і теж великий дивак, та й каже, що йому конче треба поговорити з паном Мусілом.

— Мусіла тут нема,— кажу я,— але, може, він сюди ще заскочить перед від'їздом; почекайте його. Доктор Мандель насупився.

— Я не можу чекати,— сказав він,— а я напишу йому на аркушику, що хотів з ним дещо владнати.— Далі сів до столу і почав писати.

Я не знаю, чи хто з вас бачив письмо ще нерозбірливіше, ніж у доктора Манделя. Воно має такий вигляд, як запис сейсмографа — така довга й розірвана позема лінія, що місцями затремтить або якось шпичасто підскочить. Я те письмо добре знав і тому лиш дивився, як його рука їздить по папері. Нараз доктор Мандель спохмурнів; зібгав нетерпляче той аркушик паперу, кинув його до кошика і підвівся.

— Це було б надто довго,— пробуркотів він і зник.

Знаєте, напередодні різдва людині не хочеться братися до важливої роботи; отож я сів собі до столу й почав виводити на папері сейсмографічні риси: довгі такі тремтячі штрихи, що тут і там угору і вниз підскакували, як тільки мені хотілося. З хвилину я цим бавився, а потім той покреслений папір поклав на Мусілів стіл. У ту мить увіпхався у двері Мусіл, вдягнений по-нагірному, з лижвами й палицями на плечі.

— Отож я вже їду,— радісно гукнув він у дверях.

— Тут був якийсь пан, шукав вас,— сказав я стримано.— Залишив осьде вам листа, мовляв, якогось важливого.

— Покажіть,— каже Мусіл задоволено.— Ага,— затнувся він трохи, розглядаючи отой мій витвір.— Це від доктора Манделя; чого, власне, він од мене хоче?

— Не знаю,— пробурчав я непривітно,— він дуже квапився, але, знаєте, боронь боже, щоб я захотів коли розшифрувати його письмо.

— Я його базгранину вмю читати,— освідчив Мусіл легковажно, поставив лишви й палки і сів до столу.— Гм,— мугикнув за хвилию і безмірно споважнів. Збігло півгодини мертвої тиші.— Ну, перші два слова, здається, вже роздлубав,— відітхнув нарешті Мусіл, встаючи,— це: «Милий пане». Одначе дорога не жде, треба вже бігти. Я той лист візьму з собою, і хіба що сам дідько завадить мені по дорозі в поїзді його розчовпати!

Після Нового року вернувся він із своєї гірської подорожі.

— Ну, як відпочивалося? — кажу я йому.— Тепер у горах, мабуть, прегарно, так, друже Мусіле?

Мусіл тільки махнув рукою.

— Не знаю,— сказав.— Признатися, я увесь той час просидів у готельному покої, навіть носа не вистромив звідти; але люди казали, що там було чудово.

— А що? — спитав я спочутливо.— Ви хворіли?

— Ні,— сказав Мусіл з удаваною скромністю.— Я весь той час розлускавав Манделів лист; і, щоб ви знали, я та ки розлускав його,— освідчив він триумфально.— Тільки два або три слова я досі не можу прочитати. Всі ночі я над ним просидів, але я поклав собі розлускати його і зробив це.

Я не наважився сказати йому, що той лист — не що, як мої карлючки.

— І було там написане щось важливе? — запитав я спочутливо.— Може, не варт було й праці?

— Не в тім річ,— відповів Мусіл гордо,— писання мене більше цікавило як графологічна проблема.

Доктор Мандель там просить мене, щоб я йому через чотирнадцять днів написав статтю до його газети — про що саме, покіль я не можу вчитати; а далі він мені бажає веселих свят і гарного відпочинку в горах. У цілому тут нічого мудрого нема; але розв'язання, пане, то був досконалий методичний горішок — кращої вправи для духу годі й знайти. Заради цього варто було не поспати кілька днів та ночей.

— Не слід було так із ним поводитися, — осудливо сказав пан Паулус. — Бодай їх чорт ізлиже, тих кілька днів, але ночей без снання шкода. Снання, пане, це не тільки відпочинок тіла; снання — це ніби очищення й прощення минулого дня. Снання — це особлива милість; і перших кілька хвилин після доброго сну кожна душа чиста й невинна, як дитина.

Я це знаю, бо якось я був утратив сон. Може, то далось взнаки безладне життя, чи то в мені було щось не гаразд, я не знаю; одначе заледве я лягав у ліжку і відчував на повіках перші доторки сонливості, як щось у мені мовби тьохвало, і я потім лежав нескінченні години і глупів у штьму, поки не займалося на світ. І так тривало цілий рік, рік без снання.

Коли чоловік не може отак заснути, він насамперед намагається ні про що не думати; тому він рахує або молиться. Раптом йому спливе на гадку: господи, я вчора забув зробити те-то й те! А потім йому свіне, що його, мабуть, одурили в крамниці, коли він платив. Потім згадає, що жінка або приятель цими днями так дивно йому відповідали. Потім трісне щось із меблів, а чоловік собі думає, що це злодій, і йому стає жарко від страху й сорому. А коли вже його опадє той страх, він починає відчувати всі хворості свого тіла і, спітнілий від жаху, перетрушує в пам'яті все, що знає про нефрит або ж про рак. Ні сіло ні впало йому зрине, яку досадну дурницю він учинив

двадцять років тому, он ще й тепер пітніє від сорому. Крок за кроком він зіставляє самого себе зі своїм дивним, настирливим і невідкупним «я»; зі своєю слабкістю, зі своїми власними брутальними й гідкими вчинками, недугами і кривдами, йолопством, ганьбою й давно пережитими стражданнями. До нього повертається все болюче, скорботне й принизливе, що його він був зажив раніше; нічого не забуває той, хто не може спати. Цілий твій світ викривлюється й набуває болючих перспектив; те, що ти вже забув, шкіриться до тебе, ніби тобі хто каже: «Ти, баране, тоді ти гарно повівся; а пам'ятаєш, твоя перша любов, коли тобі було чотирнадцять літ, не прийшла на побачення? Щоб ти знав, тоді вона цілувалася з кимось іншим, із твоїм приятелем Войтою, а з тебе вони сміялися! Ех ти, тюхтію, тюхтію, тюхтію!» І чоловік звивається в своїй палючій постелі й хоче втішити себе: «Хай йому грець, ну що мені тепер до всього того! Що було, те було — і край!» Аби ви знали, це неправда. Все, що було, те є. Триває й те, про що ти вже не знаєш. І я вважаю, що пам'ять триває й після смерті.

Панове друзі, ви мене трохи знаєте; ви знаєте, що я ніякий не понура чи іпохондрик. Не симулянт чи плакса, не противнюка чи невіра. Я люблю життя, людей і самого себе, горнуса до всього, як божевільний, охоче з ким-небудь візьмуся в ручки; словом, я такий драб, яким мусить бути і є мужчина. Навіть тоді, як мені пропав сон, я вдень ганяв і бадьоро шамотався і поспішав зробити свої справи; ви ж знаєте, що я тішуся славою вельми діяльної людини. Але як тільки я ввечері залазив до постелі і починав свою безсонну ніч, моє життя роздвоювалося. Там було життя діяльного, таланистого, самовдоволеного й здорового чоловіка, якому скрізь поводить ся завдяки його енергії, кмітливості й безсоромному щастю. Тут, у ліжкові, лежав чоловік зацькований, і він із жахом усвідом-

лював неуспіх, ганьбу, бруд і приниження всього свого життя. Я жив двома життями, які майже не дотикалися одне до одного і були несхожі, як небо і земля; одне денне, що складалося з успіхів, чину, зв'язків з людьми і людської довіри, забавних перешкод та інших нормальних явищ; життя, в якому я по-своєму був щасливий і задоволений з себе. Але вночі розвивалося друге життя, зіткане з болю й збентеження; життя людини, якій геть не пощастило; яка була всіма зраджена і сама поводитися з усіма погано, легкодухо й безглуздо; людини, опуканої в усіх своїх мріях, трагічного роззяви, якого кожний ненавидить і обманює, недолуги, що все програв і точиться від стидовища до стидовища. Кожне те життя було саме в собі послідовне, зв'язане й цілісне; коли я жив одним з них, мені здавалося, що те друге належить комусь іншому, що воно мене не стосується і взагалі якесь удаване, що це самооблуда і хвороблива ілюзія. Удень я любив; уночі я підозрював і ненавидів. Удень я жив нашим, людським світом; уночі я жив сам собою. Хто думає про себе, втрачає світ.

Отож здається мені, що сон — це темна й глибока вода. За нею відпливає все, про що ми не знаємо і не маємо знати. Той дивний мул, який нам осідає, вимивається й тече в тій несвідомості, що не має берегів. Наші неподобства й боягузтво, всі оті наші буденні й болючі гріхи, наше принизливе глупство і невдачі, мить брехні й неласки в очах тих, кого ми любимо, те, чим завинили ми, і те, чим завинили інші проти нас,— все це тихенько відпливає кудись за межі свідомості. Сон безмірно милосердний; він прощає нам і нашим винуватцям.

І ще я вам дещо скажу: те, що ми зevamo нашим життям,— це не все, що ми прожили; це тільки відібране. Того, що ми переживаємо, надто багато, більше, ніж на це вистачить нашого розуму. Тому ми собі тільки вибираємо те чи інше, що нам годиться, і якось

із цього сплітаємо таке собі спрощене дійство; і цей витвір ми звемо нашим життям. Але скільки ми залишаємо при тім випадків, скільки дивоглядних і страшних речей ми обминаємо, господи боже! Коли б людина все те усвідомила! Але ми можемо жити тільки одним простим життям. Прожити більше було б нам не до снаги. Ми не мали б сили двигати життя, коли б не порозгублювали на шляху більшу частину життя.

1929

ЗБІРКА МАРОК

— Це свята правда,— сказав пан Карась.— Коли б людина покопалася в своєму минулому, вона впевнилася б, що в ньому доволі матеріалу ще й на зовсім інші життя. Якось... чи то помилково, чи то з нахилу вона обрала собі тільки одне з них і доживає його аж до кінця; але найгірше те, що ті інші, ті можливі життя не цілком мертві. І колись станеться так, що в них відчусь біль, як у відрізаний носі.

Коли я був приблизно десятирічним хлопцем, я почав збирати марки; тато дивився на те криво, гадав собі, що за розвагами я погано вчитимусь, але я мав товариша, Лойзіка Чепелку, і разом з ним віддавався філателістичній пристрасті. Лойзік був син катеринщика, такий собі розхристаний, веснянкуватий хлопець, розкуйовджений, як горобець, і я його любив, як тільки діти можуть любити товариша. Слухайте, я старий чоловік; у мене була жінка й діти, але я вам скажу, що нема прекраснішого людського почуття над дружбу. Але на нього людина здатна, лиш допоки молода; потім вона помаленьку черствіє й стає егоїстом. Така дружба джерелиться чисто з великого захоплення і здумілости, з надміру життя, зі щедроти й переповні почуття; маєш її стільки, що мусиш її

комусь дарувати. Мій татусь був нотар, голова місцевої знаті, тяжко поважний і суворий пан, а я всім серцем горнувся до Лойзіка, котрого батько був п'яний катеринщик, а мати — спрацьована прачка, і я того Лойзіка шанував і збожнював за те, що він був меткіший за мене, що був самостійний і бравкий, як щур, і що в нього на носі були веснянки, і що він кидав каміння лівицею — я вже навіть не знаю всього того, за що я його так любив; але то таки була найбільша любов у моєму житті.

Отож той Лойзік був моїм повірником, коли я почав збирати марки. Тут хтось сказав, що тільки чоловіки кохаються в колекціях; це правда; я гадаю, що це забуток, якийсь інстинкт із тих часів, коли кожний мужчина робив колекцію з голів своїх ворогів, нагробованої зброї, ведмежих шкур, оленячих рогів і взагалі всього, що міг захопити. Але колекція марок — це не тільки власництво, це — вічна пригода; людина з якимсь тремтінням торкається шматка далекої землі, скажімо, Бутану, Болівії або мису Доброї Надії; просто вона має з тими чужинецькими краями щось подібне до особистих і довірливих стосунків. Отже, в збиранні марок є мовби мотив подорожування й мореплавства і взагалі чоловічого світового пригодництва. Скажімо, як у хрестових походах.

Як уже тут сказано, мій батько не хотів того бачити; батьки звичайно не люблять, щоб їхні сини робили щось іншого, ніж вони самі; панове, я також до своїх синів був такий самий. Батьківство — це взагалі якесь змішане почуття; в ньому є велика любов, але також і якесь упередження, недовіра, ворожість чи як вам сказати; що дужче людина любить своїх дітей, то більше в ній є цього іншого почуття. Так ось, я мусив з тією збіркою марок ховатися на горищі, щоб мене батько не спіймав з ними; на горищі була стара скриня, так звана мучниця; і в неї ми залазили, як дві миші, і показу-

вали один одному марки: «Дивись, ось Нідерланди, ось Єгипет, ось Sverige, або Швеція». А що ми мусили ховатися з цими скарбами,— в тому було щось гріховно прекрасного. Друга пригода — коли я добував собі марки; я ходив по знайомих і незнайомих рідинах і благав, щоб мені дозволили відліпити марки з їхніх старих листів. Частенько вони мали десь на горищі або в секретері повну шухляду старих паперів; це були мої найщасливіші години; сидячи на землі, я перебирав запорошені купи цидул і шукав на них яку-небудь марку, якої досі не мав,— я, осел, дублікатів не збирав; і коли траплялося знайти стару марку з Ломбардії або з бозна вже й якої німецької землі чи вільного міста, я почував просто болючу радість — кожне безмірне щастя так солодко болить. А тим часом мене надворі чекав Лойзік, і коли я нарешті вилазив, я притьмом шептав йому в дверях:

— Лойзо, Лойзіку, там був один Ганновер!

— У тебе є він?

— Є! — І ми вже давали драла з цією здобиччю додому, до нашої скрині.

У нас були текстильні фабрики, що виробляли всяку всячину: джут, коленкор, картон і бавовняний мотлох; власне, в нас продуковано тканини «екстра» для кольорових племен усієї земної кулі. Мені там дозволили шукати марки в кошиках на папір, то було моє найбагатше місце для полювання; там я знайшов Сіам і Південну Африку, Китай, Ліберію, Афганістан, Борнео, Бразілію, Нову Зеландію, Індію, Конго — не знаю, чи звучать для вас самі вже ці назви так тасмничи і жадано. Боже, яка то була радість, яка дика радість, коли я знаходив, скажімо, марку з Straits Settlements! Або Корея! Непал! Нова Гвінея! Сьєрра Леоне! Мадагаскар! Слухайте, той захват може збагнути лиш мисливець, або шукач скарбів, або археолог, який робить розкопки. Шукати й знаходити — це найбільше напруження й задо-

волення, яке може людині дати життя. Кожна людина мала б чогось шукати: коли не марки, то правду, або золоту папороть, або принаймні кам'яні стріли та урни.

Отже, то були найпрекрасніші роки мого життя, ота дружба з Лойзіком і збирання марок. Потім я захворів на scarlatину, і Лойзіка до мене не пустили; він стояв у нас на коридорі й свистав, щоб я його почув. Одного разу мене не догледіли, чи що: словом, я втік з постелі і шусть на горище подивитися на свої марки. Я так ослаб, що ледве підняв віко тієї скрині. Але скриня була порожня; коробочка з марками зникла.

Я не можу вам описати свій біль і жах. Здається, я там стояв, мов скам'янілий, і не міг навіть плакати, так стиснуло мені горло. Спершу я вжахнувся, що мої марки, моя найбільша радість, зникли; але ще більший жах мене поймав на думку, що в мене їх украв Лойзік, мій єдиний приятель, поки я хворів. Це був страх, зневіра, розпач, жаль — слухайте, це ж чисте жахіття, що може пережити дитина. Як я повернувся з горища — не знаю; але потім я знову лежав у великій гарячці і в хвилини притомності розпачливо роздумував. Батькові й тітці я про це не сказав, матері в мене вже не було. Я знав, що вони взагалі мене не розуміють, і це мене якось від них відчужувало; відтоді я з ними не мав жодних ближчих і дитячих стосунків. Лойзікова зрада була для мене майже смертельним ударом; то була моя перша й найбільша зневіра в людині. «Жебрак, — казав я собі, — Лойзік жебрак і тому краде; нічого б не сталося, якби я не товаришував з жебраком». І душа мені запеклася; з того часу я почав розмежовувати людей — я втратив стан соціальної незайманості; але тоді я ще не знав, як глибоко це мене вразило, не знав і того, що все в мені завалилося.

Коли я видужав від гарячки, я видужав і від жалю за втраченими марками. Лиш іноді мені кололо в сер-

це, коли я бачив, що Лойзік завів уже собі нових товаришів; але коли він до мене прибіг, трохи збентежений після такої тривалої розлуки, я йому сухо й не по-дитячому поважно сказав:

— Іди геть, я з тобою не розмовляю.

Лойзік почервонів і по хвилі сказав:

— Так, добре!

І з того часу він запекло, по-пролетарському мене зненавидів.

Оце та подія, що вплинула на все моє життя, на мій вибір життя, як сказав би тут пан Паулус. З мого світу, сказати б, зникло світло; я втратив віру в людей; я навчився ненавидіти й погорджувати. Я вже ніколи не мав друга; а коли став дорослим, то почав відштовхуватися від того, що я самотній, що ніхто мені не потрібний і що я нікому нічого не даруватиму. Потім я помічав, що мене ніхто не любить; я це пояснював собі тим, що сам погорджую любов'ю і плюю на всяку сентиментальність. І ось із мене вийшла пихата й честолюбна, егоїстична, педантична, а взагалі коректна людина. Я став злий і черствий до підлеглих; я одружився без кохання, дітей виховував у послухові й страху і своєю ретельністю й сумлінністю я досяг чималих заслуг. Таке було моє життя, все моє життя; опріч свого обов'язку, я не помічав круг себе нічого. І коли я спочину в бозі, в газетах напишуть, який я був заслужений працівник і зразковий характер. Але коли б люди знали, скільки в цьому самоти, недовіри й черствого серця.

Три роки тому померла моя дружина. Я не признався ні собі, ні іншим, але мені було страх як сумно; і з тої журби я повикладав із шухляд всілякі родинні пам'ятки, які залишилися після батька й матері: фотографії, листи, мої старі шкільні зошити — мене аж здушило в горлі, коли я побачив, як старанно мій суворий татусь складав їх і ховав; гадаю, що він усе-таки мене любив. Цього добра була

на горіщі повна скриня; а на дні одної шухляди лежала шкатулка, запечатана печатками мого батька; відчинивши її, я знайшов у ній ту збірку марок, яку я склав п'ятдесят років тому.

Я не буду перед вами критися: у мене потоком полилися сльози, а те пуделко я відніс до покою, як скарб. Так он воно як тоді було, збагнув я під ту лиху годину; коли я того разу хворів, хтось мою збірку знайшов, а батько сконфіскував її, щоб через неї я не занедбав навчання! Йому так не слід було робити; але і в цьому виявилася його сувора турбота і любов; я не знаю, але мені стало жаль і його й себе.

Потім я собі згадав: отже, Лойзік у мене марок не крав. Господи, як я його скривдив! Я знову побачив перед собою веснянкуватого й розкуйовдженого вуличного хлопчика — бог зна, що з ним сталося і чи живий він! Мені було так боляче й соромно, коли я все це собі згадував. Через єдину несправедливу підозру я втратив єдиного товариша; через це я втратив дитинство. Через це я почав погорджувати бідною голотою; через це я поведився пихато; через це я вже ні до кого не прихилився серцем. Через це я ціле життя не міг дивитися на поштові марки без знехоті й відрази. Через це я ніколи не писав своїй нареченій і дружині, виправдуючись тим, що, мовляв, стою вище почуттєвих порухів; і моя дружина каралася тим. Через це я був такий черствий і самотній. Через це, тільки через це, я зробив таку кар'єру і справував так зразково свої обов'язки. Я бачив знову ціле своє життя; раптом воно мені здалося порожнім і безглуздим. Адже я міг жити зовсім інакше, спало мені на гадку. Якби так не сталося — скільки було б у мені захвату й пригодництва, любові й рицарства, фантазії й довіри, таких дивних і невгамовних рис — боже, адже я міг бути ким завгодно іншим — мандрівником, або актором, або вояком! Адже

я міг любити людей, пити з ними, розуміти їх і ще не знати що! Я почував себе так, ніби в мені танув якийсь лід. Я перебирав марку за маркою; там були всі: Ломбардія, Куба, Сіам, Ганновер, Нікарагуа, Філіппіни,— всі ті країни, в які я тоді хотів їхати і яких я тепер уже не побачу. На кожній марці був шматок чогось такого, що могло статися і що не сталося. Я просидів над ними цілу ніч і все судив своє життя. Я бачив, що то було якесь чуже, штучне і безособове життя і що моє справжнє життя взагалі не справдилось.

Пан Карась махнув рукою:

— Подумаю оце я, ким би я міг бути — і як я скривдив того Лойзіка...

Патер Вовес, вислухавши тую мову, дуже засмутився й розжалився; певне, він згадав щось із власного життя.

— Пане Карасю,— сказав він розчулено,— навіть і не думайте про те, що сталося; того уже годі виправити, годі почати знову...

— Годі,— зітхнув пан Карась і трохи почервонів.— Але знаєте, принаймні... принаймні я знову почав збирати марки!

1929

ЗВИЧАЙНЕ ВБИВСТВО

— Я часто думав,— сказав на те пан Ганак,— чому нам здається, що кривда є щось гірше, ніж яке завгодно інше зло, котре може людину спіткати. Так, наприклад, коли ми бачимо, що одну однісіньку людину невинно засуджено до ув'язнення, це турбує і мучить нас більше, ніж те, що тисячі людей живуть у бідності й хворобах. Я бачив таку бідність, що всяка тюрма проти неї просто добробут; і все-таки найгірша бідність так не вражає нас, як кривда. Я сказав би, що в нас є якийсь інстинкт справедливос-

ті і що вина й невинність, право і справедливість — це такі ж первісні, страшні й глибокі почуття, як любов і голод.

Візьміть хоча б ось цей приклад: я чотири роки був на війні, як і кожен з вас; ми не будемо казати, що ми там бачили, але ви мені посвідчите, що там наш брат зник до всього, наприклад, до мерців. Я бачив сотні й сотні мертвих молодих людей, а часом дуже спотворених мерців, можете мені повірити; і я вам признаюся — для мене вже вони були тим самим, що й старе шмаття, от коли б лиш не смерділи. Я тільки казав собі: «Чоловіче, коли ти вийдеш із цієї скотинячої веремії живий і цілий, то уже тебе ніщо в житті не зворушить».

Десь за півроку по закінченню війни я був удома, в Слатіні, і от якось уранці хтось мені постукав у вікно й гукнув:

— Пане Ганаку, ходіть подивіться, пані Туркову вбито!

Пані Туркова торгувала помаленьку папером і нитками; ніхто про неї зроду не турбувався, тільки вряди-годи хто-небудь приходив до її крамнички купити котушку ниток або святочну листівку. З крамниці засклені двері вели до кухоньки, де вона спала; на тих дверях висіли фіранки, і коли в крамниці дзеленчав дзвінок, пані Туркова з кухні дивилася крізь ті фіранки, хто то прийшов, витирала собі руки фартухом і заходила до крамнички. «Чого ви хочете?» — казала вона недовірливо; і кожен тоді почував, що він у крамниці незваний гість, отож намагався з неї якнайшвидше забратися. У вас лишалося таке враження, ніби ви підняли камінь і ось там у вогкій ямці забігає самотній і сполоханий жук; отож ви той камінь знову кладете, щоб той противний жук заспокоївся.

Так от, почувши цю новину, я побіг подивитися на небіжчицю із звичайнісінької бруталної цікавості.

Перед крамницею пані Туркової людей було, як бджіл біля вулика; але місцевий стражник упустив мене всередину, бо поважав мене як освічену людину. Дзвінок дзенькнув у тиші, як і завше; але мене в ту хвилину від цього ясного й горливого дзеленчання обсіпало снігом; мені спало на думку, що зараз дзвінок недоречний. На порозі кухоньки лежала долілиць пані Туркова, під головою в неї розтеклася майже чорна калюжа крові; на потилиці біле волосся закривавилось і злиплось у чорний ковтюх. І в ту хвилину я нараз відчув те, чого не спізнав на війні: жах над мертвою людиною.

Дивно, що про війну я майже забув, і людство про неї помалу забува, і, мабуть, тому знову колись мусить вибухнути нова війна. Але про ту вбиту бабу, яка тут усім була чужа, про ту малу крамарку, яка не спромоглася навіть мальовану листівку продати як слід, про неї я не забуду ніколи. Убита людина — це щось іншого, ніж мертва людина; над нею тяжіє якась страшна таємниця. Я ніяк не міг зрозуміти, чому забито саме пані Туркову, таку собі звичайну сиву бабу, якою ніхто ніколи не цікавився; як це сталося, що ось вона так патетично тут лежить, і що над нею схилювся жандар, і що на вулиці гурмиться стільки людей, аби побачити хоч кусник пані Туркової. Сказати б, та бідолашна жінка ніколи не тішилася такою величезною увагою; як тепер, коли лежала тут обличчям у чорній калюжі крові. Здавалося, вона раптом набула дивного й жахливого значення. Я ніколи не помічав, як вона одягалася і який, власне, мала вигляд; але ось тепер мені здавалося, ніби я дивився на неї крізь скло, що безмірно, почварно все збільшувало. На одній нозі вона мала пантофлю, друга пантофля була ззута, й видно було панчохо, церовану на п'яті,— я бачив кожний стібок, і теє видавалося мені неслуханно страшним, так ніби й та убога панчоха була вбита. Одна рука вп'ялася в під-

логу; вона видавалася такою сухою й безсилою, як пташиний кігтик; але наймоторошніший був пучок сивого волосся на потилиці вбитої, бо його так старанно заплетено і він блищав між грудками загуслої крові, як старе олово. У мене було таке почуття, що я ніколи не бачив нічого жаліснішого, ніж ота зашмарована жіноча кіска. Один струмочок крові засох за вухом; над ним світилася срібна сережка із синім камінцем. Цього вже я не міг витримати, у мене трусилися ноги.

— Ісусе Христе,— проказав я.

Жандар, що був у кухоньці й шукав щось на землі, випростався й подивився на мене; він був блідий, ніби мав зомліти.

— Чоловіче,— мовив я, заникаючись.— Чи були ви на війні?

— Був,— прохрипів жандар.— Але це — це зовсім інше. Подивіться,— додав він раптом і вказав на фіранки в дверях; вони були зім'яті й заплямовані: певно, убійник витер об них руки.

— Господи Христе,— видихнув я...

Я не знаю, що тут було так нестерпно жахливого — чи то уявлення про руки, липкі від крові, чи те, що й ті фіранки, ті чистенькі фіранки стали жертвою злочину... Отож не знаю; але в ту хвилину зацвірінькала в кухні канарка і пустила довгу трель. Слухайте, цього я вже не витримав; поійнятий жахом, я втік із тієї крамниці — гадаю, що був тоді блідіший, ніж той жандар.

Потім я сидів у нас на дворі на дишлі драбинчастого воза і намагався зібратися з думками. Ах ти, бовдуре, казав я собі, адже це звичайне вбивство! Або ти ще не бачив крові? Чи, може, не був заляпанний своєю власною кров'ю, як поросля болотом? Чи не кричав на своїх вояків, щоб швидше копали яму на сто тридцять мерців; сто тридцять мерців один коло одного — це вже таки чимала шереха,

і коли їх рівно складеш, як дрова... Біля цієї шерехи ти ходив, палив сигарети і кричав на вояків: «Робіть, працюйте, приберіть усе геть!» Хіба ти не бачив стількох мертвих, стількох мертвих!

Так, це правда, казав я сам собі, бачив я стільки мерців, але я не бачив жодного-жоднісінького Мертвого; я не схилявся над ним, щоб зазирнути йому в обличчя і доторкнутися до його волосся. Мертвий — моторошно тихий; ти мусиш бути з ним сам... і навіть не дихати... щоб його зрозуміти. Кожний з тих ста тридцяти хотів би тобі сказати: «Пане лейтенанте, вони мене вбили; подивіться на мої руки, адже це руки людини!» Але ми всі відверталися від мертвих; коли ми вже мали воювати, то не могли слухати полеглих. Господи боже, воно треба було б, щоб навколо кожного полеглого юрмилися люди, як бджоли біля вулика — чоловіки, жінки, діти,— щоб могли, холодно, побачити його хоч трохи; принаймні оту ногу в солдатському черевіку або забруднене волосся... І надалі такого, може, й не було б уже; навіть напевне такого б надалі не було.

Я поховав матусю; вона мала такий славний вигляд, так мирно й пристойно лежала в гарній труні. Вона була дивна, але не страшна. Але ось це — це щось інше, ніж смерть; убитий — не мертвий; убитий скаржить, ніби реве від найбільшого й нестерпного болю. Ми це знаємо, я й той жандар; ми знаємо, що в тій крамниці жахало. І ось мені почало прояснюватися. Я не знаю, може, ми не маємо душі; але є в нас щось нестерпне, як от інстинкт справедливості. Я нічим не ліпший від будь-якого іншого чоловіка; але є в мені щось таке, що властиве не тільки мені,— передчуття якогось суворого й великого закону. Я знаю, що кажу погано; але в ту хвилину я знав, що то злочин і що то зневага бога. Аби ви знали, вбита людина — це ніби споганений і спустошений храм

— І що,— озвався пан Добеш,— схопили того, хто ту бабу забив?

— Схопили,— провадив далі Ганак.— Я сам бачив, як його два дні перегодом жандарі вели з тієї крамниці, де його, як то кажуть, допитували на місці злочину. Я його бачив, може, з п'ять секунд, не більше, але й цього разу ніби крізь якусь страхітливо товсту лупу. Це був молодий парубок, з кайданами на руках; він так дивно поспішав, що жандарі ледве встигали за ним. Ніс йому пітнів, а вирячені очі якимось похлоливо моргали. Знати було, що його опосів мото-рошний страх, як кролика при вівісекції. Покіль віку мого, я не забуду цього обличчя. Мені було дуже боляче й зле після тієї зустрічі. Тепер його судитимуть, думав я, будуть з ним тягатися кілька місяців і засудять його на смерть. Зрештою, я побачив, що мені його, власне, шкода і що мені полегшало б, якби він був якимось виплутався з халепи. Не тому, що в нього було симпатичне обличчя, радше навпаки; але я бачив його аж надто зблизька — бачив, як він моргав від страху. Яке там у дідька, я зовсім не сентиментальний, але так зблизька — це не був убійник, це просто була людина. Кажу вам, я не розумію цього сам; не знаю, що б я зробив, якби був його суддею; але було мені від усього цього так смутно, ніби сам я потребував покути.

1929

ПРИСЯЖНИЙ ЗАСІДАТЕЛЬ

— Якимось мені випало судити,— сказав пан Фірбас відкашлюючись,— бо я був обраний на присяжного засідателя. Саме тоді суд присяжних розглядав справу Луїзи Каданікової, що вбила свого чоловіка. Нас, присяжних, було восьмеро чоловіків і четверо жінок. Ми, чоловіки, заздалегідь нишком казали: «Йй-богу, ці четверо бабів постараяться ту жінку вибравда-

ти!» І ось ми вже зарані озлилися проти тієї Луїзи.

Був це взагалі досить звичайний випадок нещасливого шлюбу. Каданік був цивільний геометр і взяв собі жінку, молодшу від себе на двадцять років; Луїза була дівчатком, коли виходила заміж. Знайшовся самовидець, який посвідчив, що вже на другий день після весілля молода пані плакала, бліда, як крейда, і здригалася від огиди, коли її чоловік хотів до неї доторкнутися. Я не раз думаю собі, яка часом гірка буває доля такої невинної й недосвідченої дівчини після весілля; завважте собі те, що її чоловік, мабуть, звиклий до дівчат і поводитьсь своїм звичаєм. Ну, цього жодний мужчина навіть не може собі уявити. Але державний обвинувач постарався знайти інші свідчення, що, мовляв, та Луїзонька мала ще перед одруженням фіглі-міглі з якимось студентом і що з ним листувалася й після шлюбу. Словом, уже після шлюбу виявилось, що це подружжя нещасливе; пані Луїза не приховувала фізичної відрази до свого чоловіка; через рік народила мертву дитину і відтоді мала якусь жіночу хворість. Пан геометр заходився надолужувати своє десь-інде, а дома зчиняв колотнечу за кожний крейцар¹. Того нещасного дня у них також був скандал за крепдешинові сорочки чи за щось інше, і пан геометр накинувся на жінку, заявивши, що дома псувати собі нерви не буде. В ту хвилину Луїзонька підійшла до нього ззаду й вистрелила йому з браунінга в потилицю. Потім вибігла в коридор і постукала до сусідів у двері, щоб ішли до її чоловіка, мовляв, вона його вбила і йде виказати на себе; але на сходах упала в корчах. Оце і вся притрапка.

І ось нас сидить дванадцяторо, щоб засудити її злочин. Кажуть, що Луїзонька була гарна дівчина, але

¹ Дрібна монета в Австро-Угорщині.

ви самі знаєте, попереднє ув'язнення не додає жінкам краси; вона ніби запухла, і тільки на її блідому обличчі горіли якісь злі й ненавидячі очі. Вгорі, як на троні, сидів голова суду, втілене правосуддя, страшенно поважний і майже схожий на священика у своїй чорній мантії. Державний обвинувач був найпишніший прокурор, якого я коли бачив: сильний, як бик, напружений і войовничий, як добре вгодований тигр; було видно, з якою насолодою від власної сили й переваги він кидається на свою здобич, що там долу так шалено ненавиділа його тими пекучими очима. Адвокат обвинуваченої кожної хвили роздратовано схоплювався і сперечався з прокурором; нам, присяжним засідателям, це була мука, бо часом здавалося, ніби йшлося не про суд над жінкою-вбийцею, а про якусь суперечку між оборонцем і обвинувачем. Ми ж там були від народу; прийшли судити згідно зі своїм людським сумлінням, але, навіть мавши найкращі заміри, більшість із нас безнадійно нудилася від тих адвокатських церемоній та судових формальностей. Позаду юрмилася аудиторія і зловтішалася справою Луїзи Каданікової; коли ж підсудна часом потрапляла в скруту і зацьковано мовчала, чути було, як ті люди просто хрюкають від задоволення.— Пан Фірбас витер собі лоба, мовби він йому спітнів.— Мені часом здавалося, що я не обраний суддя, а людина на дибі, що я сам маю схопитися й сказати: «Зізнаюся вам у всьому, робіть зі мною, що хочете».

Потім говорили свідки; кожний показував поважно і якоесь аж приндився, що дещо відає; і в тих свідченнях знати було міщанську провінцію, повну злоби, наклепів, протекцій, тишкування, заздрощів, інтриг, політики й нудоти. Згідно з тими свідченнями, покійник був доброчесний і щирий муж, порядний громадянин, який мав найліпшу репутацію; далі — дівчачур і скнара, брутальний характер, неморальна

людина й грубіян; одне слово, вибирайте, що хочете. Пані Луїзі перепало більше: мовляв, це зальотна й марнотратна панійка, носить шовкову білизну, про дім не дбає, борги робить...

Прокурор нахилився з крижаною усмішкою:

— Оскаржена, ви мали ще до заміжжя інтимні стосунки з якимось мужчиною?

Оскаржена мовчала, тільки на обличчі її промайнув сірий рум'янець.

Адвокат схопився:

— Прошу допитати ту-то й ту, якою Каданік зловживав, коли вона служила в нього. Мав з нею дитину...

Голова суду насупився; видно було, що думає собі: «Ради бога, адже слухання справи затягнеться!» Тим часом без кінця точилися ті нещасні хатні справи: хто з них двох давав привід до родинних незгод, скільки одержувала пані Луїза на хатнє господарство, чи мав її чоловік підстави до ревнощів. Іноді мені цілими годинами здавалося, що мова йде не про мертвого Каданіка та його подружнє життя, а про мене, або якого-небудь іншого присяжного засідателя, або я вже й не знаю, про кого з нас усіх; боже, те, що тут кажуть про того мертвого, я робив також, такі речі діються, мабуть, усюди, навіщо про це говорити? Мені здавалося, ніби нас там шмата за шматою роздягають усіх, чоловіків і жінок; ніби перемивають наші власні сварки, провітрюють наші брудні інтимні справи, витягають таємниці наших постелей і звичок. Видавалося, ніби слухалася справа про наше власне життя, але якось так зазло й жорстоко, що воно було подібне до пекла. Каданік, власне, не був найгірший з чоловіків; він був трохи брутальний, нападався на дружину й принижував її; був черствий і скупий, бо тяжко працював і мало заробляв; був прапороносцем, зводив служниць і підтримував стосунки з якоюсь удовою, але, мабуть, це було з упер-

тості й ображеного чоловічого самолюбства, бо пані Луїза ненавиділа його, як огидну комаху. І от, прикметна річ, коли якийсь свідок оборони показував проти вбитого, що він був сварлива і дріб'язкова, брутальна, груба в статевому відношенні і чванькувата людина, у нас, присяжних-чоловіків, заворушилося щось подібне до невдоволення й солідарності: хальт¹. Ми почувалися так, ніби нас самих мали за це застрелити.

І знову ж таки, коли інший свідок приблизьшував вину пані Луїзи тим, що вона була легковажна, модниця і ще там щось, ми, мужчини на лаві присяжних засідателів, почували радше щось подібне до прихильності, щось таке, що брало її під оборону, тоді як оті чотири жінки з-посеред нас постискували губи, а їхні очі ставали якісь непримиренні.

На багато годин і днів розводилося те подружнє пекло, побачене очима служниць і лікарів, сусідів і плетух: сварки й борги, хвороби й хатні скандали, все те зле, істеричне й болюче, що перетерплює людська пара; ніби перед нами розвішували людські нутроці у всій їхній убогій потворності. Слушайте, моя дружина — гідна й порядна жінка; але я часом там долу бачив не Луїзу Каданікову, а свою власну дружину, свою Ліду, оскаржену в тому, що пострілом у потилицю вбила свого чоловіка Фірбаса; я почував у карку страшний біль від того пострілу; я бачив, як Ліда, бліда й негарно запухла, стуляє губи й звинувачує мене очима, шаленими від жаху, огиди й приниження. Це була Ліда, яку тут роздягали й патрари; це була моя дружина, моя опочивальня, мої таємниці, моє горе, мої брутальності; я ледве не заплакав і не сказав: «Ось бачиш, Лідо, куди ти нас привела!» Я заплющив очі, щоб позбутися цього страшного видіння; але в п'ятьмі покази свідків були

¹ Стій, годі (з нім.).

ще болючіші; а коли я на Луїзу витріщив очі, в мене стиснулося серце: боже, Лідо, як ти змінилася!

Коли ж я повертався після суду додому, мене чекала Ліда з жадібним запитанням:

— То що, її засудять?

То був свого роду сенсаційний процес, який цікавив головню дамочок.

— Я,— освідчилася моя жінка, палаючи з цікавості й збудження,— я б її засудила!

— Це не твій клопіт,— закричав я на неї; мені було страшно розмовляти з нею про це.

Останнього вечора перед вердиктом серце мені стискалося від якогось неспокою; я бігав по кімнаті й міркував: «Мабуть, ми відпустимо Луїзу, бо навіть тоді в складі присяжних оті чотири жінки? Ще один голос прот и обвинувачення, і її звільнять; то що, чоловіче, твій це буде голос?» На це я відповіді не знайшов; з доброго дива мене прошила така неприсмна думка: адже і в мене в нічному столику лежить заряджений револьвер — звичка з часів війни; як легко могло статися, що він коли-небудь навинувся б на очі моїй жінці Ліді! Я взяв той револьвер у руку: чи не краще тебе сховати або взагалі позбутися тебе?.. Ще ні, скривився я, хай закінчиться справа з Луїзою! І потім я почав мучитися знов: а як же вона закінчиться,— і що чинитиму я, на бога, як голосуватиму і як мусив би голосувати я?

Останнього дня промовляв прокурор; промовляв добре й суворо; не знаю, яке він мав на це право, але він забрав слово від імені людських родинних взаємин. Я чув ніби здалека, як він ставить великий і дивний наголос на словах «родина», «хатне життя», «подружжя», «чоловік і жінка», «завдання й обов'язки жінки»; казали, що то була одна з найближчих промов на суді. Потім узяв слово адвокат пані Луїзи і набалакав страхіть: він побудував свій захист на сексуально-патологічному аналізі. Доводив, яку

огиду мусить почувати статево холодна, чи, як то кажуть, фригідна жінка, до бруталного чоловіка-самця; як її фізична огида переростає в ненависть; якою трагічною жертвою стає жінка, віддана на поталу хтивості нещадного статевого тирана... В ту хвилину почувалося, як увесь суд присяжних відвертається від пані Луїзи й озляється проти неї, як у суді присяжних пробуджується підсвідомий опір чомусь аморальному, що якимось розбещує й ставить під загрозу людський порядок абощо. Ті чотири жінки в суді присяжних були бліді, і від них віяло ворожістю до тієї жінки, що порушила певні обов'язки. А дурний адвокат гаряче розжовував свою сексуальну тезу.

Голова суду поблажливо дивився крізь окуляри на обурених присяжних засідателів і в своїм резюме постарався врятувати ситуацію; він казав не про родину і не про статево рабство, а про вбивство людини. Нам, присяжним, полегшало; щиро кажучи, під таким оглядом та справа нам видалася їстівнішою, простою і майже стерпною.

До останньої хвилини я не знав, як відповісти на запитання про вину. Але коли нам це запитання поставили: «Чи винна Луїза Каданікова в тому, що з наміром убити свого чоловіка Яна Каданіка застрелила його?» — я, будучи перший в ряду, без роздуму сказав «так», бо справді вона замишляла вбити його і вчинила це. І ось усі дванадцяттеро присяжних відповіли «так».

Потім запала разюча тиша; я подивився на чотирьох жінок-присяжних. Вони мали суворий і майже урочистий вираз, ніби щойно сточили якийсь бій в інтересах людської родини.

Коли ж я вернувся додому, зойкнула моя жінка Ліда, бліда від зворушення:

— То як закінчилося?

— З Луїзою? — сказав я механічно. — Дванадцять

голосів за те, що винна. Засуджена на страту через повішення.

— Який жах,— скрикнула Ліда з наївною жорстокістю,— але вона заслужила на це!

В той момент у мені щось тріснуло, те напруження, чи що.

— Так,— розкричався я на Ліду з роздратуванням, якого сам не розумів,— заслужила, бо вчинила дурницю! Затям собі, Лідо, коли б вона стріляла йому не в потилицю, а в скроню, то могла б правити, що він збавив собі віку, розумієш, Лідо? Тоді її могли б звільнити... Затям собі, в скроню!

Я грюкнув за собою дверима; мені треба було побути на самоті. А знаєте, той мій револьвер і досі лежить у відчиненій шухляді; я його не сховав.

1929

ОСТАННІЙ КЛОПІТ ЛЮДИНИ

— Бути засудженим на смерть — це страшне випробування,— сказав на це пан Кукла.— Я це знаю, бо колись пережив останні хвилини перед власною стратою. Звісно, це мені наснилося; але сон так само належить до людського життя, як і все інше, хоч лежить мовби десь іскраю. Там, на тому краю, мало що залишається з твоєї знаменитості, чоловіче, нічого з того, чим ти хвалився в житті; там ще залишається стать, страх, самозакоханість та кілька інших речей, яких ти здебільшого соромишся; мабуть, це останній клопіт людини.

Якось я попівдні повернувся додому, зацькований, як звір,— стільки праці було в мене перед цим; ото ж я ліг долі і заснув, як колода. І приснилося мені з доброго дива, що відчинилися двері і в них став зовсім незнайомий пан, а за ним двоє вояків з настромленими багнетами; я не знаю чому, але ті вояки мали на собі козацький однострій.

— Встаньте,— мовив незнайомий грубо,— приготуйтеся, завтра вранці вас стратять. Зрозуміли?

— Зрозумів,— відповів я,— але не знаю, власне, за що.

— Це не ваш клопіт,— напустився на мене той пан.— Ось у нас наказ на страту,— і грюкнув за собою дверима.

Потім я залишився сам і замислився. Я, власне, не знаю: коли людина замислиться уві сні, то чи насправді вона замислюється, чи то їй тільки мариться, що вона замислилась? Чи то були мої думки, чи мені ті думки тільки наснилися, як нам сняться обличчя? Я тільки знаю, що я напружено думав і одночасно дивувався своїм думкам. Перше, чим я перейнявся, було якесь зловтішне задоволення, що це помилка; що мене завтра стратять з недогляду і їм від того буде сором. Але разом у мені підіймався якийсь неспокій: мене ж таки справді стратять, і я залишу жінку й дитину; що з ними буде, що вони, в бога, робитимуть? Це був справдешній біль, ніби моє серце сходило кров'ю, але водночас мені справляло втіху, що я так турбуюсь у думках про дружину й дитину. «Бач,— кажу я собі,— яка остання думка чоловіка, що йде на смерть!» Мене якось ніби радувало, що я віддаюся такому великому батьківському жалю; здавалося, він мене ушляхетнює. «Треба буде сказати про це жінці»,— милувався я собою.

Але тут мене поїняв переляк: я згадав собі, що страти звичайно справляються дуже рано, вдосвіта, о четвертій чи п'ятій годині ранку, і що, отже, доведеться занадто рано вставати, щоб бути страченим. А я не люблю вставати рано; і тепер ота гадка, що вояки ще на світанку мене розбуркають, притлумила все інше; серце мені стиснулося, і я майже заплакав від жалю над своєю долею. Мене опав такий жах, що я збудився і з полегкістю зітхнув; але своїй жінці я того сну не розповідав.

— Останні клопоти людини,— мовив пан Скржіванек і почервонів від збентеження.— Я б вам щось розповів, але, може, вам це здається дурницею.

— Ні,— запевнив його пан Тауссіг.— Ну те, почніть!

— Не знаю,— сказав пан Скржіванек невпевнено.— Я, власне, хотів застрілитися, і ось... Коли тут пан Кукла говорив про той край життя... На такому ж краю життя опиняється й людина, що хоче накласти на себе руки.

— Таке,— сказав пан Карась,— а пощо ви хотіли це зробити?

— З розпещеності,— сказав Скржіванек, червоніючи ще більше.— Цебто я... я не можу переносити болю. А тоді я захворів на запалення трійничного нерва. Лікарі кажуть, що це одна з найболючіших хвороб, що коли людині... Та що там...

— Це правда,— забурчав лікар Вітасек.— Чоловіче, я вам співчуваю. Вона й нині вам дається взнаки?

— Дається,— почервонів Скржіванек,— але тепер я вже не хочу... Та про це я, власне, й хотів розповісти...

— То розкажіть,— підбадьорив його пан Долежал.

— Важко це пояснити,— похлоливо боронився Скржіванек.— Взагалі... той біль...

— Людина тоді реве, як звір,— відзначив лікар Вітасек.

— Так. І коли я почувався найгірше... третьої ночі... Я поклав браунінг на нічний столик. Ще годину, думає я собі, довше не витримаю. Чому я, чому це саме я мушу стільки терпіти? Мені не сходило з гадки, що чиниться страшенна кривда. Чому я, чому саме я...

— Треба було зажити порошок,— забурчав лікар Вітасек.— Тригемін або верамон, адалін, альгократин, міградон...

— Я заживав,— протестував Скржіванек.— Пане, я їх проковтнув стільки, що... вони вже взагалі

перестали діяти. Власне... ті порошки присипляли мене, але болю не присипляли, розумієте? Біль залишився, але то вже був не мій біль, бо я був... такий одурманений, що сам для себе затрачувався. Я не знав про себе, але знав про той біль; і от мені почало здаватися, що то біль когось іншого. Я того іншого чув... він так тихо вив і нарікав, і мені його було так страшно жалю... у мене текли сльози від жалю. Я почував, як той біль росте... Господи, казав я собі, і як тільки людина витримує! Може... може, її застрілити, щоб не мучилася так! Але в той момент я злякався... воно ж таки не випадає! Я не знаю; я раптом відчув таку дивну пошану до його життя, саме тому, що він так безмірно страждає...— Пан Скржіванек потер збентежено чоло.— Не знаю, як вам пояснити. Може, то порошки мене задурманили, але тоді ця думка була така безмірно ясна... просто сліпучо ясна. Мені ввижалося, що той, хто мучиться й стогне,— то людство... що то сама Людина. А я тільки свідок тієї муки... просто собі нічний доглядач біля ліжка болю. Коли б я при тому не був, думав я собі, то біль був би марний; він був би як отой великий вчинок, що про нього ніхто не зна. Власне, перед тим... поки то був мій біль... я здавався собі таким мізерним, як черв'як... таким непомітним. Але тепер... коли той біль мене переріс... я аж із жахом почував, яке величне життя. Почував, що...— Пан Скржіванек спітнів від збентеження.— Ви тільки не смійтеся з мене. Я почував, що той біль є... якась жертва. І тому, розумієте, тому кожна релігія... клала біль на вівтар божий. Звідси криваві жертви... і мученики... і бог на хресті. Я зрозумів, що... що... що від болю Людини плине якесь таємне благословення. Тому ми мусимо страждати, щоб освятити життя. Жадна радість не має такої сили й величі... І я почував, що як врятуюся, то понесу в собі щось подібне до святості.

— І несете її? — запитав патер Вовес із цікавістю.
Пан Скржіванек раптом почервонів.

— Ні,— мовив він хутко,— людині про це не вільно знати. Але від того часу... в мені живе якась шанобливість; все мені здається важливішим... Кожна дрібниця і кожна людина, розумієте? Все має величезну цінність. Коли я дивлюся на захід сонця, я кажу собі, що то окупляється той безмірний біль. Або люди, їхня праця, їхнє звичайне життя... все має ціну болю. І я знаю, що то страшна й невимовна ціна... І я вірю, що нема ніякого зла, ані жадної кари; є тільки біль, який здається на те, щоб... щоб життя мало оту велику ціну...— Пан Скржіванек затнувся, не знаючи, що сказати далі.— Ви такі були до мене ласкаві,— скрикнув він і розчулено висякався та й затулив розпашіле обличчя.

КНИГА АПОКРИФІВ

Покашлюючи і кречучи після довгого судового розгляду, сенатори зібралися на надзвичайну нараду, яка відбувалася в тіні священної оливи.

— Так, панове,— позіхнув Гіпометей, голова сенату.— Ну й затяглася в нас ця проклятуща справа! Гадаю, що немає потреби підсумовувати, але, щоб не було формальних причіпок... Так ось, обвинувачений Прометей, тутешній громадянин, став перед судом за те, що винайшов вогонь і цим самим ніби якось... гм, гм... порушив існуючий лад; він зізнався, що, поперше, справді винайшов вогонь; по-друге, що як тільки йому захочеться, він може викликати його за допомогою так званого кресання; по-третє, що цю таємницю, цей обурливий винахід він не приховав належно, ані повідомив про це відповідні інстанції, а свавільно оприлюднив, дав у вжиток некомпетентним людям, як це доведено завдяки свідченням причетних осіб, що їх ми щойно допитали. Я гадаю, цього досить і ми можемо негайно почати голосування в справі обвини і присуду.

— Даруйте, пане голово,— заперечив засідатель Апометей,— але я гадаю, що з огляду на важливість цього надзвичайного трибуналу, може, все-таки... було б зручніше винести присуд тільки після ретельної наради і, я сказав би, всебічного обговорення.

— Як хочете, панове,— погодився головуючий Гіпометей.— Хоч справа ясна, але якщо хто-небудь із вас хоче ще щось сказати, прошу.

— Я дозволив би собі нагадати,— обізвався вотант Аметей і належно відкашлявся,— що, на мою думку, в усій цій справі особливу увагу треба звернути на один момент. Панове, я маю на думці релігійний момент. Скажіть, будь ласка, що таке той вогонь? Що таке та викресана іскра? Як визнав сам Прометей, це не що інше, як блискавка, а блискавка, як відомо, це

прояв особливої потуги Зевса-громокидця. Будь ласка, поясніть мені, панове, як міг якийсь там Прометей здобути божий вогонь? Яким правом заволодів ним? Де він взагалі його взяв? Прометей хоче забити нам баки, мовляв, він просто його винайшов; але це дурні відмовки: коли б це було такою невинною справою, то чому б не винайшов вогню, наприклад, хто-небудь із нас? Я, панове, переконаний, що Прометей вогонь цей просто вкрав у наших богів. Нас не зіб'ють з пантелику його затятість і виверти. Я б кваліфікував його злочин почасти як звичайну крадіжку, почасти як акт блюзнірства і святокрадства. Отже, ми зібралися тут для того, щоб якнайсуворіше покарати це безбожне зухвальство й оборонити священну власність наших національних богів. Це все, що я хотів сказати,— закінчив Аметей і енергійно висякався в полу своєї хламиди.

— Добре сказано,— погодився Гіпометей.— Чи є ще в когось які зауваження?

— Прошу пробачення,— сказав Апометей,— але я не можу погодитися з висновками шановного пана колеги. Я був свідком того, як згаданий Прометей розпалював той вогонь; і скажу вам щиро, панове: між нами кажучи, в цьому нема нічого особливого. Винайти вогонь потрапив би кожний ледар, лежень і козопас; ми не додумалися до цього тільки тому, що поважній людині, певна річ, нема коли навіть подумати про те, щоб гратися кресанням камінців. Запевняю шановного колегу Аметея — це звичайнісінькі природні сили, захоплюватися якими не гідно мислячої людини, не кажучи вже про богів. Як на мене, вогонь — явище надто мізерне, щоб воно мало якесь відношення до речей, для всіх нас священних. Але ця справа має інший бік, на який я мушу звернуту увагу шановних колег. Тобто здається, що вогонь — дуже небезпечна, ба навіть шкідлива стихія. Ви чули багатьох свідків, які показали, що, випробовуючи Прометеїв хлоп'ячий вина-

хід, вони дістали тяжкі опіки, а в деяких випадках завдано шкоди і їхньому майнові. Панове, якщо з вини Прометей пошириться вживання вогню, чого, на жаль, уже не можна заборонити, ніхто з нас не буде спокійний за своє життя, ані за майно, а це, панове, може означати кінець для всякої цивілізації. Досить найменшої необережності — і що тоді спинить цю непогамовну стихію? Прометей, панове, злочинно злегковажив, запровадивши на світ таку шкідливу річ. Я класифікував би його вину як злочин тяжкої тілесної врази й загрози громадській безпеці. Тому я за довічне ув'язнення з твердим ліжком і кайданами. Я закінчив, пане голову.

— Ви маєте цілковиту слухність, колего,— крекчути, мовив Гіпометей.— Я тільки ще додав би, панове: навіщо нам узагалі потрібний був якийсь вогонь? Хіба вживали вогню наші предки? Вигадати щось подібне — це просто непошана до успадкованого ладу, це... гм, підривна діяльність. Загравання з вогнем — нам цього тільки не вистачало. Зважте, панове, до чого це приведе: люди біля вогню розніжаться, валятимуться в теплі й вигоді, замість того щоб... ну, замість того щоб воювати й таке інше. Це приведе до розпещеності, занепаду звичаїв і... гм... взагалі до неладу й такого іншого. Одне слово, треба вжити заходів проти таких нездорових явищ, панове. Час дуже серйозний і взагалі... Ось що я хотів нагадати.

— Цілком слушно,— обізвався Антіметей.— Ми всі, без сумніву, погодимося з нашим паном головою, що Прометей вогонь може мати непередбачені наслідки. Панове, не приховуймо, це величезна справа. Мати владу над вогнем — які нові можливості тут відкриваються! Я наведу тільки деякі приклади: спалити у ворогів урожай, підпалити їхні оливкові гаї тощо. Вогонь — це для нас, людей, нова сила й нова зброя; з вогнем ми стаємо майже рівні богам,— прошепотів Антіметей і раптом пронизливо вигукнув: — Я звинувачу-

чую Прометея в тому, що він цю божу й нездоланну стихію вогню довірив пастухам і рабам, усім, хто прийшов до нього; що не передав її в компетентні руки, які стерегли б її як державний скарб і володіли б нею. Я звинувачую Прометея в тому, що в такий спосіб він привласнив відкриття вогню, який мав бути таємницею достойників. Я звинувачую Прометея,— схвильовано кричав Антіметей,— у тому, що він навчив і чужинців запалювати вогонь! Що не приховав його навіть від наших ворогів! Прометей украв у нас вогонь, тому що дав його всім! Я звинувачую Прометея в державній зраді! Я звинувачую його в підступних діях проти суспільства!— Антіметей кричав так, що аж закашлявся.— Я пропоную кару смерті,— витиснув він із себе.

— Так, панове,— мовив Гіпометей.— Чи просить ще хто-небудь слова? Отже, на думку суду, оскаржений Прометей визнаний за винного, по-перше, в злочині блюзнірства й святокрадства, по-друге, в злочині тяжкої тілесної врази, а також у пошкодженні чужого майна і в тому, що поставив під загрозу громадську безпеку, і, нарешті, в державній зраді. Панове, я пропоную або засудити його на довічне ув'язнення з твердим ліжком і кайданами, або скарати на горло. Гм...

— Або і те, і те! — вигукнув Аметей замислено.— Щоб задовольнити обидві пропозиції.

— Як це — і перша, і друга кара? — запитав голова.

— Я саме про це думаю,— пробурмотів Аметей.— Може, зробити так... Засудити Прометея на те, щоб він був до кінця життя прикутий до скелі... Хай, може, грифи клюють грішну печінку, розумієте?

— Підходить,— задоволено сказав Гіпометей.— Панове, це була б зразкова покара за таку... гм, злочинну ексцентричність, еге ж? Заперечень немає? Отже, ухвалено.

— А чому ви, тату, засудили того Прометея на смерть?— запитав Гіпометея при вечері його син Епіметей.

— Ти цього не зрозумієш,— промимрив Гіпометей, обгризаючи баранячу ніжку.— Ти ба, смажена баранина куди смачніша від сирої; виходить, вогонь де в чому корисний... Ми врахували громадський інтерес, тямийш? До чого б це призвело, якби кожен смів безкарно відкривати щось нове й велике, еге ж?.. Але цьому м'ясу чогось бракує... Ага, вже знаю,— радісно вигукнув він.— Печену баранину треба було посолити й натерти часником! Ось у чім справа! Хлопче, це ж відкриття! Бачиш, до цього якийсь там Прометей не дедумався б.

1932

ПРО ЗАНЕПАД ДОБИ

Біля входу в печеру було тихо. Чоловіки ще зранку, розмахуючи списами, пішли в напрямку Блажська чи Райця¹, де висліджено стадо оленів; жінки тим часом збирали в лісі журавлину, і звідти іноді долинав їхній пронизливий гук і гамір; діти, мабуть, хлюпосталися внизу в річечці — а втім, хто знає, куди майнули ці шибеники, ця мала здичавіла дрібно-та. А первісний дід Янечек куняє у цій глибокій тиші на теплому жовтневому сонці; правду кажучи, хропів, і в носі йому свистіло, але він удавав, що не спить, а стереже печеру племені й панує тут, як личить старому вождеві.

Стара Янечкова розклала свіжу шкуру ведмеда і заходилася скребти її гострим кремінцем. «Це треба робити ретельно, п'ядь за п'яддю, а не так, як ото

¹ Блажсько-Райць — моравське місто на ріці Світаві, в околицях якого знайдені сліди побуту людей кам'яної доби.

невістка,— спало на думку старій Янечковій.— Ця вітрогонка поскребе на галай-балай і біжить няньчити-ся з дітьми.— Таж така шкіра,— думає стара Янечкова,— нічого тобі не витримає, швидко порветься або зіпріє; та я ні до чого не буду втручатися,— думає собі стара Янечкова,— коли їй нічого не каже син.— А це ж правда, молода невістка не вмiє берегти речі. Леле, ця шкура проколота, якраз посеред спини! Люди добрі,— хвилюється стара пані,— який же це незграба штрикнув ведмедя в спину? Це ж зіпсовано всю шкуру! Мій такого зроду не зробив би,— думає стара з прикрістю,— мій завжди влучав у шию...»

— Ох-ох-ох,— закректав у цю хвилину старий Янечек і протер очі.— Ще не повернулися?

— Де там,— буркнула стара.— Почекай ще.

Старий зітхнув і закліпав заспаними очима.

— Хіба вони годні. Та ну їх. А жінки де?

— Чи я їх стережу? — сердито відказала стара.— Мабуть, десь швендяють...

— Ах-ха-ха,— позіхнув дід Янечек.— Десь швендяють. Замість того, щоб... замість того, щоб, скажімо, це чи те... Значить, так. От воно як!

Знову запала тиша; тільки стара Янечкова швидко, із злісним завзяттям скребла сиру шкуру.

— Я кажу,— озвався Янечек, замислено чухаючи спину,— побачиш, вони знову нічого не принесуть. Бо яка користь із таких нікчемних костяних списів... Я весь час кажу синові: затам, нема такої твердої й міцної кості, щоб із неї робити списи! Це повинна знати й ти, хоч ти й жінка, що ані кістка, ані оленячий рiг не мають тієї... як його? пробійності, розумієш? Влучиш у кістку, а кісткою кістку ж не проб'єш, так чи ні? Так. Ось кам'яний спис, це, голубе... Звичайно, він потребує більше праці, зате ж це справжнє знаряддя... Та хіба синові втовкмачиш?

— Так, так,— гірко притакнула пані Янечкова.— Нині вже нікому не можна наказувати.

— Та я ж нікому не наказую,— схвильовано мовив дід.— Але навіть поради не слухають! Учора я знайшов он там під скелею гарний такий плескатий крем'яний уламок. Його вистачило б трішки обтесати, щоб гостріший був,— і кращого вістря для списа й не треба. Ну, приніс я його додому й показую синові: «Поглянь, гарний камінь, еге ж?» — «Гарний,— відповідає він,— але навіщо він вам, тату?» — «Ну,— кажу я,— його можна прилаштувати на спис».— «Ну що ви, тату,— каже,— хто з ним возитиметься? У нас у печері цього старого мотлоху цілі купи, а однаково користі ніякої; навіть на ратищі не тримається, як ви його не прив'яжуть, то навіщо ж він?» Леда-рі! — вигукнув раптом старий.— Нині вже нікому не хочеться як слід попрацювати коло грудки кременю, от що! Розледащіли! Звісно, кістяне вістря раз-два та й зробив, зате ж воно тобі в будь-яку хвилину зламається. «Ну то, й що,— каже син,— зробимо нове, та й по всьому». Воно-то так, але до чого це приведе? Щохвилі новий спис! Скажи сама, чи бачив хто таке, відколи світ світом? Та таке крем'яне вістря витримувало віки, любий мій! Ось побачиш, вийде на моє: колись вони ще з великою охотою повернуться до нашої доброї кам'яної зброї! Тому я й ховаю, де що знайду: старі стріли, молоти й крем'яні ножі... А він каже, що це мотлох!

Гіркота й обурення аж душили старого.

— Я теж кажу своєї,— озвалася пані Янечкова, щоб перейти на іншу тему.— Це так само, як ось з оцими шкурами. «Матусю,— каже мені молода,— навіщо їх так скребти? Шкода ваших рук. Спробуйте вичиняти шкуру попелом, він принаймні не смердить». Ти мене вчителеш! — напастилася стара на відсутню невістку.— Я знаю, що роблю! Споконвіку шкури тільки скребли, а які то були шкури! Певна річ, коли ти боїшся докласти рук... тільки й думають, щоб якось уникнути праці! Тому весь час щось вигадують та

переінакшують... Вичиняти шкури попелом! Чи чув хто коли-небудь таке!

— Так воно вже ведеться,— позіхнув Янечек.— Де там, їм зовсім не подобається те, як робили ми. Мовляв, кам'яна зброя незручна. Це таки правда, бо ми не дуже дбали про зручність; зате нині всі бояться, щоб не натрудити собі рученьки! Скажи сама, до чого це приведе? Візьми теперішніх дітей. «Не займайте їх, дідусю,— каже невістка,— хай граються». Ну добре, нехай, але що з них колись буде?

— Хоч би не зчиняли такого галасу,— сумно мовила стара пані.— Об'ясники, та й годі!

— Ось тобі сучасне виховання,— повчально мовив старий Янечек.— А скажи що-небудь синові, він відповідає: «Ви, тату, цього вже не розумієте, тепер інші часи, інша доба... Люди кажуть, що навіть кістяна зброя ще не останнє слово; колись, мовляв, винайдуть інакший матеріал...» Ну, знаєш, це вже занадто: ніби хто коли-небудь бачив щось міцніше за камінь, дерево або кістку! Ти хоч і дурна жінка, але повинна визнати, що... що... що це виходить за всякі межі!

Руки пані Янечкової впали на коліна.

— І де в них беруться всі ці дурниці? — сказала вона.

— Де, де. Кажуть, це нині модно,— прошамотів беззубим ротом старий.— Що там довго балакати, поглянь он у той бік: туди, чотири дні ходу звідси, примандрувало якесь невідоме плем'я, якась, сказати б, голота; кажуть, вони там роблять саме так... Щоб ти знала, всі ці дурниці наші запозичили в них. Кістяну зброю і все інше. Навіть... вони купують її в них,— сердито вигукнув він.— За наші добрі шкури! Хіба було коли-небудь таке, щоб чужі приносили щось добре? Зв'язуватися з якимись зайдами, як на мене, не варто! І взагалі наші предки залишили нам науку: на всякого чужинця треба нападати без будь-яких церемоній і вирізати його. Так бувало

споконвіку: вбити без будь-яких церемоній. «Та що ви, тату,— каже син,— тепер інші часи, тепер запроваджують товарообмін!» Товарообмін? Та коли я когонебудь уб'ю і заберу все, що в нього було, то матиму його товар і нічого йому за це не дам. Навіщо ж мені якийсь обмін? «Ні, тату,— каже син,— ви за це платите людським життям, а його шкода!» Чуєш, стара? Шкода, каже, людського життя! Ось тобі сучасний світогляд,— розчаровано промурмотів старий.— Боягузи вони, от що. Кажуть, шкода людського життя. А як, скажи ти мені, зможуть прохарчуватися стільки людей, якщо вони не вбиватимуть одне одного? Адже вже тепер з біса мало зосталося оленів! Бач, їм шкода людського життя; а ось до традицій пошани в них нема, своїх предків і батьків вони зневажають. Адже це занепад! — голосно вигукнув дід Янечек.— Дивлюся оце днями, якийсь шмаркач глиною на стіні печери подобу бізона малює. Я йому дав потиличника, а син каже: «Облиште його, хіба не бачите, що бізон — як живий!» Це вже занадто! Коли це люди займалися таким неподобством? Як не маєш чого робити, хлопче, то бери обтеши який-небудь кремінець, але не малою бізонів на стіні! Навіщо нам такі дурниці?

Стара Янечкова суворо стулила губи.

— Коли б тільки бізонів,— промимрила вона по хвилі.

— А що іще? — запитав дід.

— Та нічого,— відказала пані Янечкова,— мені сором навіть казати про це. Але щоб ти знав,— зварила вона раптом,— сьогодні вранці я знайшла... в печері... уламок мамонтового ікла. На ньому було вирізьблено голу жінку. Перса і все, розумієш?

— Не може бути,— здивувався старий.— Хто ж це вирізає?

Стара Янечкова обурено низала плечима:

— Хтозна. Певно, хтось із молодих. Я кинула це у вогонь, але... Ось такі вона мала перса! Тьху!

— Ну, далі вже нікуди,— вихопилося в діда Янечка.— Це ж розпуста! А все це тому, що вони витинають усе з кості! Нам така безсоромність і в голову не прийшла б, бо з кременю цього не зробиш... Ось куди це веде! Ось вони, ці їхні винаходи! Вони й далі щось вигадуватимуть, і далі запроваджуватимуть щось нове, аж поки не зіпсують усе і не знищать... Ні,— вигукнув первісний дід Янечек у пророчому осянні,— я кажу, що довго це вже не потриває!

1931

ЯК ЗА ДАВНІХ ЧАСІВ

До Евпатора, фіванського громадянина й кошикаря, який сидів у двірку й плів свої кошики, прибг його сусід Філагорос.

— Евпаторе, Евпаторе! Покинь свої кошики й послухай! — кричав він ще здалеку.— Діється щось страшне!

— Десь горить? — запитав Евпатор і почав підводитися.

— Це гірше від вогню,— провадив Філагорос.— Знаєш, що сталося? Хочуть звинуватити нашого отамана Нікомаха! Одні кажуть, що він завинив якимись інтригами з фессалійцями, а інші — що йому закидають якісь зв'язки з партією Незадоволених. Ходи мерщій, ми збираємося на агорі!¹

— А що я там робитиму? — нерішуче запитав Евпатор.

— Це дуже важливо,— сказав Філагорос.— Там уже повно промовців; одні правлять, що він не винен, а інші — що винен. Ходи послухаєш!

— Стривай,— сказав Евпатор,— хочу закінчити ось цього кошика. І скажи мені, чим, власне, завинив той Нікомахос?

¹ Базарний майдан.

— Саме цього ніхто й не відас,— відказав сусід.— Кажуть те й іпше, але влада мовчить, бо, мовляв, слідство ще не закінчене. Але на агорі справжній шарварок, сам побачиш! Одні кричать, що Нікомахос не винен...

— Стривай, як вони можуть кричати, що він не винен, коли ніхто не знає цілком певно, чим він завинив?

— Це байдуже; кожен щось чув і каже тільки про те, що чув. Кожен має право казати про те, що чув, так чи ні? Я міг би повірити, що Нікомахос хотів нас зрадити фессалійцям; один чоловік на агорі казав таке й розповідав, що один його знайомий бачив якогось листа. Але інший чоловік казав, що це змова проти Нікомахоса і що, мовляв, знає про це... Мовляв, тут замішана і влада міста. Чуєш, Евпаторе? Отже, питання тепер...

— Стривай,— сказав кошикар.— Отже, питання тепер про те, добрі чи погані закони, які ми встановили? Чи говорив про це хто-небудь на агорі?

— Ні, але тут ідеться не про це; ідеться про Нікомаха.

— А чи каже хто-небудь на агорі, що урядовці, які ведуть слідство у справі Нікомаха, лихі й несправедливі?

— Ні, про це взагалі не говорилося.

— Про що ж тоді говорилося?

— Я ж тобі кажу: про те, чи винен Нікомахос, чи не винен.

— Слухай, Філагоре, якби твоя жінка посварилася з різником, що він не доважив їй фунт м'яса, що б ти зробив?

— Допоміг би своїй жінці.

— Ба ні; ти спершу подивився б, чи в нього вірні гирі.

— Я це знаю й без тебе.

— От бачиш. А потім подивився б, чи справна вага.

— Цього теж можеш мені не казати, Евпаторе.

— Я радий, коли так. А як гирі й вага в порядку, ти подивився б, скільки важить той шматок м'яса, і швидко побачив би, на чьому боці правда — на боці різника чи твоєї жінки. Дивна річ, Філагоре: люди виявляються догадливішими, коли йдеться про шматок м'яса для них, аніж коли йдеться про громадську справу. Винен Нікомахос чи не винен? Це покаже вага, якщо вона справна. Але якщо треба чесно все зважити, то дути на шальку, щоб вона схилилася в той чи інший бік, неприпустимо. Чому ви правите, що урядовці, які мають розслідувати Нікомахову справу, шахраї чи лихі люди?

— Цього ніхто не казав, Евпаторе.

— Я гадав, що ви їм не вірите; та якщо у вас немає причин їм не вірити, то чому ви скрізь дмухаете на їхні шальки? Ви робите це або тому, що ви не зацікавлені у виявленні правди, або тому, що вам це зручно — ви можете розділитися на дві партії і сваритися. Ковінька вашій матері, Філагоре; я не знаю, чи винен Нікомахос, але ви всі, чорт візьми, винні в тому, що хотіли переступити справедливість. Просто дивно, яка цього року погана лоза: гнеться, як мотузка, а моці ніякої в собі не має. Час уже, щоб було тепліше, Філагоре; та на те воля божа, а не наша, людська.

1926

ТЕРСІТ

Була ніч, і мужі ахейські посідали ближче до вогню.

— Цю баранину знову не можна було їсти,— промовив Терсіт, длубаючись у зубах.— Я дивуюся вам, ахейці, що вам це й досі подобається. Ладен закласти-ся, що в о н и мали на вечерю щонайменше презимованих ягнят; але, звісно, для нас, старих вояків, смакуватиме й смердючий цап. Люди добрі, коли я згадую про баранину в нас у Греції..

— Облиш, Терсите,— промимрив старий Евпатор.—
Війна є війна.

— Війна,— сказав Терсіт,— скажи мені, що ти називаєш війною? Те, що ось незабаром мине десять років, як ми тут поневіряємося ні за що ні про що? Я вам скажу, хлопці, що це таке: це зовсім не війна, це тільки пани воєначальники та достойники на державний кошт влаштували собі прогулянку; а ми, старі вояки, маємо дивитися, як котрийсь фінтик, шмаркач і мамин синок бігає по табору, вихваляючись своїм щитом. Так воно, голубе.

— Ти маєш на увазі Пелейового Ахілла,— сказав молодий Лаомедон.

— Його або когось іншого,— ознаймив Терсіт.— Хто має очі в лобі, той знає, про кого я кажу. Панове, нас ніхто в цьому не переконає: коли б на правду йшлося про здобуття тієї дурної Трої, ми вже давно взяли б її. Варт лиш добряче чхнути — і було б по всьому. Чому ж не вчинять напад на головну браму? Знаєте, такий ґрунтовний переконливий штурм з криком, погрозами й співом воєнних пісень — швидко був би кінець війні.

— Гм,— промимрив розважливий Евпатор,— від крику Троя не впаде.

— Ти дуже помиляєшся,— заперечив Терсіт.— Кожна дитина знає, що троянці страхополохи, боягузи, коростяві паскуди. Годилося б коли-небудь показати їм, хто ми, греки! Ви б побачили, як вони плазували б на колінах і благали б про помилування! Вистачило б тут або там напасти на троянських жінок, коли вони ввечері йдуть по воду...

— Напасти на жінок,— знизав плечима мегарський Гіпподам,— так, Терсите, не чинять.

— Війна є війна! — хоробро вигукнув Терсіт.— Ти, Гіпподаме, гарний патріот! Гадаєш, ми виграємо війну тим, що мостивий пан Ахілл один раз за чверть року влаштує публічний герць із тим биндюжником

Гектором? Чоловіче, вони обидва змовились і грають в одну дудку; їхній двобій — це тільки номер, щоб інші думали, що вони вдвох за них усіх воюють! Гей, Троє, гей, Елладо, ходіть дивитися на панів героїв! А ми, решта — ми ніщо! Наші злигодні ні до чого, за нами навіть пес не гавкне. Я щось вам скажу, ахейці: Ахілл вдає з себе героя тільки тому, щоб зібрати всю сметану, а нас позбавити воєнних заслуг; хоче, щоб говорили тільки про нього, ніби він усе, а інші — ніщо. От як, хлопці. І ця війна триває так довго лиш тому, щоб пан Ахілл міг бундючитись, як бозна-який герой. Я дивуюся, як ви цього не бачите.

— Даруй, Терсіте,— озвався молодий Лаомедон,— скажи, що тобі зробив Ахілл?

— Мені? Анічоґісінько,— обурено відказав Терсіт.— Що мені до нього? Щоб ти знав, я навіть не розмовляю з ним; але весь люд уже ситий по саму зав'язку тим, як той парубок задається. Наприклад, та його поведінка в таборі. Ми живемо в такий історичний момент, коли йдеться про честь нашої Еллади: цілий світ дивиться на нас,— а що робить пан герой? Валяється в таборі і каже, що не буде воювати. Може, ми повинні за нього надсаджуватися в ім'я історичного моменту й честі Еллади? Але ж коли непереливки, пан Ахілл залазить у шатро і вдає ображеного. Тьху, комедія! Ось вам національні герої! Це боягузи!

— Я не знаю, Терсіте,— провадив розсудливий Евпатор.— Ахілл, кажуть, страшенно образився, що Агамемнон відіслав назад до батьків його рабиню, як пак вона зветься, Брісеїда чи Хрісеїда? Так ось, Пелеїв син це трактує як справу престижу, але я гадаю, що він ту дівчину справді любив. Голубе, це вже зовсім не комедія.

— Ти ще будеш мені казати,— мовив Терсіт.— Я добре знаю, як це було. Агамемнон просто відібрав у нього ту дівчину, розумієте? Звичайно, він мав силу-силенну награвованих коштовностей, а на жіноче

тіло він як той кіт. З нього вже досить тих жінок: через ту шльондру Гелену почалася війна, і тепер знову... Ви чули, що Гелена останнім часом заодно з Гектором? У Трої дехто вже нею владав, і той дідок, що трясє над могилою, той сивий Пріам. І ради такої шльондри ми мусимо тут страждати й битися? Дякую, я не хочу!

— Кажуть,— несміливо зауважив молодий Лаомедон,— що Гелена дуже гарна.

— Кажали,— зневажливо провадив Терсіт.— Відповіла вже зовсім і, крім того, нечупайда з нечупайд. Я не дав би за неї й мішечка бобу. Хлопці, я побажав би тому дурному Менеласві, щоб цю війну виграли ми і щоб він одержав Гелену назад. Вся Геленина краса — це легенда, обман і трохи косметики.

— І ми,— озвався Гіпподам,— ми, данайці, Терсіте, б'ємося за таку собі легенду?

— Любий Гіпподаме,— сказав Терсіт,— здається, ти цього не бачиш. Ми, елліни, воюємо, по-перше, задля того, щоб старий лис Агамемнон награвував повні мішки добра; по-друге, щоб вітрогон Ахілл задовольнив своє надмірне честолюбство; по-третє, щоб шахрай Одиссей обкрадав нас на воєнному постачанні і, нарешті, щоб якийсь підкуплений ярмарковий співець, якийсь Гомер, чи як цей бурлака зветься, за пару брудних шестаків уславляв найбільших зрадників грецького народу і водночас знеславлював або принаймні замовчував справжніх скромних, відданих ахейських героїв, як ось ви. Отак, Гіпподаме.

— Найбільші зрадники,— мовив Евпатор,— це слово, Терсіте, трохи засильне.

— Так знайте,— скрикнув Терсіт і стихив голос,— у мене є докази їхньої зради. Панове, це страшна річ. Я не скажу вам усього, що знаю, але одне тільки намотайте собі на вус: нас продано. Це ви повинні бачити й самі. Невже то можливо, щоб греки, найхоробріший і найзнєсліший народ у світі, не могли б

здобути цього троянського гноїща і зігнути в дугу цих жебраків і вуличних дівчат Іліона, коли б нас не було давно зраджено? Невже ти, Евпаторе, маєш нас за таких страхополохів і псів, які не покінчили б давно з цією паршивою Троєю? Слухай, Евпаторе, коли ти так гадаєш, то в такому разі ти навіть не грек, а якийсь епірот або фракієць. Справжній грецький античний муж повинен з боєм відчувати, в якій ганьбі і серед якого наброду ми живемо.

— Твоя правда,— сказав Гіпподам замислено,— ця проклятуща війна ніяк не кінчається.

— От бачиш! — скрикнув Терсіт.— А я тобі скажу, чому: тому що троянці мають своїх спільників і помагачів між нас. Мабуть, ви знаєте, кого я маю на думці.

— Кого? — повагом спитав Евпатор.— Тепер уже, Терсіте, ти мусиш докінчити, коли почав.

— Я нерадо кажу про це,— боронився Терсіт.— Ви, данайці, знаєте, що я не зводжу наклепів; але коли ви вважаєте, що це в наших спільних інтересах, я вам розповім страшну річ. Якось я розмовляв із кількома добрими, хоробрими греками; як патріот, я говорив про війну, про ворогів, і як щира грецька натура я сказав, що троянці, наші запеклі й люті вороги,— це зграя боягузів, злодіїв, нікчем, голодранців і вивідачів, що до них належить і старезний дід Пріам, і боягуз Гектор. Визнайте ж, ахейці, що це справжня грецька думка. І ось раптом з тіні виходить сам Агамемнон — він уже навіть не соромиться шпигувати — та й каже: «Помалу, Терсіте; троянці — добрі вояки. Пріам — це справедливий старий муж, а Гектор — герой». Відтак він повернувся на п'ятах і зник раніше, ніж я міг йому по заслугі відповісти. Панове, я стояв, мов ошпарений. «Так он звідки вітер віє! — сказав я сам собі.— Тепер уже ми знаємо, хто вносить у наш табір розлад, легкодухість і ворсжу пропаганду! Як ми можемо виграти війну, коли ці підлі троянці

мають своїх людей, своїх прихильників серед нашого загалу, ба навіть гірше — просто в нашій головній ставці?» І ви гадаєте, ахейці, що такий зрадник робить цю підступну справу задарма? Ба ні, любі мої, він даремно не буде підносити аж до неба наших національних ворогів. Він за це, голубе, має дістати від троянців чималеньку платню. Тільки, хлопці, поміркуйте собі: війна затягується зувмисне. Ахілл зувмисне вдавав ображеного, в нашому війську самі нарікання й невдоволення, всюди росте непослух — одне слово, все це злодіяство й злочинність. На кого тільки не подивитися,— всі зрадники, запроданці, чужаки й шахраї. А коли хто викриє їхні підступи, про нього скажуть, що він бунтівник і розкладницький елемент. Так кажуть про нашого брата, кажуть за те, що він хоче, не оглядаючись ні праворуч, ні ліворуч, служити тільки своєму народові та його честі й славі! Ось до чого ми, античні греки, дожилися! Просто диво, що ми не захлинемося в цьому багні! Колись про нашу добу писатимуть як про період найглибшого національного безчестя й поневолення, ганьби, дріб'язковості й зради, неволі, розкладу, боягузтва, корупції й морального гниття...

— Якось було, якось буде,— позіхнув Евпатор.— Я вже йду спати. На добраніч, людоньки!

— На добраніч,— щиро сказав Терсит і з утіхою потягся.— Ну й гарно ми сьогодні собі поговорили, еге ж?

1931

АГАТОН, АБО ПРО МУДРІСТЬ

Беотійські академіки запросили з Афін філософа Агатона, щоб він прочитав їм лекцію з філософії. Хоч Агатон і не був видатним промовцем, він усе-таки прийняв запрошення, щоб у міру своїх сил допомогти справі пропаганди філософії, що, як свідчив історик,

«здавалося, занепадає». У призначений день він прибув до Беотії, але ще було рано. Агатон походжав на світанку навколо міста й милувався ластівками, які літали над міськими дахами.

Коли вибила восьма, він подався до лекційної зали, але вона була майже порожня, тільки п'ятеро чи шестеро чоловіка сиділо на лавах. Агатон сів коло кафедри й вирішив трохи почекати, поки зійдеться більше слухачів; потім розгорнув сувій, звідки хотів читати, і заглибився в нього.

Той сувій містив у собі всі основні питання філософії: починався з теорії пізнання, визначав істину, розвивав нищівну критику хибних поглядів, тобто критику всіх філософій світу, крім Агатонової, і давав схему найвищих ідей. Коли Агатон дочитав до цього місця, він звів очі й побачив, що слухачів стало дев'ятеро; його поймав гнів і жаль, і він, кинувши на стіл сувій, почав так:

— Пані й панове, чи, скорше, мужі беотійські, не видно, щоб ваше місто мало великий інтерес до важливих питань, які є в нашій програмі. Я знаю, мужі беотійські, що вас цікавлять вибори до місцевої буле¹ і що в таку хвилину немає місця для мудрості, ба навіть для розуму; вибори — це сфера діяльності хитрунів.

Тут Агатон на мить спинився й трохи подумав.

— Стривайте,— почав він знову,— мені з уст щойно вихопилося щось таке, про що я дові не думав. Я сказав три слова: хитрість, розум, мудрість. Я сказав їх у гніві. Всі три вони означають певну здібність інтелекту. Я відчуваю, що вони мають цілком різний сенс, але мені важко сказати, чим вони різняться. Даруйте, я зараз повернуся до програми, тільки мушу собі трохи з'ясувати ці три слівця.

¹ Рада в грецьких полісах.

— Все ясно,— провадив він по хвилі,— протилежність хитрості — дурість, тоді як протилежність розумові — безумство. Але що є протилежністю мудрості? Панове, є ідеї, які ані хитрі, бо надто вони прості, ані розумні, бо нагадують безумство, і все-таки вони мудрі. Мудрість не подібна ані до хитрості, ані до розуму.

Мужі беотійські, у повсякденному житті ви, як кажуть у нас в Афінах, навіть на макове зерно не намагаетесь визначити поняття і все ж таки точно їх розрізняєте. Ви кажете про кого-небудь, що він хитрий злодій; проте ніколи не кажете: «розумний злодій». Ви хвалите свого кравця, що в нього розумні ціни, але не кажете, що в нього ціни мудрі. Тут, певно, є якась різниця, котра не дозволяє вам змішувати слова.

Коли ви скажете про когось, що він хитрий селянин, то під цим ви розумієте, що він уміє добре продати на ринку; коли ви кажете, що це розумний селянин, то цим хочете, мабуть, сказати, що він уміє взагалі добре господарювати, але коли ви назвете його мудрим селянином, це, мабуть, означає, що він добре живе, що він багато знає й може дати вам поважну пораду.

Або, скажімо, хитрий політик може бути цілковитий шахрай і шкідник для республіки; але розумним політиком назвеш тільки того, хто може орудувати справами для загальної користі і гідний похвали; мудро-го ж політика, панове, як ви самі розумієте, називають «батьком вітчизни» або ще якимось; із цього видно, що мудрість має в собі щось особливо шире.

А коли я скажу про кого-небудь, що він хитрий, то я під цим розумію гідну уваги особливість; це все одно, що я сказав би, що бджола має жало або слон — хобота. Зовсім інакше я скажу, що бджола працювата або що слон неймовірно сильний; у цьому вже є якась визнання, як мені здається, сили слона,

а не його хобота. Так само поважно я кажу про когось, що він розумний. Але коли я скажу, що він мудрий, це, голубе, інша річ; це все одно, якби я сказав, що я його люблю. Одне слово, хитрість — це дар або талант, розум — це перевага або сила, а мудрість — це чеснота.

А тепер я вже знаю, яка різниця між цими трьома словами. Хитрість звичайно жорстока, зловмисна й егоїстична; вона вищукує в ближнього його слабкість і може використати її для свого зиску; веде до успіху.

Розум буває жорстокий до людини, але справедливий щодо намірів: він прагне до звичайної користі; коли знайде у ближнього слабкість або недолугу, то намагається усунути її за допомогою повчання або дисципліни; веде до виправлення.

Мудрість не може бути жорстока, бо вона сама — доброзичливість і симпатія; вона не шукає вже навіть звичайної користі, бо надто любить людей і не може любити якусь далеку мету; коли вона знайде слабкість чи убозтво у ближнього, то пробачить йому їх і любитиме їх; веде до гармонії.

Мужі беотійські, чи чули ви коли-небудь, щоб давалося ім'я «мудрий» людині нещасній? Або жаргівникові? Або людині дратівливій і зневіреній? Скажіть, чому це стало за звичай, принаймні в нефілософському вживанні, називати мудрою людиною такого мужа, в якого найменше ненависті і який добре розуміє світ? Повторіть самі собі багато й багато разів слово «мудрість»; скажіть собі це слово, коли ви переживаєте радість або жаль, коли ви стомлені, обурені чи нетерплячі. Ви відчуєте в ньому смуток, але вже вгамований, радість, але безперервно й ніжно повторювану; втому, але повну заохочення, терпеливість і прощення без кінця. І це все, друзі, звук прекрасний і журний, голос, у якому звучить мудрість.

Так, мудрість — це ніби смуток. Людина може ціл-

ком укласти свій розум у свою творчість, може ним виконати свою працю. Проте мудрість завжди залишиться в кожному витворі. Мудра людина — мов той садівник, який угноєє грядку або прив'язує троянди до тичок і в той час, мабуть, думає про бога. Його справа не охопить і не втілить у собі його мудрості. Розум — у дії, а мудрість — у прожитому.

Проте мудрі поети й митці можуть і прожите вкласти в свою творчість. Вони передають свою мудрість не в діях, а в переживаннях. А це — особлива цінність мистецтва, і ніщо в світі не зрівняється з нею.

Та що це, я зовсім відхилився від своєї програми. Але що я можу сказати? Коли мудрість у переживаннях, а не в ідеях, то читати цей сувій — марна річ.

1920

АЛЕКСАНДР ВЕЛИКИЙ

Арістотелеві зі Стагіри, директорові лицю в Афінах

Мій великий і любий навчителю, дорогий Арістотелю! Довго, дуже довго не писав я Вам; але, як Ви знаєте, я був вельми заклопотаний воєнними справами, а коли ми йшли походом на Гірканію, Дрангіану й Гедросію, коли ми завойовували Бактрію й доходили до Інду, не було часу, ані бажання взятися за перо. Тепер я вже кілька місяців знову в Сузах¹; але знову повно було клопоту з управлінням, призначенням урядовців та притлумленням усяких інтриг і повстань, так що я до сьогодні не мав часу написати Вам щось

¹ Гірканія — стародавня назва північної частини іранської полонини, Дрангіана — однієї з земель передньої Азії, Гедросія — Іранського краю, що тепер називається Белуджістан, Бактрія — північної окраїни Ірану; Сузи — колишня столиця Перського царства.

про себе. Правда, Ви трохи знаєте з урядових повідомлень, що трапилося; але моя відданість Вам і моя віра у Ваш вплив на освічені еллінські кола спонукають мене знову відкрити Вам своє серце як своєму шановному вчителеві й духовному наставникові.

Пригадую, як кілька років тому (мені здається, це вже було так давно!) я Вам писав божевільного й захопленого листа над Ахілловою могилою; це було напередодні мого перського походу, і тоді я присягався, що моїм взірцем у житті буде мужній Пелеїв син. Я мріяв тільки про героїзм та велич; я вже тоді переміг фракійців і гадав, що виступаю на чолі своїх македонян та еллінів проти Дарія лиш для того, щоб їх оспівав божественний Гомер. Можу сказати, що я нічим не залишився в боргу перед своїм ідеалом ні в Херонеї¹, ані під Граніком²; але тепер я зовсім інакше думаю про політичне значення тодішніх своїх учинків. Треба тверезо дивитися на те, що нашій Македонії, сяз-так зв'язаній з Грецією, тоді з півночі безнастанно загрожували варвари фракійці; вони могли б напасти на нас у незручний для нас момент, який греки використали б для того, щоб розірвати свої угоди й відокремитися від Македонії. Просто треба було підкорити Фракію, щоб Македонія мала забезпечений фланг на випадок грецької зради. Це була чиста політична необхідність, любий Арістотелю; але Ваш учень добре цього тоді ще не тямив і бавився мріями про Ахіллові подвиги.

Після завоювання Фракії наше становище змінилося; ми панували над усім західним узбережжям Егейського моря аж до Босфору; але нашій владі над Егейським морем загрожувала морська потуга

¹ Місто в Беотії (Греція), нині Капроне, де 338 р. до н. е. сталася битва, що поклала край незалежності грецьких полісів та рабовласницькій демократії.

² Ріка в Малій Азії, на берегах якої 334 р. до н. е. Александр Македонський переміг персів.

персів; саме здобувши Геллеспонт і Босфор, ми відчули небезпечну близькість могутньої перської держави. Раніше чи пізніше між нами й Персією мала вибухнути війна за Егейське море та за вільне плавання понтійськими¹ протоками. На щастя, я напав раніше, ніж Дарій устиг підготуватися. Я гадав, що йду слідами Ахілла і для грецької слави здобуду новий Іліон², а насправді, як я тепер бачу, мені тільки треба було відкинути Персію від Егейського моря; і я відкинув її, любий навчителю, та ще й так ґрунтовно, що захопив усю Віфінію, Фрігію й Каппадокію, сплюндрував Кілікію³ і спинився аж у Тарсі⁴. Не тільки стара Егейська калюжа, а й весь північний берег Середземного, чи, як ми кажемо, Єгипетського, моря був у наших руках.

Ви сказали б, мій любий Арістотелю, що тепер повністю досягнуто головної політичної й стратегічної мети, цебто остаточно вигнано Персію з еллінських вод. Та після здобуття Малої Азії постала нова ситуація: наші нові береги могли б опинитися під загрозою з півдня, тобто з боку Фінікії або Єгипту; звідти Персія могла б одержувати допомогу і бойовий рихтунок для дальшої війни проти нас. Отож конче треба було захопити тірські береги і здобути Єгипет; тепер ми запанували над цілим примор'ям, але разом з цим з'явилася нова небезпека: Дарій, спираючись на свою багату Месопотамію, міг вдертися до Сирії і тим самим відрізати наші єгипетські володіння від нашої малоазійської бази. Отже, я був змушений будь-що розгромити Дарія; це мені пощастило

¹ Понт — стародавня назва Чорного моря.

² Троя.

³ Землі Малої Азії.

⁴ Місто в південно-східній частині Малої Азії, засноване фінікійцями.

в Гавгамелі¹; як Ви знаєте, перед нами впали на коліна Вавилон і Сузи, Персеполіс і Пасаргади². Ми здобули Перську затоку; але, щоб оборонити нові володіння від можливих наскоків з півночі, треба було виступити в гори проти мідян та гірканців. Тепер наша територія сягала від Каспійського моря аж до Перської затоки, але залишалася відкритою зі сходу; і я зі своїми македонцями дійшов аж до країв Ареї та Дрангіани, спустошив Гедросію й розбив Арахосію³, а потім здобув Бактрію; а щоб зміцнити цю воєнну перемогу сталим союзом, я взяв собі за жінку бактрійську принцесу Роксану. Це була проста політична необхідність; для своїх македонців і греків я завоював стільки східних земель, що, хотів я того чи ні, я мусив схилити на свій бік варварів — своїх нових підданих — своїми манерами і розкошами, без чого ці вбогі пастухи не годні собі й уваяти могутнього володаря. Правда, моя стара македонська гвардія приставала на це неохоче; їй, мабуть, здалося, що її володар відчужується від своїх товаришів по зброї. На жаль, я мусив тоді повеліти стратити свого старого друга Філоту й Каллісфена; на той світ пішов також і мій Парменій⁴. Я дуже шкодував про це; але іншого виходу не було — бунт моїх македонців міг загрожувати моїм дальшим успіхам. Саме

¹ Ассирійське село поблизу Ніневії (в теперішньому Іраку), де Александр Македонський 332 р. до н. е. переміг перського царя Дарія III:

² Перські міста; Персеполіс — тодішня столиця Персії.

³ Стародавні назви іранських земель.

⁴ Філот — друг Александра Македонського, один з його воєначальників, обвинувачений у зраді і страчений з його наказу; Каллісфен — небіж і учень Арістотеля, історик, супроводив Александра в походах; 327 р. до н. е. був ув'язнений і потім помер; можливо, був убитий з царєвого наказу; Парменіон — полководець, Філотів батько, страчений з тих міркувань, щоб не помстився за синову загибель.

в той час я готував свій похід до Індії. Щоб Ви знали, Гедросія й Арахосія оточені високими горами, як мурами; але, щоб вони були неприступною фортецею, потрібен плацдарм, з якого можна починати наступ або відступати до укріплень. Таким стратегічним плацдармом є Індія аж до ріки Інд. З воєнного погляду необхідно було окупувати цю територію і з нею передмостове укріплення на тому березі Інду; жодний солідний військовий діяч або політик не вчинив би інакше; але коли ми були біля ріки Гіфасіс, мої македонці почали ставити опір, мовляв, далі не підуть через утому, недуги й тугу за батьківщиною. Я змушений був повернути назад; це була жахлива дорога для моїх ветеранів, але ще гірша для мене; я ж бо намірявся дійти аж до Бенгальської затоки, щоб мати на сході природні кордони для своєї Македонії, а тепер я змушений був тимчасово відмовитись від цього задуму.

Я повернувся до Суз. Міг бути задоволений, завоювавши для своїх македонців та еллінів таку імперію. А щоб уже більше не покладатися тільки на своїх виснажених людей, я прийняв до своєї армії тринадцять тисяч персів; вони добрі вояки й дуже потрібні для оборони східних кордонів. І бачте, моїх старих вояків це засмутило вкрай. Вони не здатні втямити навіть того, що, завоювавши для свого народу східні території, у сто разів більші за нашу батьківщину, я стаю великим володарем Сходу; що я мушу призначити своїх урядовців і радників з числа східних людей і оточити себе східними придвірцями; це все очевидна політична необхідність в інтересах Великої Македонії. Обставини вимагають від мене все більше особистих жертв; я складаю їх без ремствувань, бо думаю про велич і силу своєї улюбленої батьківщини. Я змушений вдавати, що люблю варварську пишноту і блиск у своїй державі; я одружився з трьома прин-

цесами зі східних царств; і нині, коханий Арістотелю, я став, нарешті, богом.

Так, любий мій навчителю: я проголосив себе богом; мої східні підданці величають мене і складають мені жертви. Це — політична необхідність, коли я хочу мати належний авторитет в очах цих гірських пастухів і погоничів верблюдів. Як давно минули ті часи, коли Ви вчили мене жити згідно з розумом і логікою! Проте сам розум каже пристосувати свої засоби до людського безуму. На перший погляд, декому мій шлях може видатися фантастичним; та коли я тепер оглядаюся на нього в нічній тиші мого божественного трону, то бачу, що я ніколи нічого не розпочинав, коли воно не зумовлювалося моїм попереднім кроком.

Скажіть, мій любий Арістотелю: хіба це не було б в інтересах спокою й порядку, в інтересах реальної політики, — якби я і в своїй західній батьківщині визнаний був за бога? Коли б я був упевнений, що мої Македонія й Еллада прийняли політичні принципи моєї необмеженої влади, це розв'язало б мені руки тут, на сході, і я б забезпечив своїй грецькій батьківщині природні кордони аж до Китайського узбережжя. Цим я запевнив би на вічні часи міць і безпеку своїй Македонії. Як бачите, це тверезий і розумний план; я вже давно не той фантазер, що присягався на Ахілловій могилі. Коли я жадаю нині від Вас, щоб Ви, як мій мудрий друг і наставник, з філософського погляду обґрунтували і переконливо мотивували для моїх греків та македонців оголошення мене богом, то я чиню це як відповідальний політик і державний діяч; від Вашої доброї волі залежатиме, чи спевнятимете Ви це завдання як розумну, патріотичну й політично потрібну справу.

Уклін Вам, мій любий Арістотелю.

Ваш Александр

Вона, цебто та історія з Архімедом, була зовсім не така, як про неї пишуть; хоч це й правда, що його вбито, коли римляни здобули Сіракузи, але неправда, що в дім його вдерся римський воїн, щоб узяти його в полон, і що Архімед, заглиблений у креслення якихось геометричних фігур, невдоволено гримнув на нього:

— Не руш мої кола!

Передовсім Архімед зовсім не був неуважливий професор, який не знає, що діється навколо нього; навпаки, він був справжній природжений воляк, котрий винаходив для Сіракуз воєнні машини на оборону міста; по-друге, той римський воїн зовсім не був п'яний грабіжник, а освічений і честолюбний штабний сотник Люцій; він знав, з ким має честь розмовляти, і прийшов не брати в полон, а тільки віддати з порога військову честь, мовлячи:

— Здоров був, Архімеде.

Архімед звів очі від воскової дошки, на якій він справді щось креслив, і спитав:

— Що таке?

— Архімеде,— сказав Люцій,— ми знаємо, що без твоїх воєнних машин Сіракузи не протрималися б ані місяця; ми з ними два роки морочилися. Не думай, ми, воляки, вміємо це оцінити. Чудові машини. Поздоровляю.

Архімед махнув рукою.

— Ет, у цьому нічого нема особливого. Звичайні кидальні механізми — просто така собі іграшка, з наукового погляду вона не має ваги.

— Але з воєнного погляду має,— здогадувався Люцій.— Слухай, Архімеде, я прийшов сказати тобі, щоб ти працював з нами.

— З ким?

— З нами, римлянами. Ти ж не можеш не бачити,

що Карфаген занепадає. Навіщо йому ще помагати! Тепер ми візьмемось за нього, сам побачиш. Вам усім краще було б іти з нами, усім вам.

— Чому? — буркнув Архімед. — Ми, сіракузці, між іншим, греки. Чому ми повинні йти з вами?

— Бо ви живете на Сіцилії, а нам Сіцилія потрібна.

— А навіщо вона вам потрібна?

— Бо ми хочемо панувати на Середземному морі.

— Ага,— сказав Архімед і задумано подивився на свою дощечку.— А навіщо ви цього хочете?

— Хто панує на Середземному морі,— сказав Люцій,— той панує над світом. Адже це всім ясно.

— То ви хочете бути панами над світом?

— Так. Місія Риму в тому, щоб він став паном світу. І можеш бути певен, що він ним буде.

— Може,— сказав Архімед і почав стирати щось на вощаній табличці.— Але я б вам цього не радив, Люцію. Бути паном світу — це колись завдасть вам багато клопоту з обороною. Шкода вашої праці.

— Це байдуже; зате ми будемо великою імперією.

— Велика імперія,— мимрив Архімед.— Коли я накреслю мале коло або велике коло, то це однаково коло. Знов тут усе впирається в кордони — ніколи, Люцію, ви не будете без кордонів. Ти гадаєш, що велике коло досконаліше, ніж мале? Гадаєш, що ти більший геометр, коли накреслиш більше коло?

— Ви, греки, весь час граєтесь аргументами,— заперечив сотник Люцій.— Ми ж доводимо свою справу інакше.

— Чим?

— Дією. Наприклад, ми завоювали ваші Сіракузи. Ego¹, Сіракузи належать нам. Це ясний аргумент?

¹ Отже (лат.).

— Так,— сказав Архімед і почухав кінчиком грифеля голову.— Так, ви завоювали Сіракузи; та це вже не ті Сіракузи, якими вони були досі. Це було велике й славне місто, чоловіче; тепер уже ніколи воно не буде велике. Шкода Сіракуз!

— Зате Рим буде великий. Рим повинен бути найпотужніший на всій Землі.

— Навіщо?

— Щоб він утримався. Що ми сильніші, то більше в нас ворогів. Тому ми повинні бути найсильніші.

— Щодо сили,— бурмотів Архімед,— то я трохи фізик, Люцію, і скажу тобі таке: сила зв'язує.

— Що це означає?

— Це такий закон, Люцію. Діюча сила зв'язує саму себе. Що сильніші ви будете, то більше на це буде потрібно ваших сил; і колись настане хвилина...

— Що ти хотів сказати?

— Та нічого. Я не пророк, чоловіче; я тільки фізик. Сила зв'язує. Більше я нічого не знаю.

— Слухай, Архімеде, чи не хотів би ти працювати з нами? Ти навіть не уявляєш собі, які величезні можливості відкрилися б перед тобою в Римі. Ти будував би найпотужніші в світі військові машини...

— Даруй, Люцію; я вже старий чоловік і хотів би опрацювати ще одну або дві зі своїх ідей... Як бачиш, я ось тут собі дещо креслю.

— Архімеде, тебе не приваблює можливість здобути разом з нами владу над світом?.. Чому ти мовчиш?

— Даруй,— промимрив Архімед, схопившись над своєю дощечкою.— Що ти сказав?

— Те, що така людина, як ти, могла б здобути владу над усім світом.

— Гм, влада над світом,— задумливо мовив Архімед.— Ти не гнівайся, але тут у мене є дещо поважніше. Щось триваліше. Щось таке, що тут справді залишиться.

— Що це?

— Обережно, не зітри мої кола! Це спосіб, як можна вирахувати площу сектора кола.

Трохи згодом було повідомлено, що вчений Архімед загинув від нещасного випадку.

1938

РИМСЬКІ ЛЕГІОНИ

Четверо Цезаревих ветеранів, які, завершивши галльські й британські походи, повернулися вкриті славою і з найбільшим тріумфом, що його бачив коли-небудь світ, так ось ці четверо героїв, а саме, Буллію, колишній десятник, Люцій, прозваний за свою худорлявість Мацером, Сартор, прозваний Гіллою¹, ветеринар другого легіону, і, нарешті, Стробус із Гаети зійшлися у винарні сіцилійського грека й великого шахря Онократа, щоб згадати разом великі й пам'ятні події, свідками яких вони були. А що було трохи парко, Онократ поставив їм стола на вулиці, і там ті четверо вояків чаркувалися, голосно балакаючи. Не було нічого дивного в тому, що скоро навколо них зібралися люди з усієї вулиці, ремісники, погоничі ослів, діти й жінки з немовлятами на руках, щоб послухати їхню розмову. Зважте, що славні діла великого Цезаря тоді ще збуджували інтерес усіх римських громадян.

— Ось послухайте,— сказав Стробус із Гаети,— що сталося на отій річці, коли там проти нас стояло тридцять тисяч сенонян².

— Стривай,— виправив його Буллію,— по-перше, сенонян було не тридцять, а ледве вісімнадцять тисяч, по-друге, ти був у дев'ятнадцятому легіоні, який ніколи не воював проти сенонян. Ви ще тоді стояли табором

¹ Масер — худорлявий; hilla — кишка (лат.)

² Народність у стародавній Галлії.

в Аквітанії й лагодили нам чоботи, бо у вас служили самі партачі й латальники взуття. А тепер оповідай далі.

— Ти щось плуваєш,— заперечив Стробус.— До твоєї відома, ми в той час стояли в Лютеції¹. А чоботи латали вам після того, як ви їх позбивали, втікаючи з Герговії². Тоді вам дали доброго прочухана, вам і п'ятому легіонові, і, треба сказати, по заслугі.

— Ні, то було не так,— озвався Люцій, прозваний Мацером.— П'ятий легіон ніколи не був у Герговії. П'ятий легіон наклав у штани в Бібракті³, і з того часу його нікуди не могли посилати, хіба що на грабунок. Це був чудовий легіон,— сказав Мацер, далеко спльовуючи.

— А хто ж був у тому винен,— правив Буллію,— що П'ятий легіон потрапив у Бібракті в тарапати. Його мав змінити шостий, але ці ледарі не дуже квапилися. Вони саме повернулися з Массілії⁴, від дівчат...

— Та що ти верзеш,— заперечив Сартор, прозваний Гіллою,— шостий легіон у Бібракті зовсім не був. Він потрапив на фронт тільки на Аксоні⁵, коли ним командував Гальба.

— Що ти там тямеш, валаше,— гарячкував Буллію,— на Аксоні були другий, третій і сьомий легіони. Шостий давно послали ебурони⁶ до чортової матері.

— Все це чистісінька брехня,— провадив Люцій, прозваний Мацером.— Правда тільки те, що другий легіон, у якому я служив, воював на Аксоні, а решту ти вигадав.

— Краще б ти вже мовчав,— докинув Стробус із Гаети.— Ви на Аксоні хропли в засідці, а коли про-

¹ Римська назва Парижа.

² Місто в Аквітанії (Франція).

³ Місто в Галлії (Франція).

⁴ Стародавня латинська назва Марселя.

⁵ Річка в Галлії.

⁶ Народ, що жив на території теперішньої Бельгії.

кинулися, то вже було по битві. Спалити Ценабун — на це вас вистачило, а також порубати кілька сот цивільних за те, що вони повісили трьох лихварів.

— Нам звелів Цезар,— сказав Мацер, знизавши плечима.

— Неправда! — вигукнув Гілла.— Це звелів не Цезар, а Лабеній. Який там Цезар, той був для цього надто політик, а Лабеній був вояк.

— Гальба був вояк,— провадив Буллію,— бо не боявся; а Лабеній був зажди на півмилі від фронту, щоб із ним чого не сталося. Який там Лабеній, коли його оточили нервії? ¹ Тоді було вбито нашого центуріона ², і я, як найстарший десятник, узяв на себе команду. Хлопці, сказав я, хто відступить хоч на крок...

— З нервіями цього не було,— урвав його Стробус.— Вони стріляли у вас шишками й жолудями. Але гірше було з арвернами ³.

— Іди ти к бісу,— заперечив Мацер.— Арвернів ми взагалі не могли догнати. Людоньки, це нагадувало лови зайців.

— В Аквітанії,— сказав Гілла,— я одного разу вбив оленя; він був такий великий — роги як дерево,— і двос коней мусили тягти його в табір.

— Ну й що тут дивного? — скрикнув Стробус.— До речі, в Британії не було оленів!

— Ой, держіть мене! — скрикнув Буллію.— Стробус хотів тут нам розповісти, що був у Британії!

— Але ти також там не був,— підчепив Мацер.— Гей, Онократе, вина! Я вже чув чимало брехунів, які казали, що були в Британії, але не вірив жодному...

— Я там був,— сказав Гілла.— Я возив туди поросят. Там були сьомий, восьмий і десятий легіони.

— Не мели дурниць, чоловіче,— примовився Стро-

¹ Народ, що жив на території теперішньої Бельгії.

² Сотник.

³ Народ, що жив у Галлії.

бус.— Десятий ніколи не був далі секванського¹ табору. Ви могли його бачити, як він прийшов у повному блиску до Алезії². Але тим пахолкам там добряче перепало.

— Там перепало нам усім,— сказав Буллію.— Нас тоді змолотили, як жито, але ми виграли ту битву.

— Це було не так,— зауважив Мацер.— То взагалі не була велика битва. Коли я вранці виліз із намету...

— Це було не так,— провадив Гілла.— В Алезії це почалося вже вночі...

— Іди ти знаєш куди,— сказав Буллію.— Це почалося, коли ми пообідали; ми саме їли баранину...

— Неправда,— заперечував Гілла, грюкаючи кулаком об стіл.— В Алезії ми їли яловичину, бо в нас заслабли корови. Її вже ніхто не хотів їсти.

— А я кажу, що була баранина,— наполягав на своєму Буллію.— Тоді до нас прийшов з п'ятого легіону сотник Лонгус...

— Чоловіче,— сказав Мацер.— Лонгус усе-таки був у нас, у другому, а коли ми стояли в Алезії, він уже давно помер. У п'ятому був Гіртус.

— Це неправда,— провадив Гілла.— У п'ятому був цей, як його? Ага, Корда.

— Де там! — сказав Буллію.— Корда був у Массілії. То був Лонгус, прийшов і каже: клятий дощ...

— Знову неправда! — вигукнув Стробус.— Це було не так. В Алезії тоді взагалі не було дощу. Стояла страшна спека, я пам'ятаю, як смерділа ця свинина.

— Була баранина,— крикнув Буллію,— і падав дощ! Так ось, до нас прийшов Гіртус і каже: «Хлопці, мені здається, що нам буде непереливки». І казав правду. Двадцять годин тривав бій.

— Це було не так,— сказав Мацер.— За три години було по всьому.

¹ Секвана — лат. назва Сени.

² Місто в Галлії, нині село Авето в Бургундії.

— Ти щось плутаєш,—мовив Стробус.— Це тривало три дні, але з перервами. Другого дня ми програли...

— Неправда! — вигукнув Гілла.— Ми програли першого дня, але другого дня знову виграли.

— Дурниці,— сказав Булліо,— ми взагалі не виграли і хотіли вже здатися, але вони здалися раніш.

— Усе це було зовсім не так,— обізвався Мацер.— Адже біля Алезії не було ніякої битви. Онократе, вина! Стривайте, я вам щось розповім: коли ми облягали Аварікум...¹

— Ні, це було не так,— промимрив Булліо й заснув.

1928

ПРО ДЕСЯТЬОХ ПРАВЕДНИКІВ

«Рече ж Господь: Квилять велико до мене про Содом та Гоморру, і гріхи їх тяжкі вельми.

Зійду ж та позирну, чи так воно діється, як до мене голосять, чи ні, щоб знати.

І повернулись ізвідти чоловіки до Содому, Авраам же ще стояв перед Господом.

І приступить Авраам ближче й рече: Так оце ти хочеш погубити і безвинних із винуватими?

Може, там знайдеться п'ятдесят безвинних у городі. Чи то ж схочеш ти й їх погубити і не помилуєш усього міста задля п'ятдесятьох, коли там будуть?

Ні бо, не чини по глаголу сему, щоб убити праведника з нечестивим, і щоб у тебе було праведнику так, як нечестивому. Ні бо ні! Судячи суд усій землі, як тобі не вчинити правди?

Рече ж Господь: Коли буде в Содомі п'ятдесят праведників у городі, помилую весь город і все місто задля них.

І рече відказуючи Авраам: Оце завзявсь я промовляти до Господа мого, я ж земля і порох.

Коли ж поменшає праведників до сорока й п'яти,

¹ Місто в Галлії, нині Бурж (Франція).

чи вже ж бо погубиш через п'ятьох увесь город?
І рече: Не погублю, коли знайду тамо сорок і п'ять.

І завзявсь іще промовляти до нього та й каже:
Коли ж знайдеться тамо сорок? І рече: Не погублю й
ради сорока.

Що ж, Господи, коли промовлю: А як знайдеться
тамо тільки тридцять? І рече: Не погублю й тридцятьох
ради.

І промоеив: Оце ж наважився говорити до Господа:
Коли ж знайдеться тамо двадцятеро? І рече: Не
погублю, коли знайдеться тамо двадцять.

І каже: Що ж, Господи, коли промовлю ще раз:
Коли ж знайдеться тамо десятеро? І рече: Не погублю
і десятиох ради.

Одійшов же Господь, переставши глаголати до
Авраама. І вернувсь Авраам на місце своє».

(Перша книга Мойсея, гл. 18, 20—33).

А коли повернувся Авраам на місце своє, покликав
він свою дружину Сару й сказав їй:

— Слухай, я знаю це з найвірогіднішого джерела,
але ніхто не сміє цього відати. Господь поклав знищи-
ти содомлян і гоморрян за гріхи їхні. Він це мені сам
сказав.

І відповідає Сара:

— Бачиш, хіба я не казала цього вже давно? А коли
я тобі оповідала про те, що там діється, ти ще їх бо-
ронив, а на мене нагримав: «Мовчи, не встрявай, що
тобі до того!» Тепер ти бачиш, я давно про це казала,
такого слід було чекати. А коли я днями балакала про
це з Лотовою дружиною, то казала їй: «До чого це
приведе?» Як ти гадаєш, Господь погубить також і Ло-
тову дружину?

І, відповідаючи, Авраам сказав:

— Ходиться якраз про це. На моє наполягання,
якщо можна так сказати, Господь погодився пощадити
Содом і Гоморру, коли знайде там п'ятдесятеро праведни-

ків. Але я виторгувався до десяти. Тим я тебе й покликав, щоб ми разом вибрали для Господа десятеро праведників.

І мовила Сара :

— Це ти добре вчинив. Лотова дружина — моя приятелька, а Лот — син твого брата Гарана. Я не кажу, що Лот — праведник, ти ж знаєш, як він підбурював свою челядь проти тебе. Що не кажи, Аврааме, а це було не гаразд, він з тобою нещирий, хоч він — твій небіж. Мабуть, і Гаран поведився з тобою не так, як слід поводитися з рідним братом, але це вже родинна справа. — І далі вона мовила: — Скажи Господові, хай пожалує Содом. Я вже така вродилася, що нікому не зичу нічого лихого. У мене тремтять ноги, коли подумаю собі, скільки людей має позбутися життя. Іди й попроси у Господа, щоб змиливався над ними.

І відповів Авраам :

— Господь змилиється, коли знайде десять праведників. Я гадаю, що ми могли б йому порадити, хто вони. Адже ми знаємо всіх людей, що живуть у Содомі й Гоморрі. Чому б нам не допомогти Господові знайти десятеро праведників?

І сказала Сара :

— Нема нічого легшого за це. І двадцятро, і п'ятдесятро і сотро праведників я йому покажу. Господь знає, що я нікого не скривджу. Так ось: Лотова дружина й Лот, небіж твій; хоч він нещирий і заздрісний, але належить до нашого роду. Це вже двох.

На це сказав Авраам :

— І їхні дві дочки.

А Сара провадила :

— Не думай, ота старша, Єсха, безсоромниця. Ти не помітив, як вона крутила перед тобою задом? Сама Лотова дружина мені казала: «Єсха завдає мені багато клопоту, я втішуся, як вона вийде заміж». Молодша здається скромнішою. Але як хочеш, то лічи обох.

І сказав Авраам :

— Так от, маємо вже четверо праведників. Кого б нам іще вибрати?

І Сара відповіла:

— Якщо ти рахуєш цих двох дівчат, то мусиш додати і їхніх женихів, Йобаба та Себоїма.

Авраам же сказав:

— Отаке вигадась, адже Себоїм — син старого Доданіма. Хіба може син злодія й лихваря бути праведником?

І сказала Сара:

— Аврааме, зроби це, прошу тебе, заради родини. Чому Мелха не може мати такого самого порядного жениха, як та джэнджуриста Бсха? Це слухняна дівчина і принаймні не крутить стегнами перед старими родичами, яких вона мала б поважати.

І відповів Авраам:

— Хай буде так, як ти кажеш. Отже, з Йобабом та Себоїмом ми маємо вже шестеро праведників. Тепер нам вистачить знайти бодай четверо.

А Сара сказала:

— Це вже легко. Почекай, хто ще в Содомі живе як праведник?

Авраам же відповів:

— Як на мене, то старий Нахор.

І сказала Сара:

— Я тобі дивую, що ти годен про нього взагалі говорити. Хіба він не спить з поганськими дівками, хоч і старий? Швидше вже Сабатах праведник, аніж Нахор.

Тут спалахнув Авраам гнівом і сказав:

— Сабатах кривоприсяжник та ідоловірець. Не доправляйся від мене, щоб я запропонував його Господеві як праведника. Вже швидше б упав на вагу Елмодад або Еліаб.

На це сказала Сара:

— Щоб ти знав, Еліаб чужоложив з Елмодадовою жінкою. Коли б Елмодад був чого-небудь вартий, він

вигнав би свою жінку, оту шльондру, під три вітри. Але, може, ти міг би запропонувати Намана, який ні за що не може відповідати, бо він божевільний.

І відповів Авраам:

— Намана я не запропоную, а запропоную Мелхіела.

І сказала Сара:

— Якщо ти запропонуєш Мелхіела, не говори до мене. Хіба не кепкував з тебе Мелхіел, що зі мною сина ти не маєш, а з повією Агар маєш?

Авраам же відповів:

— Я не запропоную Мелхіела. Як ти гадаєш, може, мені вибрати в праведники Езрона чи Ягелела?

Але Сара мовила:

— Ягелел — розпусник, а Езрон живе з ахадськими повіями.

І сказав Авраам:

— Я запропоную Ефраїма.

А Сара відповіла:

— Ефраїм каже, що полонина Мамре, на якій паються наші отари, його.

А Авраам на те:

— Ефраїм не годиться за праведника. Я запропоную Агірама, Ясіелового сина.

І мовила Сара:

— Агірам — приятель Мелхіелів. Якщо хочеш когось запропонувати, то запропонуєш Надаба.

Авраам відповів:

— Надаб скнара. Запропоную Амрама.

А Сара сказала:

— Амрам хотів спати з твоєю повією Агар. Я не знаю, що ти побачив у ньому особливого. Вже краще Асріел.

І сказав Авраам:

— Асріел вітрогон. Я не можу запропонувати Господові якогось блазня. А що, як я назву йому Намуела? Ні, й Намуел теж того не варт. Не знаю, чому це має бути Намуел.

А Сара на те:

— Що ти маєш проти Намуела? Він хоч і дурний, зате побожний.

І сказав Авраам:

— Гаразд, Намуел сьомий.

Сара на це мовила:

— Стривай, облиш Намуела, бо він плекає содомський гріх. Хто ще є в Содомі? Хвильку, я пригадаю: Кагат, Салфад, Ітамар...

А Авраам на те:

— Облиш цю думку. Ітамар — брехун, а щодо Кагата й Салфада, то хіба вони обидва не належать до партії проклятого Пелега? Та, може, ти знаєш якусь праведну жінку в Содомі, пригадай, будь ласка.

І сказала Сара:

— Немає жодної.

Посмутнів Авраам та й каже:

— Невже нема десятеро праведників у Содомі й Гоморрі, щоб задля них Господь помилював ці чудові міста?

А Сара на те:

— Іди, Аврааме, йди ще раз до Господа, впади на коліна перед ликом його, розірви одіж свою і скажи: «Господи, Господи, я й Сара, дружина моя, слізно просимо тебе, щоб ти не погубив Содому й Гоморри за гріхи їхні». І скажи йому: «Змилуйся над цим грішним людом і прости йому іще раз. Май милосердя, Господи, і дай йому жити. Але від нас, Господи, від нас, людей, не жадай, щоб ми запропонували тобі десятеро праведників з усього народу твого».

1931

ПСЕВДОЛОТ, АБО ПРО ПАТРІОТИЗМ

«Прийшли ж обидва ангели в Содом увечері. Лот же сидів коло царини Содомської. Побачивши ж Лот, устав назустріч їм та й поклонився лицем до землі.

І рече: Оце ж, панове, заверніть у доріжку раба

вашого та спочиньте і ноги собі помийте, а як обутріє, верстатимете путь свою. Вони ж рекли: Ні, ночуватимемо на вулиці.

І примусив їх, і ввійшли в господу його. І вчинив їм учту, і опрісноків напик їм, і попоїли.

...Промовили ж мужі до Лота: Чи є у тебе тут зяті, або сини твої, або дочки твої? Або коли хто інший є у тебе в городі, всіх виведи із міста сього.

Бо ми погубимо се місто; бо знявсь угору лемент про нього перед Господом, і послав нас Господь вигубити його».

(Перша книга Мойсея, гл. 19, 1—3, 12—13).

Лот здивувався, коли почув це, і сказав:

— А чому я повинен звідси йти?

На це йому сказали:

— Бо Господь не хоче згубити праведного.

Лот довго мовчав, але потім озвався:

— Будьте ласкаві, дозвольте мені піти й сказати своїм зятям і дочкам, щоб вони збиралися в дорогу.

Йому відповіли:

— Вчини так.

Отже, вийшовши, Лот побіг вулицями міста і кричав усім людям:

— Вставайте, виходьте з міста цього, бо Господь погубить це місто.

Але тим здалося, що він жартує.

Лот повернувся додому, проте не ліг, а думав цілу ніч.

А коли настав ранок, до нього підійшли ангели, кажучи:

— Вставай, візьми жінку свою і двоє дочок, яких маєш, щоб і ти не загинув разом з нечестивим містом.

— Я не піду,— сказав Лот.— Даруйте мені, але я не піду. Я думав про це цілу ніч. Я не можу піти, бо я також содомлянин.

— Ти праведний,— заперечили ангели, а вони не-

праведні, і їхні вчинки розлютили Господа. Що тобі до них?

— Я не знаю,— мовив Лот.— Я і про це подумав: що мені до них? Ціле життя я оскаржував своїх земляків і судив їх так суворо, що тепер мені страшно згадати про це, бо вони загинуть. А коли я прийшов до міста Сегор, мені здалося, що його люди ліпші за содомлян.

— Встань,— сказали ангели,— підеш до міста Сегор, бо воно буде збережене.

— Що мені Сегор? — відповів Лот.— Ї муж один праведний у Сегорі; хоч би коли я не почав з ним розмову, він завжди оскаржував своїх земляків, я ж бештав содомлян за провини їхні, та тепер не можу піти геть. Будьте ласкаві, залишіть мене.

І мовив ангел і сказав:

— Господь звелів вибавити содомлян.

— Хай станеться воля його,— сказав Лот тихо.— Я думав усеньку ніч і згадав про стільки речей, що плакав. Чи чули ви коли-небудь, як співають содомляни? Ні, ви їх узагалі не знаєте, інакше б ви не прийшли так. Коли ж дівчата ідуть вулицею, вони хитаються з боку на бік і мугичуть під носа пісню; і сміються, як черпають цебрами воду. Нема чистішої водиці, ніж та, що в криницях содомських; і немає мови, кращої для слуху. Коли ж промовить дитина, я розумію її, ніби вона моя; а коли бавиться, то це та сама гра, що нею я бавився, як був малесенький. А коли я плакав, матуся тішила мене содомською мовою. Господи,— заволав Лот.— Це було ніби вчора!

— Сodomляни грішили,— мовив другий ангел суворо,— і тому...

— Грішили, я знаю,— урвав його Лот нетерпляче.— А чи бачили ви хоч наших ремісників? У них і за роботою такий вигляд, ніби вони граються; а коли виготовлять кухлик чи щось із полотна, аж серце радіє, так це вдатно. Ї такі здібні люди, що цілий день

дивився б на них; а коли ти бачиш, що вони роблять неладні речі, це тобі болить більше, ніж коли б це вчинив сегорянин. Мучить тебе те, що ти сам причетний до їхньої провини. Чого варта моя справедливість, коли я содомлянин? Якщо судите Содом, судіть і мене. Я не праведник. Я такий самий, як і вони. Я не піду звідси.

— Ти загинеш разом із ними,— мовив ангел похмуро.

— Може; але раніш я спробую їх урятувати. Я не знаю, що зроблю; але до останньої хвилини думатиму, що мушу допомогти їм. Хіба я можу так піти? Я опираюся Господові, і тому він мене не вислухає. Коли б він мені дав три роки часу, або три дні, або принаймі три години! Що для нього важать три години? Коли б мені вчора він сказав: «Тікай від них, бо вони не праведні»,— я б відповів йому: «Зажди трішечки, я поговорю ще з тим і з тим»; я судив їх, замість іти з ними разом. Але як я можу піти тепер, коли вони мають загинути? Хіба не винен і я в тому, що вони зайшли так далеко? Я не хочу вмирати; але я хочу, щоб вони також не вмирили. Я залишуся.

— Ти не врятуєш Содома.

— Я знаю, що ні: хіба я годен щось зробити? Але спробую. Я ще не знаю, що саме, тільки знаю, що мені треба залишитися. Бо я ціле життя судив їх так суворо, як нікого іншого; бо я з ними ділив найтяжче: їхні провини. Господи, я не можу навіть сказати, хто вони для мене; я можу хіба показати це тим, що залишуся з ними.

— Твої земляки,— сказав ангел,— ті, хто праведні і хто вірять у того самого Господа, що й ти; а грішні, безбожники та ідоловірці — не твої земляки.

— То ж як не земляки, коли вони содомляни? Вам цього не збагнути, бо не знаєте голосу тіла й глини. Що таке Содом? Ви кажете, що то грішне місто. Але коли содомляни воюють, вони воюють не за свої гріхи,

а за щось ліпше, що було або буде; навіть найгірший може полягти за всіх. Содом — це ми всі; і коли я чогось ще вартий у Господа, хай він покладе це на карб Содомові, а не мені. Що я ще можу додати? Скажіть Господові: «Лот, слуга твій, стане до мужів содомських і боронитиме їх перед Тобою так, ніби Ти — його ворог».

— Замовкни! — вигукнув ангел. — Страшний гріх твій; але Господь тебе не чув. Збирайся і виходь із цього міста; порятуй хоч жінку та двох дочок, яких ти маєш.

Тут Лот заплакав:

— Так, я мушу їх порятувати, ваша правда. Прошу, ведіть мене.

І стуманів він, і взяли ангели за руку його, і за руку жінку його, і за руки двох дочок його, бо над ними змилосердився Господь.

Коли ж його виводили, Лот молився, кажучи:

— Все, що мені дало життя, воно дало мені твоїми руками; ти зробив моє тіло з твоєї глини і вклав у мої уста слова, які є в устах твоїх мужів і жінок; і тому я кожним своїм словом цілував їх, навіть тоді, коли я їх бештав. Бачу тебе навіть тоді, коли закрию очі, бо ти глибший за мої очі; ти в мені так, як я був у тобі.

Мої руки спевняють твої звичаї, не знаючи про те; і коли б я був у пущі, мої ноги пішли б у напрямі твоїх вулиць. Содоме, Содоме, чи ти не найкраще з міст? І коли б я бачив лиш віконце, завішане смугастим полотном, я впізнав би його: це віконце содомське.

Я мов пес, якого виводять з дому його господаря; і коли він опустить свій ніс у порошок, щоб уже не бачити, він дочує ще запаху речей, які він знає.

Я вірив у Господа і в закон його; в тебе я не вірив, але ти є; а інші землі — як тінь, крізь яку я промикаюся, щоб мати змогу знову обпертися об стіну чи об дерево; вони — як тінь.

Ти ж існуєш, наче більш нічого немає: а все, що існує, існує тільки в порівнянні з тобою. Якщо я бачу тебе, я бачу тільки тебе, а якщо я бачу щось інше, бачу його тільки в порівнянні з тобою.

Я вірив у Господа, бо гадав, що він — бог содомський; коли ж нема Содома, нема й Господа.

Брами, брами содомські, куди це вони мене ведуть, у яку порожнечу? Куди мені поставити ногу? Адже піді мною нема ґрунту; і я стою, ніби не стою. Ідіть, дочки мої, і полишіте мене; я не можу йти далі.

І як повиводили їх геть, рече:

— *Спасай твою душу. Не озирайся і не зупиняйся ніде в усій околиці сій. У гори втікай, щоб і тобі не загинути.*

Сонце сходило над землею, коли вони це сказали.

Тоді Господь наслав з неба на Содом і Гоморру сірчаний і вогненний дощ.

Тут оглянувся Лот, і скрикнув, і побіг назад до міста.

— Що ти робиш, проклятий? — кричали йому вслід ангели.

— Іду спомагати содомлянам,— відказав Лот і ввійшов до міста.

1923

СВЯТА НІЧ

— Я тобі дивую,— репетувала пані Дінаг.— Якби це були порядні люди, вони пішли б до старости, а не тинялися б, як жебраки! Чому їх не взяли в дім Шимоновичі? Чому їх повинні приймати *ausgerechnet*¹ ми? Що це ми, гірші від Шимоновичів? Я знаю, Шимоновичева жінка такої голоти до себе в дім не пустила б! Я тобі дивую, чоловіче, що ти так понижуєшся не знати перед ким!

¹ Якраз, саме (нім.).

— Не лементуй, — бурмотів старий Ісахар. — Ще почувуть!

— Хайчують, — правила пані Дінаг, ще дужче підвищуючи голос. — Це небачене! Було б добре, якби я не сміла дома навіть писнути через якихось волоцюг! Ти їх знаєш? Чи знає їх хто-небудь? Він каже: це моя жінка. Чи бачили, його жінка! Я знаю, що це в таких волоцюг означає! І ти не соромишся пускати таких у дім!

Ісахар хотів заперечити, сказати, що він впустив їх тільки до хліва, проте передумав; він любив спокій.

— А вона, — провадила пані Дінаг обурено, — вона при надії, щоб ти знав. Ради Господа Христа, ще цього бракувало нам. Свята Маріє! Ще люди візьмуть нас на язики. Прошу тебе, де була твоя голова?

Пані Дінаг набрала духу.

— Ну, певно ж, якійсь молодиці ти не вмієш сказати «ні». Вистачить їй тобі моргнути, як ти готовий перерватися. Для мене ти б цього не зробив, Ісахаре! «Постеліть собі, людоньки, там у хліві є багато соломи». Ніби в цілому Віфліємі тільки в нас є хлівець! Чому Шимонович не дав їм в'язку соломи? Бо Шимониха не стерпіла б цього від свого чоловіка, тямеш? Тільки я така дурна, що мовчу...

Старий Ісахар повернувся до стіни. Думав, може, вона перестане; вона трохи має рацію, але здіймати такий галас через одну...

— Брати чужих людей у дім! — розводилася пані Дінаг у справедливому гніві. — Хто знає, що вони за одні? Тепер цілу ніч не стулю від страху очей! Та тобі це байдуже, еге ж? Для людей ти все, а для мене нічого! Хоч би раз пожалів свою змучену й хвору жінку! А вранці ще після них щоб прибирала! Коли той чоловік тесля, то чому він де-небудь не працює? І чому саме я маю мучитися, чуєш, Ісахаре?

Але Ісахар, повернувшись до стіни, вдавав, що спить.

— Діво Маріє, — зітхнула Дінаг. — Оце життя! Цілу

ніч не здрімнути зі страху... А він собі спить, як колода. Могли б украсти нас разом з хатою, а він хропе... Ой лишенько мені!

І запала тиша, тільки старий Ісахар ревно пронизував темряву своїм хропінням.

Опівночі його розбудив глухий жіночий стогін.

— А бодай тобі,— злякався він,— певно, щось у хлівці сталося. Аби тільки не прокинулася Дінаг... Бо буде знову мова!

І лежав непорушно, ніби спав.

За хвилину почувся новий стогін.

— Боже, змилуйся!.. Боже, дай, щоб Дінаг не прокинулася,— молився зі страху старий Ісахар, але раптом почув, що Дінаг ворухиться коло нього, підводиться й напружено прислухається.

— Кепські справи,— сказав собі пригнічено Ісахар, але далі лежав нишком.

Пані Дінаг мовчки встала, накинула на себе шерстяну хустину і вийшла надвір.

— Мабуть, вижене їх,— сказав собі безрадно Ісахар.— Я не встряватиму, хай уже робить, що хоче...

За якусь дивно довгу й приглушену хвилю пані Дінаг повернулася, обережно ступаючи. Ісахарові спростання здалося, що хрустить і тріщить якесь дерево, але він вирішив, що навіть не поворухнеться. «Мабуть, Діні холодно,— думав він,— і вона розпалює вогонь».

Потім Дінаг знову тихенько вийшла. Ісахар розплющив очі й побачив над палаючим вогнем казанок із водою.

— Навіщо це? — запитав себе здивовано і невдовзі знову заснув.

Прокинувся лише тоді, коли пані Дінаг якимись особливими, стурбованими, поважними крочками вибігла з паруючим казанком надвір.

І здивувався Ісахар, встав і сяк-так одягся.

«Треба подивитись, що там»,— сказав собі рішуче, але на порозі зустрівся з Діною.

— Чого це ти так бігаєш? — хотів він grimнути, але не зміг.

— Тобі нема на що тут дивитися,— накинлася на нього пані Дінаг і знову побігла надвір з якимись ганчірками й полотном під пахвою. На порозі обернулася.— Йди спати,— звеліла суворо,— і... не заважай тут нам, жуєш?

Старий Ісахар обережно вийшов у двірок. Він побачив, що перед хлівцем безрадніс бовваніє кремезна чоловіча постать, і рушив до неї.

— Так-так,— промимрив заспокійливо.— Вигнала тебе, еге ж? Знаєш, Йозефе, ці жінки...— І, щоб приховати чоловічу безпорадність, показав швидко: — Дивися, зірка! Чи бачив ти коли-небудь таку зірку?

1930

МАРТА І МАРІЯ

«Сталося ж, як ішли вони, увійшов Він ув одне село; жінка ж одна, на ім'я Марта, прийняла Його в господу свою.

А була в неї сестра, звана Марія, котра, сівши в ногах Ісуса, слухала слово Його.

Марта ж зайнялася великою послугою; ставши ж, каже: Господи, чи байдуже Тобі, що сестра моя одну мене заставила послугувати? Скажи ж їй, щоб мені помагала.

Озвавшись ж рече їй Ісус: Марто, Марто, журишся і побиваєшся про многе, одного ж треба. Марія ж добру частину вибрала, що не відніметься від неї».

(Євангеліє від св. Луки, гл. 10, 38—42).

Того ж таки вечора пішла Марта до сусідки своєї Тамар, жінки Якуба Грюнфельда, яка лежала після

пологів; і, бачивши, що жар у вогнищі згасає, підклала полін та й сіла біля вогнища, щоб роздмухати полум'я. І коли спалахнуло полум'я, Марта дивилася на вогонь і мовчала.

І тоді сказала пані Тамар:

— Яка ж ви добра, Мартічко. Ви так мною клопочетеся — навіть не знаю, як вам за це віддячитися.

Але Марта не сказала нічого й навіть не відвела своїх очей від вогню. •

Тоді запитала пані Тамар, кажучи:

— Чи це правда, Мартічко, що сьогодні у вас був раббі з Назарета?

І відказала Марта:

— Був.

І склала пані Тамар руки й сказала:

— Ото вам радість, Марто; я знаю, до нас Він не прийшов би, але ви на це заслуговуєте, ви така добра господиня...

Тоді схилилася Марта над вогнем, швидко підрівняла поліна й мовила:

— Я вам скажу, пані Тамар, краще б Він не приходив. Хіба могло мені спасти на думку, що тепер, перед святими... Добре, гадаю собі, спершу заходжуся коло прання... Самі знаєте, наша Марія стільки білизни вибруднила. Скидаю я цю брудну білизну на купу, як раптом: «Добридень, дівчата»,— Він стоїть на порозі! Я кличу: «Маріє, Маріє, ходи сюди»,— щоб вона допомогла мені прибрати цю купу сорочок. Маржка прибігла розпатлана і, як побачила його, заволала, мов несповна розуму: «Вчителю, Вчителю, ви до нас прийшли?» І бух перед ним навколішки, схлипує й руки Йому цілує,— пані Тамар, мені такий був сором за неї: що подумає Вчитель? Така божевільна істеричка, а тут брудне шмаття всюди... Я насилу мовила: «Вчителю, сідайте», а сама збираю білизну; а Марія тягне його за руку й схлипує: «Вчителю, промовте, розкажіть нам що-небудь, раббоні...» Подумайте, пані Тамар, вона

Йому каже: раббоні! І ніде немає ладу, самі знаєте, коли переться білизна... навіть не було заметено... Що Він про нас подумав!

— Ну, що ви, Мартічко,— втішала її пані Грюнфельдова,— чоловіки того неладу майже не помічають. Я їх знаю.

— Хоч би й так,— мовила Марта з твердим блиском в очах.— Лад має бути. Розумієте, пані Грюнфельдова, коли Вчитель обідав у того митника, так Марія при-мудрилася вмити Йому сльозами ноги й витерти їх волоссям. Я вам скажу, пані Тамар, я б собі не дозволила щось такого, але хотіла б, щоб принаймні під ногами в Нього була чиста підлога. Це — так. І постелити перед Ним той гарний килимок, знаєте, той, з Дамаска. А не брудну білизну. Умивати Йому ноги сльозами й волоссям — це Маржка вмів, а ось причесатися, коли Він прийшов,— так ні; і витерти підлогу — також ні. Йй аби лиш бухнути перед Ним навколішки й зробити отакі очі — мовляв, говори, раббоні!

— І Він говорив? — запитала жадібно пані Тамар.

— Говорив,— поволі мовила Марта.— Усміхався й говорив до Марії. Знаєте, я спочатку хотіла дати лад білизні, а потім Йому подати хоч трохи козячого молока й кусень хліба... Він виглядав зморено, мені так і крутилося на язичку: «Вчителю, я принесу вам подушки, спочиньте хвильку, засніте собі, ми сидітимемо нищечком, навіть дихати не будемо...» — але, знаєте, пані Грюнфельдова, не хотілося Йому впадати в річ. Отже, я ходила навшпиньки, аби Марія догадалася, що має бути тихо, та де там! «Кажіть іще, Вчителю, прошу, прошу ще щось»,— а Він, добряга, усміхався й говорив...

— Ах, як би я хотіла почути, що Він казав,— зітхнула пані Тамар.

— Я також, пані Тамар,— відказала Марта сухо.— Але хтось повинен був для Нього остудити молоко, щоб було свіже. І хтось також повинен був дістати трохи

меду до хліба. Потім заскочити до Єфраїмів — я ж пообіцяла Єфраїмисі, що догляну її дітей, як вона піде на базар... Знаєте, пані Грюнфельдова, така стара панна, як я, також може на дещо знадобитися. Коли б хоч наш брат Лазар був удома! Але він, як уранці побачив, що ми хочемо прати, сказав: «Добре, дівчата, я трохи поблукаю, але ти, Марто, пильнуй: коли сюдою йтиме знахар з Лівану, купи мені грудного чаю...» Він, цебто наш Лазар, щось слабує на груди, пані Тамар, і йому дедалі гіршає. Отож я собі думала: якби-то повернувся Лазар, поки є Вчитель тут... Я вірю, пані Грюнфельдова, що Він би вилікував нашого Лазаря... Почую чийсь кроки, вибігаю на ганок і кожному кричу: «Пане Ашере, пане Леві, пане Ішахаре, якщо зустрінете Лазаря, скажіть, хай мерщій іде додому!» Та ще до того виглядала знахаря — не знала, що його й робити раніше...

— Це мені знає, — сказала пані Грюнфельдова. — Родина завдає багато клопоту.

— Що там клопіт, — мовила Марта. — Але знаєте, пані Грюнфельдова, кожний також хотів би послухати слово Боже. Я тільки дурна жінка, така собі служниця... І я кажу собі: хтось повинен це робити, хтось повинен варити, і прати, і латати лахміття, і прибирати, коли вже наша Маржка така вродилася... Вона вже не така гарна, як колись. Вона була така красуня, що... що... що я просто не могла їй не служити, розумієте? А всі чомусь думають, що я лиха... пані Грюнфельдова, ви це знаєте, лиха і нещасна жінка не може нічого добре зварити, а я непогана куховарка. Коли Марія гарна, хай Марта хоч добре варить, хіба не правда? Але, пані Тамар, ви це, певно, також знаєте: іноді на хвильку, тільки на хвильку складеш руки на коліна, і тобі спадає на думку таке дивне: а раптом тобі хто-небудь щось мовить чи на тебе якось так гляне, ніби казав би: «Донечко, це ти свою любов нам віддаєш, всю себе віддаєш, чистотою своєї душі зберігаєш

ую цю чистоту; ми входимо в твій дім, ніби це ти сама. І ти, Марто, по-своєму багато любила».

— Так, це так,— сказала пані Грюнфельдова.— І якби ви мали шістьох дітей, Мартічко, як я, ви зрозуміли б це ще краще.

Тоді сказала Марта:

— Пані Грюнфельдова, коли так несподівано прийшов Він, Учитель з Назарета, я аж злякалася: може... може, Він прийшов сказати те гарне, чого я так довго чекала... а в нас такий нелад! Мені аж серце заскеміло, я говорити не можу — тільки думаю: це мине, я дурна жінка, намочу поки що білизну і побіжу до Єфраїмів, і пошлю по нашого Лазаря, і вижену з двору курей, щоб не заважали Йому... А потім, коли вже всьому дала лад, у мене раптом з'явилася чудесна впевненість: ось тепер я готова слухати слово Боже. І я тихо, тихесенько увійшла до світлиці, де Він сидів і говорив. Марія як уклякла біля Його ніг, так очей з нього не зводила...— Марта сухо засміялася.— Я подумала, який би я мала вигляд, якби так витріщила на нього очі! — Тут Він, пані Грюнфельдова, так приязно й привітно глянув на мене, ніби щось хотів сказати. І я раптом побачила... боже, який Він худий! Знаєте, він ніколи як слід не поїсть, і до хліба й меду навіть не призволився... І мені спало на думку: голуби! Я йому приготую голубів! Пошлю Маржку за ними на базар, а Він тим часом трохи відпочине. «Марженко,— кажу,— ходи на хвилику до кухні». Але Марія — ніби сліпа й глуха.

— То вона не хотіла кидати гостя на самоті,— сказала заспокійливо пані Тамар.

— Хай би краще подумала,— суворо сказала Марта, чим Його нагодувати. На те і є ми, жінки, чи не так? А коли я побачила, що Марії байдуже до всього, тільки дивиться, мов зачарована, тоді... пані Тамар, я навіть не знаю, як це у мене вихопилось, але я не стрималася: «Господи,— кажу,— чи байдуже Тобі, що

сестра моя одну мене залишила послужувати? Скажи їй, щоб мені помагала на кухні». Яюсь це мені виходилося...

— Ну, і Він сказав їй? — запитала пані Грюнфельдова.

Тут бризнули сльози з палаючих Мартиних очей.

— «Марто, Марто, журишся і побиваєшся про мене, одного ж треба. Марія ж добру частину вибрала, що не відніметься від неї». Яюсь так, пані Тамар, Він мені сказав.

Яюсь хвилию було тихо.

— І це було все, що Він сказав? — запитала пані Тамар.

— Все,— відповіла Марта, витираючи гарячі сльози.— Потім я пішла купити голубів — чисті тобі грабіжники на тім базарі, пані Грюнфельдова,— і спекла їх, і зварила юшку з голубиноного пѳдробу...

— Я це знаю,— мовила пані Грюнфельдова.— Ви дуже добра господиня, Мартічко.

— Ні,— заперечила Марта.— Щоб ви знали, я вперше не просмажила добре голубів. Вони були тверді, а я... мені все падало з рук. Адже я в Нього вірю безмежно, пані Тамар!

— Я також,— побожно сказала пані Тамар.— А що Він, Мартічко, іще говорив? Що він сказав Марії? Чого навчав?

— Не знаю,— відповіла Марта.— Я питала Марію, але ви знаєте, яка вона навіжена. «Я вже не пам'ятаю,— сказала мені,— їй-богу, не можу тобі переказати ані слова, але це було дуже гарно, Марто, і я безмежно щаслива...»

— Це справді вартє цього,— погодилася пані Тамар.

Тут Марта голосно висякалася, витерла сльози й сказала:

— Ну, давайте, пані Грюнфельдова, свого пузаньчика, я переповію його.

І до Віфанії дійшла чутка про те, що Галілеянина схоплено й кинуто до в'язниці.

Коли про це почула Марта, вона заломила руки, і з очей їй бризнули сльози.

— Бачите,— мовила вона,— я ж казала! Чом Він пішов до того Єрусалима, чом не залишився тут! Тут про Нього ніхто б не знав... міг би спокійно теслиювати... опорядив би собі майстерню в нас у дворі...

Лазар був блідий, а очі йому гарячково палали.

— Це дурна мова, Марто,— сказав він.— Він мусив іти до Єрусалима. Мусив стати перед тими... тими фарисеями й митарями, мусив був сказати їм увіч, що і як... Цього ви, жінки, не розумієте.

— Я розумію,— тихо й захоплено сказала Марія.— І, до вашого відома, я знаю, що станеться. Станеться чудо. Він кивне пальцем, і стіни в'язниці відчиняться— і всі Його впізнають, упадуть перед Ним навколішки і волатимуть: «Чудо!..»

— Не думаю,— пригнічено сказала Марта.— Він ніколи не вмів дбати про себе. Нічого Він для себе не зробить, нічим собі не зарадить, хіба що,— додала вона, широко розплющивши очі,— хіба що інші Йому споможуть. Може, Він чекає, що йому придуть на поміч... всі ті, хто Його чув... усі, кому Він допомагав... що вони візьмуть зброю й прибіжать...

— Я теж так думаю,— освідчив Лазар.— Ви не бійтеся, дівчата, за Ним уся Іудея. От було б гарно, якби... я б хотів на це подивитися... Марто, збери речі в дорогу. Я йду до Єрусалима.

Марія звелася.

— Я йду також. Хочу бачити, як відчиняться стіни в'язниці і Він з'явиться в небесному сяйві... Марто, це буде дивовижно!

Марта хотіла щось сказати, але проковтнула.

— Ідіть, діти,— сказала вона.— Хтось тут мусить

лишитися... погодувати дрібноту й кіз — зараз я приготую одіж і спечу яку перепічку. Я така рада, що ви там будете!

Коли вона повернулася, розчервоніла від жару з печі, Лазар був блідий, аж синій, і неспокійний.

— Мені недобре, Мартічко,— промимрив він.— Як надворі?

— Дуже тепло,— відказала Марта.— Вам буде добре йти.

— Тепло, тепло,— заперечив Лазар.— Але там на горі в Брусалимі завжди такий холодний вітер.

— Я приготувала тобі теплий плащ,— озвалася Марта.

— Теплий плащ... — невдоволено промимрив Лазар.— Зіпрієш у ньому, а потім тебе обвіє холодом — і більш нічого не треба. Помацай, чи, бува, не гарячка в мене? Мені б не хотілося занедужати в дорозі... На Марію покладатися не можна... А яка була б Йому з мене користь, якби я, наприклад, захворів?

— В тебе немає гарячки,— заспокоїла його Марта й подумала: «Боже, Лазар став такий дивний від того часу... від того часу, як воскрес із мертвих...»

— Тоді мене також продуло поганим вітром, коли... коли я так занедужав,— стурбовано мовив Лазар; він не любив згадувати про свою колишню смерть.— Знаєш, Мартічко, з того часу я ніби сам не свій. Не для мене ця подорож і це хвилювання.. Але я, звичайно, піду, тільки як мине моя лихоманка.

— Я знаю, що ти підеш,— сказала Марта з тяжким серцем.— Хтось мусить іти йому на поміч. Адже Він тебе... зцілив,— додала вона несміливо, бо їй також було ніяково згадувати про воскресіння з мертвих.— Коли ж, Лазарю, ви Його визволите, ти можеш Його попросити, щоб допоміг тобі, якщо тобі буде недобре...

— Це правда,— зітхнув Лазар.— Але що, як я туди не дійду? Що, як ми прийдемо запізно? Ти повинна зважити всі можливості. А раптом у Брусалимі щось станеться? Ти не знаєш, голубко, римських воєнків. Ах, боже, якби я був здоровий!

— Та ти ж здоровий, Лазарю,— витиснула з себе Марта.— Ти м у с и ш бути здоровим, коли Він тебе вилікував!

— Здоровий,— гірко сказав Лазар.— Я ліпше знаю, здоровий я чи ні. Я лиш скажу, що з того часу мені ні на хвилику не було легко... Ні, я Йому надзвичайно вдячний за те, що Він мене... звів на ноги; ти, Марто, не думай цього про мене; але хто один раз це пережив, як я, той... той...— Лазар здригнувся і затулив обличчя.— Прошу тебе, Марто, залиш мене тепер; я зберуся... я тільки хвилику... це, звичайно, минеться.

Марта тихо сіла у двірку; дивилася перед себе сухими пильними очима; руки її були складені, але вона не молилася. Чорні курки дивилися на неї одним оком; коли ж, усупереч їхнім сподіванням, Марта не кинула їм зерна, вони пішли подрімати в полуденну тінь.

З коридора виповз Лазар, смертельно блідий, цокотючи зубами.

— Я... я не можу тепер, Марто,— заникуючись, мовив він.— Я з такою охотою пішов би... може, завтра...

Марті стинulo горло.

— Іди, іди лягай, Лазарю,— ледве вимовила вона.— Ти... не можеш іти.

— Я пішов би,— трусячись, сказав Лазар,— але, раз ти так гадаєш, Мартічко... може, завтра... Ти не кинеш мене дома самого, так? Що я робитиму сам!

Марта підвелася.

— Іди лягай,— сказала вона своїм звичним різким голосом.— Я зостануся біля тебе.

У цю мить у двір вийшла Марія, готова вирушити в дорогу.

— Ну, Лазарю, йдемо?

— Лазареві нікуди не можна,— сухо відповіла Марта.— Йому недобре.

— Тоді я піду сама,— зітхнула Марія,— побачити чудо.

З Лазаревих очей помалу текли сльози.

— Я так хочу піти з нею, Марто, але я так боюся... ще раз померти!

1932

ПРО П'ЯТЬ ХЛІБИН

...Що я проти нього маю? Я вам, сусідо, про це скажу відверто: проти його вчення я нічого не маю. Ні. Якось я слухав його казання і, я вам скажу, теж мало не став його учнем. Повернувся я тоді додому й розповів своєму братові в перших, сідляреві: якби ти почув його, це свого роду пророк. Дуже к р а с н о промовляє, що правда, то правда, аж людині серце розкриває. Мої очі тоді були сповна сліз, я волів був зачинити свою крамницю і йти за ним, щоб уже ніколи не випустити його з очей.

— Роздай усе, що в тебе є,— сказав він,— і йди за мною. Люби ближнього свого, допомагай бідним і прощай тим, хто тебе ображає...— І інші подібні слова.

Я звичайний пекар, але коли я його слухав, то мене охопила така дивна радість і біль, я не знаю, як це назвати: таке почуття, що впав би навколішки на землю і плакав. І при цьому так гарно й легко мені стало, ніби з мене все спадало, розумієте, всі турботи і злість.

Отож я й кажу своєму братові в перших:

— Ех ти, дурню, як тобі не соромно; поводишся, мов останній скнара, рахуєш, скільки хто тобі винен, побиваєшся, що тобі треба сплачувати десятину, й податки, й проценти. Краще роздав би бідним усе, що маєш, покинув би жінку й дітей і пішов би за ним...

І за те, що він лікує хворих і божевільних, я б йому також не докоряв. Правда, це в нього якась дивна й неприродна сила; але ми всі знаємо, що наші лікарі — дурисвіти, і римські теж нітрохи не кращі; гроші брати вміють, але покличте їх до вмирущого, так тільки знижуть плечима і скажуть, що треба було покликати раніше. Раніше! Моя покійна дружина слабувала два роки на кровотечу; я водив її по лікарях, ви навіть не уявляєте собі, скільки це грошей коштувало, а не допоміг жоден. От якби він тоді ходив по містах, я впав би перед ним на коліна й сказав: «Господи, вилікуй цю жінку!» І вона б доторкнулася його одержі й поздоровшала б. Бідолаха так натерпілася, що й розказати годі... Ні, це добре, що він уздоровлює хворих. Коновали, звичайно, кричать, мовляв, це обдур і ошуканство, хочуть йому заборонити і таке інше, але це вже, знаєте, зіткнулися різні інтереси. Хто хоче допомагати людям і рятувати світ, той завжди нашттовкується на чийсь інтереси. Усім не догодиш, без цього не буває. От я й кажу, нехай собі лікує, хай навіть воскрешає мертвих; але того, що він зробив з тими п'ятьма хлібинами, не треба було робити. Як пекар, я вам скажу: це була велика кривда щодо пекарів.

Ви не чули про тих п'ять хлібин? Я дивую. Усі пекарі просто місця собі не знаходять після цього випадку. Кажуть, прийшла до нього велика юрба в пустелю, і він вилікував хворих. А коли почало вечоріти, підійшли до нього учні, кажучи:

— Це місце пустельне, а час уже пізній. Відпусти людей, хай ідуть до своїх містечок і куплять собі їжі.

Він же відповів:

— Нема потреби їм іти, дайте ви їм їсти.

А вони кажуть йому:

— У нас тут нічого немає, крім п'яти хлібин та двох риб.

Тоді їм і каже:

— Принесіть це сюди.

І, звелівши людям сісти на траву і взявши ті п'ять хлібин та дві риби, глянув на небо, поблагословив їх і, ламаючи, почав роздавати хліб учням, а учні — людям. І всі їли й наситилися. І зібрали потім дванадцять повних кошиків крихт. А людей, що їли, було близько п'яти тисяч, крім жінок і дітей.

Погодьтеся, сусідо, що це не сподобається жодному пекареві; та й як воно може сподобатися, правда ж? Якщо це стане звичним явищем, що кожний п'ятьма хлібинами й двома рибами зможе нагодувати п'ять тисяч людей, всі пекарі підуть у пастухи, еге ж? Риби — це ще сяк-так; вони живуть у воді самі, і їх може наловити собі кожен, хто хоче. Але пекар мусить дорого купувати борошно й дрова, мусить найняти помічника й платити йому; мусить держати крамницю, мусить платити податки і таке інше, так що кінець кінцем він радіє, коли залишиться йому хоч якийсь гріш на прожиток, щоб не піти по жебрах. А він — він тільки гляне на небо і вже має досить хліба для п'ятьох чи кількох там тисяч людей; борошно йому нічого не коштує, він не мусить бозна-звідки возити дрова, жодних видатків, жодного труду, — звичайно, так можна хліб роздавати людям задарма, чи не так? А на те він не дивиться, що тим самим навколишніх пекарів позбавляє чесно заслуженого заробітку! Ні, скажу я вам, це нечесна конкуренція, і це треба б заборонити. Хай тоді платять податки, як ми, коли хоче пекарювати! На нас уже напосідаються люди й кажуть: як це ви такі нехристиянські гроші дерете за якийсь мізерний буханець? Задармо треба давати, як він, та ще й який, кажуть, хлібець у нього: білий, випечений і пахучий, так що кожен охоче його їсть. Ми вже змушені були знизити ціну на печиво. Слово честі, ми продаємо його дешевше, ніж воно варте, аби лиш не закрити торгівлю; але до чого це призведе, ми, пекарі, сушимо над цим собі голови. А в іншому місці, кажуть, він нагодував чотири тисячі чоловіків, крім жінок і дітей,

сімома хлібинами й кількома рибами, але там зібрали тільки чотири кошики крихт; йому, мабуть, теж не так легко вже вдасться, але нас, пекарів, він доведе до зубожіння. І я вам кажу: він чинить це лишень із ворожості до нас, пекарів. Торговці рибою також кричать, але, самі розумієте, вони не знають, скільки правити за свою рибу; це здавна не таке чесне ремесло, як пекарська справа.

Послухайте, сусідо: я старий чоловік і сам-один на цім світі; нема в мене ні жінки, ні діток, то чи багато мені треба? Я вже казав своєму спомічникові, щоб він узяв мою пекарню на свою шию. Мені тепер не треба прибутку; слово честі, я охоче роздав би своє невеличке майно і пішов би за ним, щоб проповідувати любов до ближнього і все те, що він каже. Але коли я бачу, як він вороже ставиться до нас, пекарів, я кажу: «Ні! Як пекар, я бачу, що це зовсім не порятунок для світу, а просто погибель нашого ремесла. Мені щиро жаль, але цього я йому не подарую. Так не годиться».

Певна річ, ми оскаржили його перед Ананієм та намісником — за порушення ремісничого статуту й за підбурювання, але ви самі знаєте, як у тих канцеляріях довго зволікають. Ви мене знаєте, сусідо; я чоловік мирний, не хочу ні з ким сваритися; та коли він прийде до Брусалима, я стану на вулиці й кричатиму: «Розіпніть його! Розіпніть його!»

1937

БЕНХАНАН

Ананія.

— Ви питаєте, Бенханане, чи винен він. Справа стоїть так: я не засудив його на смерть, а тільки послав до Кайяфи. Хай вам скаже Кайяфа, яку вину він знайшов за ним, а мені особисто нема чого з ним робити.

Я старий практик, Бенханане, і скажу вам цілком одверто. Я гадаю, що його вчення в дечому мало добре зерно. Цей чоловік казав багато правди, Бенханане,

і думав чесно; але його тактика була погана. Так він ніколи не міг виграти. Краще хай би він про це написав і видав книжку. Люди б читали її і сказали б, що це слабка або надто розумна книжка, що в ній нема нічого нового й таке інше, як звичайно кажуть про книжки. Але згодом про це або про інше почали б писати інші, а за ними ще інші, отож принаймні щонебудь і залишилося б. Не все, не ціле вчення, але ж розумна людина цього й не вимагає. Вистачить, коли вона здійснить принаймні одну-дві свої ідеї. Так це робиться, любий Бенханане, а інакше нічого не вийде, якщо ви хочете змінити світ. Тут треба бути терплячим і робити поволі. Треба правильної тактики; яка ж то правда, коли ми її не вміємо здійснити?

Саме в цьому була його хиба, що він не мав терпеливості. Хотів спорядувати світ одразу і проти його волі. А так не можна, Бенханане. Йому не треба було діяти так рішуче й квапливо. Правду треба впроваджувати непомітно, розтрушувати крихтами — трохи тут, трохи там,— щоб люди поволі звикали до неї. А не відразу: роздай усе, що маєш, і таке інше. Це погана метода. І йому слід було більше звертати уваги на те, що робить. Наприклад, коли йшов із бичем на мініяйлів у храмі — адже це теж добрі юдеї, чоловіче, і хочуть якось жити! Я знаю, що міна не має нічого спільного з храмом, але так було зроду-віку, то яка ж це торгівля? Йому треба було подати про це скаргу в синедріон — і все. Синедріон звелів би, може, щоб вони поставили свої столи трохи далі, і все було б гаразд. Все завжди залежить від того, як воно робиться. Людина, яка хоче чогось у світі допевнитися, ніколи не сміє втрачати розум і мусить володіти собою, мусить зберігати холодну й тверезу розсудливість. А ці його юрмища люду — знаєте, Бенханане, цього не любить жодний уряд. Або те, що він дозволив себе так вітати, коли прибув до Єрусалима. Ви навіть не уявляєте собі, яке це викликало невдоволення. Йому годилося

прійти пішки й привітатися тут, привітатися там... Ось як треба робити, коли хочеш мати вплив. Нарешті, я чув, що він дозволив собі гостювати в римського митника, але я в це навіть не вірю — такої нетактовності він все-таки не зробив би; це вже зловмисні наклепи. І тих своїх чудес він не повинен був творити. Тоді не було б цього зіткнення. Отож виходить: усім допомогти він не може, а ті, кому він не зробив жодного чуда, потім казяться. Або з тією жінкою чужоложницею — це, кажуть, справді було, Бенханане, і це була страшна помилка. Казати людям на суді, що вони також не без вини — чи може після цього існувати в світі правосуддя? Кажу вам, самі лиш помилки. Йому треба було тільки навчати і не треба було нічого робити, не треба було брати своє вчення надто дослівно, пориватися його тут-таки здійснити. Він ішов на це нерозважливо, любий Бенханане. Між нами кажучи, в багатьох питаннях він міг мати рацію, але тактика його була хибна; отож інакше, ніж сталося, бути не могло.

Не сушіть собі над цим голови, Бенханане; все зрозуміло. Це був праведний чоловік, але якщо він хотів урятувати світ, то не повинен був чинити так радикально. Що? Чи справедливо його засуджено? Це питання! Я ж вам кажу, що він мусив був програти з огляду на тактику!

К а й я ф а.

— Сідайте, любий Бенханане, я до ваших послуг. Отже, ви хотіли знати, чи справедливо, на мою думку, того чоловіка розіпнуто. Це дуже проста справа, любий мій. Передовсім нам до цього байдуже, ми його не засуджували на смерть, ми тільки видали його римському прокураторові, адже так? Навіщо нам брати на себе якусь відповідальність, еге ж? Якщо його засуджено справедливо, це добре; якщо ж його скривджено, так це вина римлян, і ми колись їм зможемо поставити це на карб. Так, любий Бенханане; на таку справу ми повинні дивитися політично. Принаймні я, як первосвя-

ценник, мушу брати до уваги те, як щб треба оцінювати політично. Тільки зважте це, любий мій: римляни позбавили нас особи, котра — як би це вам сказати? — котра з певних причин була нам небажана; і до того ж, відповідальність падає на них... Що? Ви кажете, які для цього докази? Бенханане, Бенханане, мені здається, що теперішнє покоління не досить патріотично свідоме. Невже ви не розумієте, як це нам вадить, коли хтось нападається на наші визнані авторитети, як от фарисеї та законники? Що про нас подумають римляни? Адже це — підрив національної свідомості! Ми, навпаки, повинні з мотивів патріотизму підтримувати їхній престиж, коли хочемо запобігти тому, щоб наша нація не підпала під чужі впливи! Хто підважує в Ізраїлі віру в фарисеїв, той діє на руку римлянам. І ми зробили так, що самі римляни покінчили з ним; це називається політикою, Бенханане. І тепер знайдуться плутаники, які клопотатимуться тим, чи його страчено згідно з законом, чи ні! Затямте ж, юначе, інтерес вітчизни вищий за всяке право. Я чудово знаю, що наші фарисеї мають хиби; між нами кажучи, це базіки й шахраї, але ми все-таки не можемо собі дозволити, щоб хтось підважував їхній авторитет! Я знаю, Бенханане, ви були його учнем; вам припало до серця його вчення про те, що ми повинні любити своїх ближніх і ворогів і таке інше, але скажіть самі — що це допоможе нам, юдеям?

І ще одне. Йому не годилося казати, що прийшов урятувати світ і що він Месія і син божий чи щось таке. Ми ж знаємо, що він з Назарета — скажіть, на ласку, який із нього Спаситель! Є ще люди, що пам'ятають його як тесляревого хлопця, — і той чоловік хоче змінити світ? Куди він лізе! Я щирий юдей, Бенханане, але ніхто не переконає мене, що хтось із наших людей може змінити світ. Цим ми б себе велико переоцінили, чоловіче. Я не казав би нічого, якби він був римлянин або єгиптянин; але якийсь там юдей з Галілеї — це ж

смій! Хай розповість це комусь іншому: що прийшов урятувати світ,— тільки не нам, Бенханане! Тільки не нам. Не нам.

1934

РОЗП'ЯТТЯ

І покликав Пілат Нагума, мужа, який знав історію і був учений, і сказав йому:

— Нагуме, мені дуже прикро, що ваш народ захотів розіпнути того чоловіка. Це ж беззаконня, хай йому грець.

— Коли б не було беззаконня, не було б історії,— відказав Нагум.

— Я не хочу бути причетним до цієї справи,— мовив Пілат.— Скажи їм, щоб вони про це ще подумали.

— Вже пізно,— освідчив Нагум.— Я вивчаю події тільки з книг, і тому я не ходив дивитися на місце страти; але ось хвилию тому прибігла звідти служниця й розповіла, що його вже розіп'ято і що він висить між двома чоловіками — по праву руч і по ліву руч.

І насупився Пілат, і закрив собі обличчя долонями. А по хвилі сказав:

— Не говорімо тепер про це. Але що, скажи мені, вчинив той чоловік по праву руч і той по ліву руч?

— Цього я не знаю,— відповідає Нагум,— одні кажуть, що то злочинці, а інші — що то якісь проповідники. Наскільки я можу судити з історії, вони, певно, політикували; але я ніяк не збагну, чому народ їх розіп'яв обох разом.

— Я тебе не розумію,— сказав Пілат.

— Це так,— мовив Нагум.— Іноді люди когось розпинають, одного з правого боку, а другого — з лівого; так завше бувало в історії, кожна епоха має своїх мучеників. Є епохи, коли ув'язнювали або розпинали того, хто боронив свій народ; а іноді приходила черга

того, хто казав, що треба боронити бідних та рабів. Один змінював другого, і кожному приходив свій час.

— Ага,— сказав Пілат.— Отже, ви розпинаєте кожного, хто домагається чогось доброго.

— Майже,— сказав Нагум.— Але все це має свою заковину! Інколи можна сказати, що ці люди чогось домагаються більше з ненависті до інших, ніж задля того доброго, що вони проповідують. Людей завжди розпинають за щось гарне й велике. Той, хто висить на хресті, жертвує своїм життям за велику справу, але той, хто його тягне на хрест і розпинає, той, Пілате, лютий, і хижий, і дуже бридкий. Пілате, народ — це щось великого й прегарного.

— Принаймні наш римський,— потвердив Пілат.

— І наш також,— провадив Нагум.— Але й справедливість до бідних — велика й прегарна річ. Тільки ж ці люди можуть задушитися з ненависті й люті заради цих великих і гарних речей; а решта йдуть раз із тим, а другий з іншим і завжди допомагають розіп'яти того, чия настала черга; або тільки дивляться на це й кажуть собі: «Так йому й треба, він повинен був тягти за нами».

— Чому, в такому разі,— мовив Пілат,— вони розпинають того, посередині?

— Річ ось у чім,— сказав на це Нагум.— Якщо виграє той, що з лівого боку, він розпинає того, що з правого боку, але того, що посередині, ще швидше. Якщо виграє той, що з правого боку, він розпинає того, що з лівого боку, але того, що посередині, ще швидше. Звичайно, можливо також, що почнуться нелади й борня, тоді той, що праворуч, і той, що ліворуч, розіпнуть того, що посередині, бо він не вирішив, проти кого з цих двох він піде. Якби ти піднявся на дах свого дому, ти побачив би поле Гакелдаму: ненависть з лівого боку, ненависть з правого, а між ними той, що хотів це змінити любов'ю й розумом, як кажуть про нього. І, крім того, ти побачив би безліч людей, які тільки

на це дивляться і їдять в цей час свій обід, який вони взяли з собою... Чомусь потемніло; всі біжать щодуху додому, щоб їм не змокла одіж.

...І коли настала година шоста, всю країну огорнула темрява аж до години дев'ятої. О дев'ятій же годині заволав той, що був посередині, голосом ревним, мовлячи: «Елої, Елої, лама забахтані?»¹ Мить — і храмову завісу розпанахано навпіл, згори аж донизу, землею затрясло, і почали тріскатися скелі.

1927

ПІЛАТОВА ВЕЧЕРЯ

Того дня Пілат вечеряв зі своїм ад'ютантом. Це був молодий поручник Суза, родом із Кіренаїки. Суза навіть не звернув уваги на те, що намісник якийсь мовчазний, і безжурно теревенив, звеселений тим, що вперше в житті пережив землетрус.

— Це була подія,— правив він, поки принесли нову страву.— Коли по обіді запала темрява, я побіг надвір подивитися, в чому річ. На сходах мені здалося, що в мене з доброго дива ноги підігнулися, чи поїхали вперед... Ну, ото було сміху, скажу я вам; їй-богу, ваша превелебність, мені спершу навіть на гадку не спало, що це справжній землетрус. А коли я дійшов до рогу, назустріч мені вже бігли якісь цивільні, очі вилізли на лоба, й кричать: «Могили odkриваються, і скелі тріскають!» О боже, кажу я собі, невже землетрус? Чоловіче, кажу собі, тобі пощастило! Це ж досить рідкісне природне явище, еге ж?

Пілат кивнув головою.

— Я вже один раз бачив землетрус,— сказав він.— Це було в Сіцилії, чекай,— років сімнадцять тому, десь так. Тільки той був більший.

¹ Боже, боже, чому ти покинув мене? (*Гебр.*)

— Загалом нічого не сталося,— безтурботно провадив Суза.— Біля брами до Гакелдами відколовся шматок скелі... так, а на цвинтарі відчинилося кілька могил. Я дивуюся, що тепер так неглибоко ховають — ледве на лікоть. Влітку звідти, певно, смердить.

— Звичай,— промимрив Пілат.— Наприклад, у Персії взагалі не ховають. Кладуть труп на сонці — і все.

— Це треба було б заборонити, пане,— сказав Суза,— з гігієнічних та інших міркувань.

— Заборонити,— пробурмотів Пілат.— Довелося б їм весь час щось наказувати й забороняти; це погана політика, Сузо. Не втручатися до їхніх справ — принаймні матимеш спокій. Хочете жити як звірі, то з богом. Ах, Сузо, я вже бачив багато земель.

— Але я хотів би знати,— повернувся Суза до теми, яка його найбільше цікавила,— від чого бувають такі землетруси. Може, під землею є якісь діри, які ні з того ні з сього завалюються. Але чому в цей час так потемніло небо? Це мені незрозуміло. Адже вранці був такий звичайний ясний день...

— Прошу прощення,— озвався старий Пападокітіс, грек з Додеканезії, який їм прислужував.— Цього треба було чекати вже від учорашнього дня, пане. Вчора був такий червоний захід сонця, пане, і я сказав куховарці: «Міріам, завтра буде буря або циклон».— «А мені,— каже Міріам,— болить у крижах».

— Чогось треба було чекати,— повторив Пілат замислено.— Знаєш, Сузо, я сьогодні також чогось чекав. Від ранку, коли я видав їм того чоловіка з Назарета... я змушений був їм його видати, бо римська політика принципово не втручається в наші домашні справи, затаям собі це, Сузо; що менше клопоту завдає людям державна влада, то більше її слухаються... О. Юпітере, на чому я спинився?

— На чоловікові з Назарета,— підказав йому Суза.

— На чоловікові з Назарета. Знаєш, Сузо, я трохи

ним цікавився, він, власне, народився у Віфліємі; я гадаю, що тутешні тубільці вчинили щодо нього юридичне вбивство, але це їхня справа; коли б я їм його не видав, вони б його, напевно, розтерзали, і на римську владу впала б пляма ганьби. Але це сюди не стосується. Мені казав Ананія, що то був небезпечний чоловік; кажуть, коли він народився, прийшли віфліємські пастухи і вклонялися йому, мов якому королеві. А цими днями люди вітали його, ніби якогось тріумфатора. Я цього ніяк не можу збагнути, Сузо. Я все-таки сподівався...

— Чого ви сподівалися? — нагадав йому Суза по хвилі.

— Що, може, прийдуть оті його віфліємці, що вони не залишать його в лабетах тутешніх інтриганів. Що вони прийдуть до мене і скажуть: «Пане, він наш чоловік і чогось для нас вартий; отож прийшли ми вам сказати, що ми стоїмо за нього й не дозволимо його скривдити...» Сузо, я майже з нетерпінням чекав на людей з гір; мені вже остобісіли ці тутешні базіки й сутяги... І я б їм сказав: «Хай вам заплатить господь бог, віфліємці, я вас чекав. Ради нього... і ради вас і вашої землі. Різному набродові владарювати не дано; влада має належати мужам, а не всілякій погані. З людей, таких, як ви, робляться воїни, які не дають себе здолати; з людей, таких, як ви, утворюються нації й держави. Мені кажуть, що той ваш земляк оживляє мертвих. Але що нам до мертвих? Та ви прийшли сюди, і я бачу, що той чоловік уміє оживляти й живих; їм він вдихнув щось схоже на вірність і честь, і... ми, римляни, називаємо це *Virtus*¹, не знаю, як це зветься по-вашому, віфліємці, але у вас це теж є. Я гадаю, що той чоловік ще щось зробить. Його було б шкода...»

¹ Чеснота (лат.).

Пілат замовк і неуважно почав зм'ятати зі столу крихти.

— Але вони не прийшли,— пробурмотів він.— Ах, Сузо, яка це марнота — мати владу!

ПІЛАТОВЕ КРЕДО

«Відповів Ісус: Я на те родивсь і на те прийшов на світ, щоб свідкувати правді. Кожен, хто від правди, слухає мого голосу.

Каже йому Пілат: Що таке правда? І, се сказавши, знов вийшов до євреїв і каже їм: Ніякої вини не знаходжу я в Ньому».

(Євангеліє від Іоанна, гл. 18, 37—38).

Один шановний у місті чоловік, на ймення Йосиф з Арімафеї, який також був учнем Христовим, прийшов увечері до Пілата і попросив його, аби той видав йому тіло Ісусове. Пілат дозволив і сказав:

— Його страчено безневинно.

— Ти сам послав його на смерть,— заперечив Йосиф.

— Так, послав,— відповів Пілат,— а люди все одно думають, що я вчинив це зі страху перед кількома крикунами з їхнім Варавою. Послати б проти них п'ятьох вояків — і вони мовчали б. Але річ не в цьому, Йосифе Арімафейський...

— Річ не в цьому,— повторив він по хвилі.— Коли я з ним розмовляв, я бачив, що через якийсь час його учні розпинатимуть інших; в його ім'я, в ім'я його правди розпинатимуть і мучитимуть усіх інших, убиватимуть інші правди і підніматимуть на плечі інших Варав. Той чоловік говорив про правду. Що таке правда?

— Ви дивний народ, який багато говорить. У вас є фарисеї, пророки, спасителі та інші сектанти. Кожен, хто сотворить якусь правду, забороняє всі інші правди. Це нагадує щось такого, якби столяр, зробивши новий стілець, забороняв би сидіти на інших стільцях, які

зробив хтось до нього. Ніби, зробивши нові стільці, він понищив усі старі. Кінець кінцем, можливо, що нові стільці кращі, гарніші й зручніші, ніж решта. Але чому, до біса, стомлена людина не може сісти на якийсь нікчемний, сточений шашелем, або на кам'яний стілець? Вона стомлена і зморена, їй треба відпочити; а ви її силою цупите із сіжі, на яку вона впала, щоб пересіла на ваш стілець. Я не розумію вас, Йосифе.

— Правда,— заперечив Йосиф Арімафейський,— не схожа на стілець і відпочинок; вона швидше як наказ, що велить: іди туди й туди, зроби те і те; побий ворогів, здобудь он те місто, покарай зраду і таке інше. Хто не послухається такого наказу, той зрадник і ворог. Так само з правдою.

— Ах, Йосифе,— сказав Пілат,— ти ж знаєш, що я вояк і збув більшу частину життя серед вояків. Я завжди корився наказові, але не тому, що він був правда. Правда було те, що я був стомлений або мене мучила спрага; що я тужив за матір'ю або за славою; що цей вояк зараз думає про свою жінку, а он той про своє поле чи коней. Правда було те, що коли б не було наказу, ніхто з цих вояків не пішов би вбивати інших людей, таких самих стомлених і нещасних. Так що ж тоді правда? Я вірю, що хоч трохи зближаюся до правди, коли думаю про вояків, а не про наказ.

— Правда — це не наказ начальника,— відповів Йосиф Арімафейський,— а наказ розуму. Ось ти бачиш, що цей стовп білий; коли б ти правив, що він чорний, це було б проти твого розуму, і ти не дозволив би собі цього.

— Чому? — спитав Пілат.— Я сказав би собі, що ти, мабуть, дуже нещасний і похмурий, коли білий стовп здається тобі чорним. Я спробував би розважити тебе; далєбі, я б зацікавився тобою більше, ніж досі. І коли б це була тільки і тільки помилка, я сказав би

собі, що в твоїй помилці так само багато твоєї душі, як і в твоїй правді.

— Нема моєї правди,— сказав Йосиф Арімафейський.— Є тільки одна правда для всіх.

— А яка саме?

— Та, в яку я вірю.

— От бачиш,— мовив спроквола Пілат.— Це все-таки тільки твоя правда. Ви — як малі діти, котрі вірять, що цілий світ кінчається їхнім обрієм і за ним нема вже нічого. Світ великий, Йосифе, в ньому є місце для багатьох речей. Я гадаю, що і в дійсності є місце для багатьох правд. Ось, наприклад, я; я чужий у цій країні, і моя домівка далеко за обрієм; і все-таки я б не сказав, що цей красвид неправдивий. Так само мені чужа наука вашого Ісуса; але чи повинен я правити в такому разі, що вона неправдива? Я гадаю, Йосифе, що всі красвиди правдиві; але світ мусить бути страшно широкий, щоб усі вони вмістилися в ньому — поруч і один за одним. Коли б Аравія мала стати на тому самому місці, де стоїть Понт, це не було б, звичайно, доречно. Так само і з правдами. Світ мусив би зробитися безмірно великим, розлогим і вільним, щоб у ньому вмістилися всі дійсні правди. І я гадаю, Йосифе, що він саме такий. Коли зійдеш на дуже високу гору, ти бачиш, що річі зливаються і якось переходять в одну рівняву. З певної височини і правди також зливаються. Звичайно, людина не живе і не може жити на високій горі; досить з неї й того, що вона зблизька бачить свій дім або своє поле; і те і друге повне правд і речей; там її справжнє місце і сфера діяльності. Але іноді вона може подивитися на гори або на небеса і сказати собі, що хоча, як дивитися звідти, її правди й річі існують і з них нічого не вкрадено, але вони зливаються з чимось далеко вільнішим, що вже не є її майно. Припасти до того широкого овиду і водночас обробляти своє мале поле — це, Йосифе, майже схоже на побожність. І я га-

даю, що Отець небесний людини, яку ми маємо на увазі, справді десь є, але він цілком ладнає з Аполлоном і з іншими богами. Вони трохи пересякають один одним і трохи співіснують. Поглянь, на небі дуже багато місця. Я радий, що там є також Отець небесний.

— Ти не теплий і не холодний,— сказав Йосиф з Арімафеї, встаючи,— ти тільки байдужий.

— Ні, я не байдужий,— відповів Пілат.— Я вірю, вірю, палко вірю в те, що є правда і що людина її пізнає. Було б безумство думати, що правда існує лиш для того, щоб людина її не пізнавала. Вона пізнає її, це так; але хто? Я, чи ти, чи, може, кожен? Я вірю, що кожен має в ній свою частку: і той, хто каже «так», і той, хто каже «ні». Коли б цих двоє злучилося й порозумілося, постала б ціла правда. Звичайно, так злучитися не щастить, проте люди завжди можуть злучитися; правди є більше в людях, аніж у словах. Я більше люблю людей, ніж їхні правди, але і в цьому є віра, Йосифе Арімафейський, і вона потребує ентузіазму й захвату. Я вірю. Просто непохитно вірю. Але що таке правда?

1920

ІМПЕРАТОР ДІОКЛЕТІАН

Цей випадок, без сумніву, справляв би сильніше враження, коли б його героїня була дочка Діоклетіана або інше молоде дівоче створіння; але, на жаль, з причин історичної правди, йтиме мова про Діоклетіанову літню сестру й поважну матрону, на думку імператора, часом істеричну й бундючну. Старий тиран до певної міри боявся її. Тому, як тільки вона до нього з'явилася, він припинив аудієнцію з Кіренайським намісником (якому крутими слівцями виказував свою немилість) і пішов їй назустріч аж до дверей.

— Так що там у тебе, Антоніє? — з удаваним добросердям запитав він.— Чого ти хочеш? Знову маєш

якийсь клопіт? Чи, може, я повинен зробити щось проти мучителів звірів у цирку? Чи, може, ти хочеш запровадити моральне виховання легіонів? Сідай і швидко кажи, що маєш.

Але Антонія стояла.

— Діоклетіане,— почала вона майже урочисто,— я щось мушу тобі сказати.

— Ага,— мовив імператор покірно й почухав потилицю.— Але, на бога, в мене сьогодні так багато роботи! Чи не можна почекати іншої нагоди?

— Діоклетіане,— настирливо провадила його сестра,— я прийшла тобі сказати, що ти вже повинен припинити переслідування християн.

— Даруй,— промимрив старий імператор,— чому так раптово, коли вже яких триста років... — Він пильно подивився на схвильовану матрону; суворі очі й рішуче складені руки надавали їй патетичного вигляду.

— Ну добре,— сказав він швидко,— можемо про це поговорити; але насамперед будь така ласкава й сідай.

Антонія неохоче послухалася й сіла на краєчку стільця; тим трохи втратила войовничої постави, якомсь здригнулася й збентежилася. Кутики її вуст зм'якли від плачу.

— Ті люди такі святі, Діоклетіане,— витиснула в себе,— і так гарно вірять... Я певна, якби б ти знав їх, Діоклетіане... ти м у с и ш їх пізнати! Побачиш, що... що тоді ти складеш про них зовсім іншу думку...

— Але ж я зовсім не маю про них поганої думки,— спокійно заперечив Діоклетіан.— Я ж знаю, все, що про них кажуть,— балаканина й наклепи. На них вигадують наші авгури... конкурентна ненависть і таке інше. Я в цьому пересвідчився і чую, що ці християни цілком порядні люди. Дуже порядні й віддані.

— То чому ти їх так переслідуєш? — вражено запитала Антонія.

Діоклетіан трохи зсунув брови.

— Чому? Пробач, але це дивне запитання! Споконвіку так робили, хіба ні? До того ж, не можна сказати, щоб їх стало менше. Ті розмови про переслідування страшенно перебільшені. Певна річ, іноді ми змушені декого покарати на пострах...

— Чому,— повторила матрона.

— З політичних міркувань,— відповів старий імператор.— Послухай, люба моя, я міг би тобі назвати ряд причин. Наприклад, цього хоче народ. *Pro primo*, це відвертає його увагу від інших справ. *Pro secundo*, це заспокоює його в тому, що він має сильну владу; *pro tertio*¹, це тут стало якимсь національним звичаєм. Я тобі скажу, жодний тямущий і відповідальний державний діяч не замахується марно на звичаї. Це викликає тільки почуття непевності й... гм... деякого розкладу. Моя люба, я за час свого правління запровадив новин більше, ніж будь-хто інший. Але таких, яких треба було. Чого ж не треба, я не робитиму.

— Але справедливість, Діоклетіане,— тихо мовила Антонія,— справедливість мусить бути. Я від тебе доминаюся тільки справедливості.

Діоклетіан знизав плечима.

— Переслідування християн справедливе, бо воно відповідає діючим законам. Я знаю, що ти хочеш сказати: буцім я можу ті закони скасувати. Можу, але не вчиню того. Люба Тоні, зятям собі, мініма поп сугат ргаєт²; я такими дрібницями клопотатися не можу. Візьми ласкаво до уваги, що на моїй голові вся управа імперії, і я, дівчино, перебудував її ґрунтовно. Я переробив конституцію, зреформував сенат, централізував урядування, реорганізував усю бюрократію,

¹ По-перше... по-друге... по-третє (лат.).

² Претор не турбується про дрібниці (лат.).

по-новому поділив провінції, дав їм степенний лад — це все речі, які треба було зробити в інтересах держави. Ти — жінка й не тямить цього; але найважливіші завдання державного мужа — адміністративні. Скажи сама, що означають твої християни проти... скажімо, проти впорядкування імператорського фінансового контролю? Це дріб'язок.

— Але ти, Діоклетіане,— зітхнула Антонія,— міг би це так легко влаштувати...

— Міг би. І разом з тим ні,— мовив імператор упевнено.— Я поставив усю імперію на нові адміністративні підвалини... а люди про це майже нічого не знають. Бо я залишив їм їхні звичаї. Коли ж я до того ще видам їм кількох християн, у них складається враження, що все без змін, і вони спокійні. Люба, золота, державний діяч повинен знати, до якої міри він може провадити свої реформи. Отак.

— Виходить, тільки для того,— гірко казала матрона,— тільки для того, щоб мати спокій від тутешніх ледарів та горланів...

Діоклетіан посміхнувся.

— Якщо хочеш, то й для того. Але я тобі скажу, що я читав книги тих твоїх християн і трохи про них також подумав.

— І що ж ти в них знайшов лихого? — швидко запитала Антонія.

— Що лихого? — мовив замислено імператор.— Навпаки, в них є дещо непогане. Любов і інші речі... мабуть, негування світською марнотою... Власне, це зовсім гарні ідеали, і коли б я не був імператором... Знаєш, Тонічко, дещо в їхньому вченні мені страшно сподобалося; тільки якби я мав більше часу... і міг думати про свою душу...— Старий імператор роздратовано лягнув долонею об стіл.— Але це абсурдно. Політично просто неможливо. Цього несила здійснити. Невже можна встановити царство боже? Як воно могло б адмініструватися? Любов'ю? Божим словом?

Я все ж таки знаю людей. У політичному сенсі це таке незріле й нездійсненне вчення, що... що... що воно просто заслуговує на кару.

— Але ж вони не роблять жодної політики,— ревно боронила християн Антонія.— І їхні святі книги не торкаються політики жодним словом!

— Для практичного державного мужа,— провадив Діоклетіан,— все є політика. Все має політичне значення. Кожну ідею треба оцінювати з політичного погляду, як її можна було б перевести в життя, що з нею зробити, до чого вона привела б. Дні і ночі, дні і ночі я сушив собі голову над тим, як можна було б політично реалізувати християнське вчення; і бачу, що це неможливо. Можеш мені повірити, християнська держава не протрималася б навіть місяця. Скажи, чи можна по-християнському організувати армію? По-християнському збирати данину? Чи могли б бути в християнському суспільстві раби? У мене є досвід, Тоні: ані року, ані місяця не можна було б владарювати за християнськими засадами. Тому християнство ніколи не пустить коріння. Воно може бути вірою ремісників і рабів, але ніколи, ніколи не стане державною релігією. Це виключено. Знаєш, їхні погляди на майно, на ближнього, на усунення всякого насильства і таке інше, це — гарні, але практично неможливі речі. Для практичного життя, Тоні, вони не придатні. Так скажи, що з ними робити?

— Може, й неможливі,— прошепотіла Антонія,— але це ще не означає, що вони злочинні.

— Злочинне,— мовив імператор,— це те, що шкодить державі. А християнство підважило б суверенну владу держави. Це не годиться. Моя люба, золота, найвища влада повинна бути на цім, а не на тім світі. Якщо я скажу, що християнська держава принципово неможлива, то це з логічною неминучістю означає, що держава не може терпіти християнства. Відповідальний політик мусить тверезо виступити проти нездорових

і нездійснених мрій. Все одно це лиш марення божевільних і рабів...

Антонія встала, важко дихаючи.

— Діоклетіане, в такому разі знай: я стала християнкою.

— Що за жарти? — здивувався імператор. — А втім, чому б ні? Я ж теж кажу, що в цьому щось є, і, оскільки це буде твоя особиста справа... Не думай, Тоні, що я не маю поняття про ці речі. Я теж хотів би сподобитися другого життя; я, Тонічко, охоче б закинув своє імператорство, і політику, і все... тобто, коли завершу реформу управління імперією і інші непотрібні справи; а потім, потім я подався б кудись на село... і студіював би Платона... Христа... Марка Аврелія... і того їхнього Павла, чи як він там зветься... А зараз пробач: мене чекають політичні наради.

1932

АТТІЛА

Вранці посланець із лісів приніс вістку, що на південному сході вночі палала вогненна заграда. Того дня знову була холодна мряка, мокрі поліна не хотіли горіти; троє людей з гурту, що сховався в яру, померло на різачку. Оскільки вже не було чого їсти, двоє чоловіків подалися до пастухів у залісся; повернулися пізно пополудні, промоклі й смертельно стомлені; ледве витягли з них, що кепські справи: вівці здихають, а корів здуває; пастухи кинулися на них з киями й ножами, коли один із них хотів узяти свою власну телицю, яку залишив перед утечею до лісу.

— Молімося,— мовив священник хворим на червінку,— господь змилується.

— Христе, елейсон¹,— забурмотів пригнічений натовп.

¹ Помилуй (грецьк.).

В цю мить спалахнула гостра сварка поміж жінками, через якісь шерстяні лахи.

— Що там знову? Кляті баби! — гримнув староста й пішов батожити жінок.

Розгубленість і напруження трохи спали, чоловіки знову почали відчувати себе мужами.

— Сюди та сарана не дістанеться, — мовив один бородань. — Через такі хащі... Кажуть, у них коні малі й худі, як кози.

— Як на мене, — заперечив якийсь роздратований чоловіча, — то нам треба було залишитися в місті. Ми стільки грошей уклали в фортецю... За ці гроші можна було вимурувати фортецю як грім, хіба ні?

— Ще б пак, — глузував з того сухотний бакалавр. — За ці гроші, може, збудували б фортецю з калачів. Піди відкуси собі шматок... багато людей, голубе, наїлися там; може, щось залишилось і для тебе.

Староста застережливо крекнув; ця розмова очевидки тут не годилася.

— На мою думку, — наполягав на своєму роздратований громадянин, — кавалерія проти такої фортеці... Не пустити їх до міста, та й годі. І ми були б у безпеці.

— То вертайся до міста й залазь під перину, — порадив йому бородань.

— Що б я там сам робив, — заперечив роздратований чоловік. — Я тільки кажу, що нам треба було залишитися в місті й боронитися... Все-таки маю я право сказати, що сталася помилка, чи ні? Стільки ми вгатили грошей у ту фортецю, а тепер нам кажуть, що вона ні до чого!

— Так воно чи не так, — мовив священик, — але ми повинні вірувати в божу поміч. Людоньки, адже той Аттіла ідолянин...

— Бич божий, — озвався чернець, що трусився в пропасниці. — Кара божья.

Чоловіки збентежено мовчали. Цьому хворому на пропасницю ченцеві тільки б проповідувати, але ж до громади їхньої він не належить. «Навіщо ж ми маємо свого священника? — думали чоловіки. — Він наш, тримається нас і не дуже бештає за наші гріхи. Ніби ми й справді такі грішні», — думали чоловіки з докукою.

Дощ ущух, але важкі краплі все ще лопотіли під кронами дерев.

— Боже, боже, боже, — стогнав священник, якого мучила його хвороба.

Надвечір чата привела вбогого парубка: мовляв, це утікач зі сходу, з окупованої землі.

Староста нажабився й почав допитувати втікача; він був тієї думки, що таку урядову справу треба доконувати якнайсуворіше. Так, сказав молодик, гунни всього за одинадцять миль звідси і поволі просуваються далі; обложили його місто, він бачив їх; ні, Аттілу ні... але бачив іншого генерала, такого грубого. Чи правда, що спалили місто? Ні, не спалили; той генерал видав прокламацію, що цивільним мешканцям нічого не станеться, але що місто повинне дати фураж, харчі і таке інше. І що городяни повинні утримуватися від будь-яких ворожих виступів проти гуннів, інакше до них буде вжито якнайсуворіших репресій.

— Але ті погани вбивають жінок і дітей, — товк упевнено бородань.

— Кажуть, що ні, — освідчив молодик, мовляв, у їхньому місті ні.

Він сам сховався у соломі, але коли йому матуся сказала, що є чутка, ніби гунни братимуть молодих хлопців за погоничів, він уночі втік. Це, мовляв, усе, що він знає.

Чоловіки були невдоволені.

— Відомо ж, — освідчив один із них, — що вони відтинають немовлятам руки, а що рблять із жінками, того не можна навіть оповісти.

— Я нічого такого не знаю,— сказав молодик, ніби виправдовуючись, принаймні в їхньому місті, мовляв, такого не було.

— Скільки тих гуннів?

— Кажуть, близько двохсот, більше не буде.

— Брешеш! — крикнув бородань.— Це ж кожному відомо, що їх понад п'ятсот тисяч. І скрізь, куди вони приходять, залишають по собі трупи і згарища.

— Замикають людей у стодоли і там спляють,— сказав другий.

— А дітей наколюють на списи,— додав роздратовано третій.

— І печуть їх над вогнем,— докинув четвертий, шморгаючи носом.— Погани прокляті!

— Боже, боже,— простогнав священик.— Боже, змилуйся над нами.

— Ти здаєшся мені якимось дивним,— мовив бородань до молодика підозріливо.— Як ти можеш казати, що бачив гуннів, коли ти був схований у соломі?

— Матуся їх бачила,— белькотів молодик,— вона носила мені на грище їсти...

— Брешеш! — заревів бородань.— Ми ж знаємо, що гунни скрізь, куди прийдуть, пожеруть усе, як сарана. Навіть листя на деревах не залишиться по них, тямий?

— Царю небесний, царю небесний,— залемтів істерично роздратований громадянин.— А чому, чому воно так? Чия провина? Хто їх сюди пустив? Ми стільки платили на військо... Царю небесний!

— Хто їх сюди впустив? — озвався глузливо бакалавр.— Ти цього не знаєш? Запитай у пана візантійського імператора, хто покликав сюди отих жовтих мавр! Сьогодні вже кожен знає, голубе, хто робить переселення народів. Це називається високою політикою, знаєш?

Староста поважно засопів.

— Дурниці, тут зовсім інше. Вони, ті гунни, певно, дома здихали з голоду... наволоч лінива... працювати

не вмють... жодної цивілізації у них нема... і хочуть нажертися. Тому йдуть на нас... щоб у нас той... плоди нашої праці. Пограбувати, поділити між собою здобич... і знову йти далі, нікчеми!

— Це некультурні погани,— мовив священик.— Дикий і неосвічений народ. Господь бог так випробовує нас; молимося і віддаваймо хвалу, і все знову буде добре.

— Мітла божа,— збуджено почав проповідувати лихоманний чернець.— Бог карає вас за ваші гріхи, бог веде гуннів і вибавить вас, як содомлян. За вашу розпусту й блюзнірство, за жорстокість і безбожність ваших сердець, за вашу жадібність і ненажерство, за ваші грішні гаразди й мамону бог зрікся вас і віддав до рук ворогам!

Староста грізно прохрипів:

— Заткни пельку, Domine¹: тут тобі не костьол, затям! Прийшли поживитися. Це гомодні грабіжники й голота...

— Це політика,— наполягав на своєму бакалавр.— Тут знати руку Візантії.

І раптом озвався чорнявий чоловік, за фахом лудильник.

— Візантія тут ні до чого: це заподіяли котлярі й ніхто інший! Три роки тому тут був мандрівний котляр. Він мав такого малого й кощавого коня, зовсім як у гуннів.

— І що з того? — запитав староста.

— Це все-таки наводить на якусь думку! — не вгавав чорнявий лудильник.— Ті котлярі йшли попереду, щоб роздивитися, де що є... то були вивідачі. ...Це заподіяли тільки котлярі! Чи знає хто-небудь, звідки вони прийшли? І чого вони взагалі хотіли? Чого, чого... коли в місті є свій лудильник? Тільки хліб нам перебивати... і вивідувати... Зроду-віку не ходили до костьолу... Чару-

¹ Пане (лат.).

вали... худобу заклинали... повій за собою тягли... Все ті котлярі.

— У цьому щось є,— мовив бородань.— Котлярі ці дивні, кажуть, вони жеруть навіть сире м'ясо.

— Злочинна зграя,— потвердив староста.— Крадуть курей і взагалі...

Лудильника душив справедливий гнів.

— От бачите! Кажуть, Аттіла, а тим часом це котлярі... У всьому, у всьому ті прокляті котлярі!.. Зачарували нам худобу... наслали на нас червінку... Все котлярі! Треба було їх вішати, як тільки де-небудь хтось із них з'явиться! Хіба ж ви не знаєте... не знаєте про пекельні казани? А хіба ви не чули, що ті гунни під час походу б'ють у казани? Кожна дитина може збагнути цей зв'язок! Це котлярі наслали на нас війну... Котлярі у всьому винні... І ти,— кричав він з піною на вустах, показуючи на чужого молодика,— ти також котляр, ти спільник і їхній шпигун! Тому ти прийшов сюди... і хотів обдурити нас, ти, котляре, хотів зрадити нас котлярам...

— Повісити його! — крикнув роздратований чоловічок.

— Почекайте, сусіди,— прогук староста до гурту.— Це треба з'ясувати. Тихо!

— Чого там довго церемонитись,— кинув хтось. Почали збігатися й жінки.

Тієї ночі на північному заході запалала заграва. Накрапав ріденький дощ. П'ятеро чоловіка померли на червінку й кашель.

Після довгих катувань молодика повісили.

До Никифора¹, ігумена монастиря св. Симеона, з'явився такий собі Прокопій, відомий учений, знавець і ревний збирач витворів візантійського мистецтва. Був очевидки схвильований і, чекаючи, походжав монастирським коридором зі стрілчастим склепінням. «Гарні в них колони,— подумав він,— певне, з п'ятого століття. Тільки Никифор може нам допомогти. Він має вплив при дворі і сам колись був маляр. І то не поганий маляр, цей дідуган. Пам'ятаю, він робив для імператриці узори на вишивки і малював для неї ікони... Тому його поставили на ігумена, коли йому так покорило подагрою руки, що він уже не міг утримати пензля. А кажуть, його слово й досі має вагу при дворі. Ісусе Христе, яка чудова капітель! Так, Никифор допоможе. Щастя, що ми згадали про Никифора».

— Добридень, Прокопію,— озвався за ним кам'яний голос.

Прокопій рвучко обернувся. Позаду стояв висхлий і привітний дідусь: руки його тонули в рукавах.

— Гарна капітель, еге ж? — сказав він.— Старовинна робота з Наксосо, пане.

Прокопій поцілував ігуменові рукав.

— Я прийшов до вас, отче,— почав він схвильовано, але настоятель монастиря урвав його.

— Ідіть сядемо на сонечку, любий мій. Тепло добре діє на мою подагру. Який день, боже, яке світло! То що вас привело до мене? — запитав він, коли вони сіли на кам'яній лаві в монастирському садочку, сповненому бджолиного дзижчання й пахощів шалфею, чебрецю та м'яти.

— Отче,— почав Прокопій,— я звертаюся до вас як до єдиної людини, яка може відвернути тяжкий і непоправний удар по культурі. Я знаю, що ви зрозумієте мене. Ви — мистець, отче. Яким ви були ма-

¹ Імена художників у цьому оповіданні вигадані.

лярем, поки вам не було призначено взяти на свої плечі високий тягар вашої духовної посади! Хай мені простить бог, але іноді я жалкую, що ви більше не схиляєтесь над дерев'яними дощечками, на яких колись чарівно малювали одну з найкращих візантійських ікон.

Отець Никифор замість відповіді засукав довгі рукави своєї рясн і виставив на сонце худі, вузлуваті ручки, скривлені подагрою, як пазури папуги.

— Отакої,— сказав він.— Що це ви правите, любий мій!

— Це правда, Никифоре,— одмовив Прокопій («Свята богородице, які страшні руки!»).— Ваші ікони нині просто безцінні. Тут один іудей хотів недавно за ваш образок дві тисячі драхм, а коли йому не дали, він сказав, що почекає і через десять років візьме утричі більше.

Отець Никифор скромно відкашлявся і почервонів від безмежної радості.

— Ну що ви,— забелькотів він.— Облиште, не говоріть про моє мистецтво. Не треба, прошу вас; адже у вас тепер є такі улюблені майстри, як цей... Аргіропулос, Мальвасій, Пападіанос, Мегалокастрос і багато інших, наприклад, той, як там його, ну той, що робить мозаїки...

— Ви маєте на увазі Папанастасія? — запитав Прокопій.

— Еге-еге,— промимрив Никифор.— Кажуть, його дуже цінують. Ну, я не знаю; я в його мозаїці бачу більше ремісничого малярства, аніж справжнього мистецтва. Кажуть, той ваш... як його...

— Папанастасій?

— Так, Папанастасій... Кажуть, він крітянин. У мої часи люди дивилися на крітську школу інакше. Це не справжнє, казали. Надто тверді лінії, а барви! То ви запевняєте, що того крітянина дуже цінують? Гм, дивно.

— Я нічого такого не казав,— боронився Прокопій.— Але ви бачили його останні мозаїки?

Отець Никифор рішуче похитав головою.

— Ні, ні, любий мій. Чого б я на них дивився? Лінії, як дроти, і ця галаслива позолота! Чи помітили ви, що на його останній мозаїці архангел Гавриїл стоїть так насклесь, ніби падає? Той ваш критянин навіть не годен зобразити ляльку, щоб вона стояла, як слід!

— Бачте,— заперечив Прокопій,— він зробив це навмисне, з композиційних міркувань...

— Дякую вам красенько,— вигукнув абат і роздратовано набурмосився.— З композиційних міркувань! Отже, з композиційних міркувань можна погано малювати, еге ж? І сам імператор ходить на це дивитися і каже: цікаво, дуже цікаво! — Отець Никифор угамував своє збудження.— Малюнок, добродію, це передусім малюнок: у цьому все мистецтво.

— Оце каже майстер,— швидко підлестив Прокопій.— Я маю в своїй збірці ваше «Ушестя», але скажу вам, отче, що я не віддав би його за жодного Нікаона.

— Нікаон був добрий маляр,— сказав Никифор зважно.— Класична школа, добродію. Боже, що то за прегарні були пропорції! Але моє «Ушестя» — недолугий образ, Прокопію! Нерухомі фігури, а Христос із крилами, як лелека... А Христос повинен возноситися без крил! І це називається мистецтво! — Отець Никифор зворушено висякався в рукав.— Нічого не вдієш, тоді я ще не вмів малювати. Не було ані глибини, ані руху...

Прокопій здивовано глянув на покручені абатові руки:

— Отче, ви ще малюєте?

Отець Никифор похитав головою.

— Ні, що ви. Тільки іноді пробую для власної втіхи.

— Постаті?

— Постаті. Сину, нема нічого кращого, ніж постаті. Постаті, які, здається, ось-ось підуть... А за ними —

тло, куди, я б сказав, вони могли піти. Це важко, любий мій. Що про це знає той ваш... ну, як його... той ремісник із Криту, з його потворами?

— Я хотів би побачити ваші нові картини, Никифоре,— сказав Прокопій.

Отець Никифор махнув рукою.

— Навіщо? Адже ви маєте свого Папанастасія! Великий художник, кажете ви. Композиційні міркування! Ну, коли його мозаїчні ляльки — мистецтво, то я не знаю, що таке малярство. Ви, звичайно, знавець, Прокопію; мабуть, ваша правда, що Папанастасій — геній.

— Я цього не казав,— протестував Прокопій.— Никифоре, я прийшов не сперечатися з вами про мистецтво, а врятувати його, поки не пізно.

— Від Папанастасія? — жваво запитав Никифор.

— Ні, від імператора. Адже ви про це знаєте. Його величність імператор Константин Копронім хоче під тиском певних церковних кіл заборонити малювання ікон. Мовляв, це ідоланство, чи що. Яке безглуздя, Никифоре!

Абат закрив очі зів'ялими віками.

— Я чув про це, Прокопію,— промимрив він.— Але це ще не певно. Ні, ще нічого не вирішено.

— Саме тому я і прийшов до вас, отче,— ревно мовив Прокопій.— Адже кожний знає, що для імператора — це тільки політичне питання. Він чхає на ідолян, але він хоче мати спокій. Та оскільки вуличний простюлюд, керозаний брудними фанатиками, репетує: «Геть ідолів»,— наш благородний володар гадає, що найдогідніше буде задовольнити той набрід. Ви знаєте, що в каплиці Найсвятішої Любові вже замазали фрески?

— Я чув про це,— зітхнув абат із заплющеними очима.— Який гріх, мати божа! Такі цінні фрески, власної руки Стефаніда! Чи пам'ятаєте ви постать святої Софії: Христос благословляє, а вона ліворуч від нього. Прокопію, це була найкраща із стоячих фігур,

бачених коли-небудь мною. Стефанід — це був майстер, що й казати!

Прокопій нахилився до абата.

— Никифоре, в Мойсесевім законі сказано: «Не створи собі кумира і ніякої подоби тих речей, що вгорі на небі, ані тих, що на землі внизу, ані тих, що в водах під землею». Никифоре, чи мають рацію ті, хто проповідує, будім бог заборонив малювати картини й вирізьблювати фігури?

Отець Никифор похитав головою, не розплющуючи очей.

— Прокопію,— мовив він по хвилі,— мистецтво таке ж святе, як служба божа, бо воно... славить боже творіння... і вчить любити його.— І він намалював худою рукою в повітрі хреста.— Хіба не був художник і наш творець? Хіба він не виліпив постать людини з глини земної? Хіба не дав кожній речі обриси й барви? І ще який художник, Прокопію! Ніколи, ніколи ми достатньою мірою не вичерпаємо можливості вчитися в нього... Зрештою, той закон стосувався тільки доби варварства, коли люди ще не вмiли добре малювати.

Прокопій глибоко зітхнув.

— Я знав, отче, що ви так скажете,— шанобливо мовив він.— Як священник — і як художник. Никифоре, ви не допустите, щоб мистецтво було затрачене!

Абат розплющив очі.

— Я? Що я можу вдіяти, Прокопію? Настали лихі часи, культурний світ впадає у варварство, приходять люди з Криту і бозна-звідки... Це жахливо, любий мій; але як можемо ми таке відвернути?

— Никифоре, може б, ви поговорили з імператором...

— Ні, ні,— відказав отець Никифор.— З імператором я не можу про це говорити. Імператор не має до мистецтва ніякого відношення, Прокопію. Я чув, що він недавно похвалив мозаїки того вашого... як його...

— Папанастасія, отче.

— Так, того, що робить потворні ляльки. Імператор

поняття не має, що таке мистецтво. І Мальвасій, на мою думку, також поганий маляр. Нічого дивного — равеннська школа. І бачите, йому все-таки доручили мозаїки в двірській капелі! Ні, при дворі нічого не допевнився, Прокопію. Не можу ж я туди йти й просити, щоб якомусь Аргіропулові або тому... як той крїтянин зветься? Папанастасій, так? — дозволили псувати стіни й далі!

— Річ не в цьому, отче,— терпляче мовив Прокопій.— Але зважте самі: якщо переможуть іконоборці,— загине все мистецтво. І ваші ікони буде спалено, Никифоре.

Абат махнув рукою.

— Вони всі недолугі, Прокопію,— промимрив він,— я раніше не вмів малювати. А малювати фігури, голубе, не так легко навчитися.

Прокопій показав тремтячим пальцем на античну статую юного Вакха, напівзаховану в квітучому шипшиновому кущі.

— І цю статуетку розіб'ють,— сказав.

— Який гріх, який гріх,— прошепотів Никифор, сумно заплющуючи очі.— Цю статуетку ми називали святим Іоаном Хрестителем, але це справжній, досконалий Вакх. Годинами, годинами я тепер дивлюся на неї. Це як молитва, Прокопію.

— От бачите, Никифоре. То невже ця божественна краса має бути навіки затрачена? Невже якийсь вошивий, пащекуватий фанат має потовкти її молотом на дрібні шманделки?

Абат мовчав, склавши руки.

— Ви можете врятувати саме мистецтво, Никифоре,— умовляв настирливо Прокопій.— Ваше святе життя і ваша мудрість запевнили вам безмірну пошану в церкві, вас високо поважає двір, ви будете членом Великого Синоду, який має з'ясувати, чи всі фігури та ікони — тільки знаряддя ідоляництва. Отче, доля всього мистецтва у ваших руках!

— Ви, Прокопію, переоцінюєте мій вплив,— зітхнув абат.— Ці фанати сильні, і за ними стоїть просто-люд...— Никифор замовк.— Ви кажете, що понищать усі ікони й фігури?

— Так.

— І мозаїки також потломлять?

— Так. Їх позбивають зі стель, а камінці викинуть на смітник.

— Що ви кажете,— зацікавлено мовив Никифор.— І потворного архангела Гавриїла того... як його...

— Мабуть, так.

— Це добре,— захихотів абат.— Це вельми кепський образ, чоловіче. Я ще не бачив таких страхітливих опудал; і це зветься композиційні міркування! Скажу вам, Прокопію, що поганий малюнок — це гріх і блюзвiрство; це проти господа бога. І цьому мають поклонятися люди? Ні, ні! Це правда, що поклоніння поганим іконам — ідолянство. Я не дивую, що люди обурюються проти цього. Вони мають цілковиту рацію. Критська школа — це ересь; і той Папанастасій — гірший еретик, ніж перший-ліпший аріанин. Так ви кажете,— радісно забелькотів абат,— що цю мазанину відколупають зі стін? Ви принесли мені добрі новини, си-ну. Я радий, що ви прийшли.— Никифор над силу піднявся на знак того, що аудієнцію закінчено.— Гарна погода сьогодні, еге ж?

Прокопій устав, очевидно засмучений.

— Никифоре,— вигукнув він,— але ж і всі інші образи також буде понищено! Чувсте, все мистецтво буде попалене й потломлене!

— Ох-ох-ох,— заспокійливо мовив абат.— Шкода, дуже шкода. Але якщо світ хоче позбутися поганих витворів, ми не повинні надто суворо дивитися на якусь помилку. Головне, що люди вже не поклонятимуться потворним опудалам, які продукує той вап... як його...

— Папанастасій.

— Еге ж, він. Нікчемна критська школа, Прокопію. Я радий, що ви нагадали мені про Синод. Я буду там, Прокопію, буду там, навіть коли мене змушені будуть туди на руках нести. Я б до смерті не пробачив собі, якби при цьому не був. Тільки щоб збили того архангела Гавриїла,— засміявся Никифор, і личко його зморщилося.— Бог з вами, сину мій,— сказав, підносячи для благословення спотворену руку.

— Бог з вами, Никифоре,— безнадійно зітхнув Прокопій.

Абат Никифор пішов, замислено хитаючи головою.

— Погана критська школа,— мурмотів він.— Найвищий час, щоб покласти їй край. Ах боже, яка єресь... той Папанастасій... і Пападіанос... Це не фігури, а ідоли, прокляті ідоли,— вигукував Никифор, вимахуючи своїми хворими руками.— Ідоли... ідоли... ідоли...

1936

БРАТ ФРАНЦІСК

Дорогою до Форлі (там, де вона збочує на Луго) в одного коваля спинився жебрущий чернець; він був невеличкий на зріст, трохи згорблений і в широкому усміху показував кілька жовтих зубів.

— Брате ковалю,— сказав він весело,— боже тебе благослови, я сьогодні ще не їв.

Коваль випростався, витер з чола піт і подумав щось про волоцюгу.

— Проходьте,— буркнув він.— Там вам дадуть шматок сиру.

Ковалиха була вагітна й побожна жінка; вона хотіла поцілувати руку ченцеві, але той швидко сховав обидві руки і жваво задокотів:

— Що ви, матінко, може, краще я поцілую вам руку? Мене звуть брат Франціск, жебрак. Боже вас благослови.

— Амінь,— зітхнула молода ковалиха і пішла по хліб, сир і вино.

Коваль не був надто говіркий; він дивився в землю і не знав, що казати далі.

— А звідки ви йдете, Domine? — запитав нарешті.

— З Ассізи,— сказав чернець.— Гарний шмат дороги, брате. Ви б не повірили, скільки на світі потічків, виноградників і стежок. Людина не годна їх усі пройти, а треба, брате, треба. Всюди є божі створіння, і коли ти йдеш, то ніби молишся.

— Одного разу я був аж у Болоньї,— казав замислено коваль,— але це вже було давно. Знаєте, отче, коваль не може носити з собою свою майстерню.

Чернець закивав головою.

— Кувати залізо,— сказав він,— це, знаєте, ковалю, наче служити богові. Вогонь гарний і святий. Брат вогонь, брате мій,— живе боже створіння. Коли залізо розм'якне і його можна гнути — це краса, ковалю, далєбі! І дивитися на вогонь — ніби об'явлення.

Чернець обхопив руками свої коліна, як хлопець, і почав розповідати про вогонь. Вогонь пастухів, чадні вогні на винограднику, палаюча скіпка, свічка і неопалима купина. Потім ковалиха застелила білим полотном стіл, принесла хліба, сиру й вина. Коваль не уважно кліпав очима, ніби дивився на вогонь.

— Отче,— тихо проказала ковалева жінка,— може, ви поїсте?

Брат Франціск ламав пальцями хліб і пильно дивився на коваля та його жінку.

— Що це з вами обома? — дивувався він.— Ви такі мовчазні й якісь самі не свої. Такі гідні люди, чоловік як ведмідь і жінка благословенна. Що з вами? Що вас гнобить? — Франціскові застряг шматок у роті від збентеження й жалю.— Чим звеселити вас? Може, оповісти вам свої подорожні пригоди? Чи співати й стрибати, щоб утішити жінку, яка на останніх днях?

Двері трошки прочинилися. Ковалева жінка підняла руку і зблідла. В двері просунулася собача голова й боязкі очі.

Коваль підхопився, жили на чолі налилися кров'ю. Він кинувся до дверей.

— Геть, проклятуший! — грімнув він і стусонув ногою двері.

Собака заскавучав і втік.

Брат Франціск посмутнів і розгублено ліпив з хліба кульки.

— Ковалю, ковалю, — мовив він за хвилину, — що вам скоїло це боже створіння!

Коваль стурбовано обернувся до своєї дружини.

— Джуліано, — промимрив він, — ну, ну!

Жінка спробувала усміхнутися, губи в неї тремтіли; вона встала, бліда й страшна, і мовчки вийшла.

Коваль насуплено подивився їй услід.

— Брате, — прошепотів Франціск жалісливо, — чому ти проганяєш свого брата собаку від столу? Я теж піду.

Коваль сердито кахикнув.

— Щоб ви знали, Domine, — сказав він суворо, — цей пес... На великдень ми чекали гостей. До нас мала приїхати жінчина сестра з Форлі, ще дівчатко... Вона не приїхала. Через чотирнадцять днів по неї приїхали її батьки... Ми шукали дівчинку — ніде ані сліду. За тиждень перед храмовим святом наш пес прибіг звідкись із поля і притяг щось у зубах аж на поріг. Подивилися ми, а це — нутроці. Тільки тепер ми знайшли те, що залишилося від дівчатка... — Коваль кусав губи, щоб утамувати сльози. — Ми не знаємо, хто з нею це вчинив. Бог покарає вбійника. Але цей пес, Domine... — Коваль махнув рукою. — Я не можу його вбити, це найстрашніше. І нічим не можна відігнати. Ходить довкола дому й просить... уявляєте собі, Domine, який жах... — Коваль провів рукою по обличчі. — Ми

не можемо на нього навіть і глянути. Вночі виє біля дверей...

Брат Франціск здригнувся.

— Отакі справи,— промимрив коваль.— Даруйте, Domine, я подивлюся, де Джуліана.

Чернець залишився в хаті сам, йому було аж ніяково від тієї тиші. Вийшов навшипиньки на ганок. Віддалік стоїть жовтий тремтячий псисяк з хвостом між ногами і невпевнено дивиться на нього. Брат Франціск обернувся до нього. Пес ворухнув хвостом і заскавучав.

— Ах ти, бідолашний,— промурмотів Франціск і хотів відвернути очі, але пес крутить хвостом і не спускає з нього очей.— Ну, чого тобі? — нерішуче бурмоче брат Франціск.— Тобі сумно, братику, так? Розумію, важка справа.— Псисяк переступає з ноги на ногу і тремтить від хвилювання.— Ну що, що? — заспокоює його Франціск.— Ніхто з тобою не хоче розмовляти, так? — Пес скавулить і повзе до ніг ченцеві. Брат Франціск гидує ним.— Іди, йди геть,— докоряє йому.— Ти не повинен був цього робити, брате. То було святе тільки дівчатка...— Пес лежить біля ніг святого й скавчить.— Перестань, прошу тебе,— бурчить Франціск і нахиляється над псом. Пес завмер від надмірного чекання.

В цю мить вийшли коваль та його жінка на поріг — вони шукали свого гостя. І раптом бачать: під хатою стоїть навколішки чернець, чуває за вухом пса, який скавчить, і тихо каже:

— От бачиш, братчику, от бачиш, мій любий; чого лижеш мені руки?

Коваль невдоволено пирхнув. Франціск обернувся до нього й боязко промимрив:

— Знаєте, ковалю, він так просив! Як ви його кличете?

— Бракко,— буркнув коваль.

— Бракко,— проказав святий Франціск, і песик ту ж мить лизнув його в лице,

Брат Франціск підвівся.

— Досить уже, брате, дякую тобі. Йди вже, ковалю.

Він не знав, як попрощатися з ними; стояв перед ковалихою і думав з замруженими очима про слова благословення.

Та ось розплющив їх і бачить: стоїть перед ним на колінах молода жінка, поклавши руку на голову жовтого пса.

— Хвала богові,— зітхнув Франціск і блиснув жовтими зубами.— Хай вам за це віддячить бог!

А пес завищав від скаженої радості й забігав навколо святого та жінки, яка стояла навколішках.

1932

ОФІР¹

Навряд чи хто оглянувся на майдані святого Марка, коли стражники вели того старого до дожа. Старий був дуже обдертий і брудний, і можна було подумати, що то якийсь злодюжка з порту.

— Цей чоловік,— доповів *podesta vicegerente*², зупинившись перед тронем дожа,— каже, що він зветься Джованні Фіалго і що він купець з Ліссабона; він запевняє, що був власником корабля і що його з усім екіпажем та вантажем запопали алжирські пірати; він освідчив, що йому пощастило втекти з галери і що він може зробити Венеціанській республіці велику послугу, а яку саме, мовляв,— з тим може звіритися лиш його милості дожеві сам на сам.

Старий дож уважно дивився на скуйовдженого старого своїми пташиними очима.

— Отже, ти,— сказав він нарешті,— кажеш, що гарував на галері?

Затриманий замість відповіді оголив брудні кісточки; вони спухли від кайданів.

¹ Землі Магрибу, на сході сучасного Йємену (*арабськ.*).

² Заступник старости (*итал.*).

— А спина,— додав він,— сама рана, ваша милість. Коли дозволите, я вам покажу...

— Ні, ні,— мерщій заперечив дож.— Не треба. Що ти хотів нам сказати?

Обдертий чоловік підвів голову.

— Дайте мені корабель, ваша милість,— виразно сказав він.— Я приведу його в Офір, країну золота.

— В Офір? — промимрив дож.— Ти знайшов Офір?

— Знайшов,— відказав старий,— і пробув там дев'ять місяців, бо нам довелося лагодити корабель.

Дождь швидко перезирнувся зі своїм ученим радником єпископом Порденонським.

— Де ж той Офір? — запитав він старого купця.

— Три місяці подорожі звідси,— відказав моряк.— Треба обпливти всю Африку, а потім знову пливти на північ.

Єпископ Порденонський подався вперед усім тілом.

— А хіба Офір на березі моря?

— Ні. За дев'ять днів дороги від морського узбережжя і розташований довкола великого озера, синього, як сапфір!

Єпископ Порденонський кивнув головою.

— А як ти дістався в глиб країни? — запитав дож.— Кажуть, що Офір віддалений від моря неприступними горами й пустелями.

— Так,— казав моряк Фіалго,— в Офір не веде жодна дорога. Пустеля кишить левами, а гори скляні й гладкі, як муранське скло.

— І все ж таки ти був за ними? — скрикнув дож.

— Був. Коли ми лагодили корабель, дуже пошкоджений бурями, на берег прийшли люди в білій одежі з пурпуровою облямівкою і помахали нам.

— Черношкірі? — запитав єпископ.

— Ні, монсеньйоре. Білі, як англійці, а волосся в них довге, посипане золотою пудрою. Вони дуже гарні.

— І що, вони були озброєні? — допитувався дож.

— Мали золоті списи. Наказали нам, щоб ми зі-

брали все, що в нас є із заліза, і обміняли це в Офірі на золото. Бо в Офірі нема заліза. Вони самі стежили, щоб ми взяли все залізо: ківби, ланцюги, зброю, навіть цвяхи, якими був збитий наш корабель.

— А що далі? — запитав дож.

— На березі нас чекало стадо крилатих мулів, штук шістнадцять. Крила в них, як у лебедів. Вони називають їх пегасами.

— Пегас,— замислено мовив єпископ,— про це до нас дійшли відомості ще від стародавніх греків. У такому разі виходить, що греки таки знали Офір.

— В Офірі й справді розмовляють по-грецькому,— освідчив старий купець.— Я знаю трохи по-грецькому, бо в кожному порту є який-небудь злодій з Криту або із Смірни.

— Це цікаві звістки,— промимрив єпископ.— А офірці — християни?

— Хай мені простить господь,— сказав Фіалго,— але вони несосвітенні погани, монсеньйоре. Величають якогось Аполлона чи як його там звати.

Єпископ Порденонський похитав головою.

— Наче збігається. Певно, вони — нащадки греків, яких загнала туди морська буря після завоювання Трої. А що далі?

— Далі? — мовив Джованні Фіалго.— Ну, ми наладували залізо на крилатих мулів. Трьом із нас, тобто мені, Чіко з Кадіса і Маноло Перейрі з Коїмбри, дали крилатих коней, і, супроводжувані тими людьми з Офіру, ми полетіли на схід. Дорога тривала дев'ять днів. Кожної ночі спускалися на землю, щоб можна було попасти й напоїти пегасів. Вони їдять тільки асфоделі й нарциси.

— Видно, що вони грецького походження,— промимрив єпископ.

— На дев'ятий день ми побачили озеро, синє, як сапфір,— провадив далі старий купець.— Ми спустилися на його березі. В озері водиться срібна риба з ру-

біновими очима. А пісок у тому озері, ваша милість,— це самі перли, великі, як галька. Маноло внав на землю й почав ті перли гребти повними пригорщами; і тоді нам сказав один із наших поводитарів, що це чудовий пісок і що з нього в Офірі випаляють вапно.

Дожд витріщив очі.

— Вапно з перлів! Це неймовірно!

— Потім нас повели до королівського палацу. Він був увесь із алебастру, тільки дах був із золота і сявав, як сонце. Там нас прийняла офірська королева, яка сиділа на кришталевому троні.

— Хіба в Офірі владарює жінка? — здивувався єпископ.

— Так, монсеньйоре. Жінка сліпучої вроди, подібна до якоїсь богині.

— Певно, одна з амазонок,— сказав єпископ замислено.

— А які там інші жінки? — запитав жадібно дожд. — Я кажу про жінок взагалі — чи є там гарні жінки?

Моряк сплеснув руками.

— Ах, ваша милість, таких не було навіть і в Ліссабоні за моєї молодості.

Дожд замахав рукою.

— Не кажи дурниць! У Ліссабоні, кажуть, є жінки, чорні, як кішки. Ось у Венеції, чоловіче, у Венеції якихось тридцять років тому — ох, які тут були жінки! Як з картин Тіціана! А які жінки в Офірі? Розповідай!

— Я вже старий, ваша милість,— сказав Фіалго,— зате Маноло міг би багато вам розповісти, якби його не вбили ті мусульмани, що схопили нас біля Балеар.

— Кажеш, багато міг би розповісти? — зацікавлено спитав дожд.

— Матінко божа,— вигукнув старий моряк.— Ви б йому навіть, ваша милість, не повірили. Після чотирнадцяти днів, які ми там пробули, Маноло можна було б витрусити з його власних штанів.

— А як королева?

— На ній був залізний пояс і залізні браслети. «Кажуть, у тебе є залізо,— мовила вона.— Нам сюди іноді привозять залізо арабські купці».

— Арабські купці! — вигукнув дож і вдарив кулаком по підлокітнику.— Ось бачите, ті негідники скрізь переходять у нас торгівлю! Ми цього не потерпимо, йдеться про найвищі інтереси Венеціанської республіки! Постачати Офір повинні тільки ми! Джованні, я дам тобі три кораблі, повні заліза...

Єпископ підняв руку:

— А що було далі, Джованні?

— Королева запропонувала мені за все моє залізо таку саму вагу золота.

— І ти, певна річ, пристав на це, злодію!

— Не пристав, монсеньйоре. Я сказав, що продаю залізо не на вагу, а на об'єм.

— Слушно,— сказав єпископ.— Золото важче.

— Особливо золото з Офіру, монсеньйоре. Воно втричі важче за звичайне золото і червоне, як вогонь. Тоді королева звеліла, щоб викували з золота таку ж завбільшки кітву, такі самі цвяхи, такі ланцюги й такі мечі, як наші, залізні. Тому нам довелося зачекати там якийсь тиждень.

— А навіщо їм залізо! — здивувався дож.

— Воно в них велика рідкість, ваша милість,— вів далі старий купець.— Вони роблять з нього оздобу й гроші. Залізні цвяхи ховають у шабатурки, мов хтозна-який скарб. Кажуть, що залізо гарніше за золото.

Дождь заплющив вічка, подібні до індичих.

— Дивно,— пррбурмотів він.— Це, Джованні, надзвичайно дивно. А що було потім?

— Потім все те золото наладували на крилатих ослів і доставили нас таким самим способом на берег моря. Там ми знову збили корабель золотими цвяхами й повісили золоту кітву на золотому ланцюзі. Порвані

канати й вітрила ми замінили на єдвабні й попливли при погожому вітрі додому.

— А перли? — запитав дож. — Перлів ви не взяли з собою зовсім?

— Не взяли, — відповів Фіалго. — Прошу пробачення, адже їх там було як піску. Лиш кілька зерен застряло в наших черевиках, але й їх відібрали в нас алжирські погани, що напали на нас біля Балеар.

— Здається, — промимрив дож, — ця розповідь цілком вірогідна.

Єпископ ледь кивнув головою.

— А які там тварини, — раптом згадав він, — чи є там, в Офірі, які-небудь кентаври?

— Я не чув про них, монсеньйоре, — ввічливо відказав моряк. — Але там є фламінго.

Єпископ пирхнув.

— Ти, мабуть, помиляєшся. Адже фламінго водяться в Єгипті — відомо, що в них тільки одна нога.

— А ще в них є дикі осли, — провадив моряк, — з чорними й білими смугами, як тигри.

Єпископ підозріливо звів на нього очі.

— Послухай, ти часом не хочеш поглузувати з нас? Хто й коли бачив смугастих ослів? Одного я не розумію, Джованні. Ти правиш, що ви летіли через офірські гори на крилатих мулах!

— Так, монсеньйоре.

— Гм, дивно. Згідно з арабськими джерелами, в офірських горах живе птах Ног, що, як відомо, має залізний дзьоб, залізні кігті і бронзове пір'я. Ти нічого не чув про нього?

— Не чув, монсеньйоре, — затнувшись відказав моряк.

Єпископ Порденонський похитав головою.

— Через ці гори, голубе, не можна перелетіти, ти не бреш; адже там, як доведено, живе птах Ног. Це технічно неможливо, птах Ног тих пегасів поковтав би,

як ластівка мух. Ні, голубе, ти нас не одуриш. А скажи, брехуне, які там ростуть дерева?

— Як які дерева,— витиснув із себе нещасний купець,— знати, які дерева. Пальми, монсеньйоре.

— От бачиш! Ти брешеш,— сказав переможно єпископ.— Як свідчить Бурбон із Біскри,— а він у цих справах авторитет,— в Офірі ростуть гранати, у яких замість зерен карбункули. Ти, голубе, вигадав цю дурну історію.

Джованні Фіалго впав на коліна.

— Присягаюся богом, монсеньйоре; як би я міг, такий неосвічений купець, вигадати Офір?

— Ти ще будеш мені розповідати,— докоряв йому вчений єпископ,— я краще знаю, ніж ти,— на світі є Офір, країна золота; а щодо тебе, то ти брехун і пройдисвіт. Розказане тобою суперечить вірогідним джерелам; отже, це брехня. Ваша милість, цей чоловік — шахрай.

— Ще один,— зітхнув старий дож, здивовано кліпаючи очима.— Просто страх, скільки розвелосся цих пройдисвітів. Виведіть його!

Podesta vicegerente запитливо глянув на нього.

— Як звикле, як звикле,— позіхнув дож.— Замкніть його в глибку, аж поки не стане синій, а тоді продайте його на галери. Жаль,— промимрив він,— що це шахрай: дещо з розказаного ним мало в собі якесь зерно... Мабуть, чув це від арабів.

1932

ГОНЕРІЛЬЯ, ЛІРОВА ДОЧКА

Ні, мені добре, няню, і не кажи мені «золота дівчинко». Я знаю, що ти мене так називала, коли я була мала; а король Лір мені казав: «Ти мій маленький хлопчик, еге ж? Я волів би сина». Як ти гадаєш, хлопчики кращі за дівчат? Регана була зроду така панночка, а Корделія... та ти ж знаєш: «Мухи, з'їжте

мене». Справжня маруда. А Регана... їй ніхто не сказав би: «Ніс догори, як королева, але егоїстка»,— пам'ятаєш? Вона така вродилася. Скажи, бабусю, чи була я лиха замалу? От бачиш.

Чому людина стає лихою? Я знаю, няню, я лиха. Не кажи, що ти теж такої думки. Мені однаково, що ви всі про мене гадаєте. Хоч я і лиха, але щодо татуса я мала слухність. Чому це він забрав собі в голову, що повинен тягати з собою тих своїх сто хлопців? Та якби ж їх було тільки сто, а то ж іще всіляка челядь,— це нікуди не годиться. Я завше рада була його бачити, слово честі, няню; я його любила, безмежно любила, більше, ніж будь-кого на світі; але той його набрід, господи Ісусе... Зробили мені розпусницьке кишло! Згадай, няню, як воно тут було: всі, як один, ледарі, весь час метушня, сварка й гармидер, а який бруд... Гірше, ніж гноїще. Скажи, няню, якій господині дому сподобалось би таке? А щось їм сказати годі було. Де там! Їм міг веліти лиш король Лір. З мене вони тільки сміялися. Вночі вони лізли до служниць — весь час тільки й чутно тупіт, шурхіт, пискняву, а герцог спав, як убитий; я його буджу, а він тільки бурчить: «Облиш їх і спи». Подумай сама, няню, як мені тоді було! Ти також була молода й можеш це собі уявити, еге ж? Коли я поскаржилася королеві Лірові, він мене на глузи взяв, ще й висміяв: «Хіба ти не знаєш, дівчино, чого ж іще можна чекати від хлопців? Заткни собі вуха, та й по всьому».

А я йому сказала, що так не годиться, що він повинен принаймні половину тих дармоїдів прогнати геть. І бачиш, він образився. Мовляв, ось яка я невдячна, і таке інше. Лютував страшенно, ти не можеш собі навіть уявити. Але я все-таки знаю, що може бути, а що ні; вони дбають тільки про свою честь, а ми, жінки, ми мусимо думати про дім і про порядок. Їм однаково, навіть коли тут буде, як у хліві. Скажи, няню, чи мала я рацію, чи ні? От бачиш. А татусь

смертельно образився. Що мені було робити? Я знаю, бабусю, чим я йому зобов'язана, але як жінка я маю також обов'язки перед своїм домом, як ти гадаєш? І за це мене татусь прокляв. А герцог... тільки кліпав очима і переступав з ноги на ногу. Гадаєш, він заступився за мене? Ні. Не хотів мати зі мною до діла, як із лихою, дріб'язковою, сварливою жінкою. Няню, чуєш, няню, в ту хвилину в мені щось наче урвалося: я... я... я почала ненавидіти свого мужа. Я його ненавиджу, щоб ти знала! Ненавиджу! І ненавиджу татуся, бо в цьому винен він, розумієш? Так уже сталося, так уже сталося: я лиха, я це знаю, але я лиха лиш тим, що мала рацію...

Ні, не кажи; я справді лиха. Адже ти, бабусю, знаєш, що я маю коханця, еге ж? Коли б ти відала, як мені байдужісінько, що ти це знаєш! Ти гадаєш, я люблю Едмунда? Не люблю; але я хочу якось помститися за те, що герцог не поведився як мужчина. Я його просто ненавиджу. Няню, ти знаєш, що то ненавидіти! Це означає бути лихою, лихою, наскрізь лихою. Коли людина почне ненавидіти... вона ніби вся змінюється. Я була порядна дівчина, няню, і з мене могла бути порядна жінка; я була дочка, була сестра, а тепер 'я тільки злюка. Я вже не люблю навіть тебе, бабусю, ані себе, ані себе... Я мала слухність; коли б її були визнали, я була б інша, повір мені...

Ні, я не плачу. Не думай, що мене це мучить. Навпаки, людина вільніша, коли ненавидить. Може собі думати, що хоче... ні — що не буде її бентежити. До того я не наважувалася бачити, що мій чоловік бридкий, що він череватий, що він тюхтій, що в нього пітніють руки; а тепер бачу. Тепер бачу, що татусь Лір — кумедний тиран, що він беззубий і навіжений дідок, — усе бачу. Що Регана — гадюка, а я, няню, що я... така дивна й страшна... Раніше я про це навіть не здогадувалася. Все це прийшло раптово. Скажи, хіба

тут моя вина? Я мала рацію; вони не повинні були доводити мене до цього...

Тобі цього не збагнути, няню. Іноді я думаю, що можу вбити герцога, коли він хропе коло мене. Просто зарізати ножем. Або отруїти Регану. «Маєш, сестричко, напийся вина». Ти знаєш, що Регана хоче відібрати Едмунда від мене? Щоб вона його любила, то ні. Регана холодна, як камінь. Але вона це робить мені на зло. І розраховує на те, що Едмунд якось усуне того йолопа герцога і сам посяде трон по Лірові. Я певна цього, няню. Регана нині вдова... тій ящірці завше щастило. Але ти не думай, це їй не вдасться: я пильную і ненавиджу. Я навіть не сплю, щоб тільки могли думати й ненавидіти. Коли б ти знала, як гарно й безмежно ненавидиться в п'їтмі. А коли я згадаю, що це все сталося тільки через батькову впертість і те безладдя в домі... Таке жодній жінці не сподобалося б, еге ж?

Няню, няню, няню, чому тоді ніхто не бачив, що я мала рацію!

1933

ГАМЛЕТ, ПРИНЦ ДАНСЬКИЙ¹
Сцена X

Розенкранц і Гільденстерн прямують до виходу.

Г а м л е т

Ще хвилинку, милий Гільденстерне,
Одне лиш слово, Розенкранце!

Р о з е н к р а н ц

Прошу!

Г і л ь д е н с т е р н

Що, принце?

Г а м л е т

Хочу тільки запитати:
Отож придворна, кажете, вистава,

¹ Переклав В. Струтинський.

Трагедія з отруєнням владикки
Вразила короля?

Розенкранц
У саме серце.

Гамлет

Невже?

Гільденстерн
Король пополотнів увесь.

Гамлет

А королева?

Розенкранц
З хвилювання мліла.

Гамлет

А інші ж як панове?

Гільденстерн
Тобто хто?

Гамлет

Ну, ви, й дворяни, і придворні дами,
І ті, хто на виставі був присутній.
Нічого там не мовили вони?

Розенкранц

Таж ні.

Гільденстерн
З таким захопленням дивились,

Що проронити й слова не могли.

Гамлет

А що Полоній?

Гільденстерн
Схлипував тихенько.

Гамлет

Придворні ж як поводитись?

Розенкранц

Ридали.

І я також не міг, ваша високість,
Утримать сліз, та й друг мій Гільденстерн
Втирав зрадливу із очей вологу.

Г а м л е т

А вояки?

Г і л ь д е н с т е р н

Вони повідвертались,
Щоб приховать зворушення глибоке.

Г а м л е т

То ви гадаєте, вистава мала...

Р о з е н к р а н ц

Великий успіх.

Г і л ь д е н с т е р н

Праведно здобутий.

Р о з е н к р а н ц

Вистава пречудова!

Г і л ь д е н с т е р н

Карколомна!

Г а м л е т

Гм, як на мене, вже ж і не без хиб.

Р о з е н к р а н ц

Пробачте, в чім ті хиби?

Г а м л е т

Ось, наприклад...

Узяти б гру. Таж грати можна краще.

Я знаю, кожен грав, як лиш умів,

Але король на короля не схожий,

А вбивця на убивцю. Мої любі,

Якби в Гекати був за вбивцю я,

Бандюга б звідзв, що таке убивство!

От посудіть самі!

(Грає).

Р о з е н к р а н ц

Щось надзвичайне!

Г і л ь д е н с т е р н

Чудово зіграно!

Розенкранц

Хтось би сказав,
Йй-богу, десь ви бачили убивцю,
Як крадучись повзе він в напівтьмі.

Гамлет

Ні, Розенкранце, то — в моїй уязі,
Хтозна, відкіль воно взялося. Тсс!
У Гамлета...

Гільденстерн

Що, принце?

Гамлет

...свій секрет.

Розенкранц

І справді-бо?

Гамлет

Великий то секрет.

Не для придворних, а лише на вухо
Найкращих друзів. Підійдіть-но!

Гільденстерн

Принце!

Гамлет

Ніякий принц!

Гільденстерн

Ну, як же ж!

Гамлет

Просто Гамлет.

Гільденстерн

Що ж, воля ваша.

Гамлет

Слухайте сюди.

Я хочу вам відкрити намір свій.

Він виспів.

Розенкранц

Який намір, милий принце?

Гамлет

Актором хочу бути я.

Розенкранц

Невже?

Гамлет

Це — твердо, Розенкранце. Завтра вже
Із трупом я помандрую в світ.
І по містах ми гратимем виставу
Про те, як було вбито короля
І як убивця захопив престол
І тепле ще його подружнє ложе;
Про королеву, що, усього місяць
Вдовою будши, віддалась в обійми
На геть замизканій, брудній постелі
Убивці — харцизяці і злодюзі,
Що встиг імперію прибрати до рук...
Чим більше думаю, тим більше вабить
Його підступна і лиха постава.
Зіграє у всій мерзенності її,
Відразливу, огидну цю потвору,
Що сіє скрізь, де лиш ступне, коросту,—
Яка то роль! Таж треба грати її
Не так, як лицедій мандрівний грає.
Він робить, як уміє, але зло
Не розкрива. Хай грає короля:
У нього мало на падлюку хисту.
Шкода такої ролі! Грав би я —
Вже б покопавсь як слід в слизькій душі
Й до краплі вивів би на чисту воду
Людські пороки! Ах, яка то роль!

Гільденстерн

І п'еса — теж!

Гамлет

Вона-то непогана...

Розенкранц

Прекрасна!

Г а м л е т

...хоч її ще шліфувати

Годилося б... Вернімося ж до теми.
Мене нікчемний виродок-король,
Підступна, препаскудна ця натура
Безмірно вабить. Милий Розенкранце,
Та хочу й драми я писать.

Р о з е н к р а н ц

Чудово!

Г а м л е т

Так, так! У мене стільки різних тем!
Одна з них про мерзотника. А друга —
Про нищих підлабузників придворних.

Р о з е н к р а н ц

Це славно!

Г а м л е т

Третя підійме на сміх
Іздитинілого вже камергера.

Г і л ь д е н с т е р н

Прегарна тема!

Г а м л е т

У четвертій п'єсі

Ітиметься про дівчину одну.

Р о з е н к р а н ц

Де саме?

Г а м л е т

Таж у п'єсі.

Г і л ь д е н с т е р н

Вдячна тема.

Р о з е н к р а н ц

По-справжньому цікава, поетична.

Г а м л е т

І я писатиму. Негідник з трону
Люд грабувати буде без ножа,
Придворні уклонятимуться низько,
А я писатиму. Дійде до битв.

Безсилим гірше буде, сильним — краще.
А я писатиму. Хоч мав би встати
І щось робити...

Г і л ь д е н с т е р н

Що?

Г а м л е т

Та чи ж я знаю?

Щось чинять же, коли нестерпна влада!

Р о з е н к р а н ц

Нічого, принце.

Г а м л е т

Так-таки нічого?

Г і л ь д е н с т е р н

Хіба що іноді натрапиш десь
На сторінках історії на мужа,
Що висунувся і очолив люд
І власним прикладом чи красномовством
Збудив, підняв його, щоб повести
Супроти влади.

Р о з е н к р а н ц

Тільки ж то бува

Лише в історії, ваша високість.

Г а м л е т

Так, так, лише в історії. Але ж,
Ви кажете, люд будять красномовством?
Біда — безмовна. Мусить хтось прийти,
Хто все б назвав своїми іменами:
«Погляньте-бо: ось утиск, там безправ'я.
Тут на усіх чигає підлий злочин.
А той, хто об'явився королем,—
Головоріз, паскудник і пройдисвіт.
Адже ж це так? Якщо в вас мужність є,
Чого ви досі миритесь з ганьбою,
Чом не хапаєте до рук меча?
Невже ж бо ви до свого стану звикли
Рабів, що мовчки і покірно терплять
Зневагу?»

Г і л ь д е н с т е р н

О, ви, принце, красномовний!

Г а м л е т

Хіба? А що коли б, як то бува
В історії, я власним красномовством
Підбурив люд заговорить?

Р о з е н к р а н ц

Та принцу ж

Він відданий.

Г а м л е т

І на чолі усіх

Прогнилий трон звалив?

Г і л ь д е н с т е р н

Ні, прошу вас,

То вже політика.

Г а м л е т

Щось особливе —

Мегу велику зрїть перед собою.

Спасибі вам.

Р о з е н к р а н ц

Не будем заважати.

Розенкранц і Гільденстерн виходять.

Г а м л е т

Чи бути, чи не бути — ось питання.

А вже як быть, то ким? О небеса!

Буть принцом і стояти біля трону

Покірно, з усмішкою на вустах?

Чом не зайняти трон? Ні, там же — інший.

Чекай, покіль зійде. Покіль застигне

В нім чорна кров! Та ну! Тоді вже радше

Всадить ножа в його зрадливі груди —

Помститися за смерть свого батька

І з матернього ложа змить ганьбу!

Чого вагаюся? Чи ж боягуз я?

Ні! Зором вп'юся в його бридке лице,

В похитливі уста, блудливі очі.

Я відчуваю: зможу розкусить,
Пізнати його, щоб потім потаємно
Личину цю прибрати. Яка то роль!
Актором ставши, я зумів би викрити
Ганебне і приховуване зло
У тій усміхненій слинявій пиці.
Це ж так було б привабливо! — Таж тільки
Самим сучасникам її дивитись?
Нікому більше? — Варто навіки
Лихого нечестивця розвінчати
Й людців, що ними оточив себе
В державі данській! Вдячна то мета!
Таж я поет! Я написати можу
Елегію, що жити буде вічно,
Й перстом, який ніколи не зотліє,
На визрілі вказати болячки.
Який я красномовний! Чи ж не жаль
Таку ось марнувати в собі кебету?
Оце б на торзі стати, скликати тлум
І промовляти до нього, промовляти!
Хто красномовний — здатен розпалити
Грозу очисну супроти тиранів!
Це ж так привабливо! Але тоді
Не зміг би грати на сцені. А шкода!
Бо ж грав би славно! Та актором ставши,
Чи ж я зугарен був би розпалити
Грозу над тронем? Знов-таки — чи б міг
Писати майбутні п'єси? Ні, на жаль!
То як же бути? Викривати злочинця
На сцені чи його на всі часи
До брами приг'ясти, мов нетопира,
Чи скинуть з трону, збуривши народ?
То як же бути? А що, коли мені
Лише привиділось, що прагну помсти?
Піти в актори, щоб лише зірвати
З тирана машкару? Як грати щось,
То те, що вже аж проситься назовні,—

Із себе створювать людські постави —
Яскраві чи бліді, не в тому річ.
Його ж охоче б грав: то справжня роль!
Отож актором стать! Або ж писати —
Й не ради мсти, а ради інтересу,
Що слово ожива в твоїх руках.
Чому писати, а не промовлять,
Не бути речником, провідцем люду?
Я б говорив, мов щебетливий птах —
Заливчасто й незмовкно, так, що й сам
Повірів би в свої палкі казання!
Все! Вихід знайдено: ніким не бути!
Ось де спасенні, рятівні слова.
Актором стать? Писати? Йти з юрбою?
О пекло! Щоб я б мав найбільш жадать?
Ким бути Гамлетові? Чим він стане,
Коли ніким не буде? Справді, чим?
Оце питання!

1934

ДОН-ЖУАНОВА СПОВІДЬ

Смерть нещасної доньї Ельвіри було відомщено: Дон-Жуан Теноріо лежав з прохромленими грудьми в Posad'i de las Reinas¹ і очевидьки помирав.

— Емфізема легенів, — промовив місцевий лікар. — Хтось інший від цього ще, може, оклигав би, але такий підтоптаний саваллего², як Дон-Жуан... Це тяжка справа, Лепорелло; правду кажучи, мені не подобається його серце. А втім, це зрозуміло: після таких пригод любовних — яскраво виражена астенія, панове. Я б до нього, Лепорелло, про всяк випадок покликав священника; може, він ще опритомніє, хоч сьогоднішній стан науки... я не знаю. Моє шанування.

¹ Готель королев (іспан.).

² Рицар, кавалер (іспан.).

Сталося так, що падре Хасінто сів у ногах Дон-Жуана й чекав, поки пацієнт опритомніє, а сам тим часом молився за його жажливо грішну душу. «Якби-то мені пощастило врятувати цього пекельного грішника,— думав добрий патер.— Здається, його добряче полатали — може, це трохи зіб'є з нього пиху і приведе його думки до каяття і покори. Не кожному випадає дістати такого знаменитого й заповзятого розпусника; такий рідкісний випадок не траплявся, може, й самому єпископові Бургоському. Ото шепотітимуться люди: погляньте, це падре Хасінто, той, що врятував Дон-Жуанову душу...

Падре здригнувся й перехрестився; почасти він спам'ятався від диявольської спокуси гордості, почасти усвідомив, що на нього вперто дивляться пекучі й мовби насмішкуваті очі вмирущого Дон-Жуана.

— Любий мій сину,— сказав достойний падре так привітно, як тільки міг,— ти вмираєш; дуже скоро ти станеш перед божим судом, обтяжений усіма гріхами, що їх ти накоїв у своєму мерзенному житті. Прощу тебе в ім'я любові господа нашого, скинь їх із себе, поки ще маєш час; не годиться, аби ти йшов на той світ у нечистій одежі своїх гріхів, вимащений брудом своїх земних учинків.

— Так,— озвався Дон-Жуан,— значить, інше раз перевдягтися. Падре, я завжди прагнув одягатися відповідно до обставин.

— Я боюся,— мовив падре Хасінто,— що ти не зовсім мене зрозумів. Я питаю тебе, чи не хочеш ти покаятися й висповідатися зі своїх гріхів?

— Висповідатися,— повторив мляво Дон-Жуан.— Цебто добряче себе згудити. Ах, отче, ви не повірите, як це впливає на жінок.

— Жуане,— насупився добрий падре,— облиш уже думати про земні справи; пам'ятай — тебе чекає розмова з твоїм Творцем.

— Я знаю,— шанобливо мовив Дон-Жуан.— Я також

знаю, що годиться померти, як християнинові. Я завжди дбав про те, щоб було як годиться... поки мав спромогу, отче. Слово честі, я розповім усе без вагаєнь; по-перше, я надто слабкий для довгої розмови, а по-друге, мою засадою завжди було йти до мети навпростець, без манівців.

— Хвалю твою покору,— сказав падре Хасінто.— Але передусім, любий сину, підготуйся, належно приглянься до свого сумління і збуди в собі покірний жаль для своїх гріхів. Я тим часом почекаю.

По цьому Дон-Жуан заплющив очі й почав приглядатися до свого сумління, а падре тим часом тихо молвився, щоб бог допоміг йому і просвітив.

— Я готовий, отче,— сказав по хвилі Дон-Жуан і почав сповідатися.

Падре Хасінто задоволено кивав головою: сповідь здавалася широко й повною; в ній було признання до брехні й блюзнірства, убивства, кривоприсяги, пики, шахрайства й зради... Дон-Жуан справді був великий грішник. І раптом він замовк, немовби втопився, і заплющив очі.

— Відпочинь, любий сину,— терпляче підбадьорив священник,— а потім казатимеш далі.

— Я скінчив, велебний отче,— мовив Дон-Жуан.— А якщо я забув що-небудь, то це, напевне, якісь дрібниці, і господь мені їх простить зі своєї ласки.

— Як? — вигукнув падре Хасінто.— Це ти звеш дрібницями? А розпушта, в якій ти потопає ціле своє життя, а жінки, яких ти зводив, а нечисті пристрасті, яким ти так нерозважливо віддавався? Ні, голубе, признавайся чесно: перед богом, соромітнику, ти не сховаєш жодного із своїх безстидних учинків: радше покайся, що чинив мерзоту, і дай полекшу своїй грішній душі!

На Дон-Жуановім обличчі з'явився вираз болю й нестерпіння.

— Я вже вам сказав, отче,— вперто мовив він,—

що я скінчив. Слово честі, мені більш нема чого додати.

В цю хвилину господар готелю Posada de las Reinas почув голосний лемент, який долинув з покою, де був поранений.

— З нами господь, — вигукнув він і перехрестився. — Здається, падре Хасінто виганяє диявола з бідолашного сеньйора.

Той лемент тривав досить довго, так довго, що за цей час можна було б зварити боби; іноді він переходив у тихе, настирливе умовляння, потім знову вибухав диким якотом; враз із покою пораненого сеньйора вибіг падре Хасінто, червоний, як індик, і, узиваючи матір божу, погнав до церкви. По тому в готелі стало тихо; тільки засмучений Лепорелло шаснув до кімнати свого пана, який лежав із заплющеними очима й стогнав.

Пополудні до того міста приїхав падре Ільдефонсо, член Societate Iezi¹; він їхав на мулі з Мадріда до Бургоса, а що того дня було дуже гаряче, він спинився біля парафіяльного будинку й відвідав отця Хасінто. Це був худий священник, висхлий, як стара ковбаса, з бровами, густими, як під пахвою в старого кавалериста.

Коли вони випили кислого молока, езуїт встромив очі в отця Хасінто, який марно намагався затаїти свою гризоту. Було так тихо, що мушине дзижчання здавалося майже за грім.

— Річ ось у чому, — мовив урешті змучений падре Хасінто. — Є тут у нас великий грішник, який уже доходить. Щоб ви знали, доне Ільдефонсо, це той самий нещасний Дон-Жуан Теноріо. У нього тут була якась сварка чи двобій — словом, я прийшов його висповідати. Спочатку все йшло гаразд; дуже гарно сповідався він, казав тільки правду; але коли дійшло

¹ Член Товариства Ісусового, езуїт (лат.).

до шостої заповіді — я не почув від нього ані слівця. Мовляв, йому нема чого казати. Мати божа,— такому негідникові! Як подумаю, що це найбільший розпусник з обох Кастілій... ні у Валенсії, ані в Кадісі, кажуть, нема йому рівного. Кажуть, що за останні роки він звів шістсот дев'яносто сім дівчат; з них сто тринадцять пішли в монастир, близько п'ятдесятьох повбивали в справедливому гніві батьки або чоловіки і приблизно в стількох же серце пукло з жалю. І ось тепер, уявіть собі, доне Ільдефонсо, цей бахур на смертельній постелі каже мені увіч, що йому *in ripsto*¹ перелюбства ні в чому сповідатися! Що ви на це скажете?

— Нічого,— відповів отець езуїт.— І ви йому одрекли розгрішення?

— Певна річ,— пригнічено відказав падре Хасінто.— Всякі вмовляння були намарно. Я так переконував його, що камінь і той покався б, але на цього архінікчому зовсім ніщо не діє. «Грішний, мовляв, у гордості, отче, ламав присягу — все, що хочете; але про те, що ви мене питаєте, я не маю вам чого сказати». І знаєте, в чому тут закарлючка, доне Ільдефонсо? — вихопилося раптом у падре, і він швидко перехрестився.— Я гадаю, що він був зв'язаний з дияволом. Тому не може в цьому висповідатися. Це були чари нечистого. Він зводив жінок пекельною силою.— Отець Хасінто затремтів.— Ви б на нього подивилися, *Domine*. Я б сказав, що це світиться йому з очей.

Дон Ільдефонсо, член Товариства Ісусового, мовчав і думав.

— Якщо ви хочете,— сказав він нарешті,— я подивлюся на цього чоловіка.

Дон-Жуан дрімав, коли дон Ільдефонсо тихо ввійшов до покою і мовчазним жестом послав Лепорелло геть; потім сів на стілець у головах постелі і пильно задивився на змарніле обличчя вмирующего.

¹ В пункті.

По довгому мовчанні поранений застогнав і розплющив очі.

— Дон-Жуане,— лагідно сказав єзуїт,— здається, вам важко говорити.

Дон-Жуан ледь помітно кивнув головою.

— Це нічого,— провадив єзуїт.— Ваша сповідь, сеньйоре Жуане, не ясна в одному пункті. Я не буду вам ставити запитання, але, може, ви дасте знак згоди чи, навпаки, заперечення того, що я вам скажу — про вас.

Очі пораненого майже боязко втупилися в застигле обличчя священника.

— Дон-Жуане,— почав дон Ільдефонсо доволі лагідним тоном.— Я вже давно чув про вас; я думав, чому ви кидаєтеся від жінки до жінки, від любові до любові; чому ви ніколи не могли стриматися, ніколи не спинилися в тому блаженстві й спокою, що його ми, люди, називаємо щастям...

Дон-Жуан показав зуби в гіркій усмішці.

— Від кохання до кохання,— спокійно провадив дон Ільдефонсо.— Неначе вам треба було знову й знову когось переконувати — очевидно, самого себе,— що ви гідні кохання, що ви той мужчина, якого люблять жінки,— сердешний Дон-Жуане!

Губи пораненого ворухнулися; здавалося, що він повторив останні слова.

— А тим часом,— приязно вів священник,— ви ніколи не були мужчиною, Дон-Жуане, тільки ваш дух був духом мужчини, і той дух соромився, сеньйоре, і відчайдушно намагався приховати, що природа не дала вам того, чим обдароване кожне живе створіння.

З ліжка озвалася дитяче схлипування.

— Тому, Дон-Жуане, ви грали роль мужчини з юнацьких літ; ви були безумно хоробрим, авантурним, гордим і самолюбним — і все це заради того, щоб перемогти у собі ту принизливу думку, що інші — більше

мужчини, ніж ви; але то була омана, і тому ви жадібно шукали доказів; вам їх завжди бракувало, бо ви тільки вдавали, бо ви були безплідні — ви не звели жодної жінки, Дон-Жуане. Ви ніколи не дознали любові, ви тільки гарячково прагнули першу-ліпшу бажану й шляхетну жінку, яку ви зустріли, зачарувати своїм духом, своїм рицарством, своїм палом, який ви самі собі навіяли; все це ви вміли вдавати досконало, бо ви грали роль. А як наставав момент, коли в жінки підгиналися коліна — це було для вас пеклом, Дон-Жуане, мусило бути для вас пеклом, бо в ту хвилику ви відчували свою клятву гордоту і водночас своє найстрашніше приниження. І ви змушені були вириватися з обіймів, здобутих ціною життя, і тікати, сердешний Дон-Жуане, тікати з обіймів переможеної жінки, і то ще з якоюсь гарною брехнею на своїх чарівних устах. Це було, мабуть, пекло, Дон-Жуане.

Поранений відвернувся до стіни й заплакав.

Дон Ільдефонсо встав.

— Бідолашний,— сказав він,— ви соромилися зізнатися в цьому навіть на святій сповіді. Ну, ось бачите, все скінчилося, але я не смію відбирати в падре Хасінто його покайного грішника.

І він послав по священника, а коли прийшов отець Хасінто, дон Ільдефонсо сказав йому:

— Він у всьому зізнався, отче, і плакав. Без сумніву, каяття його сповнене покори; мабуть, ми можемо його розгрішити.

1932

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА

Молодий англійський шляхтич Олівер Мендевілл, перебуваючи в Італії з науковою метою, дістав у Флоренції звістку, що його батько, сер Уільям, покинув цей світ. З тяжким серцем та гарячими слізьми попрощався сер Олівер з синьйориною Маддаленою, заприсягнувшись, що повернеться якомога швидше, і подався зі своїм слугою в напрямку Генуї.

На третій день подорожі вони потрапили під велику зливу, якраз коли в'їздили в якесь глухе село. Сер Олівер сховався з конем під старим в'язом.

— Паоло,— сказав він слугі,— подивися, чи є тут яке albergo ¹, де б ми могли перечекати зливу.

— Щодо слуги й коня,— озвався голос над його головою,— то albergo он там, за рогом; а ви, кавальєро, зробіть честь моєму домові, якщо заховаєтеся під його скромний дах.

Сер Олівер зняв капелюх і повернувся до вікна, звідки йому весело усміхався гладкий старий патер.

— Vossignoria reverendissima ²,— шанобливо мовив він,— ви робите надто велику ласку чужинцеві, який покидає вашу прекрасну країну, сповнений вдячності за те добро, що ним він був так щедро обдарований.

— Bene ³, любий сину,— сказав священик,— але коли ми будемо отак балакати й далі, то ви зможете зовсім. Злазьте, будьте такі ласкаві, з вашої кобилиці, та швиденько, бо дощ лє як з відра.

Сер Олівер здивувався, коли molto reverendo parosso ⁴ вийшов на ганок: такого маленького патера він ще не бачив; тож, віддаючи йому чолом, змушений був так низько схилитися, що до обличчя прилинула кров.

— Облиште,— сказав священик.— Я тільки францісканець, кавальєро. Мене звать падре Іпполіто. Гей, Марієтто, принеси ковбаси й вина. Сюди, синьоре, тут жах як темно. Ви Inglese ⁵, так? Гай-гай, відтоді як ви, англійці, відділилися від святої римської церкви, вас тут в Італії побільшало. Я розумію, синьоре. Ви, мабуть, нудьгусте. Поглянь, Марієтто, цей синьор — Inglese. Бідолаха, такий молодий і вже англієць! Відкчайте собі цієі ковбаси, кавальєро, це справжня ве-

¹ Заїзд, готель (*італ.*).

² Ваша превелебність (*італ.*).

³ Добре (*італ.*).

⁴ Вельмишановний парафіяльний священик (*італ.*).

⁵ Англієць (*італ.*).

ронська. Я кажу, до вина нема кращого над веронську ковбасу, хай болонці давляться своєю *mercadella*¹. Завжди споживайте веронську ковбасу й солоний мигдаль, любий сину. Ви не були у Вероні? Шкода, звідти походить божественний Веронезе. Я також із Верони. Славне місто, синьйоре. Його називають містом Скалігерів. Чи смакує вам це винце?

— *Grazias*², падре,— промимрив сер Олівер.— У нас в Англії Верону називають Джульєттиним містом.

— Та невже? — здивувався падре Іпполіто.— А чому? Я щось не пам'ятаю, щоб там жила якась княгиня Джульєтта. Правда, я там не був уже понад сорок років. Що ж то за Джульєтта?

— Джульєтта Капулетті,— пояснив сер Олівер.— Знаєте, в нас є про неї п'єса... такого собі Шекспіра. Гарна п'єса. Ви її знаєте, падре?

— Ні, але стривайте! Джульєтта Капулетті, Джульєтта Капулетті,— повторював падре Іпполіто,— я б мав її знати. Я бував у Капулетті з падре Лоренцо...

— Ви знали ченця Лоренцо? — вигукнув сер Олівер.

— Ще б пак його не знати! Адже я, синьйоре, служив у нього міністрантом³. Стривайте, це часом не та Джульєтта, що віддалася за графа Паріса? Цю я знав. Дуже побожна й гожа синьйора була графиня Джульєтта. Вона була родом Капулетті, з тих Капулетті, що торгували оксамитом.

— Це, мабуть, не та,— сказав сер Олівер.— Та, справжня Джульєтта, померла в дівочому віці і то в найсумніший спосіб, який ви тільки можете собі уявити.

— Ах он як,— озвався *molto reverendo*,— тоді це не та. Джульєтта, яку я знав, вийшла за графа Паріса і мала з ним восьмеро дітей. Взорова й добродісна дружина, молодий синьйоре, хай вам бог пошле таку.

¹ Спеціальний сорт ковбаси (*итал.*).

² Дякую (*итал.*).

³ Прислужник при церковній відправі (*з лат.*).

Правда, казали, що перед тим вона сохла за якимось молодим старіоне¹. Ех, синьйоре, про кого тільки не кажуть усякої всячини? Молодість, як відомо, нерозважлива, запальна. Радійте, кавальєро, що ви молоді. Скажіть, *Inghesi* також бувають молоді?

— Бувають,— зітхнув сер Олівер.— Ах, отче, і нас теж поймає полум'я юного Ромео.

— Ромео? — спитав падре Іпполіто і ковтнув вина.— Я його, здається, знаю. Це, бува, не той молодий *sciocco*², той вітрогон, той пройдисвіт Монтеккі, що поранив графа Паріса? Казали, ніби за Джульєтту. Еге ж, так воно і є, Джульєтта мала вийти за графа Паріса — добра партія, синьйоре, той Паріс був дуже багатий і гожий молодий синьйор,— але Ромео, кажуть, забрав собі в голову, що візьме Джульєтту він... Така дурість, синьйоре,— промимрив падре.— Ніби багаті Капулетті могли віддати дочку за якогось із зубожілих Монтеккі. І до того ж, Монтеккі були в спілці з Мантуєю, тоді як Капулетті були по боці міланського герцога. Ні, ні. Я гадаю, що той *assalto assassinatorico*³ на Паріса був звичайний політичний замах. Тепер у всьому політика, сину мій. Певна річ, після того вибрику Ромео мусив тікати з Мантуї, і і більше його ніхто не бачив.

— Це неправда,— вигукнув сер Олівер.— Даруйте, падре, але це було не так. Джульєтта любила Ромео, але батьки примушували її побратися з графом Парісом...

— Вони ж знали, що роблять,— мовив старий священник.— Ромео був *gibaldo*⁴ і стояв за Мантуєю.

— Але перед весіллям із Парісом отець Лоренцо дав Джульєтті порошок, щоб симулювати смерть,— провадив сер Олівер.

¹ Гульвіса (*итал.*).

² Навіжений (*итал.*).

³ Розбійницький напад (*итал.*).

⁴ Шахрай, злочинець, грабіжник (*итал.*).

— Це брехня,— урвав його швидко падре Іпполіто.— Отець Лоренцо цього ніколи не зробив би. Але правда, що Ромео нагабав Паріса на вулиці й поранив його. Мабуть, був п'яний.

— Даруйте, отче, але все було зовсім інакше,— за-протестував сер Олівер.— Джульетту поховали, а Ромео над її могилою прохромив Паріса шпагою.

— Зачекайте,— сказав священик.— По-перше, не над могилою, а на вулиці, поблизу пам'ятника Скалігерів. А по-друге, Ромео його зовсім не прохромив, а тільки розітнув йому плече. Шпагою, голубе, не так легко вбити. Спробуйте самі, молодий синьйоре!

— Scusi¹,— заперечив сер Олівер,— але я це бачив усе на прем'єрі на сцені. Графа Паріса таки заколото на дуелі, і він сконав на місці. Ромео, гадаючи, що Джульетта справді мертва, отруївся в її склепі. От як це було, падре.

— Зовсім ні! — запротестував отець Іпполіто.— Він не отруївся. А втік до Мантуї, друже.

— Даруйте, падре,— наполягав на своєму Олівер.— Я бачив усе на власні очі — адже я сидів у першому ряду! В цю хвилину Джульетта опритомніла і як побачила, що її коханий Ромео мертвий, також випала отрути й сконала.

— Звідки ви це взяли,— роззлюстився падре Іпполіто.— Я дивуюся, хто пустив ці плітки. Насправді Ромео втік до Мантуї, а бідолашна Джульетта з жалю трохи не отруїлася. Але між ними нічого поважного не було, кавальєро, просто дитяча дружба; та й що могло бути, адже їй тільки сповнилося п'ятнадцять років... Я знаю це від Лоренцо, молодий синьйоре; певна річ, я тоді був іще ось такий *gagazzo*²,— добрий патер показав так щось на лікоть від землі.— Джу-

¹ Пробачте (*італ.*).

² Малюк (*італ.*).

льстувати потім відвезли до тітки в Безенцано, щоб одужала. Туди до неї приїхав граф Паріс, ще з перев'язаною рукою,— а ви знаєте, як у таких випадках буває: між ними спалахнула палка любов. Через три місяці вони побралися. Ессо¹, синьйоре, як воно буває в житті. Я сам був міністрантом у них на весіллі в білому жабо.

Сер Олівер сидів якийсь пригнічений.

— Не гнівайтесь, отче,— сказав він нарешті,— але в тій англійській п'єсі все в тисячу разів краще.

Падре Іпполіто пхикнув.

— Краще! Не знаю, що ви бачите в тому гарного, коли двоє молодих людей відбирають одне одному життя. Їх було б шкода, молодий синьйоре. А я вам скажу, набагато краще, що Джульєтта вийшла заміж і мала восьмеро дітей, та ще й яких дітей, сину мій,— як мальовані.

Олівер похитав головою.

— Це вже не те, любий падре; ви не знаєте, що таке велика любов.

Маленький патер замислено кліпав очима.

— Велика любов? Я гадаю, що це... коли двоє людей зможуть прожити вкупі все життя... віддано і вірно... Джульєтта була на рідкість добра жінка, любий мій. Виховала вісьмох дітей і служила своєму чоловікові аж до смерті... То, кажете, у вас Верону називають містом Джульєтти? Це дуже гарно з вашого боку, кавальєро. Синьйора Джульєтта була справді чудова жінка, дай їй боже царство небесне.

Молодий Олівер трохи отямився.

— А що сталося з Ромео?

— З Ромео? Я навіть не знаю. Щось я про нього чув... Ага, згадав. В Мантуї він закохався в дочку якогось маркіза — як пак він звався? Монфальконе, Монтефалько, чи якось так. Ах, кавальєро, це було

¹ От (італ.).

саме те, що ви називаєте великою любов'ю. Він навіть викрав її, чи щось таке, це була вельми романтична пригода, але подробиці я вже забув; нічого дивного — це сталося в Мантуї. Але казали, що це була якась *passione senza esempio* — якась надзвичайна пристрасть, синьйоре. Принаймні так оповідали. Ессо, синьйоре, дощ уже перестав.

Сер Олівер підвівся розгублено.

— Ви були дуже люб'язні, падре. Thank you so much¹. Я хотів би, щоб ви дозволили залишити що-небудь... для бідних парафіян, — промимрив він, червоніючи і засовуючи під тарілку пригорщу цехінів.

— Що ви, що ви, — запротестував падре Іпполіто і замахав руками. — Отакої — стільки грошей за шматочок веронської ковбаси!

— Тут є дещо й за вашу розповідь, — квапливо сказав молодий Олівер. — Вона була... вона була дуже, дуже... не знаю, як це вам сказати... Very much, indeed².

У вікно блиснуло яскраве сонце.

1932

ПАН ГИНЕК РАБ З КУФШТЕЙНА

Пан Янек Хвал з Янкова ніяк не може спам'ятатися з цієї несподіванки. Як сніг на голову, в гості до нього, даруйте, приперся зять, і ще який зять, якби ви тільки бачили: в німецьких штанях і з мадьярськими вусами, одне слово, велике цабе, що й казати; а старий пан Янек в цей час засукав рукава й підмагав телитися корові. «Ось тобі й на! — думає розгублено старий пан. — Чого це його сюди чорти несуть?»

— Пий, пане Гинку, — силував він гостя. — Це тутешнє вино, п'ять років тому його привіз єврей з Літомержіць. У Празі ви п'єте кіпрське, еге ж?

— Кіпрське й усяке, — відповів пан Гинек. — Але я вам скажу, любий тестю, нема кращого, як пристойне

¹ Дуже вам дякую (англ.).

² Дуже, дуже, справді (англ.).

чеське винце. І добре чеське пиво, добродію. Наші люди навіть не здогадуються, яке маємо добро, і купують усяку чужу гидоту. Гадаєте, нам хтось із чужини привезе щось годяще?

Старий пан похитав головою.

— І ще правлять за це такі нехристиянські гроші.

— Еге ж,— процідив крізь зуби пан Раб.— Візьміть хоча б мито. Його королівська милість набиває собі кишені, а ми мусимо платити.— Пан Гинек роздратовано закашляв.— І це в той час, коли він має повні скрині грошей!

— Подебрад?

— Цей куцань,— potwierдив пан Раб.— Достоту тобі торговець борошном. Дав нам бог королика, еге ж? Та якось воно буде, любий тестю. Хоча б уже з економічних і всяких інших причин. У вас у Янкові так само погано?

Пан Янек похмурнів.

— Погано, голубе, дуже погано. Прийшла моровиця на корів, і марно їх обкурювати. І біс його знає — в селян заснітився хліб. Торік випав град. Зле селянам. Подумай, пане Гинку, в них не лишилося збіжжя навіть на насіння, довелося роздати зерно зі своїх засіків.

— Роздати? — здивувався пан Раб.— Я б так, любий тестю, не робив. Навіщо пацькатися з мугирами? Хто не може вижити, хай здихає. Хай здихає,— повторював пан Гинек енергійно.— Нині, любий тестю, треба мати залізну руку. Жодної милостині й допомоги! Робити їм полекшу? Е, ні! Настануть ще гірші часи. Краще привчати цих жебраків до нужди. Хай жеруть кору і таке інше. Я б не дав їм нічого, тільки сказав би відверто: «Ви, голото жебрацька, безві й таке інше,— ви, може, гадаєте, що в нас немає інших турбот, важливіших, ніж про ваші черева? Нині,— сказав би я їм,— ви всі повинні наготуватися до тяжких жертв. Ми повинні думати про оборону нашої держави і більш

ні про що». Так сказав би я їм, любий тестю. Часи нині серйозні, і хто не хоче полягти за вітчизну, хай умирає з голоду. Отак.— Пан Гинек зробив кілька енергійних ковтків вина.— Поки ще тримаються хоч трохи на ногах — озброювати їх, і квит.

Старий пан з Янкова витріщив на свого зятя вивчені очі.

— Що ви, що ви,— белькотів він перелякано.— Хіба, боронь боже, буде війна?

Пан Гинек усміхнувся.

— А то як же? Хіба в нас даремно мир? Коляи, добродію, є мир, то всім уже ясно: щось готується. Що говорити,— мовив він зневажливо,— адже про це знає вже й той... як же його звать? Ага, князь миру. Князь миру,— пирхнув пан Раб.— Ще б пак, адже він боїться за свій трон. На тому троні його не було б навіть видно, якби він не підмостив собі три подушки під сідницю!

— Це ви про Подебрада? — запитав невпевнено пан Янек.

— А про кого ж іще? Ех, послав нам господь володаря, щоб він був здоров! Весь час мир, любий тестю. Весь час посли і таке інше. На це гроші є, розумієте? Недавно аж до Глоговця гнався до польського короля, і тепер, кажуть, маємо пакт проти турків. Цілу милю йшов назустріч полякові. Що ви про це скажете?

— Ну,— обережно мовив пан Янек,— хіба мало розповідають у нас про турків.

— Це дурниці,— рішуче сказав пан Гинек Раб.— Але хіба то личить чеському королеві — робити таку честь полякові? Гацьба! — вигукнув пан Гинек.— Він мав чекати, поки поляк прийде до нього! Ось до чого, пане Янку, ми дожилися! Що б сказав про це небіжчик імператор Карл або Зікмунд?¹ За них, любий

¹ Зікмунд Корибутович, обраний на Їглавському з'їзді за чеського короля (1436—1437).

мій, мали хоч якийсь міжнародний престиж,— пан Раб сплюнув.— Тьху! Я дивуюся, що ми, чехи, терпимо таке неподобство.

«Оце так справи,— досадливо подумав пан Янек Хвал.— І навіщо він мені взагалі це розповідає? Ніби в мене мало свого лиха...»

— Або ось таке,— провадив пан Раб,— шле послів до Риму, щоб його визнав папа, те, се. Гарненько просить його, розумієте? Мовляв, щоб мир був у християнському світі і таке інше. Це вже занадто! — Пан Раб ударив долонею по столу й ледве не перекинув чашу.— Батько Жижка, мабуть, перевертається в могилі! Чи чувано це — удатися в переговори з папою! Хіба ми, гусити, за це проливали свою кров, га? Щоб нас він продав Римові за папину пантофлю?

«І чого ти так лютуєш? — дивувався собі старий пан, розгублено кліпаючи очима.— Де ти, голубе, проливав свою кров? Твій небіжчик батько прийшов сюди допіру з Зікмундом... Правда, потім він оженився у Празі. Називався Йоахім Ганес Рааб. Це був порядний чоловік, голубе, я його знав; дуже розумний німець».

— А він собі думає,— кипів гнівом пан Гинек Раб,— що робить бозна-яку високу політику. Недавно послав якихось своїх блазнів аж до Франції, до французького короля. Мовляв, треба укласти спілку християнських королів, щоб вони збиралися на загальноєвропейському сеймі абощо. Мовляв, миром треба розв'язувати суперечки і таке інше. І проти турка, мовляв, теж, і вічний мир, і всяка всячина. Скажіть самі: чи чули ви, відколи світ світом, таке безглуздя? Хіба так роблять політику? Де це чувано, щоб розв'язувати суперечки по-доброму, коли їх можна розв'язати війною? І чи піде яка-небудь держава на переговори, коли вона хоче воювати з іншою? Ні, це дурниці: весь світ тільки сміється з цього. Такий хибливий крок тільки компрометує нас перед цілим світом, любий тестю! Бо

виходить, що ми боїмося, аби на нас не пішов хто війною...

— А що, хтось хоче на нас піти? — стурбовано запитав пан Янек.

Пан Гинек Раб з Куфштейна закивав головою.

— Це ж ясно, як божий день. Проти нас, любий тестю, угри, німці, папа і Австрія. Раз вони проти нас, то це дуже добре: нам слід напасти на них, поки вони не об'єдналися. Негаймо війна — і край. Так роблять розумні політики,— освідчив пан Раб і енергійно поправив своє волосся.

— Значить, треба завчасу подбати за припаси,— промимрив задумано пан Янек Хвал.— Добре, коли в тебе є припаси.

Пан Гинек Раб довірливо нахилився до нього через стіл.

— У мене, любий тестю, є ще кращий план. Укласити спілку з турками й татарами. Оце була б політика, га? Татарам віддати Польщу й Німеччину. Хай там усе виб'ють і випалять. Тим краще для нас, тямите? А туркам залишити угрів, австрійців і папу.

— Кажуть,— мовив знехотя старий пан,— що турки нелюди.

— Це ж якраз і добре,— провадив пан Гинек.— Вони б швидко дали їм лад! Ніяких церемоній, ніяких тобі християнських почуттів! Просто питання сили. А наш народ, любий тестю... Я вам скажу, для народу жодна жертва не є надто велика, але її мусять нести й інші, тямите? Нікого не підтримувати, як казав наш Жижка. Супроти всіх і таке інше. Щоб було більше справжніх і щирих своїх людей! Щоб знову махнути тією нашою старою чеською булавою...

Пан Янек Хвал з Янкова кивав головою. «Треба не забути за припаси,— думав він.— Бо хто знає, що буде. Старий пан Рааб був мудрий чоловік, хоч і німець до самих кісток, тіролець. Може, він дав Гинкові трохи

розуму, а в Празі люди дещо таки знають... Головне, сіна насушити. На війні потрібне сіно».

Пан Гинек Раб з Куфштейна розлютовано гримнув кулаком по столу.

— Любий тестю, ми ще доживемо до того! За ваше здоров'я! Гей, хлопче, неси сюди дзбан! Налий мені вина, ти що, не бачиш, що чаша моя вже порожня? І за успіх нашої справи!

— Wohl bekomt's¹,— ввічливо проказав старий пан Янек.

НАПОЛЕОН

Мадмуазель Клер (з «Comédie Française»²) навіть не пискнула; вона знала, що імператор часто поринає в таку задуму і не любить, щоб його турбували. Та й зрештою, між нами кажучи, про що з ним говорити? Що не кажіть, а це все-таки імператор; людина тут не почувасться як удома, хіба не правда? («Це передусім чужинець,— думає мадмуазель Клер,— pas très Parisien»³). Проте коли ось так він сидить біля каміна, в нього досить гарне обличчя. Звичайно, якби він не був такий опасистий. («Lá, lá, у нього зовсім немає шиї, c'est drôle...»⁴ І все ж таки він міг би бути трохи ввічливіший»).

На каміні цокає масивний мармуровий годинник. «Завтра,— думає імператор,— я мушу прийняти представників міст — це безглуздя, але що робити; певно, нарікатимуть на податки. Потім австрійський посол — та ж сама історія. Відтак прийдуть оповіститися нові голови судів... перед цим треба прочитати, де хто з них служив; їх тішити, коли я дещо про них знаю.— Ім-

¹ На здоров'я (нім.).

² Театр французької комедії (франц.).

³ Не дуже парижанин (франц.).

⁴ Він смішний (франц.).

ператор рахує на пальцях.— Ще щось? Так, conte¹ Вонтура знову доноситьме на папу...— Наполеон стримав позіх.— Боже, яка нудота! Треба було б покликати того... як пак він зветься? Того меткого чоловіка, що допіру повернувся з Англії. Як же він зветься... рогсо², адже це мій найкращий розвідник. Sacrebleu³,— бурчить імператор,— як же зветься той хлопчина?»

Мадмуазель Клер пересіла на інше місце й спочуливо мовчала.

«Та байдуже, хай називається собі, як хоче; але його повідомлення іноді дуже цікаві. Потрібна людина, цей... цей... бодай би його... Просто дивно, як часом випадає з голови чиесь ім'я! Я все-таки маю добру пам'ять на імена,— дивується імператор.— Скільки тисяч імен ношу в голові — одних вояків скільки я знаю на ім'я! Ладен побитися об заклад, що згадаю імена всіх своїх товаришів з кадетського корпусу... і друзів дитинства. Був Тоніо, прозваний Biglia⁴, Франціо, він же Річчінтелло, Тоніо Цуфоло, Маріо Барбаб'стола, Лука, прозваний Peto⁵,— імператор усміхнувся,— Андреа, прозваний Puzzo⁶, або Trione⁷... Я всіх їх пам'ятаю на імення,— каже подумки імператор,— а ось тепер ніяк не можу згадати цього... tonpere!»⁸

— Madame,— каже імператор замислено,— і у вас така дивовижна пам'ять? Я пам'ятаю імена всіх своїх друзів дитинства, але не годен пригадати ім'я людини, з якою говорив місяць тому.

— Атож,— відповіла мадмуазель Клер.— Це так дивно, правда?

¹ Граф (*італ.*).

² Свиня (*італ.*).

³ Чорт візьми (*італ.*).

⁴ Більярдна куля (*італ.*).

⁵ Непростий звук (*італ.*).

⁶ Сморід (*італ.*).

⁷ Стрілець (*італ.*).

⁸ Рибалка (*італ.*).

Мадмуазель Клер намагалася пригадати якесь ім'я зі свого дитинства; але жодне не виринуло на поверхню її свідомості, вона пригадала тільки свого першого коханця. Це був якийсь Анрі. Так, то був Анрі.

— Дивно,— провадив імператор, пильно дивлячись на палаючий камін.— Всіх можу собі уявити. Гамба, Цуфоло, Брікконе, Барбаб'стола, малий Пуццо, Біглья, Маттаччо, Маццазетте, Бекайо, Чондолоне, Панчучо... Нас було щось із дванадцять лобуряк, Madame. Мене прозивали Polio, il Capitano¹.

— Знаменито! — вигукнула мадмуазель Клер.— І ви, ваша величність, були їхнім капітаном?

— Звичайно,— мовив імператор замислено.— Я був капітаном або розбійників, або жандарів, залежно від обставин. Я ними верховодив. Одного разу я навіть наказав повісити Маттаччо за непослух. Але старий наглядач Цоппо вчасно перерізав мотузку. Тоді, Madame, інакше владарювалося. Такий собі Capitano був паном над своїми людьми... Була там і ворожа юрба хлопчаків, якою отаманив такий собі Цані. Потім він справді став ватажком бандитів на Корсіці. Три роки тому я наказав його розстріляти.

— Видно,— затамувавши подих, сказала мадмуазель Клер,— ваша величність народилася вождем.

Імператор похитав головою.

— Ви так гадаєте? Тоді, будши Capitano, я відчував свою владу далеко сильніше. Владарювати, Madame, це не те, що наказувати. Наказувати без вагання й ні на що не зважаючи, не турбуватися про можливі наслідки... Madame, це було суверенно насправді, хоч це була тільки гра, я бачив, що це тільки гра...

Мадмуазель Клер здогадалася, що тут їй краще помовчати, нехай це буде зараховано до добрих її вчинків.

¹ Поліо, капітан (*італ.*).

— Та й тепер також,— провадив імператор більше до самого себе,— мені часто здається з доброго дива: «Поліо, це ж тільки гра! Тебе кличуть Sige, ваша величність, бо ми граємо, ми всі. Солдати, що виструнчилися... міністри й послы, що вклоняються аж до землі,— це тільки гра. І ніхто при цьому навіть не штовхне ліктем другого, ніхто не засміється...» В дитинстві ми також гралися в таку серйозну гру. Така вже властивість цієї гри, Madame: вдавати, ніби так воно все насправді...

На каміні цокав масивний мармуровий годинник.

«Дивна людина цей імператор»,— подумала нерішуче мадмуазель Клер.

— Може, зараз за дверима вони моргають один одному,— мовив імператор задумливо.— І, може, шепчуть: «Шибеник той Поліо, як він майстерно грає роль імператора; навіть бровою не поведе... Коли б це не була гра, можна було б сказати, що він ставиться до цього цілком поважно».— Імператор удавано засміявся.— Смішно, Madame, еге ж? А я пильную, коли вони штовхнуть один одного, щоб засміятися перш о м у. Та вони нічого. Іноді мені здається, що вони змовилися, аби я спіймався їм на гачок. Розумієте? Аби я повірив, що то не гра,— і потім посміятися з мене: «Поліо, Поліо, ми тебе обдурили!» — Імператор тихо засміявся.— Ні, ні! Вони мене не обдурять! Я бачу все...

«Поліо,— подумала мадмуазель Клер.— Коли він буде ніжний зі мною, я буду його так називати. Поліо. Mon petit Pollo»¹,

— Що ви сказали? — спитав раптом імператор.

— Нічого, Sige,— злякано мовила мадмуазель Клер.

— Мені здалося, що ви щось сказали,— імператор нахилився до вогню.— Дивно, але в жінок я такого не спостерігав; зате в чоловіків це буває частіше. В гли-

¹ Мій малий Поліо (франц.).

бині душі вони ніколи не перестають бути хлопчачками. Тому вони й роблять у житті стільки різних речей, що, по суті, граються. Тому й роблять ці речі так пристрасно і сумлінно, що це, властиво, гра, ви не згодні? Хіба хто-небудь може насправжки бути імператором, га? Я знаю, що це тільки комедія.

Якусь хвилину панувала тиша.

— Ні, ні, ні,— промимрив імператор,— не вірте цим моїм словам. Але іноді я буваю невпевнений у собі, розумієте? Іноді я раптом лякаюся: я ж іще малий Поліо і все це тільки так, розумієте? Mon Dieu ¹, але коли це минає... Це саме те, що я не можу бути впевнений...— Імператор підвів очі й пильно подивився на мадмуазель Клер.— Тільки щодо Madame, тільки в коханні я впевнений, що... що я вже не дитина; принаймні тут я знаю, що я мужчина, хай йому біс! — Імператор підхопився.— Allons, Madame ².— І запалився раптом пристрасно, не став церемонитися.

— Ах, Sire,— мовила мадмуазель Клер.— Comme vous êtes grand! ³

1933

¹ Боже мій (Франц.).

² Ходімо, мадам (Франц.).

³ Який ви великий! (Франц.)

Карел Чапек — один з найвидатніших письменників ХХ століття.

Народився він 9 січня 1890 р. у місті Малі Свато-ньовиці (Східночеська область), в родині лікаря, що походив із селян.

В роках 1910—1914 Карел Чапек вивчає німецьку, англійську, латинську та французьку фізіологію в різних університетах: у Карловому — в Празі, в Берлінському, в паризькій Сорбонні і знову в Празі, де він і закінчив свої студії 1914 року з дипломом доктора філософії.

Протягом 1908—1913 рр. публікував у різних часописах вірші, позначені декадентськими впливами. (Вже набагато пізніше, 1946 року, вони вийшли окремою збіркою під назвою «Схвильовані танці»). 1914 року виступає на сторінках «Альманаху муз».

Спогади про студентське життя в Парижі й про зустрічі з французькими літераторами викликали у письменника бажання перекласти на чеську мову вірші французьких поетів. Наслідком цього стала його антологія «Французька поезія нової доби» (1920). 1917 року він опублікував збірку новел «Божа мука», що мали виразні прикмети експресіонізму.

Після невдалих спроб знайти працю відповідно до своєї кваліфікації К. Чапек з 1917 року починає журналістську роботу в газетах: спершу в «Народних лістах», органі передової буржуазії, а потім, коли виявилось, що «Народні листи» стали органом реакційних аграріїв,— у «Лідових новинах» (від 1921 року й до кінця життя). З 1924 року, коли утворився журнал «Пржітомност» («Сучасність»), К. Чапек став регулярно друкувати там свої статті, переважно на політичні та етико-естетичні теми.

Карел Чапек з ентузіазмом зустрів проголошення 1918 року незалежності Чехословацької республіки і

в очах прогресивної громадськості став ніби «офіційним» письменником уряду Масарика, щодо якого і справді тривалий час мав ілюзії. Лише наприкінці свого життя він переконався в антинародній політиці діячів цього уряду.

В роки 1918—1920 у пресі надруковано його новели, які потім вийшли окремою збіркою «Болючі оповідання»; хоч і в них ще панували песимістичні настрої, але, попри те, відчувався вже чималий крок уперед, до реалізму.

Після того, як 1920 року у «Народному театрі» відбулася прем'єра комедії «Розбійник», над якою К. Чапек почав працювати ще 1911 року в Парижі, він стає завідувачем літературної частини театру «На Віноградах», філіалу «Народного театру». 1921 року письменник закінчив драму «РУР» («Росумові універсальні роботарі») — про бездушну механізацію життя за умов капіталістичної індустріалізації.

Наприкінці 1921 року разом з братом Йозефом він закінчує сатиричну комедію «З життя Комах», в якій викриває буржуазний спосіб життя. 1921—1922 рр. К. Чапек працює над комедією «Рецепт Макропулоса», де полемізує з Б. Шоу — з його пенталогією «Назад до Мафусаїла». 1921 року в «Лідових новінах» друкується його науково-фантастичний роман у фейлетонах «Фабрика Абсолюта» (окреме видання — 1922 року), дія якого відбувається в недалекому майбутньому.

1924 року було надруковано роман письменника «Кракатіт». К. Чапек образ за рупора своїх ідей молодого винахідника Прокопа, який бореться з імперіалістичними підприємцями та їхніми спробами використати його винахід вибухової речовини для війни.

Письменник багато подорожує. 1923 року він побував в Італії і того ж року видрукував у газеті свої «Листи з Італії». 1924 року К. Чапек виїздить в Англію. Там знайомиться з Б. Шоу, Г. Уеллсом, Г. Честертонем, Д. Голсуорсі. В «Лідових новінах» він друкує

свої враження про подорож («Англійські листи»; 1925 року вийшло окреме видання). Його вражає англійський колоніалізм, «страшне мовчання чотирьохсот мільйонів», вражають соціальні контрасти в цій країні.

1929 року К. Чапек опублікував дві збірки новел: «Оповідання з однієї кишені» і «Оповідання з другої кишені». Тут переважають детективні за формальними ознаками новели, в яких автор водночас показує поезію буденного життя, вимальовує надзвичайно колоритний типаж і разом із своїми героями роздумує про людські долі і вдачі. Ці новели і так звані «апокрифи», написані в різний час на теми з Біблії та на історичні теми з різних епох (із дотепним, а часом саркастичним переосмисленням канонізованих образів та уявлень), становлять дуже важливу частину його творчості. Тут чути і відгомін ідей, викладених автором ще 1918 року в книзі «Прагматизм, або філософія практичного життя»,— письменник говорить, зокрема, про відносність істини, розвиває теми гносеології й моралістики.

1929 року К. Чапек побував в Іспанії, а своїми враженнями про це поділився в нарисі «Подорож до Іспанії» (1930). Подорож 1931 року в Гаагу на міжнародний конгрес ПЕН-клубу дала письменникові чимало нових вражень для його «Картин з Голландії».

Велике місце в творчості цього видатного письменника посідає трилогія на тему про долю людської індивідуальності у взаєминах її з оточенням. Автор абстрагується тут від питань класової боротьби, а докладно розвиває релятивістський погляд на пізнання правди. В першій частині цієї трилогії, романі «Гордубал» (1932—1933), перед нами доля карпатського селянина, що повернувся із заробітків з Америки. У другій частині — «Метеор» (1934) — ідеться про чотири методи шукання правди: ясновидця, сестри-госпітальєрки,

лікаря й поета. Ті ж мотиви розвинено і в третій частині трилогії — романі «Звичайне життя» (1934).

1935 року К. Чапек закінчує свій філософський пригодницько-фантастичний роман «Війна з саламандрами», в якому розгортає сувору критику імперіалізму, колоніалізму й фашизму.

Поїздки 1936 року по скандінавських країнах знайшли своє поетичне відображення в нарисі «Подорож на північ».

У другій половині 30-х рр. відбуваються рішучі зміни в ідейному спрямуванні письменника: якщо раніше він намагався стояти осторонь політичного життя і залишався буржуазним пацифістом, то тепер стає активним антифашистом, другом Радянського Союзу.

1937 року з'явилася його антифашистська драма «Біла хвороба». Після подорожі на шахти у Кладно К. Чапек написав повість «Перша бригада», що її Фучік назвав «прекрасною піснею про робітничу солідарність і робітничий героїзм, який не усвідомлює того, що він — героїзм». 1938 року з'явилася драма «Мати», що стала закликом до активної збройної боротьби проти фашизму.

Тим часом фашистська загроза стала реальністю. Судети вже були окуповані гітлерівцями. Фашистські агенти в пресі Чехословаччини нападають на письменника, обвинувачуючи його в зраді народу, навіть загрожують йому смертю.

На пропозицію представника англійської газети «Таймс» покинути Чехословаччину К. Чапек відповів, що хоче бути разом з народом у його біді.

Письменникові загрожує арешт і ув'язнення в концтраційному таборі, але 25 грудня 1938 року він помер від грипу. Брат його Йозеф скінчив своє життя в концтраційному таборі в Німеччині.

Клим Забаріло

ЗМІСТ

Оповідання з однієї кишені

Пригода доктора Мейзліка	7
Синя хризантема	11
Ворожка	17
Ясновида	23
Таємниця письма	30
Безумовний доказ	38
Експеримент професора Роусса	43
Загублений лист	51
Украдений документ 139/VII відд. «С»	59
Чоловік, який не подобався	67
Поет	73
Пригоди пана Яніка	80
Упад роду Вотіцьких	89
Рекорд	99
Селвінова історія	107
Сліди	115
Купон	123
Оплатків кінець	132
Останній суд	141
Злочин у халупі	146
Зникнення актора Бенди	151
Замах на життя	164
Відпущений на волю	170
Злочин на пошті	175

Оповідання з другої кишені

Украдений кактус	185
Оповідання старого кримінальника	192
Зникнення пана Гірша	198
Китайці і птахи	204
Пригоди зламувача кас і палія	215
Украдене вбивство	222
Оказія з дитиною	230
Графинька	239
Історія, розказана диригентом Каліною	246
Смерть барона Гандари	251
Пригоди шлюбного шахрая	257
Балада про Юрая Чупа	265
Оповідання про втрачену ногу	271
Запаморока	276
Таємна сповідь	282
Про ліричного злодія	288

Суд пана Гавлени	294
Голка	301
Телеграма	306
Чоловік, який не міг спати	312
Збірка марок	318
Звичайне вбивство	324
Присяжний засідатель	329
Останній клопіт людини	336

Книга апокрифів

Покарання Прометея	343
Про занепад доби	347
Як за давніх часів	352
Терсіт	354
Агатон, або про мудрість	359
Александр Великий	363
Архімедова смерть	369
Римські легіони	372
Про десятьох праведників	376
Псевдолот, або про патріотизм	381
Свята ніч	386
Марта і Марія	389
Лазар	395
Про п'ять хлібин	398
Бенханан	401
Розп'яття	405
Пілатова вечеря	407
Пілатове кредо	410
Імператор Діоклетіан	413
Аттіла	418
Іконоборство	424
Брат Франціск	431
Офір	435
Гонерілья, Лірова дочка	441
Гамлет, принц Данський	444
Дон-Жуанова сповідь	453
Ромео і Джульєтта	459
Пан Гинек Раб з Куфштейна	465
Наполеон	470
<i>Клим Забарилло. Карел Чапек</i>	475

1 КРБ. 23 КОП.